

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
Yayın No: 49

SAKARYA ZAFERİ VE HAYMANA II

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Doç. Dr. Hakan UZUN

Ankara • 2015

Ankara Üniversitesi Yayın No: 462

SEMPOZYUM DÜZENLEME KOMİTESİ

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Doç. Dr. Hakan UZUN
Yrd. Doç. Dr. Necdet AYSAL
Arş. Gör. Dr. Çağla D. TAĞMAT
Arş. Gör. Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Doç. Dr. Hakan UZUN

ISBN: 978-605-136-206-9

Basım Yeri:

Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No:10 06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 30/03/2015

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	i
ÖNSÖZ	iii

BİRİNCİ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ GELİŞMELER

Dr. Necdet AYSAL <i>Milli Mücadele 'de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana</i>	3
Arş. Gör. Dr. Çağla D. TAĞMAT <i>Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Goumaris-Metaksas Görüşmeleri</i>	29
Prof. Dr. Tülay Âlim BARAN <i>Sakarya Meydan Muharebesi Öncesinde Londra Konferansı'nın İç ve Dış Siyaset Açısından Önemi</i>	43
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU <i>Sakarya Savaşı Öncesi Yapılan Hazırlıklar</i>	55

İKİNCİ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI SIRASINDAKİ ASKERİ ve SİYASİ GELİŞMELER

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ <i>Sakarya Savaşı Sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi</i>	73
Yrd. Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI <i>Sakarya Savaşında Levazım İkmal Faaliyetleri</i>	83
Dr. Feyza Kurnaz ŞAHİN <i>Sakarya Harbi Sırasında Askerî Sıhî Hizmetler</i>	105
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ <i>Bristol Günlüklerinde Sakarya Muharebesi</i>	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI'NIN İÇ VE DIŞ YANSIMALARI

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

Muhaliif Basında Büyük Taarruz “Peyamı Sabah” Örneği..... 141

Prof. Dr. Enis ŞAHİN

Sakarya Meydan Savaşı'nın

İngiliz The Times Gazetesindeki Tezahürleri..... 181

İlter ERTUĞRUL

Sakarya Savaşının Uluslararası Sonuçları..... 217

Dr. Birten ÇELİK

Türk Edebiyatı'nda Sakarya Muharebesi: Ateşten Gömlek ve Yaban.....225

SUNUŞ

20. yüzyılda gerçekleşen iki büyük savaştan biri olan Birinci Dünya Savaşı, hem dünya hem de Türk tarihi üzerinde etkili olmuştur. Bu savaşın sonuçlarından diğer çok uluslu imparatorluklar gibi, Osmanlı Devleti de olumsuz etkilenmiş ve dağılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından bir son olurken, Türk ulusu için yeni bir başlangıcı teşkil etmiştir. Türk ulusu, yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine, bir ulusal devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayarak tarihe geçmiştir. Ancak bu süreç Türk ulusu açısından zorlu bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası işgale uğrayan yurdunu kurtarmak için onurlu bir mücadele veren Türk ulusu, hem işgalci güçlere karşı hem de saray ve hükümete karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Başka bir diğer deyişle Türkiye Cumhuriyeti, içe ve dışa karşı yürütülen ulusal mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu mücadelenin bir parçasını oluşturan Sakarya Savaşı da, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma sürecinin daha iyi anlaşılması açısından her zaman farklı bakış açılarıyla incelenmeye ve araştırılmaya değer bir askeri gelişmedir. Ayrıca öncesindeki ve sonrasındaki siyasal ve ekonomik gelişmeler nedeniyle sadece askeri tarihle ilgilenen araştırmacıların değil, farklı disiplinlerden gelen akademik çevrelerin de her zaman ilgisini çekmiştir. Çünkü Ankara yakınlarında kazanılan zafer, Yunan ordusunun ilerlemesini durdurmakla kalmamış, yaklaşık bir yıl sonra elde edilecek nihai zaferin de habercisi olmuştur. Sakarya Zaferi, Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri kariyeri açısından da önemli bir dönemeçtir. Başkomutan olarak yönettiği savaştan zaferle çıkması, Atatürk'ün Türk ulusunun liderliğini daha o günler itibarıyla tartışılmaz kılmıştır. Bütün bu yönleriyle Sakarya Zaferi, bir askeri gelişmenin ötesinde, Mustafa Kemal Atatürk ile Türk ulusunun bütünleşmesini sağlayan ve bu bütünleşmenin bir sonucu olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının yolunu açan çok yönlü bir gelişmedir.

Üniversitelerin amaçları arasında bilimsel araştırmalar yapmak ve bunların sonuçlarını toplumla paylaşmak da vardır. Bu düşüncüyü kendisine ülkü edinmiş olan ve bundan hareketle bütün kurum ve kuruluşlarla

işbirliğine açık olan Ankara Üniversitesi ve onun birimi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Haymana Belediyesi ile işbirliğine yönelmiş ve *Sakarya Zaferi Ve Haymana* konulu ulusal sempozyumun ikincisini düzenleyerek bu konudaki kararlılığını göstermiştir.

Bu sempozyumda sunulan ve akademik yeterlilikleri konusunda hiçbir kuşku taşımadığım bildirilerin toplumsal hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlayacağına olan inancım tamdır. Bu bilimsel etkinliğin gerçekleşmesini sağlayan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan ile birlikte emeği geçen ve katkı sağlayan herkese teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Prof. Dr. Erkan İbiş

ÖNSÖZ

20. yüzyıl, Osmanlı Devleti ve bu devletin sınırları içinde yaşananlar açısından son derece olumsuz gelişmelerle başlamıştır. Aydınlar, sivil ve askeri bürokrasi için kurtuluş yolunda bir sihirli değnek olarak görülen Meşrutiyet'in ilanı da çözüm olmamış ve kısa zamanda büyük bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Öyle ki, yeni yüzyılın daha ilk 15 yılı tamamlanmadan Girit, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Trablusgarp, Makedonya, Batı Trakya ve Ege Adaları farklı siyasal ve askeri gelişmeler sonucunda kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin önüne geçilemez dağılışı, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da hızlanarak devam etmiştir. Savaş sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalar, savaş sonrasında uygulamaya konulmuştur. Osmanlı ülkesinin, özellikle de Anadolu'nun talan edilmesinin hukuki dayanağını (!) ise Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması oluşturmuştur. Daha önce işgal edilmiş olan Türk ve Arapların çoğunlukta olduğu topraklar, 10 Ağustos 1920 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin özüne ve ruhuna uygun olarak imzalanan Sevr Antlaşması ile kesin olarak paylaşılmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasındaki işgallere karşı direnen Türk ulusu için Sevr Antlaşması, ölü doğmuş bir siyasal belge olarak nitelenmiş ve direniş daha da artmıştır. Anadolu'daki mücadele, 1920 yılının ikinci yarısından itibaren Misak-ı Milli ve Sevr Antlaşması'nı gerçekleştirmek temelindeki çatışmalara dönüşmüştür. Türk tarafı Misak-ı Milli'yi hayata geçirmek için tümüyle kendi maddi ve manevi kaynaklarına dayanırken, Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek isteyen İtilaf Devletleri, Anadolu'daki geleceklerini Yunan ordusunun başarısına bağlamışlardır.

Yurdun kurtarılması için eldeki tüm imkânları sonuna kadar kullanan Türk ulusunun verdiği silahlı mücadelenin önemli kırılma noktalarından biri Sakarya Savaşı olmuştur. Bu savaşın sonucunda ortaya çıkan askeri ve siyasi başarılar, ülkenin işgalden kurtarılmasına yönelik umutları artırmıştır. Dahası kısa bir süre sonra kurulacak olan yeni Türk devletinin en önemli basamaklarından birini oluşturmuştur. Sakarya Zaferi, Türkiye özelinde bu tür sonuçları sağlarken, dünya genelinde ise anti-emperyalist bir savaş olma özelliğiyle ön plana çıkmıştır.

Sakarya Savaşı sırasında yaşanan önemli çarpışmaların bir kısmı, Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçeleri sınırları içinde olmuştur. Bu nedenle de Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Türk tarihinde böylesine önemli bir yere sahip olan bu savaşın yaşandığı topraklarda, Haymana'da, ilkinin 2011 yılında düzenlediği sempozyumun ikincisini düzenleyerek bilginin toplumla paylaşılmasına aracılık etmiştir. Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erkan İbiş'in onurlandırdığı sempozyumumuza, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden birçok akademisyenle birlikte Haymana ilçesinin yetiştirdiği değerli bilim insanı Prof. Dr. Ömer Özkan ile gazeteci Abbas Güçlü de katılmışlardır.

Bu sempozyumda, Ulusal Mücadele'nin kazanılmasında doğrudan rol oynayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma sürecinin önemli halkalarından birini meydana getiren Sakarya Savaşı, Haymana ağırlıklı olarak farklı belge, bilgi ve bakış açılarıyla incelenmiştir.

Sakarya Savaşı'nın 91. Yıldönümünde düzenlenen sempozyumda sunulan bildirilerin daha geniş kitlelere duyurulabilmesi ve bilginin kalıcı olabilmesi için söz konusu bildirilerin toplu halde yayınlanmasının gerekli olduğu düşünülmüş ve bu kitap, adı geçen sempozyumda sunulan bildirilerden meydana gelmiştir.

Sempozyum kitabı, "Sakarya Savaşı Öncesi Gelişmeler", "Sakarya Savaşı Sırasındaki Askeri ve Siyasi Gelişmeler" ve "Sakarya Savaşı'nın İç ve Dış Yansımaları" adlı üç ana başlıktan oluşmaktadır. Her bir başlık altındaki metinlerin hemen hepsi, alanında uzman bilim insanları tarafından hazırlanmış, sunduğu yeni bilgi ve belgelerle bilim dünyasına katkı sağlayacak boyutta, orijinal eserlerdir. Sempozyumun düzenlenmesi aşamasında desteklerini esirgemeyen Ankara Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Erkan İbiş başta olmak üzere, Haymana Kaymakamlığı'na Haymana Belediye Başkanlığı'na ve sempozyuma bildiri sunarak katkı sağlayan değerli bilim insanlarımız ile emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliriz.

Temuçin Faik Ertan-Hakan Uzun

BİRİNCİ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ GELİŞMELER

MİLLİ MÜCADELE'DE MUSTAFA KEMAL PAŞA VE HAYMANA

Necdet AYSAL*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan ve Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olarak nitelendirilen Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ağır hükümlerinin uygulamaya konulmasıyla Anadolu hızlı bir şekilde işgal edilmeye başlamıştır. Koşullar, Türk halkını yurtsuzlaşmak ya da yeni bir mücadeleye girişmek arasında seçim yapmaya zorlamaktadır. Halkın, Hükümetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bir dönemde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamış, mücadele konusunda bir karara varmıştır.¹ “Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktı.” Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın “Dokuzuncu Ordu Müfettişi” sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte, Milli Mücadele'nin gerçek anlamda başladığı görülecektir.

Anadolu'ya adım atan Mustafa Kemal Paşa, işgallere karşı başlatılan yerel ve bölgesel girişimleri tek çatı altında birleştirmek için çalışmalarına başlamıştır. Siyasi teşkilatlanmanın temeli Amasya'da atılmış², “*Milli Egemenlik*” esasına dayanan yeni bir devletin kurulma düşüncesi ise ilk defa

---

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, aysal@ankara.edu.tr

¹ 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, hiç yılmıyarak göstermeyerek kurtuluş inancını şu sözlerle ifade etmiştir: “...Hata ettim, İstanbul'a gelmemeli idim. Ne yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı, geldikleri gibi giderler”. Bkz., Cevat Abbas Gürer, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, [yayl.y.], İstanbul, 1939, s.34; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 49.

² Cihat Akçakayalhoğlu, *Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 168-170; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 178-179.

“Erzurum Kongresi”nde dile getirilmiştir³. Bununla birlikte bu kongrede Sivas Kongresi’nin hazırlıklarını yapmak, Kuva-yi Milliye hareketini desteklemek amacıyla dokuz kişiden oluşan bir “Heyet-i Temsiliye” kurulmuş ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Temsil Heyeti’nin üye sayısı Sivas Kongresi’nde on beş kişiye çıkarılmış ve “Heyet-i Temsiliye vatanın bütününe temsil eder” şeklinde alınan karar doğrultusunda, yetkileri bütün ülke için geçerli hale getirilmiştir. Sivas Kongresi’nde dağınık bir halde bulunan bölgesel direniş cemiyetleri “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında tek çatı altında toplanmıştır⁴. Bir yürütme organı gibi çalışacak olan Heyet-i Temsiliye, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’yı Batı Anadolu’daki Kuvayı Milliye Komutanlığı’na atamıştır⁵. Böylece İstanbul Hükümeti’nin dışında Anadolu’da Milli Mücadele’yi idare edecek yeni bir hükümet ortaya çıkmış oluyordu. Osmanlı Meclis-i Mebusânı’na alternatif olarak kurulan Heyet-i Temsiliye⁶, Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın başlatılması ve milli iradeye dayanan yeni bir Meclisin açılmasında son derece aktif rol oynamıştır⁷.

Sivas Kongresi’nin üzerinden bir ay geçmeden Heyet-i Temsiliye karargâhını Sivas’tan Ankara’ya taşımayı düşünen Mustafa Kemal Paşa’nın, bu düşüncüyü Heyet-i Temsiliye üyelerine kabul ettirmesi kolay olmamıştır. Nitekim Batı cephesine yakın bir şehre taşınma kararı 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas’ta komutanların da katılımıyla gerçekleşen Heyet-i Temsiliye toplantısında alınmıştır⁸. On üç gün süren çalışmalar sonucunda,

---

³ Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, İzmir, 1946, s. 87-90; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C. I, TTK, Ankara, 1988, s. 10-12.

⁴ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s. 41-45.

⁵ *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 103-104.

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temellerini atan bu kadroda Başkan Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf, Eyüpzâde İzzet Bey, Hoca Raif Efendi, Hacı Salihzâde Servet Bey, Sadullah Efendi, Hacı Fevzi Efendi, Hacı Musa Bey, Bekir Sami Bey, Refet Bey, Kara Vasıf Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Hakkı Behiç Bey ve Ratıpzâde Mustafa Bey yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C. II, TTK, Ankara, 1988, s. 498.

⁷ Oğuz AYTEPE, “Ankara’nın Merkez ve Başkent Olması”, *Atatürk Yolu*, C. 9, No. 33-34, (Mayıs-Kasım 2004), s. 17.

⁸ Samsun’dan itibaren Mustafa Kemal Paşa ile birlikte olan Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Ankara’nın merkez olarak seçilmesinin güvenlik açısından son derece gizli tutulduğunu ifade etmektedir: “...Ali Fuat Paşa... artık İstanbul’un merkezi hükümet itihâz olunamayacağını, idari ve askeri bakımdan bunun mahzurlarını beyan ile merkezi hükümetin Seyitgazi, yahut Eskişehir olmasını teklif etti. ...Fakat Seyitgazi veya Eskişehir kabul edilmezse Ankara’nın kabul edileceğini düşünerek, bu maksatla Seyitgazi ve

Meclis-i Mebusân'ın İstanbul'da toplanması zorunluluğu karşısında Temsil Heyeti'nin Ankara'ya intikali kararlaştırılmıştır.

Merkezi konumu, işgal altında bulunan yerlere mesafesi, demiryolu ve telgraf şebekesinden yararlanma kolaylıkları, 20. Kolordu Komutanlığı'nın burada bulunması ve yöre halkının milli mücadeleye candan bağlılıkları gibi faktörler, Ankara'nın Milli Mücadele'nin yürütüleceği merkez olarak seçilmesinde etkili olmuştur.⁹ Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, 18 Aralık 1919 Perşembe günü Sivas'tan ayrılmış ve on dokuz kişiden oluşan heyet, üç binek otomobil ile Kayseri-Mucur-Kırşehir ve Kaman yolunu izleyerek çok güç koşullar altında 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya ulaşmayı başarmıştır¹⁰.

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA ANKARA

27 Aralık 1919 günü, Ankara tarihi için bir dönüm noktasıdır. Şehir halkı, seymen alayları, esnaf loncaları, öğrenciler ve yüzlerce atlıdan oluşan Ankara Kuva-yı Milliye'si (yaklaşık 100 atlıdan oluşan Haymana Kuva-yı Milliyesi), Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti coşkulu bir törenle Dikmen sırtlarında karşılaşmış¹¹ ve Dikmen-Yenişehir-Radyoevi-Demiryolu İstasyonu ve Ulus Meydanı yoluyla Hükümet Konağı önüne gelinmiştir. Hükümet

---

Eskişehir'i öne sürmüş bulunuyordu. Nihayet Ankara üzerinde karar verildi, fakat bu karar bir müddet gayet hafî (gizli) olarak aramızda kaldı... Mustafa Kemal Paşa'nın prensibi veçhile 'zamanında ilan' olunacaktı. Zamanı ise çok uzamadı, üç dört ay sonra bu karar da tatbik edildi." Bu toplantı kararlarında Temsil Heyeti'nin Eskişehir'e gideceği⁸; tutanaklarda ise Seyitgazi'nin merkez yapılacağı ifade edilmektedir. Bununla birlikte Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan sonra nereye gideceği uzun süre gizli tutulmuş ve Ankara'ya gideceği söylenmemiştir". Bkz., Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar..., C. II, s. 500; Uluğ İğdemir, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, TTK, Ankara, 1975, s. 51.

⁹ M. Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 34-35.

¹⁰ Dokuz gün süren bu uzun yolculuk esnasında inceleme ve görüşmeler için Kayseri ve Mucur'da birer gün kalınmış, yedi gün ise yolda geçmiştir. Yolculuk esnasında kullanılan otomobillerin eski ve bakımsız olması ve hava şartları yolda çok zaman kaybedilmesine neden olmuştur. Bu yolculuk esnasında birinci otomobilde Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Rüstem Bey, Yaver Yüzbaşı Cevat Abbas Bey, Şoför Mehmet Bey; ikinci otomobilde Temsil Heyeti'nin azalarından Süreyya, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç Beyler ve Kâtipleri; üçüncü otomobilde Dr. Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Binbaşı Hüsnü (Gerde) Bey ve bazı zevat yer almaktaydı. Bkz., Özgül, *a.g.e.*, s. 49-50; Bilal Şimşir, *Ankara, Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 160; Naşit Hakkı Uluğ, *Hemşehrîmiz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, [y. t. y.], s. 75-77; Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk ve Seymen Alayı*, Ankara Kulübü Yayınları, Ankara, 1971, s. 25-34.

¹¹ 27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliyeyi şehir haricinde karşılayan Haymana Kuva-yı Milliyesi için bkz., EK-1: *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 36, G. 26, B. 26 001; Şapolyo, *a.g.e.*, s. 25-30.

konağında bir süre dinlenen Heyet, önce Kolordu'yu ziyaret etmiş, ardından Ankara Valiliği'nce tahsis edilen Ziraat Mektebi'ne geçmiştir.¹² Şehrin beş kilometre dışında olan Ziraat Mektebi, Temsil Heyeti'nce hem ikametgâh hem de karargâh olarak kullanılacaktır¹³. Ziraat Mektebi ve çevresinde geçen olaylar, Milli Mücadele'nin başlangıç günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının içinde buldukları inanılmaz güçlüklerle doludur. Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen dört aya yakın bir süre bu binada çalışmıştır.

Bu dönemde Ankara, yaklaşık yirmi bin nüfusu ile gelişmemiş bir kasaba görünümündeydi. Yerleşim alanı Kale ile bugünkü Ulus Meydanı arasında uzanmakta, Kale'den güneye ve kuzeye doğru seyrekleşerek inen evler, tipik bir Osmanlı kasabasını andırmakta, iki katlı, kerpiçten duvarlı, çatılı, damı kiremitle örtülü evler çoğunlukta idi. Dar sokaklar, köhne ahşap evler ve minareler manzarayı tamamlıyordu¹⁴. Şehir merkezi, Kale'nin etrafında ovaya doğru uzanan Ulucanlar, Hamamönü, Samanpazarı, Kaleönü ve Hacı Bayram gibi bugün de varlığını koruyan mahallelerden oluşuyordu. Evlerin seyrekleştiği kenar mahallelerden sonra Keçiören, Etlük, İncesu,

¹² Karşılama heyetinde Vali Vekili Yahya Galip Bey, Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Müdafaa-i Hukuk Üyesi Müftü Rifat Efendi, Binbaşı Fuat Bey, Kınacı-zâde Şakir Bey, Kınacı-zâde Mehmet Bey, Toygar-zâde Ahmet Bey, Aktarbaşı-zâde Rasim Bey, Adem-zâde Ahmet Bey, Hatip Ahmet Bey, Kütükçü-zâde Ali Bey, Kütükçü-zâde Feyzi Bey, Kütükçü-zâde Halim Bey, Hanif-zâde Mehmet Bey, Bulgur-zâde Tevfik Bey, Bulgur-zâde Mehmet Bey, Tollu-zâde Hacı Rifat Bey, Serattar-zâde Rasim Bey, Bulgurlu-zâde Salih Bey, Çubuk-zâde Arif Bey, Yağcı-zâde Halil Efendi, Hacı Bayram Şeyhi Şemsettin Bey, Hoca-zâde Süleyman Bey, Avunduk-zâde Remzi Bey, Ankara seymenleri, esnafı, sanatkârı, halkı, öğrencisi bulunuyordu. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara halkının kendisini en içten şekilde karşıladığını şu sözlerle dile getirmektedir: "... Beni cidden samimi ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahaliyi muhteremesi". Ayrıntılı bilgi için bkz; Şapolyo, a.g.e., s. 245; EK-2: *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK.28, G. 67, B. 67 001.

¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gün Heyet-i Temsiliye adına Ziraat Mektebi'nden şu duyuruyu yayınladığı görülmektedir: "Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük ulusumuzun sıcak ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve dayanç (azim), ülkemizin geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir. Şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dadır. Saygılarımızı sunarız efendim." Bkz., Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, Cilt I, 14. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982, s. 357; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Cilt III, 15. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982, s.1178-1190; Necdet Aysal, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki İlk Günleri: Ziraat Mektebi", *Atatürk Yolu*, C. 9, No. 39, (Mayıs 2007), s. 359.

¹⁴ Semen İvanovich Arolov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayinevi, İstanbul, 1967, s. 73; Özgül, a.g.e., s. 25; EK-3: *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 32, G. 19, B. 19 001.

Çankaya ve Dikmen’de zengin gayr-i Müslimlerin ve Ankaralıların oturduğu bağ evleri bulunuyordu¹⁵. Ağaçtan, yeşillikten yoksun ve çıplak bir bozkırı andıran şehirde Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü (Bugünkü TBMM), Hacı Bayram Camii, Cebeci Abidin Paşa Köşkü ve Keçiören Ziraat Mektebi gibi birkaç resmi taş binanın dışında dikkati çeken bir yapı mevcut değildi¹⁶.

Milli Mücadele başlarken “Anadolu’nun ortasında çorak, bakımsız ve kerpiç evli küçük bir şehir”¹⁷ olan Ankara’yı Halide Edip, “*Milli Hareketin Kâbesi*” olarak nitelendirmektedir¹⁸. Lord Kinross ise o dönemin Ankara’sı hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “... Bazen Ankara’dan ‘En Kara’ diye bahsederler. Fakat şurası bir gerçektir ki, havası bu kadar sert olan yer çok azdır. Tepesindeki muazzam gök kubbe tarifi imkânsız sayısız renklerle doludur.... Tepelerden birinin üstünde, Türklerin sayılı çarpışmalarına sahne olmuş eski Ankara Kalesi’nin yıkık duvarları yükseliyordu. Kalenin sırtlarıyla çevresi ve içi, zikzaklı yokuşlar ve gübre yığınları arasında tavşan yuvasına benzeyen, ama içinde insanların yaşadığı dam dama, kafes kafese yıkık dökük kerpiç evlerle doluydu. O sıralarda Ankara’da, gıcırıtılı kağnılar dışında tek taşıt aracı olan köhne at arabaları, yağmurun bol olduğu bu mevsimde, taşları çamurla kaplı yokuşlara güçlüklerle tırmanabiliyorlardı. Aslında Ankara şimdi büyücek bir kasabadan başka bir şey değildi. Savaş sırasında bütün bir kesimini yok eden büyük bir yangından sonra nüfusu yirmi bine inmişti. Bu yangından kalan kara lekeler, kalenin eteklerinde birer yara izi gibi duruyordu. Kaleden çepeçevre çıplak ve ağaçsız bir ova görülmüyordu. Burası kışın kar altında kalır, yazında güneş altında kavrulurdu. Tek tük bir iki kuyu ve yağmur yağdığı günler dışında, su yüzü görmezdi. Biraz uzaklardaki alçak, sarp, dalgalı, renksiz sıradağlar yöreyi çevrelerdi. Ankara kışın bataklık haline gelen geniş, boş bir araziden öteye geçememişti...”¹⁹.

Ankara’da evlerin Kale’nin etrafında kurulmuş olması, şehre büyük bir güvenlik sağlamaktaydı²⁰. Halkının çoğu Müslüman Türklerden meydana gelen şehirde Hıristiyanlar ve Museviler de bulunmaktaydı. 1914 nüfus

¹⁵ Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973, s. 15; Özgül, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anıları: Bir Lise Öğrencisinin*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 31-32; İlhan Bardakçı, *Taşhan’dan Kadifekale’ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 64-65.

¹⁷ Samet Ağaoğlu, *Kuva-yi Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 39.

¹⁸ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı, İstiklal Savaşı Hatıraları*, Çan Yayını, İstanbul, 1962, s. 121.

¹⁹ Lord Kinross, *Atatürk – Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1970, s. 263.

²⁰ Arnold Toynbee, *Türkiye, Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 103.

istatistiğine göre, Ankara'nın köyleriyle birlikte nüfusu 84.665'tir. Bu nüfusun 69.066'sı İslam, 3.327'si Rum, 3.341'i Ermeni, 1.026'sı Musevi, 6.990'ı Ermeni Katolik, 915'i Protestan'dır²¹. Birinci Dünya Savaşı öncesi 27.000 civarında olan merkez nüfusun, uzun yıllar devam eden savaş, göç ve 1917 yangını nedeniyle azaldığı ve 18.000-20.000 civarına indiği görülmektedir. Şehirde 32 cami, 92 mescit, 27 medrese, 11 tekke, 17 türbe, 12 kilise ve Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi Cemaatleri için 8 okul bulunmakta ve farklı dinlere mensup vatandaşlar dinlerini serbestçe yaşayabilmekteydi. Tarım ve hayvancılık ve bunlara dayalı sanayiden meydana gelen bir ekonomik yapının sonucu olarak, nüfusun % 90'ı tarım kesiminde çalışmaktaydı. 1892 yılında Ankara'ya demiryolunun gelmesi, tarım üretiminin artmasına sebep olmuştur. Üretilen en önemli ticaret malı tiftik olup, kilim, halı, heybe, havlu, kuşak, bez, çorap da üretilmekteydi. Kale'nin dışında yer alan alışveriş merkezleri, Ankara ticaretinin can damarlarını oluşturmuş, ekonomik hayatın daima canlı kalmasında rol oynamışlardır²².

Ankara, Mütareke'den sonra 1919 yılı başlarında kısmen de olsa diğer iller gibi işgale maruz kalmıştı. İki bölük İskoçyalı İngiliz askeri, İstasyon binasında karargâhlarını kurarak Saman pazarı, Cebeci ve Demirlibağçe civarına yerleşmişlerdi. Sonraki günlerde ise daha çok Kuzey Afrikalı Müslüman askerlerden oluşan bir Fransız askeri birliği Ulus'ta, yakın gelecekte Büyük Millet Meclisi binası olacak yapıyı karargâh olarak kullanmaya başlamışlardı. Yabancı askerlerin Ankara'yı müstemleke²³ şehir olarak değerlendirerek 93 kişiyi tutuklaması ve yabancılarla işbirliği içerisinde olan azınlıkların bir takım olumsuz faaliyetleri ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne yardımları Ankaralıları harekete geçirmiştir. Bu günlerde Muhittin Paşa Vali, Halet Efendi Mektupçu²⁴, Yahya Galip (Kargı) Bey Defterdar²⁵, Mithat Bey Polis Müdürü, Rıfat (Börekçi) Hoca Müftü, Rasim (Canbulat) Bey Jandarma Komutanı, Abdurrahman Bey Jandarma Merkez Komutanı ve Hacı Ziya Bey Belediye Reisi idi.²⁶ İş adamı Vehbi

²¹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 231.

²² Semih Yalçın, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 335.

²³ Başka bir devletin idaresi altında bulunan (sömürge) yer.

²⁴ Bir il idaresinin yazı işlerini yöneten görevli.

²⁵ Bir ilin mali (para) işlerini yöneten en üst düzeydeki görevli.

²⁶ Bu kadro içerisinde sadece Vali Muhittin Paşa, İstanbul Hükümeti taraftarı olup ve bu tavrında ısrar etmesi yüzünden Ankaralıların tepkisine sebep olmuştur. Bir süre sonra Ali Fuat Paşa tarafından tutuklanarak Sivas'a gönderilen Vali Muhittin Paşa'nın yerine Ankaralılar, Kuvay-ı Milliye taraftan olan Defterdar Yahya Galip Bey'i Vali Vekilliği'ne getirmişlerdir. Bu arada İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği Vali Ziya Paşa'yı ise kabul

Koç hatıralarında döneme dair şu bilgilere yer vermektedir²⁷: “Ankara’nın en önemli insanları resmi erkândı. Şehirde Vali, Belediye Reisi, Defterdar, Müftü, Nüfus Başkâtibi, çok büyük kişilerdi. Vali vilayetten çıkıp çarşıdan geçerken, herkes işini gücünü bırakıp ‘Vali Paşa geliyor’ diye selamlardı. Halka gelince, halkın çoğu, Müslüman Türklerdi, bir de Hıristiyanlar ve Museviler vardı. Hıristiyanlar çalışırlar, kazanırlardı; iyi yer, içer, eğlenirler, iyi giyinirler, güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı... Türkler de çoğunlukla ya hoca ya bakkal, ya da ambarcı olurlardı. Hıristiyanlar askere alınmazlar, bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden daha rahat iş kurma, dükkân açma olanağı bulurlardı. Türkün ise tükenmek bilmeyen bir görevi vardı. Kur’a, ihtiyat, redif denilen, sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında, açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek. İşte Ankara’nın hali bu, Türkiye’nin hali buydu.”

Ünlü edebiyatçı Refik Halit Karay, “Deli” isimli eserinde Ankara hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır²⁸: “...Büyük Harp içinde benim Çorum’dan Bilecik’e gidinceye kadar üç ay kaldığım Ankara, tanıdığım Anadolu kasabalarının en kurusu, en karası, en darı ve en durgunuydu... Nihayet Ankara’dan kurtuluyordum. Bu çorak, kurak, irak ve ayrıca da kavuruk memleketten bağılık, bahçelik, sulak ve şirin bir beldeye kavuşacağıma memnundum...”

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA HAYMANA

Aynı dönemde Ankara’nın yaklaşık 75 km. güneyinde yer alan Haymana da, son iki yüzyıldır cereyan etmiş savaşlar ve yokluklardan payına düşeni almış tipik bir Anadolu kasabası idi. Yontma Taş Devri, Cilalı Taş Devri ve Maden Devri’ne dek uzanan geçmişin izlerini taşıyan Haymana, Hitit, Frigya, Pers, Galat ve Roma-Bizans hâkimiyetine sahne olmuş “Kral Yolu” üzerinde bulunan bir yerleşim merkezidir²⁹. Karasal iklimin özelliklerini taşıyan Haymana’nın iktisadi hayatında hububat tarımı

---

etmemişlerdir. Bkz., Yalçın, *a.g.m.*, s. 339; Azmi Süslü, “Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya gelişi ve Ankara’nın Milli Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 515.

²⁷ Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973, s. 15-20; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3. B., Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s. 348.

²⁸ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gazetecilik ile uğraşmaya başlayan Refik Halit, *Tercüman-ı Hakikat*’de mütercimlik ve muhabirlik yapmıştır.. Burada yazdığı yazılar yüzünden ilk önce Sinop’a daha sonra Çorum, Ankara ve Bilecik’e sürgün olarak gönderilmiştir. Bkz., Refik Halit Karay, *Deli Fantezi Piyes 1. Perde*, 3. B., Kenan Basımevi ve Kılış Fabrikası, İstanbul, 1939, s. 31-32, 59.

²⁹ Bkz., EK-4: Haymana Pazar Yeri (20 Eylül 1928 Foto: İbrahim).

geniş yer tutmakta, buğday başta olmak üzere arpa, yulaf, çavdar, nohut, mercimek, fasulye, sebze ve meyve, sayılabilecek tarım ürünlerindedir. Yaylaların varlığı sebebiyle hayvancılık, diğer önemli ekonomik faaliyetti. Ankara'nın yerli koyunu olan Akkaraman ve Merinos, tiftiği ile ünlü Ankara keçisinin önemli bir kısmı burada yetiştirilmektedir³⁰. Haymana'nın bir diğer özelliği ise Ulusal Mücadele'yi ilk destekleyen ilçelerden biri olmasıdır. Nisan 1919'da Kalecik Kaymakamlığı'ndan Haymana Kaymakamlığı görevine atanan Ali Cemal (Bardakçı) Bey, Haymana'da Belediye Başkanı Çullulardan Ali Efendi, Askerlik Şubesi Başkanı Yüzbaşı Mehmet Sait (Atatuğ) Bey, Kuvayi Milliye'nin ileri gelenlerinden Emekli Jandarma Komutanı Teğmen Halit, ve Kargalı Köyü'nden Kara Mustafa Beylerin yardımlarıyla halka, başlayan Milli Mücadele'yi anlatmış ve aldığı bir dizi önlemlerle asayiş sağlayarak Ankara'nın en büyük destekçisi olmuştur³¹.

1919 yılı sonlarında üç ay kadar (Eylül-Aralık), Ankara Polis Müdürlüğü görevini de üstlenen Haymana Kaymakamı Ali Cemal Bey, bu vazifede de başarılar elde etmiş ve Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in takdirlerini kazanmıştır. Kaymakam Ali Cemal Bardakçı, hatıralarında yaşanan bu sıkıntılı günlerden şöyle bahsetmektedir³²: “335 senesi Eylülün sonlarına doğru Ankara'da valiliği deruhte buyuran Yahya Galip Bey, Ankara Polis Müdürlüğü'nü bana tevdi buyurmuşlardı... Müdürlük vazifesini ifaya başladığım sıralarda Ankara'da İngiliz Hükümeti'nin veya ordusunun mümessili sıfatıyla iki zabıt 'Vitoli Kardeşler' ve Fransız Hükümeti'nin mümessili olarak da 'Buazo' adında bir yüzbaşı bulunuyordu. Hükümetin zaafından ve bu zabıtların mevcudiyetinden kuvvet ve cüret alan, şımaran gayri Müslimlerden bir kısmı, önlerinde lâternalar³³, sabahlara kadar naralar atarak sokakları dolaşıyorlar, halkın sükûn ve huzurunu ihlal ediyorlardı. Şehrin etrafındaki bahçelerden, bağlardan atılan silah sesleri de Ankara'yı bir muharebe meydanına döndürüyordu... Hakan (Vali Yahya Galip Bey) açık konuşmuştu. 'İlk iş olarak beni ve bu şehri, lâterna gürültüsünden kurtaracaksın. Ötesini sen kendin bilirsin... Haydi, bakalım,

---

³⁰ Günümüzde Haymana'nın en önemli gelir ve turizm kaynaklarından birisi de kaplıcalarıdır. Uzmanlar, kaplıca suyunun romatizma, kadın, deri, astım, safra, karaciğer vs. hastalıkların tedavisine iyi geldiğini dile getirmektedirler. Bkz., Halil İbrahim Uçak, *Tarih İçinde Haymana*, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayınları, Ankara, 1986, s. 198-203.

³¹ Haymana Kaymakamlığı görevine atanan Ali Cemal (Bardakçı) Bey'in ilk icraatı, Haymana ve civarında emirlere karşı gelerek halka zor anlar yaşatan Memo ve Muhacir Abbas Çetelerini ortadan kaldırarak, asayiş sağlamak olmuştur. Bkz., Cemal Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, Koşkun Basımevi, İstanbul, 1940, s. 7-9; Uçak, *a.g.e.*, s. 57-58, 93.

³² İlhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 61-63.

³³ Kolu çevrilerle çalınan, sandık biçiminde bir tür org.

Allah muvaffak etsin.’ ...Hakan haklı idi. Önce bu münasebetsizliklere son vermek, orada bugünden itibaren Türk Devleti otoritesinin bulunduğunu kendilerine anlatmak gerekiyordu. Zile bastım. İçeri giren polis memuruna, dün gece benimle gelen dört Haymanalıyı bulup getirmesini emrettim. Biraz sonra beş arkadaş yorgunluklarını alamamış hayvanlarımıza atlayarak, Ankara’nın karanlık, dar ve dolambaçlı sokaklarına daldık. Aradan tam bir hafta geçmişti ki ortalıkta ne laternalar, ne silah sesleri ve ne sokaklarda İngiliz ve Fransız komiserlerine güvenerek serkeşlik edenler kalmıştı...” Bir süre sonra Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey, “Kaymakam, sarhoş naralarının yerini senin atlıların nal sesleri aldı” diyecektir.

Haymana Kaymakamı Ali Cemal (Bardakçı) Bey’e Haymana-Ankara yolculuğu sırasında refakat eden ve Ankara’da asayişin kısa süre içinde sağlanmasına yardımcı olan Haymanalılar şunlardır³⁴: “*Urunkuşlu Hacı Şükrü (Kara), İkizceli, Hacı Mehmet (Otuzoğlu), İkizceli, İsmail (Nutukoğlu) ve Nalbant Efe Teyfik (Erşan) Beyler.*” Haymana Kaymakamı ve dört atlının başarıları, Ankara’daki işgal kuvvetleri temsilcilerini endişeye sevk etmiştir. İşgal kuvvetleri komutanlarından İngiliz Komiser Yüzbaşı Vitol ve Fransız Yüzbaşı Boiseux, Haymana’ya giderek Kaymakam Ali Cemal Bey’le görüşmüşler, özellikle Haymana’da yaşayan bazı gayri Müslimlerin şikâyetlerini bildirmişlerdir. Kaymakamın kendilerine verdiği cevap ise son derece ilginçtir³⁵: “*...Buldukları yer, mütareke şartlarına göre işgal bölgesi değildir. Eğer fazla ısrar ederlerse, gayri Müslimlerin ve kendilerinin bu tepkilerine, tepkiyle karşılık verilecektir.*”

Görüldüğü gibi, yurttan yaşanan olaylara kayıtsız kalmayan Haymanalılar, İzmir’in işgali başta olmak üzere, önemli olaylara tepkilerini, protesto telgrafları ile de göstermişlerdir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyelerinin Ankara’ya geldiği 27 Aralık’ta, karşılayıcılar arasında yaklaşık yüz Haymanalı atlısının bulunması, kasaba halkının Mücadele’nin bir parçası olduğunu ve bu kararsızlık günlerinde Mustafa Kemal’i lider olarak kabul ettiğini kanıtlamaktadır.

Haymana Kaymakamı Ali Cemal Bey, bu dönemde Ankara Polis Müdürlüğü görevini de üstlenmiş olduğundan ilçeyi Tahrirat Kâtibi³⁶ Burumsuzlu Mahmut Efendi vekâleten yürütmüş ve Kaymakam’ın

³⁴ Beş Haymana atlısının biyografileri için bkz., Uçak, *a.g.e.*, s. 61-64.

³⁵ 1915 yılında tehcire tabi tutularak Haymana’dan ayrılan ve Mütareke sonrası yeniden Haymana’ya dönüş yapan bazı Ermeni ve Rumlar, Haymana’da Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve işgal kuvvetleriyle işbirliği yaparak halka zarar vermeye başlamıştır. Bunların başını Ermeni Zeron Efendi çekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., İlhan Bardakçı, *a.g.e.*, s. 65-66; Uçak, *a.g.e.*, s. 55-56.

³⁶ İlçelerde resmî yazı işleriyle görevlilere verilen ad.

Ankara'dan gönderdiği direktiflere göre hareket etmiştir. Kaymakam Ali Cemal (Bardakçı) Bey hatıralarında, Haymana'da yapılan karşılama hazırlıklarını şöyle anlatmaktadır³⁷: “ *Hakan (Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey), ‘Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye ile buraya gelmeye ve burasını Harekât-ı Milliye'nin merkezi yapmaya karar vermiş’, dedi. ‘Ay sonuna doğru gelmeleri ihtimali var. Onları muazzam tezahürat ile karşılamak gerek. Yalnız şehir halkının bu törene katılması bir şey ifade etmez. Buradaki İngilizlere, Fransızlara Kuvayi Milliye'nin kuru gürültüden ibaret olmadığını ifade etmek içinde mümkün olduğu kadar çok sayıda atlı tedarik etmek icap eder. Bu atlıları nereden bulacağız?’ Efendim, kolayı var, dedim. ‘Kaza Kaymakamlarına emir buyurun, her biri bulabildiği atlıları peşine taksın, buraya getirsin. Her kaza kırk elli atlı çıkarsa bir süvari fırkası meydana gelir.’ Hakan bu buluşu pek beğendi. Hemen mektupçuyu çağırarak emir verdi. Fakat gelen cevaplar bizi hayal kırıklığına uğrattı. Kaymakamlardan bazıları aldıkları emrin tatbikinin mümkün olmayacağını... Bazıları da beş on kişi ile gelebileceklerini bildiriyorlardı. Hakan’a ‘Müsaade buyunuz da ben kazama, Haymana’ya gideyim’ dedim. Müsaade etti. Bende ertesi sabah ver elini Haymana, diyerek yola çıktım. ...Haymana’da Kargalı Kara Mustafa (Tekeli) ve Emekli Jandarma Subayı Halit Bey’lerin de gayret ve himmetleriyle iki gün içinde yüz atlı toplamak mümkün oldu. Üçüncü günün sabahı Ankara’ya hareket ettik.”*

Haymana ve köylerinden toplanarak Ankara/Dikmen sirtlarında Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyelerini karşılayan Haymana Kuvayi Milliyesinden bazıları şunlardır³⁸: “*Haymana Kaymakamı Ali Cemal (Bardakçı) Bey, Haymana Belediye Reisi Çulluların Ali Tevfik Efendi, Haymana Müftüsü: Ahmet Vehbi Bey, Emekli Jandarma Teğmen Halit Bey, Burumsuzlu Mahmut Hilmi Bey, Kargalı Kara Mustafa, Halaşlı Mehmet Ağa, Halaşlı Hüseyin Ağa, Halaşlı Teberoğlu Ahmet Ağa, Velihimmetli Şehirli İbrahim Ağa, Velihimmetli Emin Ağa, Velihimmetli Karabiberlerin Rifat Efendi, Topaklı Mehmet Çavuş, Çayırlılı İsmail Ağa, Çayırlılı Halit Ağa, Karagedikli Mustafa Bey, İkizceli Nutukoğlu İsmail Bey, İkizceli Otuzoğlu Hacı Mehmet Efendi, Nalbant Efe Tevfik Dayı, Nalbant Osman Çekiç, Dava Vekili Arif Bey, Belediye Tabibi Abdullah Bey, Tüccardan Rıza Efendi, Urunkuşlu Hacı Şükrü Kara, Culuklu Anakızın Cafer, Türkoğlu Ali Ağa, Türk Şerefli Hacı Halil Efendi, Bostanhöyükli Mehmet Efendi, Hacı Tuğrullu Kara Sait, Yozgatlı Avukat Cemal Bey, Dava Vekili Fazlı Efendi, Balçıkhisarlı Şih Ahmet Ağa, Tüccar Hamurcu Battal Ağa, vs.”*

³⁷ Uçak, a.g.e., s. 84-86

³⁸ Uçak, a.g.e., s. 86; Şapolyo, *Atatürk ve Seymen Alayı*, s. 29-30.

HAYMANA MÜDAFAA-İ HUKUK-U MİLLİYE CEMİYETİ VE FAALİYETLERİ

Anadolu'da işgallere tepki olarak çeşitli isimler altında bölgesel örgütlenmeler doğmuştu. Bunlardan birisi de 29 Ekim 1919'da Ankara'da kuruluşu gerçekleşen “Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti”dir. Ankara Müftüsü Rifat (Börekçi) Efendi'nin başkanlığında kuruluşu gerçekleşen Cemiyetin üyeleri arasında Binbaşı Fuat Bey, Defterdar Yahya Galip Bey, Küçüköğlü Ali Bey, Kınacızade Şakir Bey, Kınacızade Mehmet Bey, Bulgurluzade Mehmet Bey, Serattarzade Rasim Bey, Hanıfzade Mehmet Bey, Toygarzade Naşit Bey, Hacı Bayram Şeyhi Şemsettin Efendi, Ademzade Ahmet Bey, Tuğluzade Hacı Rifat Bey, Hatip Hacı Ahmet Efendi, Hoca Atif Efendi, Çayırhoğlu Hilmi Bey, Ömer Mümtaz ve Ekrem Beyler bulunmaktadır³⁹. Bu Cemiyet, ilk günlerde mali açıdan çok zor durumda kalan Temsil Heyeti'ne para yardımında bulunarak ağırlama giderlerini karşılamıştır⁴⁰.

Ankara, Milli Mücadeleye başlangıçtan itibaren destek vermiş, 20. Kolordu ile devamlı işbirliği içerisinde bulunmuş⁴¹ ve 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne delegelerini göndermiştir⁴². Bu dönemde Ankara

³⁹ Naşit Hakkı Uluğ, *Hemşehrimiz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, [y. t. y.], s. 89, 264.

⁴⁰ Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Bey bu sıkıntılı durumu şöyle anlatmaktadır: “... Para sıkıntısı bizi sıkıtmaya başladı. Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile bu ciheti görüşürken bulduğum çareleri eskisi gibi kabul etmedi ve yarı geceye kadar hep düşündük ise de para tedariki hususunda bir karar ve neticeye vâsil olamadık. Çünkü bankalardan ve müessesâttan ödünç bile olsa para almayı Paşa'ya bir türlü kabul ettiremedim. Ne yapacaktık? Benim bir kürküm vardı. Erzurumlu Nafiz Bey'e müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey, 'Kânunsâni içindeyiz, ne giyeceksin?' diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı...” Bkz., Bilal Şimşir, *Ankara, Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 170-171; *Kansu*, a.g.e., C. I, s. 83-85.

⁴¹ Atatürk ile sık sık görüşen ve Kolordusunu Ankara'ya nakleden Ali Fuat Paşa da, Ankaralıların teşkilatlanmasında önemli hizmetler vermiştir. İngiliz kontrol subayının kendisini ziyaretinde saygısız davranması üzerine, onu tutuklatırıp merkez komutanlığına hapsedirmesi ve İstanbul Hükümeti'nin direktifleri doğrultusunda hareket eden Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın, “Sonsuz imkânları olan bu devletlere kafa tutmaya, onlara söz geçirmeye imkân var mı?” sorusuna; Ali Fuat Paşa'nın “Elbette var; asker, sivil, bütün millet aynı gayede birleşirse, istilacılar yeni bir savaşı göze alamazlar” cevabını vermesi Ankaralıların gücüne güç katmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Azmi Süslü, “Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelişi ve Ankara'nın Milli Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 515.

⁴² 38 delegenin katılımıyla gerçekleşen Sivas Kongresi'ne Ankara'dan katılanlar şunlardır: Mehmet Tevfik Bey (Ergun) Ankara'nın Çorum Delegesi (Müftü); Sağbıkzade Abdurrahman Dursun Bey (Yalvaç) Ankara'nın Çorum Delegesi (Lise Öğretmeni); Tatlızade Yusuf Bahri Bey (Tathoğlu) Ankara'nın Yozgat Delegesi (Tüccar, Çiftçi). Bkz.,

Valiliği'nin görev alanı içerisinde Kırşehir, Çorum ve Yozgat Sancakları da bulunmaktadır. Dolayısıyla Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Merkez Heyeti, Orta Anadolu'nun büyük bir kısmını kontrol etmektedir. “Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesinin Makbuzat ve Mesarifatına Mübeyyin Defter”den de anlaşılacağı üzere kısa süre içinde siyasi faaliyetlere başlayan Cemiyet'in ilçelerde de örgütlenmeye önem verdiği görülmektedir⁴³. Defterin 24 numaralı kararında, sırasıyla Çorum, Yozgat, Haymana ve Bâlâ Heyet-i İdaresi'nin isim listeleri verilmektedir⁴⁴: 18-19 Teşrinisâni 1335 [18-19 Kasım 1919] tarihli kararlar Haymana Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyet-i İdaresi şu kişilerden oluşmuştur: “Haymana Heyet-i İdaresi, Reis Ulemadan Ahmet Vehbi, Belediye Tabibi Sabıkı Abdullah, Mütekaidinden Mülazım Halit, Dava Vekili Arif, Tüccardan Rıza Efendilerden müteşekkildir.”

Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele boyunca millet ve memleket menfaatine uygun her türlü maddi ve manevi yardımı yapmaktan çekinmemiştir. Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin gelir ve giderlerini belgeleyen hesap defterinde, Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hacı Ahmet Efendi aracılığıyla 25 Şubat 1920'de 10.000 kuruş ve 13 Nisan 1920'de 10.000 kuruş olmak üzere toplam 20.000 kuruş yardımda bulunduğu görülmektedir⁴⁵. Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'daki ilk kalelerinden birisi olan Haymana, Kaymakamıyla, din adamıyla, eşrafi ve ağasıyla topyekûn bir mücadele başlatmış, bağımsızlık ve özgürlük için varını, yoğunu ortaya koymuştur. Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü Ahmet Vehbi Bey ve Cemiyet üyeleri köy, köy dolaşarak yardım toplamış ve Kuva-yı Milliye birlikleri teşkil ederek cepheye göndermişlerdir. Bu dönemde Haymana'da Karagedikli Mustafa Bey, Halaşlılı Mehmet Ağa ve Kargalılı Kara Mustafa Beyler yaptıkları yardımlarla ön plana çıkmışlardır. Bunların dışında Çayırılılı İsmail Ağa,

---

Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-Sivas Kongresi*, İkinci Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 65-66.

⁴³ Ankara'nın Ulusal Mücadeleye olan katkılarını belgelerle ortaya koyan ve Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgiler veren bu önemli defterler, Heyetin veznedar ve muhasip üyesi olan Serattarzâde Rasim Bey tarafından muhafaza edilmiş ve oğlu Ahmet Attar Bey ise, Ankara Kulüp Başkanlığı'na hediye etmiştir. Karar Defteri, 19x15 cm. ebadında olup muşamba kaplı ve sayfaları çizgili bir okul defteri görünümündedir. 29 Ekim 1919- 25 Temmuz 1920 tarihleri arasını kapsayan defterde, alınan yazılı ve imzalı kararlar 29 sayfa tutmakta ve verilen karar sayısı ise 66 olarak numaralanmıştır. Hesap Defteri ise, 32x20 cm. çapında olup 16 sayfası kullanılmıştır. Cemiyetin gelir ve giderlerine ait bilgiler içeren bu eşsiz belge için bkz., Naşit Hakkı Uluğ, *Hemşehrimiz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, [y. t. y.], s. 265-315.

⁴⁴ Uluğ, *a.g.e.*, s. 271-272.

⁴⁵ Uluğ, *a.g.e.*, s. 294-298.

Çayırılı Halit Ağa, Urunkuşlu Hacı Şükrü, Kara Bostanhöyükü Mehmet Efendi gibi isimler yardım toplamada etkin olmuşlardır⁴⁶.

16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un resmen işgal edilmesi, Ankaralıların daha fazla maddi destekte bulunmalarını gerektirmişti. Açılacak olan Millet Meclisi binasının birçok eksiği vardı. Damında kiremit, duvarlarında sıva, badana yoktu ve içi de boştu. Binayı kullanılabilir duruma getirebilmek için Ankaralılar olağanüstü gayret sarf etmişlerdir. Çatısına henüz kiremit döşenmeyen bu binanın bir odasında Fransız İşgal müfrezesinin komutanı oturuyordu. Fransız subay bu binadan çıkarılmış ve Ulucanlarda bir ilkokul için getirilmiş (*Marsilya*) kiremitleri acele çatıya döşettirilmiştir. Kiremitlerin eksik kaldığını gören Ankara halkı ise evlerine koşarak damlarından kiremitleri sökmüşler ve pek çok kişi bu kiremitleri kendi elleriyle Meclis çatısına yerleştirmiştir. Okullardan sıralar toplanmış ve henüz bitirilmemiş olan bina, milli bir heyecanın eseri olarak Ankara halkının katkısıyla tamamlanmıştır⁴⁷. Yaklaşık bir ay içinde Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM binası için 5.068 lira harcamıştır⁴⁸. Ankara ve Haymanalıların bu cömertçe ve yurtseverce yardımları sayesinde ki TBMM çok gecikmeden açılabilmiştir.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Türk milletinin tarihinde yeni bir dönem başlamış ve yeni bir devletin temeli o gün Ankara'da atılmıştır. Bu devletin kuruluşu, İstanbul'a isyan eden ve işgal devletlerine karşı gelen milli kuvvetlerin, millet iradesine dayanarak başardığı bir işti. Büyük Millet Meclisi ile dış güçlere karşı savaşı ve Osmanlı düzenine karşı ihtilâlî yönetecek yepyeni ulusal bir devlet kurulmuş oluyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla beraber eylemsel olarak ortadan kalkan Osmanlı Devleti'nin bırakmış olduğu boşluk, Büyük Millet Meclisi ile doldurulmuştu.

---

⁴⁶ Uçak, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁷ Ankara Ulus meydanında bulunan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının yapımına 1915 yılında başlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüp binası olarak tasarlanarak yapılan bu binanın, Nisan 1920'lerde pek çok eksiği bulunmaktadır. Türk mimari stilinde iki katlı olarak yapılan binanın en belirgin özelliği duvarlarında Ankara taşı (Andezit) kullanılmış olmasıdır. Bu binanın planı Evkaf Mimarı Salim Bey tarafından yapılmış ve inşasına ise Kolordunun Askeri Mimarı Hâsip Bey nezaret etmiştir. 23 Nisan 1920 ile 15 Ekim 1924 tarihleri arasında I. Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak kullanılan bina daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Merkezi ve Hukuk Mektebi olarak işlevini sürdürmüş, 1952 yılında Maarif Vekâletine devredilmiş, 1957 yılında ise müzeye dönüştürülmek üzere çalışmalara başlanmıştır. Bina, 23 Nisan 1961'de "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi*" adıyla halkın ziyaretine açılmıştır. Bkz., Uluğ, *a.g.e.*, s. 141-142; Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk ve Seymen Alayı*, Ankara Kulübü Yayınları, Ankara, 1971, s. 46-47.

⁴⁸ Uluğ, *a.g.e.*, s. 297-299.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE HAYMANA

Yeni Türk Devleti'nin dış politikasında Batıyla olan ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde Ankara Hükümeti, İtilâf Devletleri yani Batı ile savaş halinde olup, Batılı Devletler ise, savaşı Yunanlılar aracılığıyla yürütüyorlar ve Sevr Antlaşması hükümlerinde öngörülen yerleri işgal ediyorlardı. Bu durumda ancak, Yunanlıları yenerek ve diğer İşgalci Devletleri yurttan kovarak, Batıya karşı bir diplomatik zafer kazanılabileceğinin farkında olan Ankara Hükümeti, siyasal ve askeri yollardan harekete geçmiştir.

TBMM, kendi otoritesini tüm yurttan etkin kılmak için bazı önlemler alırken, ilk cephe Doğu'da Ermenilere karşı açılmıştır. Ermeniler yenilgiye uğratılmış ve TBMM Gümrü Antlaşması ile Doğu sınırlarını güvenlik altına almıştır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini takip eden süreçte Yunan birlikleri, işgal alanlarını genişletmeye başlamışlardı. İşgallere son vermek için TBMM tarafından oluşturulan düzenli ordunun, Yunan kuvvetleri karşısında kazandığı ilk başarı 11 Ocak 1921 tarihli Birinci İnönü Zaferi olmuş ve bunu 1 Nisan 1921'de İkinci İnönü Zaferi takip etmiştir⁴⁹. Yunan kuvvetleri, bu yenilgilerin izini silmek, Türk Ordusunu imha etmek ve Ankara'yı ele geçirmek amacıyla 10-25 Temmuz 1921 tarihleri arasında yeniden genel bir taarruza geçmiş; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri adıyla bilinen bu savaş sonunda, Türk birlikleri yenilmiş ve Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır⁵⁰. Yunan Genelkurmayı planının

⁴⁹. Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 175.

⁵⁰ Yeniden takviye edilen Yunan birlikleri, 10 Temmuz'da saldırıya geçmiş ve İnönü-Eskişehir-Afyon-Kütahya hattında geniş bir cephede başlayan savaşta Türk ordusu çok büyük kayıplar vermişti. Kütahya mevzileri beklenildiği gibi tutulamamış, Yunanlıların ellerine geçmişti. Batı cephesinin bu bunalımlı döneminde, savaşın her aşamasını yakından izleyen TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Batı cephesindeki durumu yerinde görmek ve cephe komutanıyla görüşmek üzere 17 Temmuz'da Eskişehir'e gelmiştir. Batı Cephesi karargâhında durumu inceleyerek, harekâtın sevk ve idaresi konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "*Yunan Ordusunun bütün kuvvetiyle yaptığı bu saldırı karşısında, bizim askerî olan asıl görevimiz, Millî Mücadelenin başlangıcından beri izlediğimiz görevdir ki O, her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruzu direnmek ve uygun hareketlerle durdurmak ve etkisiz hale getirmek ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmaktır. Bu düşman taarruzu karşısında da, bu ana düşünce gözden uzak tutulmamalıdır.*" Bu düşünceyle cephede birliklerin daha fazla zarar görmemesi için bazı önlemler alma zorunluluğu duyan Mustafa Kemal, orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusu ile araya bir mesafe koymak gerektiğini, ordunun düzeni, eksikliklerinin giderilmesi ve takviye edilmesi için bu hareketin zorunlu olduğunu, bunun için de Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmelerinin uygun olacağını belirtmiştir. Bu çekilme harekâtının en büyük sakıncasının ise Eskişehir gibi önemli bir kent in ve çok miktarda arazinin düşmana bırakılmasından dolayı kamuoyunda bir moral

sonunu getirememiş ve bu siyasi durum, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın en kritik günlerinin yaşanmasına yol açmıştır.

Kamuoyunda ve Ankara'da tedirginlik ve üzüntü yaratan bu yenilgi sonrasında TBMM'de sert tartışmalar yaşanmış, başarısızlıktan Mustafa Kemal sorumlu tutulmuştur. TBMM'de ilk defa bir Muhalefet Grubu ortaya çıkmış, bu tehlike karşısında başkentin Kayseri'ye taşınması önerilmiştir. Muhalifler, “*Ordu nereye gidiyor, bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır, O nerededir?*” diyerek Mustafa Kemal'i şiddetle eleştirmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında Meclis, 5 Ağustos 1921 tarihinde “*Başkomutanlık Yasası*”⁵¹ni çıkartarak, sahip olduğu yetkileri Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle devretmiştir. Bu yasa sayesinde Mustafa Kemal, tek başına hareket etme, çabuk karar verme ve uygulama imkânı bulmuştur. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 7/8 Ağustos 1921'de on maddeden oluşan Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayınlayarak halkı, orduyu donatmaya çağırmıştır⁵².

Yunan Genelkurmayı, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk ordusuna son öldürücü darbeyi vurmak üzere hazırlıklarını hızlandırdığı günlerde, Ankara'da kurulan Tekâlif-i Milliye Komisyonları çalışmalarına devam ediyordu. Başkomutanın kanun hükmünde olan isteklerine bütün Ankara halkı olumlu cevap vermiş, zengini, fukarası, köylüsü ve kentlisi her türlü maddi ve manevi yardımı yapmaktan çekinmemiştir. Ankara Vilayet Konağı'nın alt katındaki odalarda faaliyet gösteren komisyonlar, geceli-gündüzlü vatandaşların hizmetine bağlanmıştır. Nakit olarak verilen paralar büyük bir sini üzerinde sayılıp Defterdarlığa yatırılıyor; mal olarak alınan çarık, çorap, yemeni, don, gömlek vs. hemen Levazıma teslim ediliyordu. Süngü yapmak üzere pencerelerin korkuluk demirleri ve balyalara sarılan çemberler veriliyor ve hızlı bir şekilde süngü haline dönüştürülüyordu. Naşit Hakkı Uluğ, Tekâlif-i Milliye Komisyonlarının çalışmalarıyla ilgili yaşanan bir anekdotu şöyle aktarmaktadır⁵³: “*Rahmetli dostum Adem-zade Ahmet Bey, bu komisyonlarda halk temsilcisi olarak çalışanlardan birisi idi. Tam üç hafta eve gidip çamaşır değiştiremedim' diye o günlerden bahsedirdi.*”

---

bozukluğunun meydana gelmesi olduğunu vurgulamıştır. Bkz., Mustafa Kemal Atatürk, , *Nutuk...*, Cilt II, s. 607-609; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II. Cilt 4üncü Kısım*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s. 186-360.

⁵¹ Bu kanunda, “*Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak, yönetimi bir kat daha sağlamlaştırmak için TBMM'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiili olarak kullanabilir*” denilmektedir. Bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 12, İçtima 62, Celse 3, (5 Ağustos 1921), s. 18-19.

⁵² Yusuf Hikmet Bayur, *20. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, TTK, Ankara, 1975, s. 229-232.

⁵³ Uluğ, *a.g.e.*, s. 186.

12 Ağustos 1921 Cuma günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Milli Müdafaa Vekili (Milli Savunma Bakanı) ve Erkân-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi (Çakmak) Paşa⁵⁴ ile birlikte hazırlıkları yerinde görmek ve durum değerlendirmesi yapmak üzere Ankara'dan Polatlı'daki Batı Cephesi Karargâhı'na hareket etmiştir⁵⁵. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Alagöz'de yapısı henüz tamamlanmamış bir evde-Türkoğlu Ali Ağa'nın iki katlı kerpiç evinde- harekâtı idare edecektir. Odasında bir asker yatağı, büyükçe tahta bir masa, bir de iskemle mevcuttur. Ordunun elindeki tek asetilen lambası⁵⁶, üzerine harita serilmiş olan masayı aydınlatmaktadır. Savaş bu haritadan idare edilecektir⁵⁷. Başkomutan, alay ve mevzileri teftiş etmek amacıyla Üçüncü Süvari Alay Komutanı'nın beyaz atına binerek karargâhtan ayrılmıştır. Kendisine yine at üzerinde Fevzi (Çakmak) Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) eşlik etmektedir.

Ağustos ayının yakıcı güneşi altında Katrancı Köyü'nün güneyinde yüksek bir tepeye çıkarak muharebe mevzilerini gözden geçiren Başkomutan, atına bineceği sırada sol ayağı üzengiden kaymış ve dengesini kaybederek yüzükoyun bir kaya parçasının üzerine düşmüştür. Kısa bir süre baygınlık geçiren Mustafa Kemal Paşa'ya ilk müdahaleyi Fevzi Paşa yapmış, biraz su içirerek, yüzünü yıkamıştır. Bu esnada kendisine gelen Başkomutan, hemen Alagöz Karargâhına götürülmüştür. Alagöz Karargâhı'nda ağrıları devam eden Mustafa Kemal Paşa, doktorların tavsiyesiyle aynı gün Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır. 16 Ağustos 1921'de Ankara'da yapılan röntgen muayenesinde kaburga kemiklerinden bir tanesinde kırık olduğu anlaşılmıştır. Doktorların tüm ısrarlarına rağmen

---

⁵⁴ 3 Mayıs 1920'de Kozan Milletvekili sıfatıyla Müdafaa-i Milliye Vekilliği (Milli Savunma Bakanlığı)'ne seçilen Fevzi (Çakmak) Paşa, bu görevinin yanı sıra Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) Başkan Vekilliği'ni de üstlenmiştir. Bu dönem içerisinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet (İnönü) Bey, aynı zamanda Batı Cephesi Komutanı olduğundan Ankara'da sürekli kalamamıştır. Bu nedenle 9 Kasım 1920'de Fevzi Paşa, diğer görevlerine ek olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Bakanı) Vekilliği'ne atanmıştır. 24 Ocak 1921'de önceki görevlerinin yanı sıra Heyet-i Vekile Başkanı da olan Fevzi Paşa, İkinci İnönü Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinin ardından 3 Nisan 1921'de rütbesi TBMM kararıyla Birinci Ferikliğe (Orgeneral) yükseltilmiştir. 5 Ağustos 1921'de Milli Savunma Bakanlığı görevinden çekilip asaleten Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği'ne getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. B., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 55-58.

⁵⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 649.

⁵⁶ Karpitin su etkisiyle asetilen gazı vermesi ve bu gazın yakılmasıyla elde edilen ışıklı lamba; EK-5: *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 34, G. 12, B. 12 001.

⁵⁷ Uluğ, a.g.e., s. 190.

Mustafa Kemal Paşa, vücudu bezlerle sımsıkı sarılı bir halde, ertesi gün tekrar cepheye, Alagöz Karargâhına hareket etmiştir⁵⁸.

16 Ağustos akşamına kadar Mihaliççık-Sivrihisar doğu hattına ulaşan Yunanlılar, 18 Ağustos akşamı Haymana genel doğrultusunda kuşatma yapmak amacıyla Sivrihisar'dan itibaren güneye doğru Mangal dağı önlerine ilerlemeye başlamışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı ve en çetin çarpışmaları, cephenin orta kesiminde Haymana-Mangal dağı önlerinde 23 Ağustos 1921 sabahı başlamış ve Çal Dağı, Yıldız Tepe ve Türbe Tepe'de devam etmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 23-25 Ağustos tarihleri arasında Haymana önlerinde gerçekleşen savaş için şu başlığı kullanmıştır⁵⁹: “*Ordumuz dün Haymana Meydan Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerinin taarruzunu tevkife muktedir olmuştur*”. 26 Ağustos günü düşmanın, Türk kuvvetlerini güneyden kuşatma ve cepheden yarma hareketi cephedeki Türk kuvvetlerinin direnişiyle, mevzii başarılarından öte gidememiştir. Bu savaşa kadar savunmalar; orduların bir hat üzerinde yerleştirilmesi, bu hatta başarılı olmazsa geride başka bir hatta çekilmesi biçiminde cereyan etmişti. Ancak, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, o gün Haymana önlerinde tarihe geçecek olan şu emri vermiştir⁶⁰: “*Hattı Müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaş kanyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için büyük küçük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat büyük küçük her birlik tutunabildiğı ilk yerde düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.*” Böylece bu emirle savunmada hat taktiğı bırakılarak, çekilme olsa bile birliklerin tutunabildikleri ilk yerde savunmaya devam etmeleri yani geniş alan savunması yaparak düşmanı durdurmaları sağlanacaktır.

Türk milletinin makûs talihini değiştirecek olan Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Türk ordusunun mühimmat, erzak, hastane gibi önemli idari ve lojistik faaliyet üslerinden birisi de Haymana'dır. Haymana'nın

⁵⁸ Bkz., EK-6: *Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi*, Arşiv No. 1/4282, Dosya No. 36, Fihrist No. 17; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3. B., Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s. 422-423; Uluğ, *a.g.e.*, s. 184-185; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 649.

⁵⁹ Sadık Sarısamanoğlu, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne Göre Sakarya Savaşı”, *90. Yıldönümünde Sakarya Savaşı ve Haymana*, Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 249-250; *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1921, No: 273, s. 1.

⁶⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, 2. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 68.

Hallaçlı (Halaşlı) ve Çayırılı köylerinde cephenin ekmek ihtiyacını karşılamak için fırınlar yapılmış ve özellikle köyün ileri gelenlerinden Hallaçlı Mehmet Ağa ve Çayırılı İsmail Ağa, ekmeklerin pişirilmesi ve sevkiyatlarının yapılmasında aktif rol oynamışlardır. Özellikle Halaşlı köyünde bulunan üç fırının odun ihtiyacı, köyün yakınlarında bulunan meşelik ormanından Halaşlı Mehmet Ağa'nın yardımcılarıyla temin edilmiştir. Savaş sırasında Kütahya, Afyon ve Eskişehir hastanelerindeki yaralıların büyük kısmı Haymana sahra hastanelerine taşınmıştır. Düşmanın bir ara Mangal dağı ele geçirerek Çaldağ-Haymana sırtlarına kadar yaklaşması üzerine Haymana ileri gelenleri ilçenin boşaltılmasına karar vermişlerdir. İlçe halkının büyük kısmı değerli eşyalarının bir kısmını da yanlarına alarak Ankara'ya doğru hareket etmişlerdir. O sıkıntılı günlerden Haymanalı Galip Adatepe şöyle bahsetmektedir⁶¹: “*Yunanlıların Çaldağ sırtlarına dayandığı sıralarda Meşelik'ten gelen top sesleri Haymana'da yankılanıyordu. Şükri Naili Paşa Komutasındaki Türk Ordusu'nun karargâhı bizim bahçede kuruluydu. Bahçedeki büyük ceviz ağacının dibine düşmanın görmeyeceği biçimde karargâh çadırı kuruldu. Düşmanın ilk top mermisi bizim bağına düştü. Düşmanın Haymana'ya gireceği haberi üzerine, babam emekli Jandarma Komutanı Halit Bey, evimizin boşaltılacağını söyledi. Tavus kuşlarımız vardı, onları serbest bıraktık. Bize iki kağın verdiler, babam evimizdeki kapları bahçeye gömdü; annem Havva, kız kardeşim Nezaket, kağınlarla, Ankara'ya doğru yola çıktık. Babam Haymana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi idi. O orda kaldı. Bizim evi de Karargâhtaki askerlere verdi. Kağınlar, Kadıköy yolu ile iki günde Ankara'ya vardı. 30 Ağustos Zaferi'ne kadar Ankara'da kaldık. Düşman çekildi haberi gelince, Haymana'daki evimize, babamın yanına geri döndük.*”

Bu arada Haymana Hastanesi Çadırılı Köyü'ne ve sıkışıklığı önlemek üzere bütün yaralılar Ankara'ya sevk edilmiştir⁶². İlçede Karagedikli Mustafa Bey, Hükümet Konağı ve Askerlik Şubesi'ni daha güvenli olan Karagedik Köyü'ndeki evine taşıtırmış ve köy camisini de yaralıların bakımı için hizmete sokmuştur. Haymana Tekâlif-i Milliye Komisyonu başkanlığını da üstlenmiş olan Mustafa Bey, savaş süresince sahip olduğu deve katarlarıyla cephedeki kuvvetlere mermi-cephane taşıtırmış ve yardım komisyonuna da 25 deve ve 500 koyun bağışta bulunmuştur. Yine Haymana'nın Kargalı Köyü'nden Kara Mustafa Bey, Sakarya Savaşı boyunca ordunun et ihtiyacını temine memur edilmiş ve iase müteahhitliği yapmıştır.

---

⁶¹ Uçak, a.g.e., s. 113-114.

⁶² Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s. 490.

23 Ağustos'ta başlayan ve 13 Eylül 1921 tarihine kadar 22 gün 22 gece devam eden Sakarya Meydan Muharebesi'nde, önce Sakarya doğusu, sonra da Afyon-Eskişehir hattına kadar olan vatan parçası Yunanlılardan temizlenmiştir⁶³. Dünya Harp Tarihinin en uzun meydan muharebesi olan Sakarya Savaşı, Milli Mücadele tarihine “*Subay Muharebesi*” olarak geçecektir. Bu zafer, Türk Milleti'nin fedakârlığı, Anadolu insanının ve özellikle Ankara ve Haymanalılarının cömertliği ve kahramanlığı, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kararlılığı sayesinde elde edilmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal'in iradesiyle kazanılan bu zafer sonunda, TBMM, kendisini 19 Eylül 1921'de “*Gazi*” unvanı ve “*Mareşallik*” rütbesi ile ödüllendirmiştir⁶⁴. Askeri alanda kazanılmış bulunan Sakarya Zaferi, siyasal başarılarla da yenilerini eklemiştir.

SONUÇ

Milli Mücadele, lideri Mustafa Kemal Paşa olan ve yirminci yüzyılda emperyalizme karşı kazanılan ilk halk savaşıdır. Şüphesiz bu halk hareketine Ankara ve Haymana halkı destek vermiş ve imkânları ölçüsünde her türlü yardımı yapmaktan kaçınmamıştır. Bilindiği üzere işgal bölgelerinde zenginler ya işbirlikçi olmakta ya da karşı koymaktadırlar. Fakat Haymana işgal edilmediği halde örgütlenme ve yardımlarda ağaların ve zenginlerin fedakârlıkları son derece önemlidir. Bu arada Milli Mücadele'de okumuşların, bürokratların öncü rol oynaması genel kuralı, Haymana için de geçerli olmuştur. Görülmektedir ki; kitaplardan okuduğumuz Milli Mücadele bizim dışımızda soyut bir olgu değildir. Yakın geçmişte dedelerimiz, ninelerimiz veya yaşadığımız köyün, kasabanın insanları bu büyük mücadelenin bir parçası olmuşlardır. Bu gerçeği bilmek; Kurtuluş Savaşı, bağımsızlık ve ardından gerçekleştirilen yeni bir toplum yaratma adımlarını anlamak ve sahiplenmek konusunda bize yol gösterecektir.

---

⁶³ Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Türk ordusunun zayıyatı; 5.713 şehit, 18.480 yaralı, 828 esir ve 14.258 kayıp olmak üzere toplam 49.289'dur. Yunan ordusunun zayıyatı ise; 3.758 ölü, 18.955 yaralı, 354 kayıp olmak üzere toplam 23.007'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Zekeriya Türkmen, “Türk İstiklâl Harbi'nde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askeri Yönden Kısa Bir Değerlendirme)”, *90. Yıldönümünde Sakarya Savaşı ve Haymana*, Yay. Haz. HakanUzun-Necdet Aysal, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 143.

⁶⁴ İbrahim Süreyya (Saruhan) Bey ile 62 arkadaşı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik Unvanı Verilmesine ve Müşirlik Rütbesi Tevcih Edilmesine Dair Kanun Teklifi sunmuşlar, maddeleri ile birlikte oy'a konulan kanun teklifi “*Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik Unvanı İta ve Rütbe-i Müşiri Tevcihine Dair Kanun*” şeklinde birlikte kabul edilmişti. Bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 12, İçtima 79, Celse 1, (19 Eylül 1921), s. 263-264.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihani, İstiklâl Savaşı Hatıraları*, Çan Yayını, İstanbul, 1962.
- Ağaoğlu, Samet, *Kuva-yi Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1964.
- Akçakayalıoğlu, Cihat, *Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Aralov, Semen İvanovich, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1920*, Cilt I, 14. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.
- _____, *Nutuk 1920-1927*, Cilt II, 7. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1967.
- _____, *Nutuk Kemal Atatürk Vesikalar*, Cilt III, 15. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.
- Aysal, Necdet, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki İlk Günleri: Ziraat Mektebi", *Atatürk Yolu*, C. 9, No. 39, (Mayıs 2007), s. 359-396.
- Aytepe, Oğuz, "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *Atatürk Yolu*, C. 9, No. 33-34, (Mayıs-Kasım 2004), s. 15-22.
- Bardakçı, Cemal, *Anadolu İsyancıları*, Koşkun Basımevi, İstanbul, 1940.
- Bardakçı, İlhan, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *20. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, TTK, Ankara, 1975.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Dursunoğlu, Cevat, *Milli Mücadelede Erzurum*, [yayl.y.], İzmir, 1946.
- Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi*, Arşiv No. 1/4282, Dosya No. 36, Fihrist No. 17.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, 2. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

- _____, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.
- _____, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II. Cilt Dördüncü Kısım*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-Sivas Kongresi*, İkinci Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- Gürer, Cevat Abbas, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, [yayl.y.], İstanbul, 1939.
- Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1921, No: 273, s.1.
- İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK, Ankara, 1975.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I-II, TTK, Ankara, 1988.
- Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.
- Kinross, Lord, *Atatürk –Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1970.
- Koç, Vehbi, *Hayat Hikâyem*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973.
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, 3. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Özgül, M. Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.
- Refik Halit Karay, *Deli Fantezi Piyes 1. Perde*, 3. Baskı, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1939.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Sarısaman, Sadık, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne Göre Sakarya Savaşı”, *90. Yıldönümünde Sakarya Savaşı ve Haymana*, Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 249-268.
- Süslü, Azmi, “Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelişi ve Ankara'nın Milli Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 511-525.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Atatürk ve Seymen Alayı*, Ankara Kulübü Yayınları, Ankara, 1971.

- _____, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958.
- Şimşir, Bilal, *Ankara, Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara, 1989.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 12, İçtima 79, Celse 1, (19 Eylül 1921), s. 263-264.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 12, İçtima 62, Celse 3, (5 Ağustos 1921), s. 18-19.
- Toynbee, Arnold, *Türkiye: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 28, G. 67, B. 67 001.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 36, G. 26, B. 26 001.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 32, G. 19, B. 19 001.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 34, G. 12, B. 12 001.
- Türkmen, Zekeriya, "Türk İstiklâl Harbi'nde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askeri Yönden Kısa Bir Değerlendirme)", *90. Yıldönümünde Sakarya Savaşı ve Haymana*, Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 135-144.
- Uçak, Halil İbrahim, *Tarih İçinde Haymana*, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayınları, Ankara, 1986.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Hemşehrimiz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, [y. t. y.].
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Milli Mücadele Anıları: Bir Lise Öğrencisinin*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Yalçın, E. Semih, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 333-346.

EKLER

EK-1: “27/12/35 (27 Aralık 1919): Heyet-i Temsiliyeyi Şehir Haricinde Karşılamanın Haymana Kuva-yi Milliyesi”

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, FK. 36, G. 26, B. 26 001.

EK-2: “Ankara Ziraat Mektebi”

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, FK.28, G. 67, B. 67 001.

EK-3: *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, FK. 32, G. 19, B. 19 001.

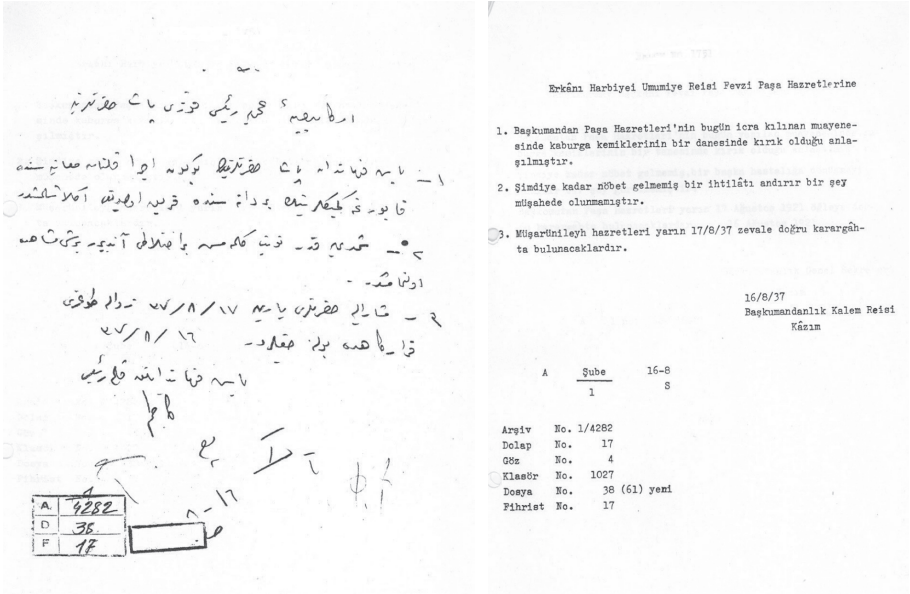

EK-4: “Haymana Pazar Yeri (20 Eylül 1928 Foto: İbrahim)”

EK-5: "Polatlı-Alagöz Batı Cephesi Karargâhı"

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, FK. 34, G. 12, B. 12 001.

EK-6: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, Arşiv No. 1/4282, Dosya No. 36, Fihrist No. 17.

SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ YUNAN HÜKÜMETİNİN KOMUTAN ARAYIŞLARI: GOUNARIS-METAKSAS GÖRÜŞMELERİ

Çağla D. TAĞMAT*

GİRİŞ

Türkiye’de Sakarya Savaşı ve genel olarak Milli Mücadele ile ilgili araştırmalar Türk tarafı merkezlidir. Aslında bu biraz da dünya tarihinden kopuk tarih eğitiminin bir sonucudur. Oysa Milli Mücadele’nin karşı tarafın gözüyle ele alınması ve değerlendirilmesi, akademik açıdan bir zorunluluk olduğu kadar, bölgesel ve küresel bağlamda nerede bulunduğumuzun anlaşılmasına da katkı sağlayacak sağlıklı bir yaklaşımdır. Daha açık bir deyişle karşı tarafı anlamak, aynı zamanda aynaya bakmak demektir.

Bildirinin başlığından da anlaşılacağı gibi araştırmanın konusu Sakarya Savaşı öncesinde Yunan Hükümeti’nin komutan arayışları ve bu arayışlar çerçevesinde Dimitrios Gounaris ile İoannis Metaksas arasında yapılan görüşmelerdir. Öncelikle Gounaris ve Metaksas’ın kimler olduğu hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Dimitrios Gounaris 1867 yılında Patra’da dünyaya gelmiş ve Atina Üniversitesi’nde hukuk eğitimi almıştır. 1909 Goudi Darbesi’nden sonra Venizelos karşıtı harekette yer almıştır. 1917 yılında Fransızlar tarafından tutuklanmış ve Korsika’ya sürgüne gönderilmiştir. Bundan bir yıl sonra firar ederek, muhalefet liderliğine soyunmuş ve 1920 seçimlerine adaylığını koymuştur.¹ İoannis Metaksas ise 1871’de Yunanistan’ın İthaka Adası’nda dünyaya gelmiştir. 1899’da Veliht Konstantinos’un desteği ile Berlin Harp Akademisi’nde kimya ve mühendislik üzerine eğitim almıştır. Balkan Savaşları sonucunda elde ettiği başarıların ardından terfi ettirilerek Makedonya Genel Komutanlığına

---

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, tagmat@ankara.edu.tr

¹ Vangelis Drakopoulos-Georgia Eythymiou, *To Neotero Elliniko Kratos, Epitomo Leksikotis Ellinikis Istorias*, Meros. 2, s.5-6.

atanmıştır.² Anadolu üzerine pek çok araştırma yapan bölgeyi çok iyi tanıyan Metaksas, 1915 yılında Yunan kuvvetlerinin Çanakkale kıyılarına gönderilmesi fikrine sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Metaksas, bu düşüncesinden dolayı, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşına girdiği 1917 yılında, önce Korsika'ya ardından Sardunya'ya sürgüne gönderilmiş³ ve bu sürgün hayatı 1920'de son bulmuştur. İşte önce sürgün hayatında Korsika'da yolları kesişen Yunan siyasetinin bu iki ismi daha sonra 1921'de Yunanistan'ın geleceğini tartışmak için yine bir araya gelmişler ve Yunanistan'ın Küçük Asya Politikası üzerine fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu iki isim ayrıca taşıdıkları ortak noktalar açısından da dikkat çekici bir özellik taşımaktadırlar. Yunan siyasetinin bu iki önemli ismi ilk aşamada sürgüne Korsika'ya gönderilmişlerdir. Bu sürgünün nedeni her ikisinde de belirgin olarak göze çarpan Kral yanlısı politik duruşlarıdır. Bunlara ek olarak Gounaris 1921-1922 yıllarında Metaksas ise 1936-1941 yılları arasında Yunanistan Başbakanı olarak görev yapmışlardır.

VENİZELOS İKTİDARI SONRASI YUNANİSTAN'IN “KÜÇÜK ASYA” POLİTİKASI

Eleftherios Venizelos, 1909 yılında Başbakanlık görevine başlamasından, 1920 yılına değin “*Megali İdea*”nın, kendisini ve ülkesini ulaştıracağı noktayı ya da başka bir deyişle sağlayacağı gücü elde etmek için elinden geleni yapmış, ancak 14 Kasım 1920'de yapılan seçimlerde Yunanistan halkı, savaşın verdiği yorgunluk ve sıkıntılardan dolayı oylarını Kral ve Kralcılardan yana kullanmıştır. Kral Aleksandros'un 1920 Ekiminde hayatını kaybetmesi, sürgündeki Kral Konstantinos'un çağırılmasını zorunlu kılmıştır. Böylelikle Küçük Asya Seferi konusunda radikal kararlar alınacağı umuduyla gerçekleştirilen halk oylaması sonucu, Kral Konstantinos sürgünden dönmüş ve Kral yanlısı Dimitrios Rallis önderliğinde bir hükümet kurulmuştur.⁴

Yunanistan'da yaşanan beklenmedik hükümet değişikliği ve kralcıların seçimlerden galip çıkması Müttefiklerin tüm dikkatlerini Yunanistan'a yöneltmelerine sebep olmuştur. Bu süreçte Venizelos'un seçimleri kaybetmesi Türkler arasında sevinçle karşılanırken, İzmir Rumları bu sonuç

² http://ioannismetaxas.gr/Metaxas_Venizelos.html.

³ Metaksas Mustafa Kemal Atatürk ile 1937'de gerçekleşen görüşmesinde, bu sürgünü 1915 yılında verdiği muhtıranın ve Küçük Asya Seferi hakkındaki olumsuz görüşlerinin bir cezası olarak nitelendirmektedir. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938*, Cilt II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 363.

⁴ Michael Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s.234.

karşısında oldukça kaygılanmışlardır.⁵ Seçimlerden çıkan beklenmedik sonuç ve yeni Hükümetin sürgündeki (önceki), Kral Konstantinos'un ülkesine dönmesi için girişimlerde bulunması, Müttefiklerde, Yunanistan'a karşı bir yaptırım politikasını gündeme getirmiştir. Bu anlayışın bir yansıması olarak Müttefikler, kendilerini zarara uğrattığını ve içten bağlılık göstermediğini düşündükleri "*Alman yanlısı*" Kralın Yunanistan'a dönmesi halinde, Yunanistan'a parasal yardım yapılmayacağını Başbakan Rallis'e ilemişlerdir.⁶ Ancak Müttefiklerin olumsuz yaklaşımına karşın, Konstantinos 5 Aralık 1920'de yapılan halk oylamasından çıkan olumlu sonuçla yeni kral olarak ülkesine dönmüştür. Kralın Yunanistan'a dönmesi, Yunanistan ve Müttefikler arasındaki ilişkileri etkileyen temel dinamik haline gelmiştir. Öyle ki, Kralın Yunanistan'a dönmesiyle hükümet, yeni mali sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.⁷ Kralın Yunanistan'a dönmesinin etkileri sadece Yunanistan ve Müttefiklerle sınırlı kalmamıştır. Konuyu yakından takip eden İstanbul Rumları da Kralın dönüşü konusundaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmişlerdir: "*İstanbul'u bir Konstantinos kurmuş, bir Konstantinos yitirmiştir, bir Konstantinos da yeniden ele geçirecektir.*"⁸

Müttefiklerin özellikle mali yardım konusundaki kesin tavrı, Rallis hükümetinin Anadolu politikası konusunda geri adım atmasını engellemiştir. Müttefiklerin tepkisinden çekinen yeni Yunan yönetiminin öncelikli icraatı, yayınladığı bir bildiriye dış politikada hiçbir değişiklik yapılmayacağını belirtmek olmuştur.⁹ Rallis hükümetinin Anadolu Politikasını değiştirmedeğinin somut göstergesi ise Venizelosçu İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'in istifasının reddedilmesi ve kısa bir süre sonra Stergiadis'in Yunan Politikasının -Küçük Asya politikası- değişmeyeceğini ilan etmesi olmuştur.¹⁰ Zira aksi şekilde verilecek bir politika değişikliği ya da Yunan kuvvetlerinin savunmada kalması yönündeki bir karar hükümet tarafından olanaksız addedilmekteydi.

Bu arada her ne kadar yeni Hükümetin adı "Rallis Hükümeti" olsa da asıl gücün, mecliste hatırı sayılır bir çoğunluğun üzerinde etki sahibi olan ve Rallis Hükümetinde Savunma Bakanı olarak görev yapan Gounaris'te

---

⁵ Salahi Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 246.

⁶ Smith, *a.g.e.*, s. 242.

⁷ Giannes Koliopoulos- Thanos Veremis, *The Modern Sequel: From 1831 to the Present*, London, 2004, s. 130.

⁸ Sonyel, *a.g.e.*, s. 247.

⁹ Sonyel, *a.g.e.*, s. 247.

¹⁰ Smith, *a.g.e.*, s. 251.

olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Dolayısıyla 1920-1921 yılları bağlamında genel politikanın belirleyicisi olarak Gounaris'i işaret etmek yanlış olmayacaktır. İç ve dış dengeler açısından sağlam temeller üzerine kurulmamış olan Rallis Hükümetinin ömrü uzun olmamıştır. Müttefiklerin Sevr esasları çerçevesinde bir barış yapılması için Ankara Hükümeti ve Yunanistan hükümetini Londra Konferansı'na davet etmeleri Yunanistan'da hükümet değişikliğine neden olmuştur. Londra'ya gidecek olan Yunan heyetine başkanlık yapacağını açıklayan Rallis, Venizelos'un önerileri doğrultusunda hareket etme eğilimleri nedeniyle görevden alınmış ve yerine Kalogeropoulos başbakanlığa getirilmiştir. Gounaris, yeni kurulan Kalogeropoulos Hükümetinde de, Rallis Hükümetindeki nüfuzunu ve Savunma Bakanlığı görevini muhafaza etmiştir.¹¹

GOUNARİS İLE METAKSAS ARASINDAKİ İLK GÖRÜŞME (7 NİSAN 1921)¹²

Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ve kralın ülkeye dönmesinin etkileri, Yunanistan'da sadece siyasetçilerle sınırlı kalmamıştır. Yunanların Ocak ve Mart 1921 tarihlerinde (Birinci ve İkinci İnönü Zaferi) Türkler karşısındaki yenilgisi, hükümetin ve özellikle Gounaris'in, Anadolu'daki orduların Başkomutanı olan General Papoulas'a olan güvenini yitirmesine neden olmuştur. Böylelikle Gounaris'in tüm dikkati Küçük Asya Harekâtına karşı çıkmasıyla bilinen ve bu nedenle gönderildiği sürgünden henüz dönmüş olan emekli General İoannis Metaksas'a çevrilmiştir. Türklerin kazandıkları Birinci ve İkinci İnönü Zaferlerinin faturası Papoulas'a çıkarılmaya çalışılırken, Metaksas Balkan Savaşlarında kazandığı başarıların referansıya yeni hükümetin gözde başkomutan adayı olarak gündeme oturmuştur.

Venizelos'un 1920 yılı sonlarındaki seçimleri kaybetmesinden sonra ortaya çıkan yeni dengelerin bir sonucu olarak ülkeye dönenler arasında Metaksas da vardır. İoannis Metaksas, Venizelos'un hezimete uğradığı 14 Kasım 1920 seçimlerinden 9 gün sonra Yunanistan'a kesin dönüş yapmıştır.¹³ Bu kesin dönüş ile Metaksas'ın askeri ve politik hayatıyla ilgili

---

¹¹ Smith, *a.g.e.* s.264-565.

¹² Metaksas ve Gounaris arasında gerçekleşen bu görüşmelerin Türkçeye çevrilmiş genel özeti için bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 363-375, Ayrıca bkz. Salahi Sonyel, "Yunanistan'ın Anadolu Felaketini Sekiz Yıl Önceden Sezen Yunan Generali İoannis Metaksas'ın Hatıralarından", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 102, Yıl, IX, Nisan 1971, ss.538-552.

¹³ P. Vatikiotis, *Popular Autocracy in Greece 1936-1941: A Political Biography of General Metaxas*, Frank Cass Publishers, USA, 1998, s. 110.

önemli kararlar aldığı görmekteyiz. Bu kararlardan en önemlisi onun artık politikadan uzak duracağıdır.¹⁴ Ancak bu kararlarla birlikte dikkati çeken diğer bir nokta Metaksas'ın Gounaris ve diğer hükümet üyelerinin ona olan ilgisizliğinden dolayı sitemli olmasıdır.¹⁵ Metaksas'ın kendi içindeki bu çelişki, kısa süre sonra hükümet üyelerinin kendisiyle görüşme isteklerini iletmeleriyle yerini güven ve merak duygularına bırakacaktır.

Hükümet en kısa zamanda Metaksas ile görüşme yolları aramaya başlamıştır. Hükümetten Metaksas'a gelen acil görüşme talebi karşısında Metaksas, Ekonomi Bakanı Protopapadakis'in evine gitmiş ve orada Yunan siyasetinin bir numaralı adamı Gounaris ile görüşme yapmıştır. Gounaris'in hemen konuya girdiği görüşmede, Metaksas'a yönelttiği ilk soru Anadolu'daki durum hakkında ne düşündüğü olmuştur.¹⁶ Metaksas öncelikli olarak askeri güçlerin ve cephanenin yetersizliğinden bahsettikten sonra, bu imkânsızlıklar içerisinde Ankara Harekâtının (Sakarya Savaşı'nın) nasıl planlandığını karşı soru olarak yöneltmiştir.¹⁷ Gounaris, Ankara'nın işgal edilmesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın tüm gücünün kırılacağı ve böylece barış imzalamak zorunda kalacağı cevabını vermiştir. Metaksas bu konuşma esnasında Türkleri tamamen ortadan kaldırmak için tüm Anadolu'nun ele geçirilmesi gerektiğini üstüne basarak vurgulamıştır.

Metaksas'ın, Yunan yetkililerden cevabını almak istediği sorulardan bir tanesi de, hükümetin bu savaştan ne amaçladığı olmuştur. Öncelikli hedefin Afyon ve Konya olduğu, böylelikle Mustafa Kemal'in kuvvetlerinin yok edileceği ve ardından Ankara'ya doğru ilerleneceği, bunun sonucunda da Mustafa Kemal'in barış imzalamak durumunda kalacağı cevabını alan Metaksas,¹⁸ bu türlü bir harekâtın sonuç getirmeyeceğini belirtmiştir. Konuşmasına Türkleri barış imzalamaya ikna etmek için tüm Anadolu'nun alınması gerektiği ve bunun için de Yunan askeri kuvvetlerinin yetersiz olduğunu tekrarlayarak devam eden Metaksas, planlanan savaşın sonunu göremediğini ifade etmiştir. Metaksas'ın bu görüşme sırasında değindiği bir başka konu ise Londra Konferansı olmuştur. Metaksas, Gounaris'e bu konferans sırasında niçin diplomasi yolunun denenmediğini sorarak, örtülü de olsa Türklerle barış için niçin adım atılmadığının sorgusunu yapmıştır. Gounaris ise konuşmasında Metaksas'a takip edilmekte olan dış politikanın Venizelos'un dış politikası olduğunu söyleyerek, Londra Konferansı'nda

---

¹⁴ Vatikiotis, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁵ Vatikiotis, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁶ İoannis Metaksas, *To Prosopiko Tou İmerologeio H Epanastasi Tou 1922*, Cilt 3, Govosti Yayınları, Athina, (T.Y.), s. 71.

¹⁷ Metaksas, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸ Metaksas, *a.g.e.*, s. 72.

savaşı durdurmak adına adım atılmamasının nedeninin, Trakya'yı kaybetme korkusu olduğunu dile getirmiştir.

Metaksas ve Gounaris arasındaki görüşmenin daha çok Türklerin askeri durumu konusunda düğümlendiği bir anda, görüşmede hazır bulunan Ekonomi Bakanı Protopapadakis Metaksas'a başkomutanlık teklif etmiş, ancak Metaksas Yunan halkını zafer kazanacağı şeklinde bir yalanla kandıramayacağını ve harekâtın başarısının mümkün olmadığını belirterek teklifi reddetmiştir. Gounaris ve Protopapadakis'in ısrarlarına kararlı bir şekilde direnen Metaksas, konuşma esnasında sinirlenmiş ve inanmadığı bir harekâtı idare edemeyeceğinin altını çizmiştir.¹⁹

Sonuçta bu ilk görüşmede ağırlıklı olarak askeri konular hakkında fikir alışverişi yapılmış ve Papoulas'ın Başkomutan olarak görevine devam etmesinde mutabık kalınmıştır.

GOUNARİS İLE METAKSAS ARASINDAKİ İKİNCİ GÖRÜŞME (11 NİSAN 1921)

İlk görüşmede her ne kadar Metaksas kararlı bir tutum sergilediyse de hükümet üyeleri, bir defa daha şanslarını denemek istemişler ve Metaksas'ın askeri deneyimlerinden faydalanmak ve ondan fikir almak amacıyla ikinci bir görüşme planlamışlardır.

İkinci görüşme için davet edilen Metaksas ilk aşamada isteksiz gibi görünse de 11 Nisan 1921 tarihinde Başbakan Gounaris, Ekonomi Bakanı Protopapadakis, Yunan Dahili Genelkurmay Başkanı Eksadaktilos ve Savaş Bakanı Theotokis ile görüşmeyi kabul etmiştir. İkinci görüşme, birinci görüşmenin kaldığı yerden başlamıştır. Bu nedenle görüşmenin başlangıcı, bir önceki görüşmenin son sözleri olmuştur. Metaksas'ın tekrar orduya komuta etmesi konusu gündeme getirilmiş ve ardından yeni bir teklif niteliğinde Kralın Genel Komutan sıfatıyla görev alması halinde, Metaksas'ın da bu projede yer alıp almayacağı sorulmuştur. Metaksas'ın bu soruya vermiş olduğu cevapta, Kralın Savaş Bakanı Theotokis'in danışmanı gibi bir duruma getirilmesinden duyduğu rahatsızlığı üstüne basarak belirtmiştir.²⁰ Metaksas Kralın bir danışman niteliğinde görev yapması fikrini açık bir dille eleştirmiş ve karşı çıkmıştır.

Bu arada Gounaris'in Küçük Asya Seferi ile ilgili görüşlerini tekrar sorması üzerine, Metaksas; "...İzmir'de ve hatta Anadolu'nun diğer kısımlarında Yunanlar azınlık durumundalar. Türkler dinsel duygularla

---

¹⁹ Metaksas, *a.g.e.*, s. 75-76.

²⁰ Metaksas, *a.g.e.*, s. 80.

değil ulusal hislerle savaşıyorlar. Türklere göre Küçük Asya onların vatanı, bizler sadece istilacıyız. Karşımızda yalnızca Kemal ya da onun partisi yok, karşımızda tüm Türk halkı var...” şeklinde cevap vermiştir.²¹ Bu sözleriyle Metaksas, Yunan politikasına yönelik gerçekçi bir bakış açısı sergilemiş ve Türk mücadelesinin ulusal niteliğine vurgu yapmıştır.

Türklerin bir yenilgiye uğrasalar dahi asla barış antlaşmasını (Sevr) imzalamayacaklarının altını çizen Metaksas,²² Yunan ordusunun cephane ve gıda konusundaki yetersizliğinin de savaşı kazanmak açısından önemli bir engel olduğunu ifade etmiştir. Onun bu sözlerine karşılık hükümet üyeleri yalnızca İzmir’i ellerinde tutmanın bile yeterli olacağını söylemişlerdir. Konuşma hararetlendikçe Gounaris, Yunanistan’ı bu duruma sürükleyen Venizelos olduğunu ve kendi hükümetine devrolan bu durum için yapılacak bir şeyi olmadığını belirtmiştir.²³ Gounaris’in Yunan kuvvetlerini Anadolu’dan çekmemek konusunda sergilediği inatçı tutum, Metaksas’ın bu oluşumdan ve politikadan uzak durmak konusundaki fikirlerini güçlendirmiştir diyebiliriz.

Metaksas tek çıkar yolun İzmir’deki işgal durumuna son vermek olduğunu söylerken, bir ihtimal olarak İzmir Rumlarını korumak amacıyla bölgede özerk bir yapı kurulabileceğini sözlerine eklemiştir.²⁴ Metaksas’ın bu sözleriyle vurgulamak istediği nokta iki halkın da dostluk içinde yaşayabileceği olmuştur. Görüşmede gözlemci olarak bulunan Yunan Dahili Genelkurmay Başkanı Eksadaktilos’un “*Türkler orada bizi boğazlıyor*” sözüne karşılık ise Metaksas tüm gerçekleri ortaya koyan cevabı “*Bizi boğazlıyorlar evet çünkü onların gözünde bizler istilacıyız. Bizler de boğazlamıyor muyuz?*”²⁵ olmuştur.

Metaksas’a ne gibi bir strateji uygulanması gerektiği sorulduğunda ise onun cevabı, Yunanistan’a Sevr’de verilen hududu²⁶ korumakla yetinilmesi gerektiği yönünde olmuştur. Konuşmalar savunma sınırları konusunda odaklanırken, Metaksas hükümet üyelerine ilginç bir teklifte bulunmuş ve İstanbul’u işgal edebileceklerini söylemiştir.²⁷ Gounaris Metaksas’a

---

²¹ Metaksas, *a.g.e.*, s. 83.

²² Metaksas, *a.g.e.*, s. 83, 84.

²³ Metaksas, *a.g.e.*, s. 85.

²⁴ Metaksas, *a.g.e.*, s. 86; Zira bu konu 1922 yılında Müttefikler tarafından gündeme getirilecektir.

²⁵ Metaksas, *a.g.e.*, s. 86.

²⁶ Sevr Barış Antlaşması’na göre Yunanlara verilen topraklar için bkz. Seha Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri, Mondros Bırakışması Sevr Andlaşması ile İlgili Belgeler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s.68-69-70.

²⁷ Metaksas, *a.g.e.*, s. 90.

İstanbul'un Müttefiklerin kontrolü altında olduğunu bunu deneyemeyeceklerini ifade etmiştir. Gounaris'in verdiği bu cevap onun Müttefik çekincesini tüm çıplaklığıyla ortaya koyar niteliktedir.

Aynı görüşmede yer alan Ekonomi Bakanı Petros Protopapadakis, Metaksas'a Yunan ordusunun başına geçme teklifini yinelemiş, ancak Metaksas bunu da reddetmiştir. Protopapadakis'in " *Bize bir zafer verin ve biz de hemen barış yapalım*" şeklindeki önerisine Metaksas'ın cevabı " *Kemal'in İzmir'i bırakacağını mı sanıyorsunuz?*" şeklinde olmuş ve sözlerine bir zafer kazanılmasının garantisi olmayacağını eklemiştir.²⁸ Protopapadakis neredeyse bir pazarlık üslubuyla Metaksas'tan zaferin kazanılması ihtimalinin ne kadar olduğunu sorduktan sonra, yüzde 60'lık kazanma ihtimali ile başlatmış olduğu konuşmasında, yüzde 5'lik bir başarıya bile razı olduklarını belirtmiştir. Ancak Metaksas, yüzde 5'lik bir başarı oranı için bile olumlu bir yanıt vermemiştir.

Metaksas bağlamında hususi bir pencere açıldığında, onun sözlerinin ve konu hakkındaki genel tavrının, hatta Mustafa Kemal'in İzmir'i bırakmayacağı düşüncesinin, Mustafa Kemal'in kararlılığını algılamış olduğu ve onu eylemleri, fikirleri ve karakteriyle tanımaya başladığı izlenimini yarattığını söyleyebiliriz. Kalogeropoulos Hükümeti Bakanları ve Metaksas arasında yaşanan bu görüşmede, Metaksas'ın genel tavrındaki kararlılık ve hissettiği güç gözlerden kaçmamaktadır. Öyle ki Metaksas'a umut bağlayan hükümet üyeleri, ondan aldıkları alaycı cevaplar ve umursamaz tavır karşısında bile ısrarlarına devam etmişlerdir.

GÖRÜŞMELERİN ARDINDAN YAŞANAN GELİŞMELER

Genel anlamda Metaksas'ın Ankara Harekâtının başarısız olacağına yönelik düşüncelerinin ve kendisine ısrarlı bir şekilde başkomutanlık teklifi yapılmasının damga vurduğu Gounaris- Metaksas görüşmelerinin ardından, Metaksas planlanan harekâta herhangi bir şekilde dâhil olmayı tamamen reddetmiş ve bu görüşmelerden sonra Hükümet üyeleri ile Kral arasındaki temaslar yoğunluk kazanmıştır. Bunun sonucunda Kral, bundan sonra gerçekleşecek harekâtlarda ve toplantılarda aktif olarak yer almış, Anadolu'ya giderek burada Yunan askerleriyle iç içe bulunmuştur.

Kral Konstantinos 11 Haziran 1921'de Pire'den İzmir'e hareket ederken²⁹ Kral sıfatından ziyade Başkomutan sıfatını kullanarak otoritesini

---

²⁸ Metaksas, *a.g.e.*, s. 93.

²⁹ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı 1821-1922*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s.126

ve nüfuzunu hissettirmek istemiştir.³⁰ Kralın İzmir’de Yunan askerlerine yönelik 13 Haziran 1921’de yayınladığı bildiri onun hem siyasi anlamda geri dönüşünün, hem de komutanlığının ilanı şeklinde yorumlanabilir:

“Askerler! Vatanımın sesi beni yine sizin komutanınız yaptı. Kralınız sizi içtenlikle selamlıyor. Sizlerle guru duyuyorum. Yüzyıllardır Helenlerin nefes aldığı bu topraklarda ulusal özgürlük savaşında büyük bir kahramanlıkla savaşıyorsunuz... Sizin cesaretiniz bu mücadelenin garantisidir... Kralınız sizlerledir ve sizleri vatanın emrettiği yere götürmektedir...”³¹

Yunanistan Kralı Konstantinos’un İzmir’e gitmesinden sonra, Gounaris, Theotokis, Protopapadakis gibi kabine üyelerinin de Anadolu’ya geçmeleri nedeniyle sadece askeri kararlar değil, Yunan siyasetine dair alınan pek çok karar için de merkezin Anadolu olduğunu söylemek mümkündür. 28 Temmuz 1921’de Kütahya’da Savaş Meclisi toplanmıştır. Savaş Meclisi’nde bulunan Yunan liderler Ankara harekâtının gerçekleştirilmesi için koşulları uygun bulmuştur. Ancak Sakarya Savaşı’nın kaybedilmesinden sonra birbirlerini suçlamaya başlayacaklardır.³² General Papoulas’ın anılarına baktığımızda da meclisin aldığı kararı belirten raporda, Ankara’ya doğru ilerleneceği, “düşman kuvvetlerinin” yani Türk kuvvetlerinin ezileceği, Ankara’daki “düşman” erzak ve mühimmatının imha edileceği, Ankara’da kalmanın doğuracağı tehlikeden dolayı Eskişehir’e gidilmesi gerektiği not edilmiştir.³³ Kral ve hükümetin önceliği, planlanan harekâtla başarı sağlayarak içte ve dışta itibar kazanmak olmuştur.

Kütahya’da gerçekleşen buluşmada yaşanan bir diğer gelişme Kralın Yunan askerlerini ziyaret etmesidir.³⁴ Bu ziyaret esnasında Kral ve askerler arasında geçen diyalog aktarılmaya değerdir. Yaklaşık on yıldır savaşmakta olan Yunan askerleri yorgunluk ve çaresizliğin yarattığı etkiyle kandırıldıklarını ve Kralın Yunanistan’ı düşmanlara sattığını haykırmışlardır. Kralın daha çok cephane gönderileceğini, tüm Yunanistan’ın onlarla birlikte olduğunu belirtmesi bile askerleri yatıştırılmamış, aç olduklarını, var olmayan cephanelerden bahsedilmemesi gerektiğini söylemişler, “Müttefikler nerede?” şeklinde tepki göstermişlerdir. Kral bu durumun kendi suçu

³⁰ Charles Court Repington, *After The War: A Diary*, Simon Publications LLC, 1922, s. 30.

³¹ Erdem, *a.g.m.*, s. 882; Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 127; Kral Konstantinos’un Yunanca bildirisi için bkz, Hristou Nikolopoulou, *Me Tous Mirious tou 1921*, Tipografiki Eteria, 1921, s. 13.

³² Nilüfer Erdem, “Yunanlıların Gözüyle Sakarya Savaşı (Ankara Harekâtı)”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Yay. Haz. Doç. Dr. Hakan Uzun-Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012, s. 285.

³³ *General Papulas’ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, (T.Y.), s.11-12.

³⁴ Niki Karavasillis, *The Whispering Voices of Smyrna*, Red Lead Press, USA, 2010, S. 116.

olmadığını açıklarken “*bu başkalarının suçu*” diyerek Venizelos’a gönderme yapmıştır.³⁵

Metaksas- Gounaris görüşmeleri sonrasında, Kral daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun Metaksas’tan olumsuz yanıt alan Hükümetin, Krala yaklaşma siyasetinin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Bu gelişmeler esnasında Metaksas geri planda kalmayı tercih etmiş ve izlemeye kalmıştır. Eylül 1921’e gelindiğinde Yunanların Türkler karşısında yaşadığı yenilgi, başta Yunan Hükümeti, Kral ve Müttefiklerde hayal kırıklığı yaratmıştır denilebilir. Zira harekât öncesinde milletvekili Nikolaos Stratos’ta küçümsenmeyecek bir iyimserlik olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Stratos’un cephe ziyaretleri esnasında askerlere Ankara Harekâtının 40 günlük bir yürüyüşten ibaret olacağını ve dönüşte kendisine Ankara kedisi getirmelerini söylemesi Yunanların, harekât konusundaki rahatlık ve kendine güvenlerini ortaya koyması açısından açıklayıcı bir örnektir.³⁶

Yunanlar arasındaki tüm bu iyimser havaya rağmen Sakarya Savaşı’nın Türkler lehine sonuçlanması gerek Müttefiklerin gerekse Yunanistan’ın kendilerini sorgulamasına neden olmuştur. Kaybedilen savaş Yunan liderlerde Metaksas ile yapılan görüşmelerin anımsanmasına neden olurken İngiltere, Yunanistan’ın yaşadığı bu hezimetin nedenlerini araştırmaya başlamıştır. İşte bu noktada, yani Yunanistan’ın Sakarya Savaşı’nda hezimete uğramasını İngiltere bağlamında değerlendirdiğimizde 21 Ekim 1921 tarihli bir İngiliz Belgesinin, Metaksas’ın harekât konusundaki öngörülerini haklı çıkardığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

21 Ekim 1921 tarihli İngiliz Dış İşleri Savaş Kurulunun hazırladığı belgede, Yunanların Türkler karşısında yaşadığı yenilginin nedenleri; “*Yunan Başarısızlığının Nedenleri*” başlığı altında sekiz madde halinde kaleme alınmıştır:

- a) *Yunan başkomutanının kibirli ve kendine güvenli hali,*
- b) *Düşmanla ilgili tamamlanmamış olduğu düşünülen yetersiz istihbarat bilgisi,*
- c) *Sakarya Savaşı ile ilgili operasyon planının fazlasıyla karmaşık olması ve bu yüzden anlaşılabilmesi,*
- d) *İç iletişimdeki kusurlar,*
- e) *Yetersiz nakliye aracı,*
- f) *Yetersiz cephane,*

---

³⁵ Karavasillis, a.g.e., s. 117.

³⁶ Erdem, a.g.m., s.283.

- g) *Emir komuta zincirindeki yetersizlik, eksiklik,*
h) *Türk Ordusuna ilk aşamada zarar vermenin hatası: Türklerin üzerine fazla gidilmesinin onları daha çok çabalamaya sevk etmesi ve Türklerin Sakarya Savaşı'nda yapabileceklerinin üzerinde bir performans sergilemeleri.*³⁷

21 Ekim 1921 tarihli bu İngiliz belgesinde açıkça belirtilen başarısızlık sebeplerine, Metaksas- Gounaris görüşmeleri çerçevesinden baktığımızda, Metaksas'ın yaptığı askeri tespitlerin isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Metaksas'ın bir zafer kazanmak için askeri gücün yetersizliğini üzerine basarak vurgulaması ve yine askeri imkânsızlıklar içinde Sakarya Savaşı'nın nasıl planlanabildiğini hükümet yetkililerine sorması, İngiliz belgesinde ifade edilen başarısızlık nedenleriyle büyük bir paralellik göstermektedir. Metaksas'a göre Savaş Bakanı Theotokis'in ne yapacağını bilemez tutumu da yine savaş konusunda verilen acele kararların ve karmaşık altyapının açıklayıcısı niteliğindedir.

SONUÇ

Özellikle 1920 seçimlerinin sonuçlarının İngiliz-Yunan ilişkilerinde oluşturduğu güvensiz ortam Yunanistan'ın iç politikadaki ve buna bağlı olarak dış politikadaki kaotik durumunu da etkilemiştir. Yunanistan hükümetinin Metaksas ile gerçekleştirdiği iki görüşme hükümetin kararını değiştirmeye yetmemiş ve Metaksas 1915'te yapmış olduğu doğru ve gerçekçi tespitlerde aradan geçen altı yıla rağmen haklı çıkmıştır. Öte yandan sonuç olarak belirtilmesi gereken en önemli nokta Metaksas'ın Nisan 1921'de öne sürdüğü fikirlerin savaş sonrasında İngiltere tarafından resmi düzeyde açıklanması ve yayınlanmasıdır. Bu noktadan hareketle 21 Ekim 1921 tarihli İngiliz belgesinin, Metaksas'ın harekât konusundaki kişisel düşüncelerini resmi anlamda onayladığı bir gerçektir. Metaksas'ın görüşleri ve bahsi geçen belge bağlamında başka bir tespit yapılacak olursa, benzerlikler kadar farklılıklardan da söz etmek mümkündür. Metaksas Ankara harekâtına karşı çıkarken, yalnızca askeri yetersizliği öne sürmemiştir. Metaksas bir asker olmanın verdiği öngörüyle Türk Halkının verdiği mücadeleyi anlayarak ulusal bilinçle gerçekleşen bir hareketten bahsetmiştir. Türk ulusunun potansiyelini görmüş ve birçok Yunan aksine Anadolu'da Türklerin çoğunlukta olduğunu ve Anadolu'nun Türklere ait olduğunu vurgulamıştır. Duruma bir Yunan olmak dışında profesyonelce bakan Metaksas 1915'te rapor haline getirdiği ve uğruna sürgüne

---

³⁷ CAB. 24/129, s. 2.

gönderildiği düşüncelerinden 1921’de de vazgeçmemiş ve gerçekçi bakış açısıyla ülkesini olamasa da kendini bir felaketten korumayı başarmıştır. Ancak Metaksas, Hükümet yetkililerini Anadolu’dan çekilmek konusunda ikna edememiş ve yaşanan Yunan hezimetini sonucunda 28 Kasım 1922’de gerçekleşen Altılar Davasında bu siyaset adamları idama mahkûm edilmiştir.

KAYNAKÇA

- _____, “Yunanistan’ın Anadolu Felaketini Sekiz Yıl Önceden Sezen Yunan Generali İoannis Metaksas’ın Hatıralarından”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 102, Yıl, IX, Nisan 1971.
- _____, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938*, Cilt II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
- CAB. 24/129, (English Foreign Office War Cabinet/İngiliz Dış İşleri Savaş Kurulu Arşiv Belgesi)
- Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çeviren, Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Erdem, Nilüfer, “Yunanlıların Gözüyle Sakarya Savaşı (Ankara Harekâtı)”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Yay. Haz. Doç. Dr. Hakan Uzun-Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012.
- General Papulas’ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları (T.Y.).
- Hatipoğlu, Murat, *Yunanistan’daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı 1821-1922*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.
- Hristou, Nikolopoulou, *Me Tous Mirious tou 1921*, Tipografiki Eteria, 1921.
- http://ioannismetaxas.gr/Metaxas_Venizelos.html.
- Karavasillis, Niki, *The Whispering Voices of Smyrna*, Red Lead Press, USA, 2010.
- Koliopoulos, Giannes – Veremis, Thanos, *The Modern Sequel: From 1831 to the Present*, London, 2004.
- Meray, Seha – Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri, Mondros Bırakışması Sevr Andlaşması ile İlgili Belgeler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.
- Metaksas, İoannis, *To Prosopiko Tou İmerologeio H Epanastasi Tou 1922*, Cilt 3, Govosti Yayınları, Athina, (T.Y.).

- Pallis, Aleksander Anastasius, *Yunanlılar'ın Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Repington, Charles Court, *After The War: A Diary*, Simon Publications LLC, 1922.
- Smith, Michael, L., *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.
- Sonyel, Salahi, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Svoronos, Nikos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, Çev. Panayot Abacı Belge Yayınları, İstanbul, 1988.
- Vangelis, Drakopoulos- Georgia Eythymiou, *To Neotero Elliniko Kratos, Epitomo Leksiko tis Ellinikis Istorias*, Meros.2.
- Vatikiotis, P., *Popular Autocracy in Greece 1936-1941: A Political Biography of General Metaxas*, Frank Cass Publishers, USA, 1998.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİNDE LONDRA KONFERANSI'NIN İÇ VE DIŞ SİYASET AÇISINDAN ÖNEMİ

Tülay ÂLİM BARAN*

1921 yılı Türk Milli Mücadelesi açısından son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının ardından siyasi irade Anadolu'da resmen kendini ifade etmeye başlamıştı. Ancak bu tablonun gerek İstanbul Hükümetleri ve gerekse İtilaf Devletleri tarafından da görülmüş olması bu hareketin devamlılığının engellenmesi çalışmalarının da şiddetlenerek artmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkmadan önce kafasında şekillendirdiği saltanat dışı yönetim anlayışı Anadolu'ya geçişinden itibaren yavaş yavaş uygulamaya konulmuştur. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongresi kararları, kararların alınma şekli ve ifadeler, çıkarılan gazetelere verilen isimler bu yolun açıldığının göstergeleridir. Nitekim Sivas Kongresi sonrasında İngilizler çektikleri telgrafta Anadolu hareketinin Cumhuriyete doğru gitmekte olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlamda, Milli Mücadele hareketinin egemenlik tanımı ve bunun dayandığı rejime kayması anlamında, Türkiye Büyük Millet Meclisi son derece önemli bir kilometre taşıdır. Bundan böyle, Ankara sadece düşmana karşı planlanacak askeri harekâtın üssü değil, aynı zamanda egemenliğin de başkenti olarak kendisini kabul ettirmeye başlamıştır.

1921 yılı özellikle Meclisin açılmasından sonra daha da yoğunlaşan iç ayaklanmaların bastırıldığı, İnönü Muharebelerinin kazanıldığı, ikili anlaşmaların yapıldığı, dolayısıyla da Anadolu'nun güçlendiği bir yıl olma özelliğine sahiptir.

Batı ile olan ilişkilerde 1921 yılındaki Londra Konferansı'nın önemli olduğu görülmektedir. Bu konferans sadece uluslararası siyaset açısından değil, aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ile İstanbul Hükümeti arasında yapılan yazışmalarda gözlenen üslup değişikliği ve konferansa

---

* Prof. Dr. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

hangi tarafın temsilcilerinin gideceği konusundaki tartışmalar nedeni ile iç siyasete getirdiği hareketlilik açısından da önemlidir. Sevr Antlaşmasını tadil etmek üzere toplanacağı düşünülen ve İstanbul Hükümetinin büyük umut bağladığı Barış Konferansı'na gerek İstanbul'dan ve gerekse Ankara'dan delegelerin katılmasının gündeme gelmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konunun tartışılmasına neden olmuştur.

1921 yılı içinde toplanan Paris Konferansı'nda, Şark Meselesi'nin müzakeresi için 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin de katılımıyla bir konferans toplanmasına karar verilmiş ve bu karar, Fransa Başbakanı Briand tarafından bir nota ile Türkiye ve Yunanistan'a bildirilmiştir. Söz konusu notada, görüşmelerin esasını devletler ve Türkiye tarafından imza edilmiş olan Sevr Anlaşmasının oluşturacağı, Türk Hükümetinin davetinin Mustafa Kemal Paşa veya Ankara hükümetince onaylanacak temsilcilerin de Osmanlı heyetine katılması şartıyla mümkün olacağı hükmü yer almıştır.¹ Mustafa Kemal Paşa, söz konusu konferansa ilişkin olarak Tevfik Paşa'dan, "Yüce Hükümete gönderilecek çağrı için Mustafa Kemal Paşa'nın ya da Ankara'da yetki verilmiş delegelerin Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunmaları koşulu ileri sürülmüştür. Bu kararı İtilaf Devletlerinin İstanbul temsilcileri bildirdi. Gövclendireceğiniz delegeler buradan seçeceğimiz kişilerle birleşerek yola çıkacaklardır. Kararınızı ve yanıtınızı bekliyorum. Dikkatli davranılması gereken bir zamanda bulunduğumuzdan bu gibi kimi önemli bildirimler için telgraf yolunun açık bulundurulmasını rica ederim" diyen bir telgraf aldığını ifade etmektedir. Ayrıca Tevfik Paşa'nın bir şifre ile de Londra Konferansı'nda etkin konuşmak için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e göndermekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya yollamakta olduklarını ve on güne kadar bir saldırıya kalkışacakları haberi bilgisini verdiğini açıklamıştır.² Zonguldak'ta esir edilen Fransız askerleri nedeni ile Fransız Amiralî'nin sahili bombardıman edeceğinin duyulduğunu da haber veren İstanbul Hükümeti, konferansın toplanacağı sırada Osmanlı İmparatorluğu'na yakın görünen Fransa'nın kızdırılmasını doğru bulmuyordu ve esirlerin iadesini istemekteydi. Tevfik Paşa, Fransızları memnun etmeye yönelik olarak Kilikya'da bir taarruza kalkışılmamasını da tavsiye etmiştir. İngiliz gemilerinin Osmanlı limanlarına yanaştırılmamasını, Ankara basınında İngiltere aleyhinde yazıların çıkmasını eleştirmiş, bunun şimdiye kadar İngiltere tarafından ortaya konulan tarafsızlığı kaldıracak ve Yunanistan'a askeri ve mali yardıma neden olacak sakıncalar yaratacağından söz etmiştir.

---

¹ İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, s. 578.

² Atatürk, *Söylev II*, Ankara, 1981, s. 408-412.

Tevfik Paşa, konferansa katılma fırsatının tepilmesinin İstanbul ve Boğazların da Türk egemenliğinden çıkmasına neden olacağını ifade etmiştir. Yunanlıların, Londra'ya doluşarak propaganda yapmaya başladıklarını ve eğer hemen katılacak delegeler bildirilmezse kendi başlarına katılacaklarını ve bunun bütün tarihi ve vicdani sorumluluğunun da Anadolu'nun üzerinde bulunacağını dile getirmiştir. Tevfik Paşa'nın bundan sonraki bütün telgrafları, Yunanlıları bahane ederek ortaklaşa konferansa katılmayı sağlamaya yöneliktir. Yunanlıların Londra'da Fransız kamuoyunu etkilemek için Anadolu'da bir Alman askeri heyetinin bulunduğunu yaydıklarını, hıristiyanların katledildiği propagandası yaptıklarını, beraberce katılma olmaması durumunda konferansın bizim işlerimizle ilgilenmeyeceğini ifade etmiştir.³

Görüldüğü üzere, Sevr Anlaşması'nı tadil etmek amacıyla toplanacak olan Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti'nin aldığı davet, Ankara'dan da temsilcilerin katılması koşuluna bağlanmış bulunuyordu. Bu nedenle, bir an evvel birlikte gidecek delegelerin seçilmesi için İstanbul Hükümeti tarafından baskı yapılmaya başlanmış ve hızlı davranılmamasının yaratacağı sakıncalar arka arkaya yapılan yazışmalarda dile getirilmiştir. Bu yazışmalar ve hatırlatmalar yapılırken, Anadolu hareketi için bu tarihe kadar kullanılan üsluptan farklı bir dilin kullanılmaya başlanmış olması, birlikte hareket etme gereği için bile olsa ayrılık olmadığının altının çizilmesi ise başlı başına ilginç bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, ulusun salt egemenlik haklarını korumak uğrunda harcadığı emekler, akıttığı hesapsız kanlar, birçok iç ve dış güçlülere karşı gösterdiği dayanç ve direncin bugün karşısında bulunduğumuz elverişli yeni durumu yarattığını ifade ederek, bu yeni durumu yaratan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin resmi olarak tanınmasını isteyen nitelikte yanıt vermiştir.⁴ İstanbul'da herhangi bir heyetin meşruluğunun ve hukukiliğinin olmadığını, böyle bir heyetin kendisine hükümet adını vermiş olmasının milletin hâkimiyetine aykırı olduğunu ifade eden Mustafa Kemal, tek yetkili ve meşru yerin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu altını çizmiştir. Londra'da toplanacak olan bu konferansta eğer İtilaf Devletleri şark meselesini hak dairesinde halletmeye karar vermişlerse davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne doğrudan yöneltmek zorunda idiler. Çekilen sıkıntıların ve akıtılan kanların arkasından ortaya çıkan bu davetin sonuçlarından yararlanabilmek için ise tek koşul Padişahın Türkiye Büyük Millet Meclisini tanınması idi. Mustafa Kemal, bu davette sözü edilen diğer katılımcı durumundaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Padişah tarafından

---

³ Bab-ı Ali Evrak Odası Siyasi Kısım (BEO. SYS) 34-64/IV-2-29.

⁴ Atatürk, *a.g.e.*, s. 408-412.

kısa bir hatt-ı hümayunla tanınmasını şart koşmuştur. Mustafa Kemal'in yazdığı üç telgrafa karşı gelen yanıt daha çok ayrılık-gayrılık olmadığının altını çizmekte, Ankara'nın da konferansa davet edilmesinin memnuniyet verici olmasından söz ederken, sorumluluğu daha önceki kabinelere yüklemektedir. Meclisin tanınması konusunda net bir açıklama içermeyen bu cevap yazısı acil olan tek şey olarak delegelerin bir an önce belirlenmesini görmektedir. Bu tatmin edici olmaktan uzak bulunan cevaba karşılık ise Mustafa Kemal meselenin tam olarak anlaşılmadığını gördüğünü bildiren yeni bir telgraf çeker. Söylemek istediklerini net olarak anlatmak üzere ise bu kez Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu gönderir. Hakimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu ve icra kudretinin milletin yegane ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunduğunu ifade eden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile söylemek istediklerini bir kez daha açık olarak ortaya koymuştur. Bu telgrafa yazılan cevap yine tanınma konusuna değinmemiş, sizin ve bizim diye iki ayrı heyetin olmadığını, davanın da, müdafaa nedenlerinin de aynı olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁵ İtilaf Devletlerinin İstanbul'un tek başına göndereceği delegeleri kabul etmesi söz konusu iken bu ihtimalin Anadolu için olmadığını da ilave etmişlerdir. Hem Yunan tehlikesi hem de zaman darlığının tekrar hatırlatıldığı bu yazı diğerlerinde olduğu gibi hem tehdit içermekte, hem sorumluluk yüklemekte hem de Meclisin tanındığını bir türlü ifade etmemektedir. İtilaf Devletlerinin davet nedenleri hiç kuşkusuz Milli Mücadele'nin başarıya giden çizgisi idi. Bunu sağlamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul tarafından tanınmama konusundaki ısrarı Ankara'dan yazılan yazıların doğal olarak sertleşmesine neden olmuştur. Fevzi Paşa, İtilaf Devletlerinin davetinin nedeninin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Antlaşmasını reddetmesi olduğunu, buna karşılık İstanbul'un Sevr'i tanıyan Hükümet olduğunu ifade etmiştir. Yazısına ek olarak bütün bu nedenlerden dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin göndereceği heyetin bütün Türkiye'nin çıkarlarını temsil edecek tek heyet olarak İtilaf Devletlerine takdim edilmesini Tevfik Paşa'dan istemiştir. Zaten İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu konferansa çağırırken gitmeyeceklerini hesaba katarak çağırıldığını ve İstanbul'un özel

⁵ Londra Konferansı vesilesiyle İstanbul Hükümeti'nin üslubunun yumuşamış olması Nutuk'ta Mustafa Kemal tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. İstanbul Hükümeti'nin bu yeni üslubunun neden bir şey ifade etmediğini açıklarken Mustafa Kemal, Anadolu'da Milli Mücadele başladıktan sonra söz konusu hükümetler tarafından yapılanları, fetvaları, Aznavur başta olmak üzere Milli Mücadele'nin üzerine gönderilenleri hatırlatmıştır. Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin bilinen yaklaşımına karşılık Tevfik Paşa'nın ikinci tür olarak tanımladığı bir hükümet oluşturduğundan söz etmiştir. Anadolu'ya yakın gibi duran Tevfik Paşa'nın aslında Anadolu savunmasından yana olduğunu söylerken yaptıkları işlerle, yurdun içtenlikle elde etmek istediği barışa, hiçbir zaman uygun görülmecek bir aymazlık ve direnme ile engel olmayı sürdürdüğünü dolayısıyla İstanbul Hükümetlerinin tutumunda bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda bkz, Atatürk, *a.g.e.*, s. 423.

durumu nedeni ile konferansa ortak olarak gidilmesinin dışındaki diğer koşulların kabul edilemeyeceğini söyleyen Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesi ile Osmanlı Devlet adamlarının belirgin niteliklerine sahipti ve onlarla temelde, görüşte, anlayışta uzlaşmak mümkün değildi. Başından bu yana Yunanistan'ı desteklemiş olan İngiltere'nin tarafsızlığını ifade eden, Güney Cephesi'nde savaş halinde bulunduğumuz Fransız dostluğunu anlatan İstanbul Hükümeti ile herhangi bir görüş yakınlığının ortaya çıkması da bu koşullar altında pek mümkün değildi.⁶

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasındaki farkı ortaya koyarken şu ifadeleri kullanmıştır: “Biz yurdun tutsak edilmiş, özerkliğini yitirmiş parçasını özgür ve bağımsız yurt parçasına bağlamak istiyoruz. İstanbul'un ileri gelenleri daha büyük olan ve bütün bir düşmanlık dünyasına karşı kendini şeref ve dirençle savunan özgür parçayı, tutsak ve bağımlı parçaya bağlamak, uyruk etmek istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, özgürlüğüne ve bağımsızlığına tutkun bütün yurt çocuklarını ve bugünkü kıyımına uğramış İslam dünyasının ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve özgürlükten yoksun bir kuruluna uymayı hiçbir zaman kabul edemez... İtilaf Devletlerinin uzattığı tutsaklık belgesini Padişahlık Danışma Kurulu'nda ayağa kalkarak ve saygı göstererek kabul ve imza eden devlet ileri gelenleri bütün yurttan hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen düşük kuvvet durumundadır. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile tutsaklığın, özgürlükle bağımlılığın çatıştığı ve karşılaştığı iki ayrı parça durumunda kalmıştır”⁷ Londra Konferansı'na İstanbul ile birlikte davet edilmiş olmanın Mecliste değerlendirmesini yapan milletvekilleri, genel anlamda bu konferansın bir sonuca varmayacağına ilişkin bir görüş içinde bulunuyorlardı. Tevfik Paşa Hükümeti'nin yetkisizliği ve bu güne kadar yaşanan sıkıntılarda İstanbul Hükümetlerinin yeri hemen hemen bütün söz alan konuşmacıların ortak konusu olmuştur. Bu davetin bir İngiliz manevrası olduğu, İngilizlerin kolay kolay uzlaşmayacağı ve başlangıçta İstanbul Hükümeti üzerinden davet etmek suretiyle de Meclisi manevi anlamda yıkmaya çalıştıkları düşünülüyordu. Bu konuya ilişkin Mahmut Esat Bey “Onlar bizi mutlaka İstanbul ile beraber istiyorlar. Onlar biliyorlar ki İstanbul onların emeline uyacaktır” değerlendirmesini yaparken, genel anlamda milletvekillerinin ortak düşüncesine tercüman olmuştur.⁸

Bu koşullar ve görüş farklılığının derinliği nedeni ile 21 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar süren Londra Konferansı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendi heyetini kendi gönderme kararı aldı. Şayet İstanbul

---

⁶ BEO. SYS, 34-64/IV-2-29.

⁷ Atatürk, *a.g.e.*, s. 423.

⁸ T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, Ankara, 1985, s. 388-389.

Hükümeti'nin yaptığı teklif kabul edilmiş olsaydı Sevr Anlaşmasını imzalayanlarla birlikte benzer koşullara evet diyecek bir heyet görüntüsü verilmiş olacaktı.⁹

İstanbul'dan bağımsız olarak heyet gönderme kararı alınıncaya kadar, konunun Mecliste oldukça ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. Önce gönderilecek heyetin kimlerden oluşması gerektiği konusu tartışılmış ve genel anlamda bu heyetin yabancı dil bilmesi gereği, siyasi deneyim ve Avrupa'nın genel düşüncesini lehimize çevirecek nitelikte propaganda becerisi gibi bir takım konulara ilişkin endişeler dile getirilmiştir. Bu konudaki endişelere karşı Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, gidecek kişilerin davayı müdafaa kısmında Meclisteki herkes gibi olduklarından söz etmiş ve Meclisin meşru olduğunu, bu meşru Meclisin yine meşru ve yetkili temsilciler göndereceğini aktarmıştır. Bu tartışmaların ardından bu kez, bu heyetin Heyet-i Murahhasa ya da Heyet-i Siyasiye olarak tesbit edilmesi konusunda karşılıklı konuşmalar yapılmıştır.¹⁰

Türk delegeleri başkanı olarak Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Cami Bey, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Ankara Mebusu Zekai, İzmir Mebusu Mahmut Esat, Erzurum Mebusu Necati Bey ve askeri müşavir Trabzon Mebusu Hüsrev Gere de seçilmiştir. Bu heyet 6 Şubat 1921 tarihinde Ankara'dan ayrılarak 17 Şubat'ta Roma'ya varmıştır. Heyet, Sforza'nın aracılığı ile Londra Konferansı'na davet edilmiştir. Bu davetin resmen yapılmasının ardından Türk Heyeti Roma'dan Londra'ya hareket etmiştir. Konferans 21 Şubatta Sen Jeymis sarayında Lloyd George'nin başkanlığında toplanmıştır.¹¹

Konferansta İngiltere'yi Lloyd George ve Lord Curzon temsil ederken, İtalya'yı Kont Sforza, Martino, Fransa'yı Aristide Briyan, Berlelo, Japonya'yı Vikont Hayaşi, Yunanistan'ı Başbakan Kalogeropulos ve Frangulis temsil etmiştir.¹²

Konferansın esas toplanma nedeni her ne kadar Sevr Anlaşması'nın kısmen tadili gibi bir niyete dayalı gibi görünse de bu noktaya gelmesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının başarısı olduğu gayet açıktır. Bunu sağlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkiyi İstanbul ile paylaşmayacağını ortaya koymuş olması Londra Konferansı'nda her iki heyet arasındaki ilişkinin nasıl olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Bekir

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973, s. 77.

¹⁰ T.B.M.M.G.C.Z. Cilt I, s.383-407.

¹¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s.297-298.

¹² Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s. 159.

Sami Bey, Ankara heyetinin Türk milletini temsil eden ayrıca bir zümre oluşturduğunu, İstanbul delegelerinin Türk milleti namına anlaşma yapmaya ve taahhüt altına girmeye hak ve yetkilerinin olmadığını ifade etmiştir. Bekir Sami Bey açıkça onları tanımadıklarını ifade etmiş olmasına rağmen Konferansın genel gidişatı konusunda İstanbul'u bilgilendiren Tevfik Paşa'nın her iki heyetin birlikte çalıştığı ve Ankara heyetiyle aralarında ittifak ve ahengin olduğunu ifade eden telgraf çektiği görülmektedir.¹³

Lloyd George, bir yıl önce imzalanan Sevr Anlaşmasının uzun ve tahribkar bir harbe son vermek amacıyla yapıldığını ancak imzasından bu yana bu amacın gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Her ülkenin barışı istediği bir dönemde Türkiye'nin bundan istisna olamayacağını, Türkiye'nin de ülkesini imar etmek ve harbin zararlarından kurtulması için bazı önlemlere ihtiyaç görüldüğü için bu konferansa davet edildiklerini anlatmıştır. Tevfik Paşa İstanbul Hükümeti'nin görüşünü birkaç maddede toplanabilecek şekilde şöyle ifade etmiştir: Türklerle meskûn yerlerin tamamıyet ve istiklali, Türkiye'nin hakimiyet-i tammesi, azınlıkların hukukunun muhafaza edilmesi, Boğazlar hakkında bir uluslar arası kurulun oluşturulması. Bu ifadenin arkasından Ankara'da bir Millet Meclisi'nin oluştuğunu, bu meclis adına söz söyleme yetkisinin bu murahhaslara verildiğini, onların konferansa davet edildiğini ve bu nedenle sözü onlara bıraktığını ifade etmiştir.¹⁴ Londra Konferansı sırasında Tevfik Paşa'nın hastalanması nedeniyle Osmanlı delegasyonu adına Mustafa Reşit Paşa, orada bulunmuştur. Tevfik Paşa'nın bu yaklaşımını Mustafa Reşit Paşa, İstanbul ve Ankara temsilcileri arasında bir görüş farklılığı olmadığına işaret eder nitelikte aynı fikirde oldukları şeklinde değerlendirmiş ve buna rağmen ilerdeki tartışmalarda İstanbul Hükümeti'nin iştirak hakkını muhafaza ettiğini beyan etmiştir. Bu ifadeye rağmen, Tevfik Paşa'nın açıklaması sadece Londra Konferansı'nın başlangıcı için değil neredeyse tamamı için geçerli olacak nitelikte bir geri çekilme olarak değerlendirilebilir. Nitekim Londra Konferansı müzakerelerinin tutanaklarına bakıldığı zaman görüşmelerin İtilaf Devletleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcisi Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Sözün kendisine bırakılması sonrasında Bekir Sami Bey, Millet Meclisi'nin bu konferans için delege seçerek göndermesinin Şark'ta devamlı ve adilane bir barışın tesisini ne kadar samimiyetle istediğinin bir ifadesi olduğunu açıklamıştır. Konferansa Türk davasının adilane bir surette çözümlenmesini talep etmek için geldiklerini ve Türk Heyetinin kısaca

---

¹³ Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HRSYS), 2673/Gömlek Sıra No: 1.

¹⁴ HRSYS, 2676, 1/95.

Türklerin bağımsız bir millet olarak yaşamak istediklerini aktarmak üzere burada bulunduğunu ifade etmiştir. Lloyd George'nin hangi nedenlerle Türk heyetinin anlaşmayı uygulanamaz bulduklarının açıklamasını istemesine karşılık Bekir Sami Bey, Türkiye'nin davasının hayat-ı milliye ve iktisadiye olduğunu söylemiştir.

Konferansın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkili makam olduğunu kabul etmek zorunda kalan son derece önemli yararının yanı sıra, çözüme kavuşacağı bu konferans eliyle mümkün olmayacağı bilinse de temel bazı uluslar arası sorunların Ankara yetkilileri eliyle masaya yatırılmış olması itibariyle de önemi son derece büyüktür.

Konferansın açılmasının ardından İtilaf Devletleri yetkilileri İzmir, Trakya, sınırlar, boğazların durumu gibi değişik konularda Bekir Sami Bey'in görüşüne başvurmuştur. Bekir Sami Bey, İran, Ermenistan ve Kafkasya arasında hâlihazırda mevcut olan hududu esas aldıklarını ifade etmiştir. İran ile Türkiye arasında savaştan önce mevcut olan sınırı talep ettiklerini, Ermenistan konusunda ise Ermenistan ile Türkiye arasında milliyet prensibine göre bir muahade yapıldığını ve bu nedenle bu anlaşmanın belirlediği hududun esas alınması gerektiğini, İzmir konusunun ise iktisadi çıkarlar açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. İzmir konusunu yüzde doksan beşi Türk olan bir il iken Yunan işgalinden sonra zorunlu göçler nedeniyle üçyüz binden fazla insanın yerini bırakıp gitmek zorunda kaldığı bir yer olması noktasından açıklamıştır. Aynı nüfus tablosu Trakya için de söz konusu edilmiştir. İstanbul'un emniyetinin sağlanması açısından Boğazlar da konferansın konuları içinde yer almıştır. Lloyd George Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gerek İzmir ve gerek Trakya konusunda çoğunluğu Türklerin oluşturduğuna ilişkin tezinin dayanağını sorgulamıştır. Bekir Sami Bey nüfusa işaret eden bu konuyu istatistiklerin verileri ile cevaplandırmıştır. Nüfus konusundaki bilgileri Lloyd George'nin Türklerin çoğunlukta olduğu arazinin onlardan ayrılmayacağı açıklamasına iliştiyerek vermiştir. Bu konunun sadece bir gerçeklik değil aynı zamanda iktisadi bir zorunluluk olduğunu ortaya koyacak şekilde de İzmir'in Anadolu'ya üç demiryolu ile bağlı olduğunu ve iç bölgelerin ticaret ve sanayisinin tek çıkış noktası durumunda olduğunu ifade etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Londra Konferansı'nda İzmir ve Trakya konusu görüşülürken dile getirdiği en önemli açıklamalardan birisi de eğer nüfus açısından Konferansı düzenleyenlerde en küçük bir şüphe varsa bir tahkikat heyetinin oluşturulabileceğini söylemiş olmasıdır. Konferansın diğer iddia sahibi Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunlara ilişkin kararı şu şekilde özetlenebilir: Nüfus konusunda uluslar arası bir komisyonun oluşturulması, bu komisyonun gerek savaştan önce ve savaştan sonra neşredilmiş

istatistiklere göre tahkikat yapması, iki taraf arasındaki savaşın sona erdirilmesi, kesin barışa değin gerek Türk ve gerekse Yunan arazisindeki azınlıkların himaye edilmesi hakkında teminat verilmesi. Buna karşılık Türkiye, Yunanistan'ın yeniden asker göndermemeyi ve mevcut askerlerini hiçbir tarafa sevk etmemeyi garanti etmesini istemiş, ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin asayişin sağlanması ve azınlıkların hayatını teminat altına aldığı gibi Yunanistan'ın da bunu yapması gerektiğini ve bu konuda Düvel-i Muazzama'nın da ısrarcı olması gerektiğini ifade etmiştir. Burada Türkiye tarafından savaş esnasında yaşanan acıların ve sivil halkın karşı karşıya kaldığı sıkıntıların altının çizildiği görülmekte, Yunanistan'ın özellikle bu konudaki hatalı tutumu gözler önüne serilmektedir. Türk Heyeti'nin altını çizdiği en önemli konu, Türk milletinin vatanını tehdit eden tehlikeye karşı sonsuza kadar kendisini savunmaya devam edeceği gerçeğidir. Londra Konferansı bu kararlılığın yüz yüze dile getirildiği bir ortam olması açısından son derece önemlidir. Lloyd George, bu konferansın sorunları çözmeye kararlı olduğu mesajını verirken bu sorunların nedenini iki devlete indirgeyen bir tutum sergilemiştir. Yaşanan sorunlar Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir savaş ekseninde ele alınmış ve bu nedenle her iki ülke temsilcilerine uzlaşmaları çağrısında bulunulmuştur. Trakya ve İzmir konularının dışında Sevr Anlaşması'nın Türkiye tarafından kabul edilip edilmeyeceği şeklindeki bir soruya Bekir Sami Bey, Türkiye'nin bağımsız bir hayat yaşamak istediği yanıtını vermiştir. Bekir Sami Bey Türkiye'nin de barış istediğini, konferansa öncelikli olarak konu olan İzmir ve Trakya nüfusu için uluslar arası bir heyetin oluşturulmasını, tahkikat neticesinde ortaya çıkacak kararı kabul edeceklerini, Türkiye'nin ancak mevcudiyet ve istiklalini ihlal etmeyecek fedakârlıklarda bulunabileceğini açıklamıştır. Daha sonra açılan Kürtler konusunda ise Bekir Sami Bey Kürt halkının Büyük Millet Meclisi'nde mebuslarının olduğunu, iki ırkın birbirleriyle olan ortak bağlarını anlatarak Türkiye ile ayrılmaz bir bütün olduklarını ifade etmiştir. Lord Curzon'un kaç sancakta kürt çoğunluğu bulunduğu, kürt mebusların sayıları ve bu sayı ile bütün Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin oranını sorgulayan sözleri üzerine Bekir Sami Bey, sayı belirtmenin abes olduğunu, çünkü sancakların kimi isterse onu seçtiğini, nitekim kendisi Çerkes olduğu halde Çerkes bulunmayan bir yerden mebus seçildiğini, aynı şekilde Türk sancaklarından da Kürt mebusların seçilebildiğini anlatmıştır. Konferansın son oturumunda, Türk ve Yunan heyetlerine iki vesika verilmiş, Türkiye'nin muahadeye yeni şeklinin verilmesine hazır olduğunu isbat etmesinden sonra Cemiyet-i Akvam'a alınacağı, Boğazlar komisyonunda Türkiye'nin iki oya sahip olacağı gibi bazı önerilerde bulunmuşlar ve Müttelikler kendi aralarında toplanmışlardır. Bu önerilere karşılık Bekir Sami Bey, Türkiye'nin Avrupa'daki hududunun

Bulgaristan'la yapılan İstanbul anlaşmasında tayin edilen hudut olduğunu ve Şarki Trakya'nın tamamen Türkiye'ye iadesini, Güney Doğu hududunun Türkiye-İran ve Türkiye- Ermenistan arasında yapılmış anlaşmaların tayin ettiği sınır olduğunu, İzmir'de ve Anadolu'da Yunanlıların işgali altında bulunan yerlerin tahliyesini, İstanbul'un emniyetinin ve Türkiye'nin hukukunun korunması karşılığında Boğazlarda serbestçe seyrü sefer yapılabileceğini, muahadenin onaylanmasının ardından İstanbul dahil olmak üzere mütarekeden beri işgal edilmiş olan Türkiye arazisinin tahliyesini istemiştir.¹⁵ Lord Curzon ise Türkiye'nin elli seneden beri elinden çıkmış olan yerleri istediğini oysa Türkiye'nin muzaffer olmadığını, bir Ermenistan kurulmasına kesin olarak karar verildiğini ifade etmiştir.¹⁶

Başından beri tahmin edildiği üzere Londra Konferansı savaşı sona erdirecek ve müttefiklerin samimiyetle hareket ettikleri bir konferans olma özelliğine sahip değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Trakya ve İzmir hakkındaki tahkikat teklifini kabul etmiş olmakla beraber Sevr Anlaşması'nın geri kalanı ile ilgili teklifleri reddetmiştir. Çünkü öneriler Yusuf Hikmet Bayur'un ifadesiyle "Sevr muahadesinin muhtelif kısımlarındaki öldürücü hükümlerin hiçbirini kaldırmıyordu". Jandarma sayısının biraz artırılması, maliye komisyonuna Türk maliye nazırının fahri başkan olması ve maliye işlerinde oy hakkı bulunması, İzmir'in guya Türkiye'yi iadesi ancak şehirde bir Yunan kuvvetinin bulunması, vilayetin Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilecek bir hıristiyan Vali tarafından idaresi gibi küçük ve bağımsızlık ilkesi ile örtüşmeyen tadilatlar kabul edilebilir nitelikte değildi.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Londra Konferansı'nın değerlendirmesini yaparken olumlu bir sonuç alınmamasını İtilaf Devletleri'nin İzmir ve Trakya nüfusları için yapacakları bir soruşturmanın sonucunu kabul etme dayatması olarak açıklamıştır. Yukarıda da anıldığı üzere Bekir Sami Bey bu öneriye evet yanıtını vermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, soruşturmanın yapılmasının Yunanlıların buradan çekilmesine dek ertelenmesi konusunda Bekir Sami Bey'in uyarıldığını ifade etmiştir. Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin Sevr Anlaşması'ndaki başka hükümleri ses çıkarmadan uygulamayı istediklerini ancak bu önerilerin delegeler tarafından reddedildiğini ifade etmiştir. Yaptıkları önerilerin yanıtını beklemeden Yunan ordularının harekete geçtiğini açıklamıştır. Araya giren İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra delegeler yurda dönmüştür. Delegelerin gelmesinin

---

¹⁵ HRSYS, 2676, 1/95,HRSYS 2673, Gömlek Sıra No: 1.

¹⁶ HRSYS, 2672/10.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 82-83.

ardından yaşanan gelişmeleri değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'in kendiliğinden İngiltere, İtalya ve Fransız devlet adamlarıyla konuşarak anlaşmalar imzalamış olmasının üzerinde durmaktadır. İngilizlerle yapılan tutsakların salıverilmesi ile ilgili sözleşmeyi doğal olarak reddettiklerini ancak anlaşma onaylanmamış olmakla beraber İngilizlerin kimi tutsakları salıvermiş olması nedeniyle Türkiye'nin de bir kısım esirleri bıraktığını ifade etmiştir. Arkasından Malta'daki Türk tutuklular ile bizde bulunan İngiliz tutukluların değiştirilmesi kararı uygulanmıştır. İtalyan ve Fransızlarla yapılan anlaşmalar da reddedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'in kişisel olarak yaptığı bu anlaşmaları İtilaf Devletleri'nin konferans görüşmelerinden çok ayrı ayrı yapılan konuşmalarla Bekir Sami Bey'in oyalanması olarak değerlendirmektedir. Bekir Sami Bey Londra'da imzaladığı anlaşmaların yurdun yüksek çıkarlarına uygun olduğunu ve bunu ispat edeceğini söylemiş olmasına rağmen Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılması gerekli görülmüştür. Amasya Milletvekili olan ve anlaşmanın mümkün olduğu ısrarında bulunan Bekir Sami Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'nın Mayıs ayında yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktadır: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şimdiye değin çeşitli elverişli durumlardan yararlanarak türlü araçlarla bütün dünyaya duyurulmuş olan ilkelerini biliyorsunuz. Bu ilkelerin özü şu kısa tümce ile anlatılabilir: Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak. Delegeler Kurulu Başkanlığı göreviyle yaptığınız son gezi ve buluşmalarınızın sizde yarattığı etkilere ve izlenimlere göre İtilaf Devletleri'nin koyduğumuz ilkeleri bozmaksızın bizimle anlaşmak eğilimde oldukları kanısında bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf Devletleri'nin bu eğilimini gösterecek güvenilir, içtenlikli belirti ve sonuçları şimdilik görememektedir." Bu ifadelerle, Bekir Sami Bey'in aktardığı bilgiler arasında ciddi bir çelişkinin bulunduğu anlaşılıyor. Londra Konferansı sonrasında Bekir Sami Bey barışı sağlayacağı iddiasıyla yeniden Avrupa'ya gitmiştir. Ancak bu mümkün olmadığı gibi, Ankara'da anlaşma yapmak için bulunan Fransız temsilcisi Franklin Bouillion ile yapılan görüşmelerin de Bekir Sami Bey'in Paris'teki kimi görüşmeleri nedeni ile güçlüğe uğradığı ortaya çıkmış ve Hükümet Bekir Sami Bey'in resmi bir görevi olmadığını ilan etmiştir.¹⁸

Bekir Sami Bey'in belki barışı çabuklaştırmak ve bunu başaran kişi olarak ön almak niyetine dayalı çabaları, sözü edilen süreç içinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Londra Konferansı'nın başta da ifade edildiği

---

¹⁸ Atatürk, *a.g.e.*, s. 431-434. Bekir Sami Bey'in istifası konusunda bakınız, İzzet Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1993, s. 95-107.

üzere barışı sağlayacak nitelikte bir samimiyeti zaten bulunmuyordu. Ancak hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'dan bağımsız olarak daveti, hem görüşmelerin ilgili devletler ile Türkiye Büyük Millet Meclisi delegeleri arasında gerçekleşmiş olması, uluslararası tanınma açısından son derece önemlidir. Aynı önem Türkiye'nin haklı tezini bir kez daha bu kez diplomasi alanında ifade etme fırsatı için de geçerlidir. Konferansı bu anlamda gerek iç siyasette ve gerekse dış siyasette yarattığı bu misyon nedeni ile değerlendirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Atatürk, *Söylev II*, Ankara, 1981.

Bab-1 Ali Evrak Odası Siyasi Kısım (BEO. SYS) 34-64/IV-2-29.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HRSYS), 2673/Gömlek sıra No: 1.

Kara, Bülent, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009.

Öztoprak, İzzet, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IX, Sayı 25, Ankara, 1993.

Öztoprak, İzzet, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, Ankara, 1985.

SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ YAPILAN HAZIRLIKLAR

Süleyman Beyoğlu*

SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ DURUM

Başkomutanlık Kanununun gündeme gelmesini ve devamını gerektiren nedenler, ülkenin içinde bulunduğu durum ve zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Yunan ordusunun 10–25 Temmuz 1921 tarihleri arasında Kütahya ve Eskişehir yönünde gerçekleştirdiği saldırı karşısında Türk ordusu tutunamamıştı. Bu başarısızlık üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz'da cephe karargâhı Karacahisar'a geldi. Mustafa Kemal Paşa, orduyu bir arada tutmak ve savaşı istenilen noktada kabul etmek amacıyla cephe komutanı İsmet Paşa'dan ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesini istedi. Bu emir üzerine Türk Ordusunun büyük bir kısmı daha fazla zarara uğramadan 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya'nın doğusuna çekilmeyi başardı.

Türk ordusunun bu manevrasını zorunlu kılan sebepleri Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklamaktadır: *İkinci İnönü savaşından sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından önemli derecede üstündü. Yunan ordusu hücumla geçtiği zaman Türk tarafı milletin bütün kaynak ve imkânlarını düşman karşısında toplamaya daha elverişli ve yeterli görünmüyordu. İki ordu arasında kuvvet, araç ve şartlar bakımından kendini gösteren ölçüsüzlüğün elle tutulur başlıca sebebi buydu. Buna karşılık tümenlerin taşıt araçlarını bile tamamlayamayan ordunun hareket kabiliyeti yoktu. Yunan milletinin bütün gücüyle yaptığı bu taarruz karşısında askerlik bakımından görev, Milli Mücadelenin başından beri yapıldığı gibi saldırıya direnmek ve durdurup etkisiz bırakmaktı. Yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak gerekiyordu. Ordunu derlenip toparlanması ve güçlendirilmesi böylece mümkün olabilecekti. Düşman takip ederse hareket üssünden uzaklaşacak, ulaştırma hatları kurmaya mecbur kalacak, beklemediği güçlüklerle karşılaşacaktı.*

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, sbeyoglu@marmara.edu.tr

Buna karşılık Türk ordusu toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Geri çekilmenin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi en önemli yerleri ve birçok toprağı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevi sarsıntıydı. Kısa zamanda elde edilecek başarılı sonuçlar bu sakıncaları kendiliğinden ortan kaldıracaktı. Askerliğin gereği tereddütsüz uygulanmalıydı.

Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, 23 Temmuz'da Yunan saldırısı ve askeri durum hakkında meclis gizli oturumunda bilgi vermiştir. Fevzi Paşa, bütün kuvvet ve malzemenin düzenli olarak Eskişehir hattına çekildiğini belirterek, *muzaffer olamadık ama muvaffak olduk* demiştir. Geri çekilme ile ordunun dinlendirilmesi ve takviyesi hedeflenmiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra bir meydan savaşı ile düşmanın yenileneceği umulmaktadır. Fevzi Paşa, meclisin Ankara'da olması sebebiyle düşmanın hedefinin burası olacağını, merkezin Ankara'dan Kayseri'ye naklinin uygun olacağını ifade etti. Düşman harekâtı karşısında ordu serbest olmalıydı. Bunun üzerine mecliste çeşitli düşünceler ileri sürülmeye başladı. Kararı yanlış bulanlar, Ankara'dan çekilmenin halka ve orduya kötü etki yapacağını, orduda panik yaratabileceğini, meclisin gitmemesini, halkın serbest bırakması istendi. Bazıları ise, Ankara'da kalmanın da gitmenin de zararlı ve tehlikeli olduğunu, buna hükümet ile ordu komutanlarının karar vermesi gerektiğini söylediler. Birleşilen nokta, ülkenin büyük bir buhran içinde olduğu bir zamanda askeri harekâtın eleştirilmemesi gerektiği idi. Memleket elden giderse, bunun mesulü kim olacaktı. Hükümet şiddetle eleştirilerek, iş görmemek, çalışmamakla suçlandı. Ordunun ihtiyaçlarından söz edilerek, önce, orduyu takviye etmek için ne yapmak lazımsa yapılsın deniliyordu. “Cephe gerisi cephe kadar mühimdir”. Fevzi Paşa, cephe kadar cephe gerisinin de önemli olduğunu belirtti. Görevin güçlüğünün meclisi sinirlendirdiğini söyleyerek, subay eksikliği, elbise, çarık, teçhizat, ekmek, matara, ulaşım sorunlarına değindi. Bunlar olmadan genel seferberliğin yararlı olmayacağını ifade ederek, ilk kez açık olmamakla beraber, başkumandanlık vekâletinden söz etti. *Olağanüstü önlem gerekli midir, ordumuzu nasıl donatalım, takviye edelim sorunlarının düşünülmesini istedi.* Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'e göre, bütün hayat kaynaklarını başvurmalıdır. Malatya Milletvekili Lütfi Bey, meclisin naklinin dış etkisinin de düşünülmesini istedi. *Ülkenin pek çok parçasını bıraktıysak, Ankara'yı da bırakabiliriz. Kahramanlık gösterip, 10–20 gün kalalım demek doğru değildir* dedi.

Bu arada meclisin, durumu yerinde görüp incelemeleri için cepheye gönderdiği Rıza Nur (Sinop), Vehbi (Karesi) ve Mahmut Esat (İzmir) Beylerin hazırladıkları rapor 2 Ağustos 1921 tarihli gizli oturum gündemine alındı. Rapora göre; ordunun geri çekilmesi muhtemel bir felaketi önlemiştir.

Manevra gereği olduğu gibi, durumun zorluğunu gördükleri için ordu geri çekilmişti. Ordunun disiplini, kumandası, maneviyatı iyi idi. Bazı birliklerin 24 saatte 84 kilometre yol yürümeleriyle iftihar edilmelidir. Geri çekilme esnasında kayıp, yaralı, esir verilmiş, bazı malzeme bırakılmıştı. Cephe gerisi hizmetler iyi yapılmamıştı; Askerin erzak ve çarığı yoktu. Bir kısmı çıplak ayaklı çorap ve kundurası yoktu. Diğer bir kısmı ise, soğukta, açıkta ve kaputu yoktu. Su, fiçı ve mataraları eksikti. Askerin % 20'si süngüsüzdü. Geri çekilme sırasında 4000-5000 civarında yaralı ve şehit verilmişti ve subaylar maaş alamamışlardı. Askerin % 80'nin elbiseleri eskiydi. Buraların köyleri haraptır. Çadır ve iç çamaşırı yoktu. Gazete ulaşmıyor, casusların propagandaları, özellikle de açlık ve susuzluk propagandası, askeri firara teşvik ediyordu. Asker ailelerinden gelen mektuplar ya alamıyorlar veya çok geç alıyorlardı. Raporda, cephe gerisi hizmetlerin iyi yapılamamasından hükümet ve ilgili bakanlıklar sorumlu tutulmuştu. İhtiyaçların acele giderilmesine dikkat çekilmişti. Meclis dağıldığı, çekildiği propagandasının olumsuzluğu ifade edilmişti. Ankara'nın düşmesiyle davanın bitmeyeceği, fakat ülkenin zor duruma düşeceği belirtilmiştir. 3 Ağustos günü Maliye Vekili Hasan Bey (Trabzon), mali durum hakkında bilgi verdi. Bütçe açığı büyüktü. Meclisçe yeni bir gelir kaynağı kabul edilse bile bunun etkisi ancak dört ay sonra içinde görülebilecekti. Ordunun ihtiyaçları için belki, Tekâlif-i Harbiye'ye başvurmak zorunluluğu ortaya çıkacaktı. Birçok kanuna ihtiyaç vardı. Gelinen noktada Türk ordusunun yardımları bekleyecek zamanı yoktu. Ayrıca ne kadar dış yardım alınırsa alınsın bu mücadelenin arkasında millet olmazsa başarıya ulaşmak imkânsızdı. Bunun için milletin topyekûn canı ve malıyla mücadeleye ortak edilmesi gerekiyordu. Çok kısa bir zamanda Yunan kuvvetlerinin ilerlemesini durduracak bir ordunun toplanması, donatılması, hazırlanması, silah, cephane ve iaşe açısından en azından düşmana denk hale getirilmesi gerekiyordu. Ordunun ihtiyacının karşılanabilmesi için yeni mali kaynaklara ihtiyaç vardı. Devletin gelirlerini artırmanın aşağıda sıralanan birkaç yolu vardı:

- a- Gümrük vergileri ve yeni vergiler
- b- Dış borçlanma-dış yardım
- c- Emisyon-Kâğıt para basma
- d- İç borçlanma-Tahvil satışı

İmparatorluğun son cihan harbinde uzun süren savaşların yol açtığı yıkım o derece büyüktü ki milletin ve dolayısıyla ordunun insan kaynaklarını tükettiği gibi, asıl tahribatı maddî kaynaklar üzerinde yapmıştı. Malî durum bozuktu. Henüz hasat mevsimine girilmediğinden tarıma dayalı vergilerde bir gelir artışı sağlamak mümkün değildi. Aşar ve hayvan vergilerinde kısa zamanda vergi arttırıcı tedbirler teknik yönden imkânsızdı. Gümrük vergileri ise tamamen tarım ürünlerine dayanıyordu. Bu ürünlerin ihracı ise Eylül

ayından sonra gerçekleşebilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun ödenmesi durdurulan 300 milyonluk dış borcu yüzünden, büyük devletlerden dış borç da alamıyordu. O günlerde borç verebilecek ekonomik güce sahip ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri yeniden kabuğuna çekilme politikasına dönmüş, harpten yenik çıkan Almanya ağır harp tazminatı ödemeye mahkûm edilmişti. Yeni bir rejim kurmakla meşgul Rusya'dan ise fazla bir yardım beklenemezdi. Emisyon olayıyla kısa sürede büyük gelir temin mümkün olmakla beraber bunun doğuracağı sonuçlar halk üzerinde savaştan daha yıkıcı olabilirdi. Zira karşılıksız basılan paralar ekonomik verimi olmayan alanlarda, savaş tüketiminde kullanılacak, üretimi arttırmayacaktı. Üstelik Anadolu'da kâğıt para basacak tesisler de mevcut değildi. Akla en uygun çare iç borçlanma ile devletin halka tahvil satın alma yükümlülüğü getirmesiydi. Devletin kâğıt para gibi tahvil bastırma olanağı da yoktu. Bu gibi kıymetli kâğıtlar Avrupa'da bastırılıyordu. Görüldüğü gibi malî durum son derece kritiktir.

Bu gelir artırıcı önlemlerin kısa sürede bir yarar sağlaması mümkün değildi. Mevcut vergiler artırılması veya yeni vergiler konulması, iç borçlanma yoluyla mali kaynak elde etmek en erken dört beş ay sonra kullanılabilirdi. Gelir elde etmek üzere kâğıt para basmak ise teknik imkânsızlık nedeniyle mümkün değildi. Oysa acil olarak hemen her şeye ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaçların karşılanmasının iki yolu kalmıştı. Bunlardan biri iç kaynakların harekete geçirilmesi, diğeri ise dış yardıma başvurmaktı.

YETKİLERİN TEK ELDE TOPLANMASI VE TEKÂLİF-İ MİLLİYE

Mecliste zorlu geçen tartışmalardan sonra 5 Ağustos 1921'de meclis yetkilerini üç ay kullanmak üzere Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlığa getirildi. Kısa zamanda sonuç alınabilecek bir malî tedbir uygulama şansı olmayan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, gelir artırıcı sistem hazırlığına derhal başladı. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık görevine başlamasından sonra Ankara'da kaldığı bir haftalık süre zarfında ordunun yeniden teşkili ve tanzimi, savaşmak için gerekli olan tüm hayatî ihtiyaçlarını karşılamak üzere cephe ve cephe gerisinde ordu-millet bütünleşmesi ve dayanışmasına gerçekleştirecek maddî ve manevî hazırlıklara girişmişti. Topyekûn Seferberlik de diyebileceğimiz bu hazırlıkları iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi personel seferberliği, diğeri malî ve lojistik seferberliktir. Başkomutan ordunun acil ihtiyaçlarının karşılanması ve zafere ulaşabilmek için olağanüstü önlemlere başvurdu. Bir savaşın kazanılmasında lojistik desteğin ne kadar önemli olduğunu ve bu konuda en ince ayrıntılara kadar girmenin gereğini bilen Başkomutan her zaman olduğu gibi yine Türk milletinin hamiyet ve yurtseverliğine dayanarak Anadolu'nun tüm kaynaklarını yayınladığı bu emirlerle harekete geçirdi. Mustafa Kemal Paşa, gelir artırıcı bir sistem olan dünya maliye

tarihinde ilk defa böylesine geniş çapta uygulanacak olan kanun hükmündeki Tekâlif-i Milliye Emirlerini 7-8 Ağustos 1921'de yayınladı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, hemen 7-8 Ağustos 1921'de ordunun güçlendirilmesini ve zaferin kazanılmasını amaçlayan kanun hükmündeki Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınladı. Bir savaşın kazanılmasında lojistik desteğin ne kadar önemli olduğunu ve bu konuda en ince ayrıntılara kadar girmenin gereğini bilen Başkomutan her zaman olduğu gibi yine Türk milletinin hamiyet ve yurtseverliğine dayanarak Anadolu'nun tüm kaynaklarını yayınladığı bu emirlerle harekete geçirdi. Bu on emrin özeti kısaca şöyledir:

- 1- Her kazada bir Tekâlif-i Milliye komisyonu kurulacak.
- 2- Tüccar ve ahali elindeki çamaşırılık bez, erkek elbisesi yapmaya elverişli her çeşit kumaş ile kösele, astar, meşin, sahtiyan, çarıklık deri, mih, hayvan malzemesinin % 40'ına el konacak.
- 3- Her ev bir kat çamaşır bir çift çorap ve çarık hazırlayacak.
- 4- İnsan ve hayvan yiyeceklerinin % 40'ına bedeli sonra verilmek üzere el konacak.
- 5- Nakil vasıtaları ayda bir olmak üzere, 100 kilometre kullanılacak.
- 6- Ordunu yiyeceğine ve giyimine yarayacak bütün terk edilmiş mallara el konacak.
- 7- Muharebeyle elverişli bütün silahlar üç gün içinde teslim edilecek.
- 8- Akaryakıt, kamyon lastiği, haberleşme malzemesinin % 40'ı alınacak.
- 9- Silah ve malzeme yapan ustaların isimleri tespit edilecek.
- 10- Her çeşit araba ve hayvanın % 20'si alınacak.

Bu emirlerin uygulanmasını sağlamak için de Kastamonu, Samsun ve Konya'da İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın teklif ettiği taktik kanunu kabul edildi. Bu tür hizmet yükümlülüğü, İkinci Dünya savaşı yıllarında hemen hemen savaşa katılan bütün Avrupa ülkeleri tarafından topyekûn harbin bir unsuru olarak uygulanmıştır. Bu emirlerle dünyada ilk kez topyekûn mücadele uygulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, *savaş demek, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle, karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle vuruşmasıdır. Bundan ötürü Türk milletini, cepheye bulunan ordu kadar, fiilen ilgilendirmeliyim. Gelecekteki savaşların tek başarı şartı bu söylediğim hususlarda mündemîç olacaktır* dedi.

DIŞ YARDIMLAR

Dış yardımların sağlanması da oldukça zordu. Çünkü yardım yapması ihtimali olan devletlerle zaten savaşıyordu. Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine kendisini tanıyan yalnız Sovyetler Birliği yardım

yapabilirdi. Nitekim TBMM hükümeti, Sovyetlerden dış yardım almak için bazı diplomatik temaslarda bulunmuştu. Rusların ilk silah ve cephane yardım kafesi 1920 Eylül’ünde Trabzon’a geldi. Bir ayda 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 dolayında mavzerden oluşuyordu. 6 Ekim 1920’de Maliye Bakanı Yusuf Kemal Bey beraberinde 1 milyon ruble getirdi.16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra Sovyet Rusya Türkiye’ye o zamana kadar yapılan yardımlara ek olarak 10 milyon altın ve iki tümen donatacak miktarda silah ve mühimmat vermeyi taahhüt etti.

Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları tahribatı karşılamak için 30.000 altın ruble hediye, 9 Nisan 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya hediye edildi. Bunlar askeri amaçlarla kullanıldı. Rus kaymakamlarına göre 1921-1922 yıllarında çeşitli zamanlarda 10.000.000 ruble değerinde altın yardımı yapılmıştır. Sovyetler Birliği yardımı istenen miktarda olmasa da devam ediyordu. Rus yardımları 11 milyon altın ruble ve 100.000 lira değerinde külçe altına ulaşmıştı. Sakarya meydan muharebesi döneminde Rusya’dan alınan silah, cephane ve savaş araçları: 3.üncü Kafkas Tümen Komutanlığınca, 31 Temmuz 1921 tarihli Genelkurmay Başkanlığına sunulan raporda; 18 Eylül 1920 tarih ile 28 Temmuz 1921 tarihi arasındaki sürede Rusya’dan teslim alınarak Trabzon ve diğer iskelelere nakledilen silah ve cephane çeşit ve sayısı şöyle açıklanmıştı. Toplam tüfek sayısı 30.083, kasatura ve süngü sayısı 15.573 idi. Rusların Türkiye’ye verecekleri tüfek sayısı ile gelen tüfek sayısı karşılaştırıldığı takdirde 80 Rus tüfeği ile 161 Avusturya ve 681 Alman tüfeğinin noksan gönderildiği saplanmış ise de, buna karşılık 480 İngiliz tüfeği ile 25 Meksika tüfeğinin fazla olarak yollandığı görülmüştür.

Sovyetlerin silah ve cephane yardımları tabloda gösterilmiştir.

Cinsi	Adedi	Ağır ve Hafif Makinalı Tüfek	Mermi (sandık)
Osmanlı	392	----	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	50	12683
İngiliz	10328	139	11744
Manliher	10571	40	8600
Fransız	341	80	244
Japon	480	---	13
Meksika	25	---	---
Büyük çapta Mavzer ve Martin	---	---	1000
Toplam	37.812	324	44.587

Top:

Cinsi	Top (adet)	Mermi (Adet)
7.5 luk Fransız sahra	12	23400
8.4 lük İngiliz sahra	28	28066
12 lik Fransız sahra	6	1785
11 lik İngiliz obüs	6	1322
15 lik sahil	3	6600
Rus sahra	11	76000
Krupp obüsü	--	4000
Toplam	66	141.173

Rus yardımları Milli Mücadele ihtiyaçlarının ancak %15 gibi küçük bir kısmını karşılamıştır. Milli Mücadele % 85 iç imkânlarla finanse edilmiştir.

LOJİSTİK, SİLAH VE CEPHANE TEMİNİ

Milli Savunma Bakanlığı 28 Temmuz 1921 tarihli bir emirle Kütahya-Eskişehir muharebelerinden yıpranıp çıkan ve Sakarya gerisine çekilen Batı cephesinin ihtiyacı olan iâşe maddeleri ile silah ve cephanenin en kısa zamanda cephelere yetiştirilebilmesi için yalnız sevkiyat ve nakliyat işleri ile uğraşan Genel Müdürlüğe ve menzil teşkilatına yeni görev olarak araştırma, toplama ve biriktirme görevi de vermiştir. Böylece Batı cephesi Konya'dan başka birinci kademe olarak Çorum, Yozgat ve Kırşehir; ikinci kademe olarak Sivas, Kayseri kaynaklarına dayanmıştı. Buralardan toplanan hayvan, insan ve iâşe maddelerinin ulaştırılması Çorum-Sungurlu ve Sivas-Akdağmadeni, Yozgat-Kayseri-Kırşehir yolları üzerinde yapılacaktır. Sivas Menzil Müfettişliği ise ambarlarını Kayseri ve Sivas'ta açmıştı. Bütün menzil müfettişlikleri bunlardan başka bölgelerinde değirmen ve un fabrikalarından faydalanarak mevcut buğdayları un haline getirmeye çalışmışlar ve fırınlarda ekmek ve peksimet yaparak Batı Cephesini beslemişlerdi. Böylece menziller hem iâşe maddelerini tedarik, depolama imal ve nakletmekle ve hem de eskiden olduğu gibi çeşitli yönlerden gelen silah ve mühimmatı, bölgelerindeki silah ve cephane depolarında toplamış ve Ankara yönüne göndermişlerdi. Yahşihan Menzil Müfettişliğinin Kurulması 24 Ağustos 1921'de doğruca Milli Savunma Bakanlığı emrinde olarak çalışan Çorum, Yozgat Kırşehir Menzil Bölge Müfettişliğini bir elden idare etmek üzere Yahşihan'da ayrıca bir menzil müfettişliği kurularak bu müfettişliğe bağlandılar. Müfettişliğe Kurmay Albay Hayri atandı. Ankara Menzil Müfettişliği karargâhının levazım, sıhhiye ve veteriner şubeleri Ankara Komutanlığı emrine, Yahşihan Menzil Levazım Şubesi de Milli

Savunma Bakanlığı Dairesi emrine girdiler. Her iki menzilin diğer subayları Bakanlık Personel Başkanlığı emrine verildi.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Sakarya nehri doğusuna çekilen Batı Cephesi birlikleri silah ve cephaneye bakımından da bir hayli kayba uğramıştı. Bu dönemde daha da çok silah ve cephaneye ihtiyaç vardı. Bu nedenle bütün olanaklardan yararlanılarak kısa zamanda Batı Cephesi birliklerinin noksan kalan silah ve cephanelerini kadroya göre tamamlamak gerekiyordu. 9 Ağustos 1921 tarihinde 526 tüfek, kasatura ile birlikte Diyarbakır'dan, 237 tüfek Elazığ'dan yola çıkarılmış ve Malatya'dan Sivas'a ivedi gönderilmesi için de bölge komutanlığına emir verilmişti. Son defa Milli Savunma bakanlığı tarafında istenen tüfeklerin gönderilmesi için El-cezire cephesi tarafından 48 saat içinde yola çıkarılması istendi. Gönderilecek bu silah ve cephanelerin sayısı ve buldukları yerler şöyle idi. Elazığ'dan; 484 adet Paraguay tüfeği, 638 adet büyük çaplı mavzer, 58 adet muaddel martin, 73 adet Rus tüfeği, 171 adet adi martin, Diyarbakır'dan; 553 adet Paraguay tüfeği, 646 adet muaddel martin, 40 adet Rus tüfeği, İzzet Paşa'dan; 500 adet adi martin, Urfa'dan, 919 Rus tüfeği.

İlk iş olarak Milli Savunma Bakanlığı, karayollarından yapılacak göndermelerde kullanılacak taşıt aracı sağlanması işleriyle uğraştı. Erzincan Mutasarrıfı ile Sivas Valiliğine gerekli emirleri vermek suretiyle 5 numaralı Tekâlif-i Milliye emri gereğince araç sağlanmasını ve Doğu'dan gelip de çeşitli yerlerde bulunan 1887 muaddel martin, 1490 İngiliz, 5066 Rus, 1001 büyük çaplı mavzer, 750 martin, 4014 Rus berdanga tüfeklerinin her ne pahasına olursa olsun atlı arabalarla Sivas üzerinden Ankara'ya ulaştırılmasını istemişti. Trabzon Deniz Ulaştırma Komutanlığı Rusya'dan gelen silah ve cephaneleri vakit geçirmeden düşman savaş gemilerinin baskınlarına bakmadan her türlü fedakârlığı göze alarak Batı Cephesine yetiştirmiştir. 1921 Eylül ayı Son Yarısında Doğu Cephesinden gelen silah ve cephanelerin en son buldukları yerler: Doğu Cephesinde tertip edilen 11.500 atım Rus dağ top mermisinden bugüne kadar 5610 atımı Sivas menzil müfettişliği bölgesinden geçmiş, 1788 atım da Tokat-Yozgat yoluyla Ankara'ya, 780 atımı Trabzon deniz yoluyla İnebolu'ya toplam 8178 atım, tertip yerine gitmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi birliklerinin ikmalinin Konya demiryolu hattından yapılmasını, Doğu ve El-cezire cephelelerinden gelecek olan silah ve cephanelerin önemli bir kısmının en kısa yoldan Kayseri ve Ulukışla bölgelerine yönlendirilmesini istemiştir. Milli Savunma Bakanlığı bu silah ve cephaneleri Konya'ya yollamaya başlamıştı. Yukarıdaki cephanelerin sevkini çabuklaştırmak amacıyla; Genelkurmay Başkanlığınca 1921 Ekim ayı başında 50.000 liralık bir ödeneğin Başkomutanlığın izni ile

Milli Savunma Bakanlığı emrine verildiği bildirildi. Bu para ile Ulukışla-Konya tren hattı üzerinde ne cins ve miktarda cephane bulundurulabileceğinin bildirilmesi istenmişti.

İstanbul ve civarından Felâh Grubu tarafından kaçırılan silah, cephane ve gereçlerden Sakarya Meydan Muharebesi devresinde Anadolu'ya birçok silah ve cephane sevk edilmiştir. Öte yandan, İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Ankara karayolu ile Ankara ve dolaylarına nakledilen çeşitli silah toplam ağırlığı 22 ton 500kg, çeşitli cephane toplam ağırlığı 930 ton, yiyecek ve yem toplam ağırlığı 13 ton, donatım ve gereç toplam ağırlığı ise 636 ton 500 kg. civarındaydı. Öte yandan, Samsun-Çorum-Yozgat- Yahşihan karayoluyla Ankara ve dolaylarına nakledilen çeşitli silah toplam ağırlığı 18 ton, çeşitli cephane toplam ağırlığı 495 ton, yiyecek ve yem toplam ağırlığı 2 ton, donatım ve gereç toplam ağırlığı ise 199 ton civarındaydı.

EL-CEZİRE VE DOĞU CEPHELERİNDEN SEVK EDİLEN SİLÂHLAR

Kütahya - Eskişehir Muharebelerine girerken Batı Cephesi'nin 15.692.000 piyade, 34.879 top mühimmatı vardı. Sakarya gerisine çekildiği zaman piyade cephesi 3.186.000 adet topçu mühimmatı ise 5400'e kadar düşmüştü. Bu miktarlar bir ordu için yok denecek kadar azdı. Bu miktarın hepsi muharebede sarf edilmiş değildir. Bir kısmı geri çekilme sırasında yollarda ve arazide bırakılmak zorunda kalınmıştı. Bu nedenlerle Sakarya'da düşmanla yeni bir muharebeye girişmeden önce büyük çapta cephane ikmalinin yapılması zorunlu idi.

Kütahya - Eskişehir Savaşlarında birlikler silâh ve cephane bakımından da büyük kayba uğramıştı. Batı Cephesi, silah mevcudu 57.000 tüfekten 25.000 tüfeğe, 588 makineli tüfekten 553 tüfeğe, 145 toptan 127 topa düşmüştü. Bu durumda daha çok silâh ve cephaneye ihtiyaç vardı. 2. Kolordu ile gelen 5 ve 9. Tümenlerle tüfek mevcudu 31.793'e makineli tüfek 607'ye, top da 142'ye yükseldi.

9 Ağustos 1921 tarihinde Elcezire cephesinden; 526 tüfek Diyarbakır'dan, 237 tüfek ise Elazığ'dan, yola çıkarılmıştı. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı tarafından Elazığ'dan 484 adet Paraguay tüfeği, 638 adet büyük çaplı mavzer, 58 adet muaddel Martin, 73 adet Rus tüfeği, 171 adet adi Martin, Diyarbakır'dan, 5S3 adet Paraguay tüfeği, 646 adet muaddel Martin, 40 adet Rus tüfeği, İzzetpaşa'dan 500 adet adi Martin, Urfa'dan 919 adet Rus tüfeğinin Batı Cephesi Komutanlığı'na en geç 48 saat içinde yola çıkarılması emri verildi.

Milli Savunma Bakanlığı; 5 numaralı Tekalif-i Milliye emrinden faydalanarak araç sağlanmasını ve Doğu Cephesi'nde muhtelif yerlerde

bulunan silâh ve cephanenin her ne pahasına olursa olsun atlı arabalarla Sivas üzerinden Ankara'ya ulaştırılmasını istedi. Bu meyanda 1887 muaddel Martin, 1490 İngiliz, 5066 Rus, 1001 büyük çaplı mavzer, 750 Martin, 4014 Rus Berdamge tüfeklerinin büyük bir kısmı Temmuz 1921 ayı içinde Gümüşhane'den Trabzon'a, Erzincan'dan Suşehri'ne gönderildi. Erzurum'da bulunan silâhlarda aynı şekilde Suşehri'ne gönderilecekti. Trabzon'da bulunan silâh ve mühimmat da deniz nakliye araçları ile önce Samsun'a daha sonra oradan kara yolu ile cepheye sevk edilecekti.

23 Ağustos tarihine kadar 3855 sandık piyade olmak üzere 3260 atım çeşitli top mermisi ikmalî yapılmış ise de bu miktarlar yeterli değildi. Bu nedenle ağustos ayı sonuna kadar Batı Cephesi birlikleri ve daha 6501 sandık piyade cephanesiyle 35.246 atım topçu cephanesi gönderilmiştir.

İMALAT-I HARBİYE

Silah ve cephanenin onarım, değiştirme ve yenileme gibi işleriyle uğraşan İmalât-ı Harbiyenin çok faydalı hizmetleri görüldü. Çünkü gerek içerden ve gerekse müttefik devletlerden tedarik olan silah ve cephanenin nitelikleri bakımından birbirlerine uygun olmaması, bunların ayrı şartlar içinde ve Türk ordusunda birleşik kural ve yönergeye dayanarak muharebelerde kullanılması mümkün değildi. İmalât-ı Harbiye bütün bunların sınıflandırma, temizleme, değişiklik ve çevirmelerim yaptı. Hepsine eşit nitelik ve harp gücü verdi; kullanma olanağını sağladı. Bu itibarla imalâtı Harbiye'ye daha fazla önem verilmiştir. 1921 senesi başlarındaki verimi yaklaşık olarak yirmi katına çıkarıldı. Konya ve Kayseri'de gerek cephenin onarımına muhtaç silahlarını, gerekse çeşitli yerlerden gelen silah ve cephanelerin onarım ve ıslahı için atölyeler açıldı. Çanakçı 'da kurulan kereste fabrikası işletildi. Buna ait yakıtın bulunması için her tarafta kömür arandı. Kalecik civarında bulunarak işletilmeye başlandı. Her büyük muharebeden sonra topların büyük bir kısmı onarıldı. 1921 senesi içinde yeniden açılan mermi ve fişek yapımevleri, bir buçuk milyona yakın piyade fişeği ve 400.000'i aşan top mermisi değiştirildi. 10.000'den fazla süngü ve kasatura tüfeklere uyduruldu. Pek yakın bir gelecekte el bombası yapımına başlanarak, şimdiye kadar gerek yeniden ve gerekse değiştirmek suretiyle 10.000'den fazla el bombası cepheye gönderildi. Ordu mensuplarına topçu cephanesinin sarfında ekonomik davranması; ciddi muharebeler dışında bir tek merminin dahi boş yere sarf edilmemesinin kanuni ve vicdani bir sorumluluk olduğu sık sık hatırlatıldı. 3 No.lu Tekâlîf-i Milliye (Ulusal Yükümlülük) emri gereğince toplanacak 3 No.lu Tekâlîf-i Milliye (Ulusal Yükümlülük) emri gereğince komisyonlarca sağlanacak nal ve mih demirleri yapım evlerine gönderilerek nal ve mih yapımına başlanacaktı.

PERSONEL İKMALİ

Batı Cephesinin Kütahya-Eskişehir muhaberelelerinden sonra Sakarya nehri doğusuna çekildiği sırada, yani 1 Ağustos 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ordusunun subay mevcudu şöyle idi: Yukarıda açıklandığı gibi büyük yokluklara katlanılarak subay ikmali, arkası kesilmeden devam etmiş ve muharebe için, ağustos 1921 mali, ayında, 628 subay, 66 askeri memur, 26 sanatkâr; Eylül 1921 ayında 456 subay, 54 askeri memur, 8 sanatkâr; toplam olarak 1084 subay, 120 askeri memur, 34 sanatkâr ikmali yapılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa karargâhını kurduktan sonra emir ve komuta zincirini kendi nezareti altında Başkomutanlık makamına bağladıktan hemen sonra, yayınladığı emirlerle olağanüstü seferberlik hazırlıklarına girişti. Buna göre mükelleflerden 38-45 yaşında bulunanlar derhal alaylarına sevk edilecekler, 43-62 yaşında olanlar başlangıçta depo taburlarında talimi müteakip daha sonra alaylara gönderileceklerdi. Alaylarda meydana gelecek boşlukları doldurmak için de son bir ihtiyat kuvveti daha teşkil olunacak ve 52 yaşından yukarı olanlar ve sakat olmayan ihtiyarlar da jandarma vazifesi göreceklerdi. Sahil ahali de 200 km derinliğe kadar hususî bir teşkilât kurup bu bölgeleri koruyacaktı.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra memleketleri Yunanlılar tarafından işgale uğramış olsun veya olmasın, kaçmalar dolayısıyla er kadrosu bir hayli azalmış bulunan Batı cephesine, merkez ordusu, Ankara sevkiyatı, Konya yöresi, İzmit civarında bulunan ve hastanelerden çıkanlara birlikte çeşitli birlikler tarafından yakalanan kaçakların mevcudu 5 Ağustos 1921 tarihinde 11.350 ere yükselmişti. Doğumları itibarıyla çeşitli olan bu erler doğruca Batı cephesine gönderildi. 4 üncü ve 5 inci Kolordu Asker alma kurulları ile bağımsız Bolu Askerlik Dairesi bölgesinde bulunan 1881-188 doğumlu erat mevcudu ise; 4.üncü Kolordu Asker alma Kurulu şubelerinde 49.700, 5 inci Kolordu Asker alma Kurulu şubelerinde 39.800, bağımsız Bolu Askerlik Dairesinde 9300 toplam olarak 98.800 er idi. Bu toplama Müslüman olmayanlarla, silahsız olanlar da dâhildi. Bu mevcuttan 30 Eylül 1920 tarihine kadar 45.528, bunlara ilaveten 1889-1899 doğumlulardan 35.495'si toplam 81.023 er silahaltına çağrılmıştı. 1881-1899 doğumluların celp işleri ise çeşitli tarihlerde olmuştu. Yukarıdaki açıklamalardan sonra 1921 Ağustos ayında 22.585; Eylül 1921 ayında 25.907 toplam olarak 48.492 er Ankara Sevk Komisyonundan çeşitli birliklere gönderilmişti. Bu mevcuttan ayrı olarak Temmuz 1921'de silah alfana alman ve depo birliklerinde eğitim gören 1900 doğumlu erlerin 8 Ekim 1921 mevcudu, 11.750 kadardı. Bu miktarın 21.000'ne çıkarılmasına çalışılmıştı. Emsali silah altında olup da, henüz orduya alınmayan 25.000

kadar erin mevcut olduğu, bunların da ileride silahaltına alınacağı Millî Savunma Bakanlığınca planlanmıştı. Gerek Kütahya -Eskişehir ve gerekse Sakarya muharebelerinde Millî Hükümetin karşısında olanların yaptığı yıkıcı propaganda ve başka sebeplerle firari toplamı 48.335'e yükselmişti.

GİYECEK VE İAŞE

Millî Savunma Bakanlığı belki Türk Ordusunu arzu edilen şekilde besleme imkânını da bulamamıştı. Ancak, her türlü güçlükleri de yenmesini bilerek hiçbir gün cephede muharebe eden erini de aç bırakmamıştı. Tekâlifî Milliye komisyonlarının topladıklarından başka, çeşitli birliklere bu devrede şu besin maddeleri gönderilmişti. 3.657 ton ekmeçlik, 330 ton yemeklik, 1.243 ton yemlik

Millî Savunma Bakanlığı, ordunun giyecek ve sanayi ürünü ihtiyacı satın alma veya doğrudan üretimi yolunu takip etti. 1 Ağustos 1921'de Bolu ve Kastamonu yapımevi, Mart 1921'de Maraş yapımevini, Nisan 1921'de de Kayseri Mensucat Fabrikasını kuruldu. Ankara'da ayrıca sanayi takımları atölyesi ve tabakhane açıldı. Yapımevleri ordunun bir kısım ihtiyaçlarını karşılamakla beraber, yeterli olamayarak, yüklenicilerle anlaşarak satın alınması yoluna gidildi. Bu dönemde birliklere dağıtılan giyecekler şunlardı:

Miktarı	Cinsi
14.427 adet	Kaput
43.785 adet	Ceket
49.048 adet	Pantolon
54.725 adet	Don
102.785 adet	Gömlek
38.841 adet	Kabalak
13.771 adet	Pamuklu
15.636 adet	Pamuklu mintan
41.138 adet	Çorap

SU İKMALİ

Sakarya savaşında birlik kadrolarında bulunan sakalarla su teminine çalışıldı. Bu aylarda erlerin matara ihtiyaçları büyük oranda karşılandı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Tekâlifî Milliye Komisyon Başkanı ile Ankara Müdafaa-yı Hukuk Heyet-i Merkeziye Başkanlığına ve Millî Savunma Bakanlığına 15 Ağustos'ta bir emir gönderdi. Bu emirde Batı cephesinde yakında yapılacak savaş için su araç ve gereçlerine çok ihtiyaç olduğu; Ankara'da ve halkın elinde bulunan gaz tenekesi, fiçî, kırba vesairenin tamamen toplanarak iki gün içinde cepheye gönderilmesini istedi. Millî Savunma Bakanlığı da 38 eşekten ibaret özel tertibatlı bir sutaşıma müfrezesini hemen demiryolu ile cephe emrine gönderdi.

UÇAK VE OTOMOBİL

Millî mücadele başladığı tarihlerde elde 8-10 kadar uçak mevcuttu. Bunların tamir ve kullanılmasında bez ve tutkal en büyük rolü oynadı. Eldeki uçaklar kullanılır hale getirildi. Hayırsever tüccarlardan Erzurumlu Nafiz (Kotanlı) Bey'in armağan ettiği iki uçağın eklenmesiyle iki uçak bölüğü teşkil edildi. Dışarıdan satın alınan uçaklardan dört tanesi yolda yandı. 9 adedi de düşman eline geçti. Telafisi yolunda yapılan sözleşmelerin gereğini kimi zaman yükleniciler yapamadı. Bazen da malî durumdan dolayı olumlu sonuç alınmadı. Buna rağmen bir okul uçağı elde edildi.

1921 yılbaşında elde 132 adet işler durumda otomobil vardı. Bu sayı 382'ye çıkarıldı. Anadolu'daki otomobillerin tekerlekleri lastiğe çevrildi. Ayrıca çalışır otomobil sayısı artırılarak, şoför okulu ve onarım yerleri desteklenerek, taşıt aracı toplamı artırılacaktı. Bunlar Batı cephesi ihtiyacına uygun olarak korunacaktı. Bu zamana kadar otomobil ve uçaklar için yeter derecede benzin temin edilmişti. Muhtemel hareket için gerekli depolama yapıldı. Ayrıca bir miktar da Rusya ve Azerbaycan'dan benzin bekleniyordu.

LOJİSTİK VE DEPOLAMA

Batı Cephesi Komutanlığı, Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra Sakarya gerisine çekilen ordu, Eskişehir'de depo edilmiş yiyecek maddelerinin büyük bir kısmını Polatlı'ya taşımıştı. 5 Ağustos 1921 gününe kadar da bu erzakla idare edildi. Ancak Sakarya doğusuna çekilen ordunun lojistik hizmetleri büyük ölçüde etkilendi. Batı Cephesi Komutanlığına bağlı menzillerde ve menzil hatlarında (ikmal yolları) bazı yeni değişikliklerin yapılması gerekiyordu. Milli Savunma Bakanlığı 28 Temmuz 1921 tarihli bir emirle Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden yıpranmış olarak çıkan ordumuzun ihtiyacı olan iâşe maddeleri ile silâh ve cephanenin en kısa zamanda cepheye yetiştirilmesi için yalnız sevkiyat ve nakliyat işleri ile uğraşan Sevkiyat ve Nakliyat Müdürlüğü'ne ve menzil teşkilâtına görevleri yanında araştırma, toplama ve biriktirme görevi de verdi. Böylece Batı Cephesi Konya'dan başka birinci kademe olarak Çorum, Yozgat ve Kırşehir, ikinci kademe olarak da Sivas, Kayseri kaynaklarına dayanmıştı. Buralarda toplanan insan, hayvan ve iâşe maddelerinin ulaştırılması Çorum - Sungurlu ve Sivas - Akdağmadeni, Yozgat - Kayseri - Kırşehir yolları üzerinden yapılacaktı. Bu yapılabilmesi için mevcut olan Çorum, Kırşehir Menzil Bölge Müfettişliklerine bir yenisi daha eklenmek suretiyle Yozgat Menzil Müfettişliği kuruldu. Ayrıca Yahşihan'da da bir mevcut hat komutanlığı kurularak doğruca Sevkiyat ve Nakliyat Müdürlüğü'ne bağlandı. Bu komutanlık aynı zamanda Yahşihan'da fırın ve değirmen kurmak ve misafirhaneler açmakla da görevlendirildi. Kırşehir Menzil Bölge

Müfettişliği de Aksaray - Konya Ereğlisi arasında kara yolu nakliyatı kurmuştu.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın Konya'dan başka Çorum, Yozgat, Kırşehir ve hatta Sivas ve Kayseri kaynaklarından da iâşesini temin için gerekli emir üst komutanlıklara verilmişti. Ayrıca 11 Ağustos 1921'de Amasya, Tokat, Şarkışla, Suşehri, Kangal, Malatya'da orta çapta genel birer ambar kurulmuştu. Batı Cephesi birliklerinin günlük ekmek ihtiyacının büyük bir kısmı Ankara, Haymana ve Polatlı'daki nokta fırınlarından temin ediliyordu. Muharip birliklerin ekmeklik un ihtiyacı bir ev için 600 gram, et istihkakları ise mevcut yasalara göre 250 gram olarak hesaplandı.

SAĞLIK VE VETERİNERLİK HİZMETLERİ

Ağapınar ve Seyitgazi bölgelerinin düşman tarafından işgali ve ordunun Sakarya'ya geri çekilmesi üzerine Sivrihisar, Alpu, Seyitgazi hastanelere yaralı sevk komisyonları Sakarya doğusundaki yerinden tesis olunan sağlık tesislerine nakil oldular. Ayrıca Eskişehir Hastanesi, Kırşehir Sivrihisar Hastanesi Yozgat'a, Alpu Hastanesi Yahşihan'a, Mahmudiye Hastanesi Polatlı'ya, Mihaliççik Hastanesi Beypazarı'na, Eskişehir yaralı sevk komisyonu önce Biçer'e ve sonra da Polatlı'ya taşınmış ve faaliyete geçmişlerdi. Bundan başka 16 Ağustos 1921 tarihinde Kırşehir'de 200 yataklı bir subay nekahethanesi açılmıştır. Ağustos ayında hastanelere sevk edilen insan sayısında önemli ölçüde bir azalma müşahede edilmiştir. Temmuz ayında 11.783 olan miktar Ağustos ayında 5790'a düşmüştür. 25 Temmuz - 22 Ağustos 1921 tarihleri arasında bazı salgın hastalıklardaki artış dikkati çekmiştir. Bunlardan 102 dizanteri, 46 ateşli humma, 3 adet de menenjitli hasta hastanelerde tedavi görmüşlerdir.

Bu dönemde veteriner hizmetlerinde de önemli gelişmeler olmuştur. Hayvanlarda bir kaç ruam hastalığı ile uyuz görülmüş ise de alınan önlemlerle bu hastalıkların yaygınlaşmasının önü alınmıştır. Temmuz ayı içinde Dinar Tümeni'nin (6.Tümen) Batı Cephesi kuruluşuna dâhil olması ile cephenin hayvan kuvveti 21.657'ye yükseltilmişti. Ağustos ayı başlarında Anadolu'da Menzil Müfettişliği emrinde geniş kadrolu bir hayvan hastanesi, hayvan deposu, bir de nal ve mih yapım evi bulunuyordu. Bunlardan başka Akşehir ve Dinar bölgelerinde de bir hayvan hastanesi ile bir hayvan deposu kurulmuştu. Sarayönü'nde de bir sığır deposu ile bir hayvan reviri bulunuyordu. Polatlı'da bir nal ve mih yapım evi açılmıştı. Ayrıca 9 Ağustos 1921'de verilmiş olan bir emirle; Kayseri Hat Komutanlığı ile Kırşehir, Çorum ve Yozgat Menzil Müfettişlikleri emrinde birer nal ve mih yapımevi kurulması istenmişti.

TARAFLARIN SON DURUMU

Sakarya Savaşının başlangıcı olan 23 Ağustos 1921 günü Türk ve Yunan ordularının kuvvetleri şöyleydi.

Türk kuvvetleri:

16 piyade tümeni
Üç bağımsız piyade alayı
Dört süvari tümeni
Bir süvari tugayı
Bir bağımsız süvari alayı
Bu kuvvetlerin genel mevcudu:
5401 subay
96.326 er
54.572 tüfek
825 makineli tüfek
1309 kılıç
196 top
32.137 hayvan
2 uçak

Yunan Kuvvetleri:

Dokuz Piyade Tümeni
Bir piyade alayı
Bir süvari tugayı (iki alaylı)
Bu kuvvetlerin genel mevcudu:
3780 subay
120.000 er
57 000 tüfek
2768 makineli tüfek
1350 kılıç
386 top
3800 hayvan
600 üç tonluk kamyon
240 bir tonluk kamyon
18 Uçak

Yunan ordusu 23 Ağustos 1921'de hedefinde Ankara olmak üzere bir taarruz başlattı. Türk ordusu büyük kayıplar vermesine rağmen mevzilerini terk etmedi. Hattı değil sathı müdafaa etti. Günlerce devam eden Yunan taarruzu 5 Eylül'den itibaren yavaşladı. 10 Eylül'de hazırlıklarını tamamlayan Türk ordusu karşı taarruza başladı. Bu taarruza direnemeyen

Yunan Ordusu bozuldu ve geri çekilmeye başladı. 13 Eylül’de Sakarya’nın doğusunda Yunan kuvveti kalmadı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 22 gün süren Sakarya Meydan Muharebesinin Türk ordularının kesin zaferiyle sonuçlandığını bir beyanname ile duyurdu. Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921 tarihli beyannamesinde; Haymana için şunları söylemektedir:

“...Canımızı, namusumuzu almak üzere Haymana ovalarına kadar gelen düşman efradı esir düştükleri zaman âli-cenap askerlerimizden ilk nida-yı istirham olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası mağrur düşmanlarımızın akıbetini gösteren manidar bir levhadır. Bu derece azim bir hiss-i fedâkârî ile topraklarını müdafaa eden milletimiz ne kadar iftihar etse haklıdır...”

KAYNAKÇA

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul, 2005.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Haz.: Nimet Arsan, Ankara, 2006.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Milli Mücadele’nin Mali Kaynakları*, Ankara, 1990.
- Önsoy, Rıfat, “Milli Mücadele’nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar”, *Milli Mücadele Tarihi I*, Ankara, 2002.
- Sürmeli, Serpil, *Tekâlif-i Milliye*, Ankara, 1998.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, Ankara, 1985.
- Türk İstiklal Harbi*, (İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923),VII, Ankara, 1975.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, (Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât), II/ 5. Kısım, 1. Kitap, Ankara, 1995.
- Yaman, Ahmet Emin, “Başkumandanlık Kanunu”, *Atatürk Yolu*, Sayı: 9 (Mayıs 1992).

İKİNCİ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI SIRASINDAKİ ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER

SAKARYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

İhsan Güneş*

Dünya savaş tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olan Sakarya Savaşı'nın tüm yükünü çeken Türkiye Büyük Millet Meclisine kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

Parlamento tarihine baktığımız da, Yasama Meclisi ve Kurucu Meclis olmak üzere iki tür meclis görürüz. Yasama Meclisi, kurulu düzeni işletmek, toplumun gereksinimlerini karşılayacak yasal düzenlemeleri yapmak üzere halkın temsilcilerinden oluşan meclislerdir. Bunların görev alanı anayasalarla belirlenmiştir. Süreleri ise anayasalarla ya da seçim kanunlarıyla belirlenmiştir. Süresinin sonunda da yeniden seçimlere gitmek üzere karar alırlar. Kurucu meclisler ise olağanüstü dönemlerde oluşturulan meclislerdir. Bunlar ikiye ayrılırlar. Ya anayasa yapmak üzere ya da yeni yeni bir devlet kurmak üzere oluşturulurlar. Sakarya savaşı sırasında Ankara'da çalışmalarını sürdüren meclis kelimenin tam anlamı ile kurucu bir kurucu meclistir. Zira 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine, 18 Mart 1920'de çalışmalarını durduran Meclis-i Mebusan'ın yerine o günden itibaren Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Atatürk, Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) adıyla bir meclisin Ankara'da toplanmasını dar bir çerçevede tartışmaya açmıştı. Kimi çevrelerden gelen itiraz üzerine bir kavram değişikliği yaparak Meclisi Müessisan terimini, Salahiyet-i Fevkaladeyi Haiz şekline çevirdi. 19 Mart 1920'de yayınladığı genelgede Salahiyet-i Fevkaladeyi Haiz (Olağanüstü Yetkilere Sahip) Meclis deyimini kullandı¹. Ülkede zor da olsa seçimler yapıldı ve meclis 23 Nisan 1920'de açılarak çalışmalarına başladı. O günden başlayarak, kendi üstünde bir güç tanımadı ve güçler birliği ilkesiyle hareket etmeyi tercih etti. Yani yasama ve yürütme ve bazı durumlarda yargı görevini de üstlenerek ülkeyi, halkı, olağanüstü koşullardan çıkarıp olağan döneme taşıyacak önlemleri almaya,

---

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, igunes@anadolu.edu.tr

¹ Bkz.: İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 57-70.

gerekli düzenlemeleri yapmaya başladı. Dolayısıyla 23 Nisan 1920, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Bu meclisin öncelikli görevi; sınırları Misak-ı Milli ile saptanan coğrafyayı vatan haline getirebilmek ve bu topraklar üzerindeki işgalci güçleri geldikleri yere geri göndermekti. Vatan; bir insan toplumunun, devlet haline gelmesi için vazgeçilmez temel üç unsurdan biridir. Bir toplumun devlet olabilmesi için; halk, vatan ve egemenlik gibi, üç unsura birlikte sahip olması gerekiyor.

Vatan; insan topluluğunun özgürce yaşadığı, kültürel değerlerini ürettiği alandır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, devletin olmazsa olmaz ilkelerinin başında gelen vatanın, işgalci güçlerin silahlarından arındırmasına öncelik vermişti. Ülkeyi, silahlı işgalci güçlerden arındırabilmek için ya onlarla anlaşma adı verilen kölelik sözleşmesinin imzalanması ya da dişini tırnağına takarak, ülkenin tüm kaynaklarını kullanıp top yekûn bir savaşın verilmesi gerekiyordu. Türk ulusu tarihinden aldığı güçle, kölelik sözleşmesini benimseme yerine “ya istiklal ya ölüm” parolasıyla Türk Kurtuluş Savaşı’nı başlattı. Zira emperyalist güçler ülkeye gitmek için gelmemişlerdi. Onlar Osmanlı topraklarını sömürgeleştirmek, halkı köleleştirmek istiyorlardı. Onların bu düşüncesini asker ve sivil aydınların öncülüğünde çözen yerel güçler, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında örgütlenerek vatanına, haklarına ve özgürlüklerine sahip çıkmaya yönelmişti. Bu hareket Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkmasından sonra daha da güçlendi. Bölgesel kongreler düzenleyerek ayrışan bireyleri bir araya getirdi ve ortak aklın oluşturulmasını sağladı. Halk kendi özgür iradesini kullanarak ve İstanbul’daki Osmanlı yöneticilerinin, onlarla işbirliği içinde bulunan İtilaf Devletleri’nin tehditlerine meydan okuyarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını sağladı. Böylece ülkedeki tüm direniş örgütlerinin üst karar organını oluşturdu.

Mustafa Kemal Paşa’nın etrafında toplanan temsilciler, sadece bölgelerini kurtarmak için değil tüm ülkenin kurtarılması için kararlar almaya yöneldiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi, işgalci güçleri ülkeden çıkarmayı hedeflerken aynı zamanda zamanı geçmiş, çağdışı kalmış Osmanlı İmparatorluğu yerine ulus egemenliğine dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir devleti oluşturacak adımları da atmaya başladı. Ancak içinde bulunulan koşulların gereği olarak bunu açıklamaktan kaçındı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin başlattığı mücadele, Türk Kurtuluş Savaşıdır. Ordusu dağıtılmış, silah ve cephanesi elinden alınmış, iktisadi-mali kaynaklarına el konulmuş, umutları tükenmiş bir halkın, dillere destan kahramanlık öyküleriyle dolu sömürge uluslarının bağımsızlaşmasına örnek

bir savaşı. Bu savaş, haklı bir savaşı. Meşru bir müdafaa idi. Bu müdafaa düzenli, niçin savaştığını bilen, bilinçli askeri gücün oluşturulmasıyla başarıya ulaştı. Uzun savaş yıllarının getirdiği yorgunluğa, bıkkınlığa bir de Birinci Dünya Savaşı yenilgisi eklenince, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla İstanbul Hükümeti düzenli askeri birlikleri dağıttı, silah ve cephaneyi işgalci güçlere teslim etmeyi yükümlendi. Dolayısıyla yeni bir savaşı yürütecek düzenli birlik kalmadı. İşte bu boşluğu Kuva-yı Milliye adı verilen düzensiz güçler doldurdu.² Ancak bunlarla savaşı kazanmanın, işgalci güçleri yurttan çıkarmanın güç olacağı görüldü. Bu dönemde, Rusya'da başlayan iç savaş ta Kızılordu güçlerinin Çarlık yanlısı düzenli orduya karşı kazandığı başarılar, Türkiye'yi de etkiledi ve kimi kişiler gerilla savaş yöntemini düzenli orduların önüne geçirmeye yöneldiler. Gerek ülke içinde, gerekse Meclis içinde Kuvayı Milliye güçleriyle işgalci güçlere karşı savaşılmasını isteyenlerin sayısı giderek arttı. İşte bu nedenle yeni bir ordu yapılmasına ancak ve ancak 1920'nin sonlarında geçilebildi.³

İç isyanların bastırılmasında, meclisin otoritesinin ülkede egemen olmasında önemli rol oynayan Kuva-yı Milliye güçleri ne yazık ki düzenli, eğitilmiş, tam donanımlı birlikler karşısında başarılı olamadılar.

Ülkede olduğu gibi TBMM'de iki fikir çarpışmaktadır. Bu savaşı düzensiz güçlerle verelim diyenlere karşılık, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere askerlerin önemli bir kesimi düzensiz güçlerle başarıya ulaşmak mümkün değil, mutlaka düzenli ordu oluşturmanız gerekir diyordu. Gediz Taarruzu'nda yaşananlar düzenli orduya geçiş için önemli bir dönüm noktası oldu. Cephe komutanı olan Ali Fuat Paşa bu yenilgi üzerine görevinden alındı. Cephe ikiye bölünerek bir bölümünün komutanlığına Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, diğer bölümün komutanlığına da İç İşleri Bakanı Refet Bey atandı.⁴ Her iki komutandan da vakit geçirilmeden düzenli ordu birliklerinin oluşturulması istendi. Bu istek gerçekleştirildi. Ayrıca düzenli orduya karşı gelenlerin başında bulunan ve en güçlü düzensiz güçlerin komutanı olan Çerkez Etem'in çıkardığı sorunlar da çözülerek, Etem'in çıkardığı isyan bastırıldı.

Düzenli ordunun kurulmasıyla askeri başarılar da ardı ardına gelmeye başladı. Birinci İnönü, İkinci İnönü Savaşları kazanıldı. Bunun üzerine, Yunanistan kuruluş halindeki düzenli Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularını yok etmek için daha büyük bir güç oluşturdu. Krallarının da yanında bulunduğu Anadolu'daki büyük Yunan güçleri 10 Temmuz 1921'de

---

² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 120-131.

³ Güneş, *a.g.e.*, s. 303-321.

⁴ Güneş, *a.g.e.*, s. 314.

saldırıya geçti. Kütahya ve Eskişehir alındı. Ankara yolu açıldı. Sevr Antlaşmasının uygulanabileceği umutları doğdu. Zira Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları hep geri çekiliyordu. Yunan yöneticileri yanında onları destekleyen İtilaf Devletleri subayları da bu çekilişin taktiksel bir geri çekilme olduğunu anlayamadılar. Mustafa Kemal Paşa orduyu kırdırmamak ve Yunan güçlerini ana üslerinden uzaklaştırarak zayıflatmak için askeri geri çekiyordu. Geri çekilme planı başarıyla uygulandı. Fevzi Paşa'nın ifadesiyle “muzaffer olunamasa da muvaffak olunmuş, strateji üstünlüğü kaybedilmemiştir”. Yine Fevzi Paşa'nın ifade ettiği üzere “Anadolu içlerine uzanan Yunan kolları kendi mezarına yaklaşmıştır.”⁵

Yunan ilerlemesi kuşkusuz sınırları germiş, kaygıları artırmıştır. Ancak cepheyi gezen Fevzi Paşa gelecekte umutlu olarak Ankara'ya dönmüştür. 30 Temmuz'da, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapılan gizli toplantıda cepheyi gezen Fevzi Paşa, uzun bir konuşma yaparak milletvekillerini bilgilendirmiş ve onların sorularını yanıtlamıştır. Fevzi Paşa, ordunun gücünü koruduğunu; kayıpların yüzde on civarında olduğunu; Eskişehir'in alınmasının bizi barışa zorlayamayacağını; Yunanlıların asıl amacının TBMM ordularını yok etmek olduğunu; İstanbul'un körüklemesiyle Orduda firar olaylarının arttığını söylemiştir. Bu arada milletvekillerinin, ordu içinde casus varmış?, Güneyden getirilen birlikler niçin geç getirilmiştir?, Sahillerden çıkarma olasılığı var mı? Düşman topçusu içinde İngiliz topçusu var mı?, Kış muharebesine hazır mıyız? Gibi çeşitli soruları da tek tek yanıtlamıştır.⁶ Fevzi Paşa; “*düşmanın istediği yerde değil biz istediğimiz yerde savaşaacağız*” dedikten sonra, burasını da Sakarya boyları olacağını ve burada düşmana kesin darbeyi vuracaklarını belirtmiştir.

Kütahya ve Eskişehir Savaşları, ordu TBMM ilişkilerini daha da pekiştirmiştir. Meclisten seçilip cepheye gönderilen heyetin verdiği rapor ve mecliste yapılan açıklamalar, ordunun güçlendirilmesi için alınması gereken önlemlerin desteklenmesini sağlamıştır. Zira cepheye giden milletvekilleri savaşan ordunun durumunu yerinde saptamış ve meclise dolayısıyla da milletin önüne getirmiştir. Bir örnek vermek gerekirse; Rıza Nur Bey; “çekilen ordunun çarığı yok”, “askerin önemli bir kesimi yalın ayak”, “askeri gündüz güneşten, gece soğuktan koruyacak giysisi yok”, “Askerin su ihtiyacını karşılayacak matarası yok”, “Askerin yüzde 20'sinin süngüsü yok”, “Süvarilerde kılıç eksikliği var”, “Orduda subay eksikliği var”, “İstanbul'dan 3500 subay gelmiş, bunun yüzde 25'i mahkemeye verilmiş”, “Asker sayısı artırılmalıydı”, “ Geri hizmetler yeterli değil, bunun nedeni de

⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 1. Devre, C. 2, s. 101.

⁶ TBMM G. Zb. C., C. 2, s. 116-127.

Fevzi Paşa'nın, İcra Vekilleri Reisi olması, Müdafaa-i Milliye Vekili olması ve Genel Kurmay Başkanı Vekili olması"⁷ gibi önemli bazı tespitlerde bulunarak ordunun eksiklikleri konusunda meclisi bilgilendirmiştir. Bunların dışında, tütün sorunu, gazete sorunu, mektup sorunu, maaşların alınamaması gibi benzer birçok sorunlarda mecliste konuşulmuştur.

Bu meclis, tarihimizin en güçlü denetleyici meclisi olduğu için şu soruları da sormaktan çekinmemiştir? Biz (meclis olarak) Müdafaa-i Milliye Vekâlet'inin istediğini veriyoruz. Niçin hâlâ eksiklikler yaşıyor? Müteahhitlere mi ödeme yapılmıyor? Maliye Vekâleti Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine para mı aktarmıyor? Yoksa suiistimal mi var? Niye maaşlar ödenmiyor?

Yapılan tartışmalardan ortaya çıkan sonuç; ordunun disiplini, eğitimi, bilinci çok iyi, moral düzeyi çok yüksek, niçin savaştığını biliyor. Eğer eksikliği giderilirse bu ordu Sakarya Vadisinde, düşmanı parça parça eder.

İşte bu eleştiriler ki Batı Cephesinde yeni bir düzenlemeyi gündeme getirmiştir. Mersin Milletvekili Selahattin Bey, 4 Ağustos'ta "ben diyorum ki tereddüde mahal yoktur. Bu milletin azami kuvvetini bir noktaya cem edelim ve bir zat hiçbir mani ve hail olmaksızın milletin bütün kuvvetini menafie sevk etsin, zaferi kazansın"⁸ derken, Dr. Mazhar Bey (Aydın) de "Mustafa Kemal Paşa'nın haysiyeti, mevkii, şöhreti itibariyle halk Mustafa Kemal Paşa her şeyi eline almıştır diyebilir. Bütün meclis karargâhını cepheye kaldırmış şöyle yapıyormuş böyle yapıyormuş" der diyerek, Mustafa Kemal Paşa'yı ordunun başına geçmeye davet ediyordu.⁹

Onun bu teklifi, 5 Ağustos'ta meclisin gizli oturumunda gündeme geldi.

Selahattin Bey; "Efendiler bizi zafere nail edecek saik kimdir?" Diye sorduktan sonra, yanıtını yine kendisi veriyordu. Bu kişinin, hükümetin başındaki kişi olduğunu ve ona sınırsız yetki verilmesini öneriyordu. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Vekili olarak ordunun başına getirilmesini istiyordu.¹⁰

5 Ağustos 1921'de Başkumandanlık konusu meclisin gizli oturumunda uzun uzun tartışıldı. Mustafa Kemal Paşa, "Meclis azayı kiramın umumi surette tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı"¹¹ kabul edebileceğini belirtti. Selahattin Bey'in Başkumandan yerine, Başkumandan

⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi, 1. Devre, C. 2, s. 132-144.

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi, 1. Devre, C. 2, s. 159.

⁹ TBMM G. Zb. C., C. 2, s. 162.

¹⁰ TBMM G. Zb.C., C. 2, s. 159.

¹¹ TBMM G. Zb. C., C. 2, s. 164.

Vekilliği denmesi önerisine ise Mustafa Kemal Paşa itiraz etti. Uzun tartışmalardan sonra, Rıza Nur ve 8 arkadaşı bir kanun teklifi hazırladı.¹² Ardından da Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı teklif okundu.¹³ Bu teklif de uzun uzun tartışıldı. Verilen yetkiler çok görülse de teklif kabul edildi. Meclisin açık oturumunda, Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği kanun teklifi tartışmasız kabul edildi¹⁴.

Aynı gün Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinden (Genelkurmay Başkanlığından) istifa eden İsmet Paşa'nın yerine Fevzi Paşa, Fevzi Paşa'nın istifasıyla boşalan Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine Refet Paşa seçildi.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos'ta Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayınlarak ordunun ihtiyaçlarını giderecek önlemler aldı.¹⁶

Meclisin, 8 Ağustos'ta ki gizli toplantısında askeri durum ele alındı. 11 Ağustos'ta da bir gizli toplantı yapıldı ve ülke savunması için alınması gereken acil önlemler üzerinde konuşuldu. Jandarma teşkilatının ıslahı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin yeniden düzenlenmesi konusunda verilen öneriler incelendi. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa cepheye giderek incelemelerde bulundular.¹⁷ 22 Ağustos'tan itibaren TBMM sanki olağanüstü bir durum yokmuş gibi, normal çalışma programını sürdürmüştür. Sakarya Savaşı süresince, Meclis milletvekillerinin izin istekleriyle, Hıyanet-i Vataniye'den dolayı ceza alanlarla ilgili Adliye Encümeni'nin hazırladığı raporlarla, Milli Mücadele'nin sürdürülmesi için yurdun çeşitli yerlerinden ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden gönderilen telgraflarla, Meclisin itimat ve selamının orduya duyurulması isteğiyle, Hariciye Encümeni'nde boş kalan yerlere seçim yapılmasıyla, Yahyalı Nahiyesinin Develi'ye bağlanması isteği gibi konularla meşgul olmuştur.

Ayrıca İcra'yı Tababet, Konya'da Argıhanı Nahiyesi'nin kaldırılarak Çekil Nahiyesinin kurulması, Maden amelesi hakkında, Meni Müskirat Kanunu'nun ikinci maddesinin değiştirilmesi, Geçici Temiz Mahkemesi kanununun 5.maddesinin değiştirilmesi, Safranbolu İsyanı'na katılanların affına, Sükna Kanunu, Şehit ailelerin yararına piyango düzenlenmesi, Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun 8. Maddesinde değişiklik yapılması,

---

¹² TBMM G. Zb. C., C. 2, s. 174-175.

¹³ TBMM G. Zb. C., C. 2, s. 177.

¹⁴ TBMM G. Zb. C., C. 12, s. 18.

¹⁵ A.g.e., s. 19-20.

¹⁶ Bkz.: *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991, s. 414-424; Serpil Sürmeli, *Tekalif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.

¹⁷ Mustafa Kemal incelemeyi bitirip dönme üzere ata binerken at ürkmüş, Paşa attan düşmüş kaburga kemiği kırılmıştır.

Kumarın yasaklanması, Koçgiri Aşireti'nin affına ilişkin kanun teklifi, Vilayet Kanununun 102. Maddesinde değişiklik isteği, İdare meclislerine seçilecek kişilerde vergi kaydının aranmaması, kadın oynatanların cezalandırılması gibi konularda verilen kanun tekliflerinin görüşüldüğü mecliste, bunların yanı sıra, müftülerin emeklilikten istisna tutulması, Ceza kanununun 242-243. maddesinde değişiklik yapılması, Van Vilayetine bağlı (Zeylan Deresi ve Sarısu) iki nahiyenin oluşturulması, Usulü Muhakemat-ı Şerriye Kararnamesinin de değişiklik yapılması, Ereğli kömür havzasında çalışan işçilerle ilgili düzenleme yapılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle, taltif usulü gibi konularda da yasal düzenlemeler yapmıştır.

Ordunun cephe de olduğu sıcak savaş ortamında milletvekilleri denetim görevini de ötelememiştir. Dâhiliye Vekâletine yönelik olarak Katoliklerle, Musevilere; Hariciye Vekâleti'ne yönelik olarak da Emir Faysal'ın Irak Emirliği'ne dair soru önermeleri vermişlerdir.

Meclisin 8 Eylül 1921 tarihli toplantısında, Cebelibereket Mebusu İlyas Bey ve arkadaşlarının askere, yaralı gazilere gazete ve sair matbu evrak gönderilmek üzere Hariciye Vekâleti bütçesine ek ödenek konulması isteği görüşülmüştür. Ancak milletvekillerinden bazıları bu isteğe olumlu bakarken, bazıları da zaten bunun için matbuat müdürlüğüne para aktarıldığını, yeni bir kalem oluşturmaya gerek olmadığını söylemiştir.¹⁸ Sonuçta teklif askere para gönderilmesi için, Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilmiştir.¹⁹

Aydın Mebusu ve arkadaşları TBMM idaresindeki Hristiyanların huzur içinde yaşamalarına karşın cephe gerisinde, Aydın'ın ova köylerinde Yunanlıların 14 köyü topla yıktıkları, camiye kaçan kadınlar da dâhil olmak üzere tüm Müslümanları mitralyöz ateşiyle imha ettiklerini dile getirerek bu mezalimin dünyaya duyurulması için, bu takririn Hariciye Vekâleti'ne gönderilmesini isteyen önermeleri görüşülmüştür.

Sakarya Savaşı'nın gidişatı hakkında ilk bilgiler 12 Eylül'de Meclise ulaşmıştır. Gönüllü olarak orduya katılan ve 1 Fırka 11 Alayda görev alan

---

¹⁸ TBMM Zb. C., C. 12, s. 158-159.

¹⁹ Bu takrir dolayısıyla yapılan tartışmalarda Hükümet ile Hakimiyeti Milliye gazetesi arasında Ocak ayından itibaren "hükümetin efkâr-ı amal ve arzularını neşretmek üzere" 1500 liralık bir protokol yapıldığı ortaya çıkmıştır. Buna göre Hükümet, Ankara'da çıkan gazetelerden 1000- 1500 tane alıp bunun yarısını ordulara yarısını da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediyelere (2'şer adet) gönderecekti. Ancak Temmuz ortalarından itibaren hükümet gazete alımını durdurmuştur. TBMM Zb. C., C. 12, s. 162; Ağustos başında ordu, gazete istemiş bunun üzerine, Matbuat Müdürlüğü, gazete boyutunda 500 adet ajans, Kısası Enbiya'daki savaşları özetleyen 10.000 broşür göndermiştir. Bunların içine askerinin maneviyatını yücelten, destan gibi dini -milli bilgilerde konmuştur. a.g.e., s. 162-3.

Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey 11 Eylülde Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisisanisi Adnan Bey ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne gönderdiği telgrafta “düşmanın yağmur gibi yağın gülleri altında hayatını ortaya koyan muzaffer ordunun”, “Çekirdeksiz Köyü ve Dua Tepesi kanlı savaşında büyük bir kahramanlık göstererek, tarihimize bir sahife-i mefharet” eklediğini belirtmiş ve bu durumun meclise de bildirilmesini istemiştir. Meclisten izin alarak orduya katılan ve 3 Grup Komutanı olarak görev yapan Bolu Milletvekili Yusuf İzzet Paşa'dan 12 Eylül'de, düşmanın “fırar halinde” bulunduğunu, milli hâkimiyetine ve milli davasına bağlı olan 3 Grubun tarihi intikamını almak üzere düşmanı izlediğini bildiren bir telgraf alınmış ve Mecliste okunmuştur.²⁰ 13 Eylül 1921'de Adana milletvekili Zamir Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne savaşta herhangi bir organını kaybedenler hakkında bir kanun teklifi sunmuştur. Bu teklif doğal olarak Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir. Ardından Başkumandan 12 Eylül tarihli “Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkürnamesi ile usulü taltif hakkındaki kanun teklifi okunmuş ve tartışmaya açılmıştır. Bu teklife göre, savaşta fiilen kıta kumandanı olarak yararlılık gösterenler Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkürnamesiyle taltif olunacak, iki kez bu belgeyi alanlar kıdemlerine bakılmadan terfi ettirilecek, bu teşekkürnameyi alanlara iki maaş tutarında ikramiye verilecek, teşekkürnameyi alanın künyesi, çarpışmanın yapıldığı yer ve tarih, kumanda ettiği birliğin adı ve numarası yazılacak, teşekkürname alanların adları resmi gazete ile ilan edilecek, teşekkürnameler Başkumandanın tavassutu ile Meclise arz edilecekti.²¹

Acilen görüşülen bu teklifte, bazı milletvekilleri teşekkürname yerine takdimname denmesini isterken bazıları da köylülerin, erlerin, çavuşların, onbaşlıların, küçük zabıtların yer almadığını iddia etmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa yaptığı konuşmada “Bu ferdin zaferi değil milletin zaferidir. Ve asıl kağı arabasıyla koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranı bir defa daha alenen tekrar ediyorum” diyerek, köylülere yer verilmediği iddiasını çürütmüştür. Refet Bey, “zaferimizi resmen ilân ediyoruz. Konstantinin tacı tehlikeye düşmüştür. Yunan ordusunun tırnakları sökülüştür... Bu kavga bize çok pahalıya mal oldu... Bu teklif ile yapılmak istenilen şey kazanılan zaferin mükâfatını vermek ve ilerde kazanılacak zaferin esasını hazırlamaktır. İnsan ölüme tazyikle az

²⁰ TBMM Zb. C., C. 12, s. 186; İsmet Paşa 23 Ağustos 1337/1921'den beri süren savaşın Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının galibiyeti ile bittiğini, üç gündür süren karşı taarruz ile 13 Eylül 1921'de öğleden evvel tüm düşman ordusunun Sakarya nehrinin Batisına geçtiğini, aralıksız izlendiğini başkomutanlığa bildirmiştir. *Atatürk'ün Tamim Telgraf Ve Beyannameleri IV*, s. 428.

²¹ A.g.e., s. 193.

gider. Ölümüne insanları sevk eden en büyük kuvvet manevi kuvvettir. Takdir ve taltif kuvvetidir. Bu meclis ve bu millet, en muazzam gününde takdirini yetiştirmezse zannederim iyi yapmış olmayacaktır. Onun için tekrar istirham edeceğim tehir etmeden müstacel bir surette bugün çıkaralım” diyerek teklifin yasalaşmasını istemiştir. Nitekim bazı düzeltmelerle aynı gün teklif yasalaşmıştır.²² Başkomandan Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Eylülde millete yayınladığı beyanname Mecliste okunmuştur. Mecliste, savaşı kazanan ordusuna teşekkür etmiştir.²³ 17 Eylülde cepheden dönen Yusuf İzzet Paşa, Sakarya Savaşı ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.²⁴

Cepheden Ankara'ya dönen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül'de Mecliste, Sakarya Savaşı'nın nasıl başladığını, nasıl geliştiğini, Yunan ordusunun izlediği taktiği, tüm detaylarıyla milletvekillerine anlattıktan sonra;

“Efendiler Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun, Sakarya’da kazanmış olduğu meydan muharebesi pek büyük bir meydan muharebesidir. Tarihi harpte belki misli olmayan bir meydan muharebesidir. Malumu âlileridir ki büyük meydan muharebelerinden biri olan Mukden meydan muharebesi dahi yirmi bir gün devam etmemiştir. Binaenaleyh ordumuzun tarihi harbe bir numune bahşeden şu zaferi ihraz etmiş olması itibariyle heyeti celilenizi tebrik ederim. Bu parlak muzafferiyetin amili olan zevatı huzuru alinizde ve bu kürsüden büyük hürmet ve takdirat ile yadetmeyi bir vecibe-i vicdaniye addederim.” Diyerek meclise ve komutanlara takdirlerini sunmuştur. Ayrıca *“...Biz hududu millimiz dâhilinde hür ve müstakil yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Biz Avrupa'nın diğer milletlerinden esirgenmeyen hukukumuz tecavüz edilmemesini istiyoruz. Harbi Umumide dâhil olduğumuz zümrenin mağlup olması yüzünden duçar olmamız lazım gelen cezayı Suriye ve Irak gibi memaliki vâsiamızın idaresi ve tayini mukadderatı hakkını o memleketler halkına terk etmek suretiyle hukuki hâkimiyetimizden feragat ederek çekmiş bulunuyoruz. Hiçbir mağlup devletlerden bu kadar vasi ve bu kadar zengin memleketler alınmamıştır... bütün cihan bilmesi lazımdır ki: Türk halkı, Türkiye Büyük millet Meclisi ve onun hükümeti uşak muamelesine tahammül edemez. Her medeni millet ve hükümet gibi varlığının hürriyet ve istiklalinin tanınması talebinde musırdır ve bütün davası bundan ibarettir. Biz cenkçi değil sulhperveriz. Ve bir an evvel sulhun teassüsünü görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz... Ordumuz vatanımız dâhilinde bir tek düşman neferi bırakmayıncaya kadar*

---

²² Bkz.: a.g.e., s. 196-214.

²³ A.g.e., s. 225.

²⁴ A.g.e., s. 233-237.

takip, tazyik ve taarruzuna devam edecektir” diyerek düşüncelerini de oldukça yalın bir şekilde ortaya koymuştur.²⁵

Karesi Mebusu Vehbi Bey bu konuşmanın, Fransızcaya çevrilip tüm dünyaya dağıtılmasını istemiş, bu istek meclisçe de kabul edilmiştir. Kozan Mebusu Fevzi Paşa ile Edirne Mebusu İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya, Müşirlik rütbesi ile Gazilik unvanının verilmesini içeren teklifleri okunmuştur. Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey ve 62 arkadaşı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya, Gazilik unvanı ve Müşirlik rütbesi verilmesini öngören tek maddelik kanun teklifleri okunmuş ve acele görüşülerek tartışılmadan kabul edilmiştir.²⁶

Yunan ordusunun başlattığı taarruz başlangıçta oldukça başarılı olmuş, gerek Yunan hükümetine gerekse İtilaf Devletleri'ne büyük umutlar vermiştir. Yunan Kralı Eskişehir'e kadar gelip askerlerine moral aşlamıştır. Ancak vatan savunması bilinciyle hareket eden ve iyi yönetilen Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Türk halkının gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi savaş boyunca hep ordusunun yanında yer almış ve gereken desteği vermiştir. Sakarya Savaşı'nın kazanılması iç ve dış politikada önemli gelişmelere yol açmış, işgalci güçlerin yurttan atılacağına ve ülkenin bağımsızlığına kavuşacağına dair inanç pekişmiş “istiklal fikri” “istila ve yağmaya” galip gelmiştir.

KAYNAKÇA

Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I. Devre, C. 2.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

Sürmeli, Serpil, *Tekalif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.

---

²⁵ A.g.e., s. 255-.262.

²⁶ Bkz.: a.g.e., s. 263-264.

SAKARYA SAVAŞI'NDA LEVAZIM İKMAL FAALİYETLERİ

Cengiz ŞAVKILI*

GİRİŞ

Düzenli ordudan önce yararlanılan Kuva-yı Milliye¹ teşkilatının lojistik² desteği doğal olarak devletten çok halka dayanmıştır. Düzenli bir ordu gibi personeli, silah, cephane ve diğer her çeşit teçhizatı olmayan bu birliklerde levazım³ faaliyetleri de akıcı bir plan dâhilinde ele alınmamıştır.⁴ Başlangıçta kendi başlarına hareket eden Kuva-yı Milliye birlikleri buldukları ilçe ve köy halkı tarafından beslenmiş, cephe teşkilatı genişleyince ise işe ikmalî “Heyeti Milliye” ve “Heyeti Merkeziye” denilen gönüllü halk kuruluşları tarafından yerine getirilmiştir.⁵ Kuva-yı Milliye'nin

---

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. savkili67@ksu.edu.tr

¹ Kuva-yı Milliye, her ne kadar “*millî kuvvetler, milis gücü*” v.b anlamlarda kullanılsa da; Millî Mücadele'nin tamamını ifade etmektedir. Kuva-yı Milliye'nin ilk silahlı direnişi 29 Mayıs 1919'da Ayvalık'ta 172. Alay komutanı Ali Bey tarafından verilmiştir. Bkz. Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919–1922*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 13–15.

² Lojistik terimi Yunanca “logistikos” kelimesinden gelmekte olup; mantık ve hesap bilimi anlamına gelmektedir. Askerî anlamda lojistik; ikmal, ulaştırma, haberleşme v.b. alanlarda muharip birlikleri desteklemek amacıyla yürütülen hizmetlerin bütünü olarak tanımlanmıştır. Bkz. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 14, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.559.

³ Sözlük anlamı olarak Arapçada “Lâzıme” kelimesinin çoğulu olan Levazım; gerekli olan şeyler, bir işin yapılması için gerekli olan araç ve gereçler anlamına gelmektedir. Askerî anlamda ise levazım; silahlı kuvvetlerin yiyecek, giyecek, yakacak gibi maddelerinin temini, depolanması, bakım ve onarımı ile dağıtılmasını sağlayan sınıftır. Bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, s.1461.

⁴ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 14; Rauf Atakan, “Türk İstiklal Harbi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik”, *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, s. 96.

⁵ Murat Günel Ataman, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 52; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, TTK Yay., Ankara, 1990, s. 261.

asker sayısı artınca askerlerin beslenmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış ve eldeki kaynaklar yetersiz kalmıştır.

28 Haziran-12 Temmuz 1919 tarihleri arasında yapılan Birinci Balıkesir Kongresi'nde kurulan bir komisyona idari ve teşkilatlanma ile ilgili görevlerin yanında iâşe temini görevi de verilmiştir.⁶ Daha sonra yapılan Nazilli ve Alaşehir kongrelerinde ise gerek yönetim, gerek mali konularda ayrıntılı kararlar alınmıştır.⁷ 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen Alaşehir Kongresi'nde alınan kararlar Kuva-yı Milliye'nin beslenmesi, ikmal⁸ faaliyetleri ve diğer hizmetler kurulan menzil müfettişliklerinin sorumluluğuna bırakılmıştır.

Sivas Kongresi'nden Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar geçen süreci kapsayan Heyeti Temsiliye döneminde Batı Anadolu'da Ayvalık, Soma, Akhisar, Salihli ve Aydın bölgelerinde, düşmanla temas eden ordu ve Kuva-yı Milliye birliklerinin idari ve lojistik faaliyetleri düzenlenmeye ve tek elden yönetilmeye çalışılmıştır.⁹ Düzenli ordudan önce büyük yararlılıkları görülen Kuva-yı Milliye'nin, bazı Kuva-yı Milliyecilerin şahsi nüfuz ve itibarları için zararlı uygulamalara kakışmaları sonucunda Anadolu harekâtının hedeflerinden saptığı, hatta hükümete ayak bağı olmaya başladığı görülmüştür.¹⁰ Bu durum TBMM Hükümetine kuruluşundan itibaren düzenli ordu kurma hedefini güttürmüş, fakat yeterli alt yapının oluşturulması zaman almıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında düzenli çağdaş bir ordunun kurulması, psikolojik, teçhizat ve ikmal olanakları açısından değerlendirildiğinde imkânsız gibi gözükmektedir.¹¹ Bu zorluklara rağmen Hükümet, "*Kuva-yı Milliye'nin Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na Rabtı Suretiyle Tevhidi Hakkında*"¹² bir kararname çıkararak, disiplini daha ilk günden ele almaya

⁶ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999, s.95-99; Ataman, a.g.e., s. 53.

⁷ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988 s.108-112; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, TC Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, C.II, Ks. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s.172.

⁸ Askerî anlamda ikmal; silah, cephane, giyecek, yiyecek, ulaştırma, haberleşme, tıbbi yardım v.b. alanlarda muharip birlikleri desteklemek amacıyla yürütülen hizmetlerin bütünü olarak ifade edilebilir. Bkz. Cihat, Arna, "Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İâşe İkmal İşleri", *Askerî Mecmua*, 59/122, Eylül 1941, s. 599-614; Selahattin Kaptan, "Geri Hizmet ve İkmal İşleri", *Askerî Mecmua*, 60/126, Eylül 1942.

⁹ Ataman, a.g.e., s. 63; *TİH İdari Faaliyetler*, s. 51.

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, I. Dönem, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 87.

¹¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 17.

¹² Düstur, 3. Tertip, C. 3, Ankara, 1929, No: 7, s. 10.

çalışmıştır.¹³ TBMM Ordusunun son derece az sayıda yüksek rütbeli subaya sahip olması dolayısıyla subay açığını gidermek için muhaliflerin eleştirilerine rağmen rütbelerde düzenlemeler yapılmıştır.¹⁴ Millî Mücadele’de 70-80 bin kişilik orduyu idare edecek subay açığını kapatmak isteyen Anadolu hareketi, başlıca üç yönteme başvurmuştur:¹⁵

- 1- İstanbul’dan kaçıp gelmeye başlayan subaylar değerlendirilmiş,
- 2- Anadolu’da ki, terhis edilmiş subaylar tekrar silâh altına alınmış,
- 3- Ankara’da açılan talimgâhta subay yetiştirilmiştir.

İstanbul’dan kaçıp gelen subaylar hemen orduya kabul edilmemişler, sayıları 3500 kişiye ulaşan bu kişiler öncelikle İnebolu ve Ankara’da oluşturulan Askerî Polis Teşkilatı’nda¹⁶ güvenlik soruşturmasına tabi tutulmuşlardı.¹⁷ Sakarya Savaşı öncesinde ise İstanbul yeraltı örgütleri tarafından 1303 subay Anadolu’ya geçirilmiştir.¹⁸ Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, İstanbul’dan gelen bu insanların pek çoğunun salt maişet için, karınlarını şişirmek için geldiklerini; bunların kabul edilmemesini meclisten talep etmiştir.¹⁹ Kurtuluş Savaşı’ndan sonra kendilerine yapılan çağrıya rağmen İstanbul’da kalarak, Millî Mücadeleye katılmayan ordu mensupları ise açığa alınmıştır.²⁰

Kurtuluş Savaşı’nda uygulanan levazım hizmetleri genel olarak Osmanlı Ordusu için I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan bir takım yasal

¹³ Salahi R. Sonyel, “Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları”, *Belleten*, C. XLV, S. 179 (Temmuz 1981), s. 229-232.

¹⁴ Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey, zaferi görmeden insanlara rütbe verilmesini eleştirmiş, Mustafa Kemal Paşa ise maaşların kısılabileceğini, fakat askerî hiyerarşinin kurcalanmamasını istemiştir. Bu sürtüşmelerden birisini Malta dönüşü sonrası, İsmet Paşa’nın Cephe Komutanlığı altında çalışmak istemeyen Ali İhsan Paşa, diğerini ise Mustafa Kemal Paşa’nın zaferde en az paya sahip olarak yorumladığı Merkez Ordusu ve Birinci Ordu Kumandanı Sakallı Nurettin Paşa çıkarmıştır. Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 265; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Haz: Zeynep Korkmaz, AAMY, Ankara, 2004, s. 504.

¹⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 112.

¹⁶ İç güvenliğin sağlanmasında, polis birimlerinin yanında görevleri bulunan A.P. Teşkilatı, 1920 yılı Temmuzunda kurulmuş, 1 Nisan 1921 tarihinde ise kaldırılarak, yerine “Tetkik Heyeti Amirlikleri” kurulmuştur. Bkz. Mesut Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Anadolu’da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar”, *AÜTİTED*, C. II, S. 5, 1990, s. 21-47; Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 179-182.

¹⁷ TBMM G.C.Z., I. Dön., C. I, s. 88.

¹⁸ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muhaberesi*, Türk Sav. Belgeseli, İstanbul, 1985, s. 307.

¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, I. Dönem, C. II, TİBY, Ankara, 1985, s. 791.

²⁰ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 359.

düzenlemelere dayanmaktadır. Lojistik teşkilatlanmada, 1916 yılında yayınlanmış olan “*Seferiye Nizamnamesi*” ve bunun tamamlayıcısı olan diğer talimatnameler esas alınmıştır.²¹ Yiyecek ikmal ile ilgili olarak 1914 tarihli “*Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkati*”; giyecek ikmal ile ilgili olarak ise 1909 tarihli “*Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*” esas alınarak 1920 yılına kadar kullanılmıştır.²² TBMM’nin kuruluşundan sonra ise kıyafetlerde bazı küçük değişiklikler yapılmıştır.

TBMM’nin açılmasından sonra oluşturulan vekâletler arasında yer alan Millî Müdafaa Vekâleti²³ teşkilatı içerisinde yer alan “*Levazım Dairesi*” ordunun her türlü ikmal ile bu malzemelerin üretimi ve onarımıyla da görevlendirilmiştir.²⁴ Bu ikmal maddelerinin Batı Cephesine taşınması için ise karayolları ulaştırma ağı düzenlenerek, 8 Eylül 1920’de Milli Savunma Bakanlığı tarafından Kayseri-Ankara ve Kayseri-Sivas arasında iki adet menzil hat komutanlığı kurulmuştur.²⁵

6–11 Ocak 1921 tarihinde yapılan Birinci İnönü Savaşı sırasında Türk kuvvetlerinin genel mevcudu 8.500 insan, 5.500 tüfek, 47 ağır makineli tüfek ve 28 toptur. Yunan kuvvetlerinin gücü ise: 227 subay, 15.816 er, 12.500 tüfek, 120 ağır makineli tüfek ve 72 toptan oluşmaktaydı.²⁶ 10 Ocak 1921’de MSB’ye bağlı olarak kurulan Sevkıyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğünün çalışmaları sonucunda 1037,5 ton yiyecek ve yem ile 641 ton donatım ve gereç malzemesi cepheye ulaştırılmıştır.²⁷ Türk tarafının askerî güç açısından yetersiz görünmesi, ikmal açısından yaşadığı zorluklara rağmen I. İnönü Savaşını kazanması, TBMM Hükümetinin içte ve dışta tanınmasını ve itibarının artmasını sağlamıştır.²⁸

---

²¹ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 213-214; Ataman, a.g.e., s. 13.

²² Kıyafet konusunda daha geniş bilgi için bkz. *Türk Ordusunun İstiklal Savaşındaki Kıyafeti*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1983.

²³ *Müdafaa-i Milliye Vekâleti tıpkı Osmanlıdaki Harbiye Nezareti gibi ordunun donanıyla görevli kabul edilmiş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ise savaşa hazırlıktan sorumlu sayılmıştır*. Bkz. Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 439-441; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 10. Baskı, YKY, İstanbul, 2004, s. 237; TBMM Z.C., I. Dönem, C. 1, s. 163-164.

²⁴ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 229; *Milli Savunma Bakanlığında 150 Yıl*, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976, s. 7; Zekeriya Türkmen, “Mütareke Döneminden Milli Mücadele’ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 55.

²⁵ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 237-238; Rauf Atakan, “Türk İstiklal Harbi’nde İdari Faaliyetler ve Lojistik”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s. 106.

²⁶ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, Ankara, 1999, s.147; *TİH İdari Faaliyetler*, s. 231–233.

²⁷ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 241-246.

²⁸ Hayriye Yalçın, “Birinci İnönü Muharebesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, s. 36, Şubat 1994, s. 83; Rasim Süt, *İzmir’in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi Sonuna Kadar (1919-*

Türk milletinin orduya olan güvenini yansıtan olaylardan birisi Erzurumlu Hacı Ahmet zade Nafiz adında bir şahısın İnebolu'dan meclise çektiği telgrafla ortaya çıkmıştır. Nafiz Bey'in telgrafı şöyleydi: *"İstanbul'dan satın aldığım ve buraya getirmeyi başardığım uçak, uçarak bugün geldi. Adıma orduya armağan ediyorum. Kabulünü dilerim. Düşman üzerine ilk bombayı atacak olana iki yüz lira ödül vereceğim. Milletimizin esenliğe kavuşmasını ve başarıya ulaşmasını Tanrı'dan diler, saygı ile ellerinizden öperim."*²⁹ Nafiz Bey'in bu davranışı güzel bir örnek teşkil etmiş ve Sivrihisarlılar da orduya bir uçak hediye etmişlerdi.³⁰

Meclis zabıtlarını incelediğimizde milletin orduya olan güveninin arttığını gösteren ilginç bir sual takriri (soru önergesi) ile karşılaşmaktayız. Şöyle ki; Haymana Kaymakam Vekili Emin Bey³¹, Meclis'e bir telgraf çekerek İnönü zaferi dolayısı ile Haymana eşrafının kahraman ordumuza altmış dört at hediye etmek istediğini bildirmiştir. Bu telgraf 3.02.1921 tarihinde Meclis'te okununca, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, bu atların cebren alınıp alınmadığının araştırılmasını talep etmiştir.³² Dâhiliye Vekili Dr. Adnan Bey: *"...Dâhiliye, bu telgraflı alır almaz derhal vilayete sormuş, ne hak ile alınmış ve ne için alınmış diye sual etmiştir. Bu gibi ianeler teberru suretiyle dahi olsa; Dâhiliye Vekâleti meseleyi takip ve tahkik ediyor. Yani cezalandırmak için uğraşiyor. Fakat... Ahali; biz orduya*

1921) *Batı Cephesinde İkmal Sistemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2008, s. 46.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1944, s. 439; Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 212-213; Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *AAMD*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 601-603.

³⁰ TBMM Z.C., I. Dönem, C. 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 439; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 213.

³¹ Emin Bey, 1883'te Manastır'da doğdu. Harbiye'den Ekim 1902'de teğmen rütbesi ile mezun olan Emin Bey, 1911'de yüzbaşı, 1917 yılında ise kıdemli yüzbaşılığa yükseldi. 1919'da Kastamonu Merkez Taburu Komutanlığı görevi sırasında Kuvva-yı Milliye Kastamonu örgütünü kurdu. Eylül 1920'de 2. Ankara Taburu Komutanlığına atanan Emin Bey, Kırşehir ve Kaman bölgesine yayılan isyan hareketinin bastırılmasında görev yaptı. 1 Kasım 1920'de binbaşılığa yükselen Emin Bey, 30 Aralık 1920 tarihli Kararname ile Haymana Kaymakamlığı ve Kumandanlığı görevine getirildi. 28 Kasım 1921'de Kayseri'de yeniden açılan Jandarma Okulu Müdürlüğü, 4 Ekim 1922'de İzmir İl Jandarma Komutanlığı, Nisan 1923-Temmuz 1923 tarihlerinde ise İzmir Polis Müdürlüğü'ne vekâlet etmiştir. 1927 yılında kendi isteği ile emekli olan Emin Bey, Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. TBMM'nin III. Döneminde Aydın, IV. Döneminde ise Bursa milletvekili seçilmiştir. 13.12. 1934 tarihinde ölen Emin Fikri (Eralp-Alpoğlu), dört çocuk babasıydı. Bkz. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, III. Dönem, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 84-85.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 8, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 66-67.

vermek, teberru etmek istiyoruz deyince; Dâhiliye Vekâletinin o zaman bir hakkı vardır ki; o da alınan İnanat-ı İane Kanunu ahkâmına tevfiğ etmektir ve bu suretle mutasarrıflara da emir veriyoruz. Şimdi Haymana'da orduya 64 beygir hediye edilmiştir, diye bir telgraf geliyor, eğer bu cebir ile olmuşsa Meclis-i Âliniz huzurunda sizi muhakkak temin ederim ki en ağır cezayı; bu kaymakam görecektir.” Sözleriyle, konuya açıklık getirmiş ve konunun derhal validen sorulacağını, bu da kâfi gelmezse olay yerine bir müfettişin gönderileceğini söylemiştir.³³

Yunanlılar Türk Ordusu'nun kuruluşunu baltalamak amacıyla tam bir hazırlık yapmadan 13 Mart 1921 günü yeni bir taarruza başladılar. Lojistik teşkilat tam olarak kurulamamasına rağmen II. İnönü Savaşı'nda ordunun yiyecek ikmal mevzi yakınlarına kadar yapılmış, askerinin sıcak ve taze yemek ihtiyacı genel olarak aksatılmadan yürütülmüştür.³⁴ Bu dönemde içme suyu ihtiyacı ise birliklerin kadrolarında bulunan saka arabası, fiçı ve gaz tenekelerinin mekkâreler ile taşınmasıyla karşılanmıştır.³⁵

İnönü Muharebeleri döneminde Yahşihan ve Ankara'ya nakledilen levazım ikmal maddelerinin büyük kısmı Yahşihan-Ankara dekovil ve Ankara-Polatlı normal demiryolu hattı ile Polatlı'ya, buradan da Eskişehir ve çevresine nakledilmiştir. Batı Cephesi birliklerinin lojistik desteği genel olarak nakledilen bu ikmal maddeleriyle sağlanmıştır.³⁶

Yunanlılar, İnönü Muharebelerinde kaybettikleri saygınlığı tekrar sağlamak için, Kütahya–Eskişehir Savaşlarına seferberlik ilân ederek güçlü bir şekilde hazırlandılar. Oysa Türk Ordusu mali güçlükler yüzünden seferberlik ilân edememiş, II. İnönü Savaşı'nda elde edilen silah ve cephaneyle bu savaşa karşılık vermek zorunda kalmıştı.³⁷ Kütahya–Eskisehir Savaşları döneminde Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü tarafından Ankara ve civarına nakledilen yiyecek ve yemin ağırlığı 710,5 ton, donatım ve gereçlerinin toplam ağırlığı ise 656,5 ton olup; Batı Cephesi birliklerinin lojistik desteği genel olarak nakledilen bu ikmal maddeleriyle sağlanmıştır.³⁸

Bu dönemde cephede bulunan birliklerdeki eratin elbiseleri çok eskimiş, yama üzerine yama yapılmış, fotin ve çarıkları işe yaramaz hale gelmiş ve bir kısım er çıplak ayakla dolaşmaya başlamıştır.³⁹ 10 Temmuz 1921

³³ TBMM Z.C., I. Dönem, C. 8, s. 370-371.

³⁴ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 316.

³⁵ TİH İdari Faaliyetler, s. 289.

³⁶ TİH Batı Cephesi, C. II, Ks. 3, s. 436-437.

³⁷ Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Ankara, 1998, s. 44.

³⁸ Ataman, a.g.e., s. 102; Süt, a.g.e., s. 112; TİH İdari Faaliyetler, s. 316.

³⁹ TİH Batı Cephesi, C.II, Ks. 4, s. 558; TİH İdari Faaliyetler, s. 326,327; Süt, a.g.e., s. 122.

itibariyle yiyecek maddeleri stok durumu 13 günlük un ve buğday, 10 günlük kuru sebze, üç günlük peksimet ve 25 günlük arpadan oluşmaktaydı.⁴⁰ Su ihtiyacı ise o günkü şartlarda birliklerin elinde bulunan çeşitli uydurma araçlarla etraftaki çay, kaynak, kuyu gibi yerlerden karşılanmıştır.⁴¹

Bu dönemde MSB tarafından Batı Cephesi'ndeki çeşitli birliklere 24.446 adet tüfek, 234 adet çeşitli makineli tüfek, 10.984 sandık piyade cephanesi, 5.060.000 adet bomba (671 sandık) ve 34.879 atım top cephanesi gönderilmiştir.⁴² Yunan ordusu 10 Temmuz 1921'de genel bir taarruza başlamış, yeterince takviye edilememiş olan Türk Ordusu ise Mustafa Kemal Paşa'nın da direktifiyle Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.

MİLLÎ MÜCADELENİN MALÎ KAYNAKLARINA GENEL OLARAK BİR BAKIŞ

Mustafa Kemal Paşa'nın çok önemli miktarda bir para ile Anadolu'ya geçtiği iddialarının aksine Dâhiliye Nezareti örtülü ödeneğinden ödenen yirmi beş bin lirayla Samsun'a hareket ettiği bilinmektedir.⁴³ Millî Mücadele'nin ilk diğer maddi kaynakları arasında genel olarak şunları sayabiliriz:

1- *Mustafa Kemal Paşa'nın 4. Kolordu Komutanı Cemal Paşa'ya sattığı atlardan elde ettiği 5000 altın lira*⁴⁴ ve *Mustafa Kemal'in askerlik hayatı boyunca biriktirdiği 800 lira*.⁴⁵

2- *Erzurum Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk örgütünün iki numaralı subesinin salma listesi sonucu toplanan 1450 kuruş*.⁴⁶

3- *Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in uzun yıllar boyunca biriktirdiği 900 lirasını Temsil Heyeti için bağışlamasıyla elde edilen gelir*.⁴⁷

4- *Mustafa Kemal Ankara'ya geldiğinde sonradan Diyanet İşleri Başkanı olan Rifat Hoca'nın tüccarlardan toplayarak verdiği 6.000 lira*.⁴⁸

⁴⁰ Ataman, *a.g.e.*, s. 98; Bkz. *TİH Batı Cephesi*, C. II, Ks. 4, Ankara, 1974, s. 562-563.

⁴¹ Ataman, *a.g.e.*, s. 99; *TİH İdari Faaliyetler*, s. 325.

⁴² *TİH İdari Faaliyetler*, s.327-328; Murat Köylü, *1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s.101-102.

⁴³ Süreyya Şehidoğlu, *Millî Mücadele'nin Maddi Dayanakları*, Ofset 75, 1975, s. 21.

⁴⁴ Şehidoğlu, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁵ Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C. XIX, İstanbul, 1981, s. 10854.

⁴⁶ Şehidoğlu, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1919-1922)*, C. II, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 111.

⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Kral Matbaası, İstanbul, 1984, s. 243.

23 Nisan 1920 ile 28 Şubat 1921 tarihleri arasında meclisten çıkartılan toplam 103 kanunun 62 tanesinin malî kanun olmasından ekonomik durumun ne kadar kritik olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu kritik durumu aşabilmek için, gelir artırıcı bazı yöntemler düşünülmüştür.⁵⁰ Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları arasında yer alan Hint Müslümanları tarafından gönderilen yardımlar ile Sovyet Rusya'nın yaptığı para ve malzeme yardımları önemli olmasına rağmen, savaş için asla yeterli değildir. TBMM Hükümetinin kaynakları arasında Duyunu Umumiye ve Reji İdaresinden elde edilen gelirler⁵¹ ile Osmanlı Bankası'ndan 1921-1922 yılları arasında alınan 2.177.000 lirayı da sayabiliriz.”⁵²

TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Türk Ordusunun geri çekilmesi beraberinde ikmal sıkıntılarını da getirmişti. 15 Ağustos 1921 de cephenin takviyesi için Ankara Komutanlığı kuruluşundaki 57. Alayın Beypazarı ve Haymana'daki taburları Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmiş, 800 İkmal eri silahlı olarak Batı Cephesine gönderilmişti.⁵³ Türk Ordusu'nun 23 Ağustos 1921 tarihindeki genel durumuna bakıldığında; 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 1.309 kılıç 196 top ve 2 uçak gücüne sahip olduğu görülmektedir. Yunan Ordusu ise 3.780 subay, 120.000 er, 57.000 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 1350 kılıç, 386 top, 940 kamyon ve 18 uçağa sahipti.⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlık yetkisinden sonra ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için daha önce uygulanmış olan Tekâlif-i Harbiye Emirlerinden çok daha kapsamlı olan ve toplam on maddeden oluşan “Tekâlif-i Milliye Emirleri”ni 7-8 Ağustos 1921 tarihinde yayınlamıştır.⁵⁵

⁴⁹ M. Akif Tural, “Tekâlif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”, *AAMD*, C. XI, S. 32, Temmuz 1995, s. 538-539.

⁵⁰ Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngenoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, I. Kitap, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 285-286.

⁵¹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTKY, Ankara, 1994, s. 191-202; Rifat Önsoy, “Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar”, *Milli Mücadele Tarihi-Makaleler*, AAMY, Ankara, 2002, s. 310-317; Türkmen, a.g.m., s. 57.

⁵² Derviş Kılınçkaya, “1920 Yılıının Yazında Egemenlik ve Mali Kaynakların Denetimi”, *AAMD*, S. 61, Mart 2005, s.318-320.

⁵³ *TİH Batı Cephesi*, C. 2, 5. Kısım, I. Kitap, s. 233.

⁵⁴ *TİH İdarî Faaliyetler*, s. 331-332; *Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 94.

⁵⁵ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Derleyen Nimet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 394-404; *Nutuk*, s. 435; Sürmeli, a.g.e., s. 61-74.

Bir Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Her ilçede kaymakamın başkanlığında mal müdürü, ilçedeki en büyük askeri memur ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri kişilerden oluşan komisyonlar kurulacaktı. Tekâlif-i Milliye Emirlerinde belirtilen malların toplanması ve halka hizmet yükümlülüğü getiren emirlerin yerine getirilmesiyle bu komisyonlar görevli olacaklardı. Ayrıca her komisyonun iki ay süreyle askerlikleri tecil edilmek üzere dört memur ve iki kâtip çalıştırması uygun görülmüştür.⁵⁶

Bu komisyonlar el koydukları mallara karşılık bedellerinin daha sonra ödenebilmesi için şahıslara senet niteliğindeki tutanaklar verdiler.⁵⁷ Kastamonu'da çıkan Açıksöz gazetesinin 21 Ağustos 1921 tarihli haberine göre halk büyük bir heyecan ve istekle silahlarını komisyonlara teslim etmiş ve toplanan eşyalar büyük yekûnlara ulaşmıştır.⁵⁸

İki Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Bu buyruğa göre her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına verecekti. Çok fakir evlerin bu bağışın dışında tutulması, fakirlerin yerine, mükellefiyetin diğer bir varlıkla yüklenmesi komisyonun görevleri arasında sayılmıştır. Toplanan eşyalar komisyonun bir memuru tarafından korunacak verilen eşyaların miktarını ve teslim tarihini gösteren bir makbuz eşyayı teslim eden kişiye verilecekti.⁵⁹

Tablo 1: İki Nolu Tekâlif-i Milliye Emri ile Toplanan Giyecek ve Eşyanın Cins, Miktar ve Fiyatları:⁶⁰

Cinsi	Fiyatı (Kuruş)	Miktarı
Don	75	426.609 Adet
Gömlek	75	452.672 "
Mintan	110	60.608 "
Çarık	45	334.934 "
Çorap	31	363.285 "

⁵⁶ Sürmeli, a.g.e., s. 83-84.

⁵⁷ Cemal Avcı, "Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye", AAMD, C.XI, S.31, Mart 1995, s. 231-232.

⁵⁸ Açıksöz, 21 Ağustos 1337/ 1921.

⁵⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri, C. IV, AAMY, Ankara, 1991, s. 415-416.

⁶⁰ Mehmet Kayran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulaması", AAMD, C.V, S.13, Kasım 1988, 657; Sürmeli, a.g.e., 92.

Bu malzemelerin arttırılmasında halkın lojistik desteğinin büyük katkısı olmuştur. Sakarya Savaşı öncesinde Halide Edip (Adivar), Anadolu'da gördüğü bir manzarayı şu şekilde naklediyor: “*Bir saat geçmeden, Bütün köy kadınları odayı doldurdu. Kadınlar konuşuyor, örgü örüyor, türkü çağırıyorlardı. Bu, gerçek bir Anadolu sahnesiydi. Türküleri birer iniltiydi ve hep dağların ardındaki sevgilileri çağırıyordu...*”⁶¹ Bu olay da göstermektedir ki, Anadolu insanı hummalı bir çalışma içerisine girmiştir.

Diğer bir olayda ise Kayseri'ye bir iki saatlik mesafede bir köyden elindeki bastonuna yaslanarak, kızgın güneş altında bir saattir yol yürüyen ve elinde bir bohçacık taşıyan “Gülsüm” adındaki yaşlı bir kadına nereye gitmekte olduğu ve elindekinin ne olduğunu sorulduğu zaman verdiği; “*Nereye olacak oğul! Kızımın cehizinden şu donları, şu gömleklere Kayseri'ye götürüyorum. Ben şehit anasıyım fakat diğer askerlerde evladımdır. Onlara “çamsakızı çoban armağanı” olarak vereceğim. Giysinler de dinimize ülkemize saldıran düşmana saldırsınlar, vursunlar.*”⁶² Cevabı, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin büyük bir hamiyetle halk tarafından nasıl kabul ve tatbik edildiğini göstermektedir.

Üç Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Tüccar ve halk elindeki elbise yapımına yarayan her cins kumaş, yemeni, çarık, fotin, çarık yapımında kullanılan deriler, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç iplikleri ile nallık demir, nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, semer gibi malzemelerin %40'ını komisyonlara teslim edeceklerdi.⁶³

---

⁶¹ Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 212; Ayrıca Türk kadınlarının Kurtuluş Savaşındaki fedakârlıkları için bkz. Lord Kınross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Türkçe Tercümesi: Ayhan Tezel, 6. Baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1978, s. 418; Şerif Güralp, *İstiklal Savaşı'nın İç Yüzü*, Düzkerkonca Matbaası, İstanbul, 1958, s. 201-202.

⁶² Zübeyr Kars, *Milli Mücadelede Kayseri*, Ankara, 1993, s. 111-113.

⁶³ Kayıran, *a.g.e.*, 653; Sürmeli, *a.g.e.*, s. 92.

Tablo 2: Komisyonlarınca Toplanan Malzemelerin Cins, Miktar ve Fiyatları.⁶⁴

<i>Cins</i>	<i>Fiat (Kuruş)</i>	<i>Miktar</i>
<i>Elbiselik Kumaş</i>	220	188.150 Metre
<i>Çamaşırılık Çeşitli Basma</i>	35	1.285.706 Metre
<i>Kundura</i>	300	2.373 Çift
<i>Kösele</i>	220	35.699 kg
<i>Meşin</i>	120	6.060 kg
<i>Pamuk</i>	140	14.631 kg
<i>Yün</i>	20	119.329 kg
<i>Tiftik</i>	20	280.410 kg
<i>Kundura çivisi</i>	42	1.132 kg
<i>Çeşitli Nal</i>	25	27.251 Adet

Dört Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Halkın ve tüccarın elinde bulunan buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum gibi ihtiyaç maddelerinin %40'na komisyonlarca el konulacaktı.⁶⁵ Alınan bu malzemelerin bedellerinin tespiti yapıp sahiplerine kuruşlu mazbata verilmiştir. Toplanan buğdayların un haline getirilmesi ise bölgedeki fabrika ve değirmenler tarafından ücretsiz yapılacaktı.⁶⁶

⁶⁴ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 367-368; Sürmeli, *a.g.e.*, s. 95-96.

⁶⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Ağustos 1921.

⁶⁶ Kayıran, *a.g.e.*, s. 653.

Tablo 3: Kasım 1921 Sonuna Kadar Komisyonlarınca Toplanan İhtiyaç Maddelerinin Bazıları:⁶⁷

<i>Cinsi</i>	<i>Kilo Fiyatı Kuruş</i>	<i>K. Fiyatı Santim</i>	<i>Ton</i>	<i>Kg</i>
<i>Un</i>	10	50	1.890	586
<i>Buğday</i>	7	-	16.703	703
<i>Bulgur</i>	9	50	1.274	568
<i>Arpa</i>	4	75	14.074	556
<i>Mercimek</i>	12	-	87	395
<i>Zeytinyağı</i>	82	50	140	605
<i>Gazyağı</i>	39	50	260	968
<i>Patates</i>	7	50	591	536
<i>Mevaşi (K.Hay)</i>	30	-	3.905	60
<i>Sabun</i>	66	-	180	475

Beş Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Ordu gereksinimleri için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçları ile 100 km. lik bir uzaklığa kadar ayda bir kez parasız taşıma yapması zorunluluğu getirilmiştir. Taşıma sırasında araç sahipleri ve hayvanları ordu ambarlarından iase olunacaktı.⁶⁸ Beş Numaralı Emrin yayınlanmasından hemen sonra, Anadolu'nun kara yolu diye anılan kervan izleri, at ve öküz arabası, yaylı kağrı, at, eşek, katır ve develerden oluşan ulaşım kolları ile dolup taşmış; böylece Anadolu'yu baştanbaşa saran bir taşıma ağı örülmüştür. Eli silah tutan insanların cephede olmalarından dolayı çoğu zaman bu taşıma işiyle yaşlılar, kadınlar, hatta çocuklar ilgilenmişlerdi.⁶⁹

Beş Numaralı Tekâlif-i Milliye Emri uyarınca deniz taşımacılığında da önemli işler yapılmıştır. Rusya'dan gelen mallar kara ulaşım kollarıyla en yakın Karadeniz kıyısına indiriliyor, buralardan yükümlü takacılar tarafından Trabzon'a taşınıyordu. Trabzon limanından ise "Teçhizat-ı Harbiye Komisyonu" adlı bir örgüt vasıtasıyla İnebolu'ya ulaştırılıyordu.⁷⁰ Bir kısmı da İstanbul'dan olmak üzere küçük kayıklar ve takalar ile Anadolu'ya kaçak

⁶⁷ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁶⁸ Kayıran, *a.g.e.*, s. 653.

⁶⁹ Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve üç Kılıç", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 37, Kasım 1965, s. 84.

⁷⁰ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 236.

olarak taşınan malzemenin miktarının 250-300.000 ton kadar olduğu tahmin edilmektedir.⁷¹

Altı Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Bu buyrukla, ordunu giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz, terk edilmiş, kullanılmayan mallara el konuluyordu. Komisyonlar terk edilmiş malların miktarını ve fiyat tespitini yaparak, kuruşlu bir senetle mahalli mal sandığına vereceklerdi. Bunun için Tekâlif-i Milliye Komisyonları üçer nüsha defter tutarak bunun bir suretini Levazım Dairesi'ne göndereceklerdi. Terk edilmiş malların alınıp saklanması kötü niyetleri görülenler vatana ihanet cezasıyla cezalandırılacakları emirde yer almaktaydı.⁷²

Yedi Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Bu buyruklarla, halkın elinde bulunan savaşta gerekli bütün silah ve cephanenin üç gün içinde senet karşılığında Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına teslim edilmesi istenilmiştir.⁷³ Emrin yayınlanmasından hemen sonra uygulamaya geçilmiş silah ve cephanelerin teslim edilmesinde halka kolaylık sağlamak için gerekli tedbirler alınmıştır.⁷⁴

Sekiz Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde bulunan benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve balık yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlara benzer malzeme ile sülfürik asit stoklarının %40'ına el konuyordu. Komisyonlarınca el konulan bu malzemeler karşılığında sahiplerine kuruşlu senet verilecekti. Dışarıdan getirilecek bu malzemelerden gümrük vergisinden başka yalnız %10'u kuruşlu senet karşılığı komisyonlarca alınacak ve bu şekilde malı alınanlara verilecek senetlerin %20'si gümrük vergisine mahsup edilecekti.⁷⁵

Dokuz Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Bu buyrukla, demirci marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve arabacılarla bunların işliklerinin üretim güçleri; kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek ustaların adları, sayıları ve durumları belirlenmiştir. Savaş araç-

---

⁷¹ Methi Bayar, *İstiklâl Savaşında Türk Denizcileri*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 71-72.

⁷² Sürmeli, *a.g.e.*, s. 111.

⁷³ Kayıran, *a.g.m.*, s. 653-654.

⁷⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 11 Ağustos 1921.

⁷⁵ *TİH İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 363-364.

gereci yapımı ve onarımı ile görevlendirilen esnaf ve zanaatkârlara geçimlerini sağlayacak kadar bir ücret ödenecekti.⁷⁶

On Nolu Tekâlif-i Milliye Emri

Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının, bütün takım ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve topçeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının %20'sine el konuluyordu. El konulan bu taşıma hayvanlarının ve araçlarının bedelleri sonradan sahiplerine ödenecekti.⁷⁷

Batı Cephesi için gereken 7.500 devenin temini için 08.11.1921 tarihinde çıkarılan 1176 sayılı Kararname çerçevesinde yapılan bir araştırmayla sadece Manavgat, Alaiye ve Koçhisar kazalarının bazı köylerinde 1000'den fazla deve olduğu tespit edilmiştir.⁷⁸ Alınan kararda durumu çok iyi olmayan deve sahiplerine zarar vermemek için develerin bedellerinin bir kısmı hali vakti yerinde olanlardan karşılanmış, deve sahiplerinin askerlikleri tecil edilmiş ve develeri ile sahiplerinin işçeleri miri ambarlardan karşılanmıştır.

Sonuç olarak Tekâlif-i Milliye Emirleri kapsamında yapılan faaliyetler sonucunda 100.000 insan ve 30.000 hayvanı 20-30 gün süreyle besleyecek yiyecek maddelerinin toplanması başarılmıştır.⁷⁹

SAKARYA SAVAŞI'NDA GENEL OLARAK LEVAZIM İKMAL FAALİYETLERİ

Batı Cephesi birliklerinin elinde Ağustos ayı sonlarına doğru 100.000 insan ve 25.000 hayvanın beslenmesi için, 4 günlük ekmeçlik ve 10 günlük yemeçlik maddesi kalmıştı. Bu durum üzerine MSB Batı Cephesi birliklerinin beslenmesi için bir takım yeni tedbirler aldı. Buna göre gerekli yiyecek maddeleri Polatlı'da depolanacaktı. Polatlı'nın muharebenin tesir sahasına yakın olması nedeniyle ortaya çıkabilecek sakıncalara karşı, Haymana ve Bala ilçelerinde 5'er günlük peksimet, bulgur, kuru sebze vb. dayanıklı gıdalardan oluşan yiyecekler stoklanacaktı; Polatlı'dan ikmal yapıldığı sürece bu stoklara dokunulmayacaktı.

Ayrıca Sivas–Kayseri bölgesiyle Yozgat–Çorum–Kırşehir bölgelerinde ayrı ayrı olmak üzere, 100.000 insan ve 50.000 hayvanın 6 aylık işçeleri için stok ambarları kurulmasına başlanmıştır. Yahşihan'da günde 40.000,

⁷⁶ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 118; *ATTB*, 423; Açıksöz, 10 Ağustos 1921.

⁷⁷ Kayıran, *a.g.m.*, s. 654.

⁷⁸ BCA, 030.18.1.1/4.36.7.(1)/08.11.1921.

⁷⁹ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 366-367; Atakan, *a.g.m.*, s. 110; Ataman, *a.g.e.*, s. 112.

Keskin’de 60.000 ekmek ve Kırşehir-Köprüköy bölgesinde üç aylık erzak toplanması ve günde 60.000 ekmek yapılmasına yönelik tedbirler alındı. Ayrıca yine tedbir amaçlı olarak Çorum, Yozgat, Kırşehir ve Sivas Menzil Müfettişlikleri tarafından ordunun iaşesi için ambarların açılması sağlanmıştır.⁸⁰

MSB cephedeki askerlerin ekmeklik un istihkakını 600 gr, et ihtiyacı da asker başına 250–300 gr olarak hesaplanmış, bu miktarı sağlayabilmek için çoğu yerde etlik hayvan sürülerine el konulmuştur. Henüz Batı Cephesi emrine girmemiş olan Beypazarı Grubunun (Mürettep Kolordu) beslenmesini de MSB üstlenmiş olup, Bolu, Mudurnu ve Nallıhan’dan toplanan yiyecek maddeleri ile ihtiyaçları tedarik edilmiştir.⁸¹

Batı Cephesi’nin günlük ekmek ihtiyacının yarısı Ankara, Haymana ve Polatlı’da bulunan fırınlardan karşılanmıştır. Ekmek sevkiyatının yapılmasında ve pişirilmesinde Halaşlı Mehmet Ağa ve Çayırılı İsmail Ağa’nın büyük katkıları olmuştur.⁸² Ağustos 1921 sonlarına doğru Yunanlılar Haymana ve Polatlı yakınlarına geldiğinden bu fırınlardan yararlanmak zorlaşmış, bunun üzerine her gün Ankara’dan demiryolu ile ekmek teminine çalışılmıştır.⁸³ Sakarya Savaşı sırasında harekât batıya doğru ilerledikçe geri hizmet ve ikmal tesisleri de kademeli olarak batıya intikal ettirilmiş, mahalli fırınlar ordu sahra fırınları ile takviye edilmiştir.⁸⁴

Sakarya Savaşı öncesinde ekmek, et ve bulgurdan oluşan yemek ile içeceğin eksik olmadığı fakat tek düze olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵ Öyle ki, aylardır sebze ve meyve yüzü görmeyen askerler konakladıkları köylerde çiğ kabakları hıyar gibi soyup tuza banarak yemişlerdir. Köylü kadınların ise pişirdikleri yemekleri kağnılarla gece yarısı alaylara, bölüklere taşınmaları, Türk Ordusunun moralini yükselten önemli bir iaşe hizmeti olarak görülmektedir.⁸⁶ MSB orduyu yeteri derecede besleyememiş ancak aç da bırakmamıştır. Tekâlifi Milliye emirleri ile toplananlar dışında çeşitli

---

⁸⁰ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 335; *TİH Batı Cephesi*, C.II, Ks.5, Kit.2, Ankara, 1995, s. 474, 475; Ataman, *a.g.e.*, s. 12; Köylü, *a.g.e.*, s. 120.

⁸¹ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 371; Ataman, *a.g.e.*, s. 115.

⁸² Halil İbrahim Uçak, *Tarih İçinde Haymana*, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayın No: 1, Ankara, 1985, s. 112.

⁸³ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 372.

⁸⁴ *TİH Batı Cephesi*, C.II, Ks.5, Kit.2, Ankara, 1995, s. 477.

⁸⁵ Ataman, *a.g.e.*, s. 116.

⁸⁶ M. Şevki Yazman, *Anadolu’nun İşgali (İstiklal Savaşı Nasıl Oldu)*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999, s. 167.

birliklere 3.657 ton ekmeklik, 330 ton yemeklik, 1.243 ton yemlik gönderilmiştir.⁸⁷

Batı Cephesinde harekât yapacak bir kuvvet için lojistik desteğinin iyi planlanıp hazırlanması şarttı. Kütahya-Eskişehir muharebesinden sonra Batı Cephesi birlikleri Sakarya bölgesine çekilirken bölgede su bulamamış ve Porsuk'un kokmuş suyunu içmek zorunda kalmışlar; bu yüzden de birçok er hastalanmıştı.⁸⁸ Bu durumu göz önüne alan MSB, ordunun su ihtiyacını karşılamak için 38 eşekten oluşan özel tertibatlı bir su müfrezesini, demiryolu ile cepheye göndermiştir.

MSB ordunun giyecek ihtiyacını karşılamak için Nisan 1921'de Kayseri'de mensucat fabrikası, 1 Ağustos 1921'de Bolu ve Kastamonu'da yapımevi kurmuş; Ankara'da sanayi takımları ve tabakhane açmıştır. Açılan bu tesislerden ordunun bir kısım ihtiyaçları karşılanmış, ancak bunlar yeterli olmadığından satın alma yolu da takip edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Orduya Dağıtılan Bazı Giyecekler ve Miktarları:⁸⁹

Giyeceğin Cinsi	Giyeceğin Miktarı (Adet)
Ceket	43.785 adet
Pantolon	49.048 adet
Gömlük	102.785 adet
Çorap	41.138 çift
Yemeni	20.277 çift
Çarık	54.982 çift
Matara	41.426 adet
Ekmek torbası	11.085 adet

Tablodan da anlaşılacağı üzere Batı Cephesi birliklerinin mevcudunun yaklaşık 100.000 kişi olduğu göz önünde bulundurulursa özellikle çarık, yemeni miktarının % 80'lere ulaştığı ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri döneminde malzemelerde yaşanan sıkıntının azaldığı anlaşılmaktadır.⁹⁰

Batı Cephesine gerekli olan her türlü malzemenin taşınması için Anadolu da Dinar, Akşehir menzil müfettişlikleriyle, Emirdağ Hat Komutanlığı ve Batı Anadolu (Konya) Menzil Müfettişliği olarak dördü bir

⁸⁷ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 373.

⁸⁸ *TİH Batı Cephesi*, C. II, Ks. 5, Kit. 1, Ankara, 1972, s. 37.

⁸⁹ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 373-374; Atakan, a.g.m., s. 111; Ataman, a.g.e., s. 118.

⁹⁰ Ataman, a.g.e., s. 118.

örgüt kurulmuştur.⁹¹ Bir de Kastamonu, Sivas ve Yahşihan menzil bölge müfettişliklerinin kendisine bağlandığı “*Ankara Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü*” teşkil edilmiştir.⁹² Sakarya Muharebesi döneminde genel müdürlük tarafından Ankara ve civarına nakledilen levazım ikmal maddelerinin ağırlıkları şöyledir:

1. Kayseri-Kırşehir-Yahşihan üzerinden Ankara ve çevresine nakledilen yiyecek ve yemin ağırlığı 152 ton, donatım ve gereçlerinin ağırlığı 20 ton,

2. İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik üzerinden Ankara ve çevresine nakledilen yiyecek ve yemin toplam ağırlığı 13 ton, donatım ve gereçlerinin toplam ağırlığı 636,5 ton,

3. Samsun-Çorum-Sungurlu-Yahşihan üzerinden Ankara ve çevresine nakledilen yiyecek ve yemin toplam ağırlığı 2 ton, donatım ve gereçlerinin toplam ağırlığı 199 ton,

4. İzmit üzerinden Ankara ve çevresine nakledilen yiyecek ve yemin toplam ağırlığı 47,5 ton, donatım ve gereçlerinin toplam ağırlığı 101 ton.

Sakarya Savaşı döneminde Yahşihan ve Ankara'ya nakledilen yukarıdaki levazım ikmal maddeleri Yahşihan-Ankara dekovil ve Ankara-Polatlı normal demiryolu hattı ile Polatlı'ya nakledilmiştir.⁹³ Türk Ordusu'nun mühimmat, erzak ve hastane gibi önemli üstleri Haymana'da bulunmaktaydı. Bu üstlerin yanı sıra ordunun hizmetinde kullanılan ve zayıf düşmüş olan 218 beygir, 31 katır, 17 merkep, 221 öküz, 17 manda olmak üzere toplam 504 hayvana Haymana'nın yoksul halkı tarafından bakılmıştır.⁹⁴

1 Eylül 1921 tarihinde Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bütün ihtiyat kuvvetleri de cepheye sürülmüş, Haymana'nın elden çıkmaması için kanlı muharebeler yapılmıştır. Yalnız bu noktadaki muharebelerde Türk Ordusu üç alay, beş tabur komutanı ile 900 er ve 82 subayını şehit vermiştir.⁹⁵ Sakarya Meydan Savaşına giren Batı Cephesi birliklerinin beslenmesine önem verilmeyle birlikte ikmal ağırlığı, silah ve cephaneye verilmekteydi.⁹⁶ İkmal konusunda çekilen zorluklara rağmen, Sakarya Savaşı döneminde 12.933 sandık tüfek cephanesi, 78.792 atım çeşitli top mermisi tedarik ve ikmal yapılmıştır.⁹⁷

⁹¹ İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, “İstiklal Savaşı ve Batı Cephesi”, *Doruk Dergisi*, Ankara, 1976, s. 356; *TİH İdari Faaliyetler*, s. 334-335; Atakan, a.g.m., s. 109.

⁹² Tahsin Ünal, “Milli Mücadele’de Ekonomik Durum”, *TKD*, Ordu Sayısı, S. 118, Yıl: X, s. 971.

⁹³ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 350-354.

⁹⁴ Uçak, a.g.e., s. 112.

⁹⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 661.

⁹⁶ Köylü, a.g.e., s. 125; *TİH İdari Faaliyetler*, s.375.

⁹⁷ *TİH İdari Faaliyetler*, s. 382.

SONUÇ

TBMM'nin açılması ve düzenli ordunun kurusuyla birlikte levazım ve ikmal uygulamalarında doğal olarak Osmanlı askeri bürokrasisi devralındığı için bir müddet Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasındaki uyguladığı esaslardan yararlanılmıştır. Lojistik açıdan karşılaşılan en büyük sıkıntı malî kaynak temini konusu olduğu anlaşılmaktadır. Malî kaynak sıkıntısını aşabilmek amacıyla vergiler artırılmış, dış yardımlar çerçevesinde başta Sovyet Rusya olmak üzere Hindistan Müslümanlarından da yardımlar görülmüştü. Fakat ne yazık ki, bu dış yardımlar ve bazı tedbirler Millî Mücadele'nin mali kaynağını oluşturmaktan son derece uzaktı. Çok çetin geçen bu ölüm-kalım savaşında başarının sırrını hiç kuşku yok ki, Mustafa Kemal Paşa'nın 7-8 Ağustos 1921 tarihinde uygulamaya koyduğu Tekâlif-i Milliye kararlarında aramak gerekir.

Tekâlif-i Milliye Emirleri kapsamında Anadolu'nun diğer yerlerinde dağınık halde bulunan silâh, cephane ve her türlü ikmal malzemesi fiilen çarpışılan cepheye gönderilmiştir. Türk Ordusunun Sakarya Savaşı'nda son derece iyi ikmal ve iâşe edilmesi savaşın kazanılmasında en önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Milleti kadını, çocuğu, yaşlısıyla orduyu ikmal konusunda üzerine düşen vazifeyi fazlasıyla yerine getirmiştir. Savaşın kazanılmasında diğer önemli faktör ise; silah, malzeme ve asker sayısı bakımından üstün olan Yunan kuvvetlerinin Anadolu içlerine çekilerek ana ikmal kaynaklarının kesilmesi olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın yapılan hesaplamalara göre 147.000.000 Türk lirasına mal olduğu söylenmektedir. Ancak bu maliyet içerisine Türk halkın yaptığı bağışları ve halkın canı pahasına yaptıkları hizmet yükümlülüklerini de dâhil ettiğimiz de toplam maliyetin asla hesaplanamayacağı gerçeği açıkça anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Açıksöz, 10-28 Ağustos 1337/1921.

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1994.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Albayrak, Mustafa, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C.14, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Arna, Cihat; "Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İâşe İkmal İşleri", *Askerî Mecmua*, 59/122, Eylül 1941.

- Artuç, İbrahim, *Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muhaberesi*, Türk Savaş Belgeseli, İstanbul, 1985.
- Atakan, Rauf, “Türk İstiklal Harbi’nde İdari Faaliyetler ve Lojistik”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988.
- Ataman, Murat Günal, *Kurtuluş Savaşı’nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Haz: Zeynep Korkmaz, AAMY, Ankara, 2004.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Derleyen Nimet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Kral Matbaası, İstanbul, 1984.
- Avcı, Cemal, “Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye”, *AAMD*, C.XI, S.31, Mart 1995.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam (1919-1922)*, C. II, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Aydın, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde Anadolu’da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar”, *AÜTİTED*, C. II, S. 5, 1990.
- Bayar, Methi, *İstiklâl Savaşında Türk Denizcileri*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 14, Milliyet, 1986.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balikesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.
- Duru, Cihan–Kemal Turan–Abdurrahman Öngenoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, Mondrs’tan Cumhuriyet’e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, I. Kitap, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C. III, 2. Basılış, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1953.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Güralp, Şerif, *İstiklal Savaşı’nın İç Yüzü*, Düzerkonca Matbaası, İstanbul, 1958.
- Hâkimiyet-i Milliye, 9-24 Ağustos 1337/1921.
- İlgürel, Mücteba, *Milli Mücadele’de Balikesir Kongreleri*, AAMY, İstanbul, 1999.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

- Kaptan, Selahattin, “Geri Hizmet ve İkmal İşleri”, *Askerî Mecmua*, 60/126, Eylül 1942.
- Kars, Zübeyr, *Millî Mücadelede Kayseri*, Ankara 1993.
- Kayabalı, İsmail-Cemender Arslanoğlu, “İstiklal Savaşı ve Batı Cephesi”, *Doruk Dergisi*, Ankara, 1976.
- Kayıran, Mehmet, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulaması”, *AAMD*, C.V, S.13, Kasım 1988.
- Kılınçkaya, Derviş, “1920 Yılıının Yazında Egemenlik ve Mali Kaynakların Denetimi”, *AAMD*, S. 61, Mart 2005.
- Kınross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Türkçe Tercümesi: Ayhan Tezel, 6. Baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1978.
- Köylü, Murat, *1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C. XIX, İstanbul, 1982.
- Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl*, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, AAMY, Ankara, 1990.
- Özalp, Kazım, *Millî Mücadele 1919–1922*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi*, III. Dönem, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Pehlivanlı, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- Rifat, Önsoy; “Millî Mücadele’nin Mali Kaynakları ve Dış Yardımlar”, *Millî Mücadele Tarihi-Makaleler*, AAMY, Ankara, 2002.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C. 1-2 Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sonyel, Salahi R., “Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları”, *Belleten*, C. XLV, S. 179 (Temmuz 1981).
- Sürmeli, Serpil, *Millî Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, AAMY, Ankara, 1998.
- Süt, Rasim, *İzmir’in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi Sonuna Kadar (1919-1921) Batı Cephesinde İkmal Sistemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2008.

- Şapolyo, Enver Behnan, “Atatürk ve üç Kılıç”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 37, Kasım 1965.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi*, İstanbul, 1967.
- Şehidoğlu, Süreyya Hami, "Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *AAMD*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992.
- Şehidoğlu, Süreyya, *Millî Mücadelenin Maddî Dayanakları*, Ofset 75, 1975.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 10. Baskı, YKY, İstanbul, 2004.
- Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 94.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I-IV, TİBKY, Senem Matbaası, Ankara, 1985.
- TBMM Kavanin Mecmuası, Devre: 1, C. I, TBMM Matbaası, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.
- TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.
- TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1944.
- TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 8, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Tural, M. Akif, “Tekâlif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”, *AAMD*, C. XI, S. 32, Temmuz 1995.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, Ankara, 1999.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Ks. 4, Ankara, 1974.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Ks. 5, Kit. 1, Ankara, 1972.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.II, Ks. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.II, Ks. 5, Kit.2, Ankara, 1995.
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- Türk Ordusunun İstiklal Savaşındaki Kıyafeti*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1983.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA)
- Türkmen, Zekeriya, “Mütareke Döneminden Milli Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

- Uçak, Halil İbrahim, *Tarih İçinde Haymana*, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayın No: 1, Ankara, 1985.
- Ünal, Tahsin, “Milli Mücadele’de Ekonomik Durum”, *TKD*, Ordu Sayısı, S. 118, Yıl: X
- Vedat, Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- Yalçın, Hayriye, “Birinci İnönü Muharebesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, s. 36, Şubat 1994.
- Yazman, M. Şevki, *Anadolu’nun İşgali (İstiklal Savaşı Nasıl Oldu)*, Kemer Yayınları, İstanbul, 1999.

SAKARYA HARBİ SIRASINDA ASKERÎ SİHHÎ HİZMETLER

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

GİRİŞ

Bu çalışmada arşiv kaynaklarına dayanılarak Sakarya Savaşı sırasında askerî sıhhî hizmetler ve sonuçları değerlendirilecektir. Öncelikle savaş öncesinde sıhhî alanda yapılan hazırlıklar, sıhhî hizmetlerin planlaması ve sıhhî teşkilatlanma üzerinde durulacaktır. Bilahare harp sırasında sıhhî hizmetlerin işleyişi ve şartlara göre takviyesi irdelenecektir. Keza salgın hastalıklar ve bununla ilgili alınan tedbirlerden bahsedilecektir. Öte yandan daha önceki harplerde verilen sıhhî hizmetlerle Sakarya Savaşı sırasındaki sıhhî durum kıyaslanacaktır.

Bilindiği gibi Sakarya Savaşı 23 Ağustos 1922 günü başlayarak 13 Eylül'e kadar 22 gün 22 gece aralıksız devam etmiştir. Mustafa Kemal bu savaşı “*Sakarya Melhame-i Kübrası*” olarak nitelendirmiştir¹. “*Büyük Kanlı Savaş*” anlamına gelen² bu tabir savaşın büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Harbin çetinliği ve uzun sürmesi, yaralı sayısının günden güne artmasına sebep olurken, sıhhî hizmetlerin planlandığı gibi verilmesini zorlaştırmıştır. Bu durum ordudaki asker kaybını artırmıştır.

MİLLİ MÜCADELE’NİN BAŞLANGICINDA SİHHÎ TEŞKİLATLANMA VE SİHHÎ HİZMETLERLE İLGİLİ ALINAN TEDBİRLER

Milli Mücadele döneminde sıhhî hizmetlerde yaşanan sorunların temelinde I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesinin getirdiği olumsuzluklar yatmaktadır. Özellikle Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve İstanbul’un işgali, ülkede zorlukla yürütülen sıhhî hizmetleri neredeyse tamamen

---

* Okt. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, fsahin@aku.edu.tr

¹ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1920)*, C. I, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 618.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9. Ofset Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1990, s. 727.

durdurmuştur. Bu dönemde mütareke şartları gereğince ordular terhis edilirken sıhhiye birlikleri de bu uygulamanın dışında tutulmamıştır. Birçok hastane ve sıhhiye deposu İtilaf Devletlerinin denetimi altına girmiştir. Dolayısıyla sıhhi hizmetlerin en önemli unsuru olan sıhhi personel ve sıhhi malzeme eksikliği İstiklâl Harbi'nin bütün safhalarında şiddetle hissedilmiştir³.

Anılan olumsuzluklara rağmen Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren teşkilatlanmaya önem verilmiş, kayıpları en aza indirmek için gereken sıhhi planlama yapılmıştır. Zira sıhhi hizmetlerin sistemli bir şekilde işlemesi için teşkilatlanma oldukça önemlidir. Bu nedenle ilk olarak Sıhhiye Dairesindeki teşkilatlanma ele alınmalıdır.

Sıhhi Teşkilatlanma ve Sıhhi Kuruluşlar; 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 numaralı kanunla Müdafaa-i Milliye Vekâleti kurulmuş idi⁴. Vekâlete bağlı olarak Sıhhiye Dairesi müdüriyet halinde muamelat-ı zatiye, muayene ve fen, istatistik ve istihbarat olmak üzere dört kısımdan oluşturularak ivedilikle faaliyetlerine başlamıştır.

Sıhhiye Dairesi göreve başladığında sıhhi durumla ilgili olarak herhangi bir kayıt mevcut değil idi. Bu sebepten birinci kısım olarak nitelendirilen muamelat-ı zatiye şubesi doktor mevcudunu, muayene ve fen şubesi ise depolarda kalan sıhhi ilaç ve malzeme mevcutlarını tespit etmek için görevlendirilmiştir. İstatistik şubesi görevini planlandığı gibi devam ettirememiştir. Çünkü buraya uygun personel ataması yapılamamıştır. Bu şubenin yapması gereken işlemler muamelat-ı zatiye şubesi tarafından yürütülmüştür. Dördüncü kısım olarak nitelendirilen istihbarat şubesi ise istatistik ve istihbaratla alakalı bilgileri birliklerden toplamak ve bunları bir araya getirmek için görevlendirilmiştir. Bu suretle sıhhiye dairesinin esas kayıtları bu şube tarafından tespit edilmeye başlanmıştır⁵.

Öte yandan TBMM'nin açılması ile birlikte Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuş idi⁶. TBMM'de yapılan müzakerelerde Askerî Sıhhiye Teşkilatının ve müesseselerinin Sıhhiye Vekâletine bağlanması düşünülmüştür. Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey, bu duruma itiraz etmiştir. O,

---

³ Metin Ayış, "II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Ağustos 1994), S. 92, s. 17.

⁴ Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337/7 Şubat 1921, Nr. 1, Sene 1, s. 4.

⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu* (MMV. SD. İHSR.), İstanbul, 1341, s. 7.

⁶ Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337/7 Şubat 1921, Nr. 1, Sene 1, s. 4; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923*, C.I, TBMM Vakfı Yay. No:4, Ankara, 1994, s. 111.

askerî sıhhi teşkilatın düzenli olduğunu, teçhizatının ise iyi durumda bulunduğunu bildirmiş, teşkilatın Sıhhiye Vekâletine bağlanmasının sakıncalar yaratacağını ifade etmiştir. Sıhhiye Vekili, askerî sıhhiyenin Sıhhiye Vekâletine devredilmesi durumunda ise askerlerin tedavi ve sıhhati için verilen hizmetlerin sekteye uğrayabileceğini dile getirmiştir. Bu nedenle söz konusu teşkilatın Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde kalmasının daha doğru olacağını savunmuştur. Görüşmeler sonucunda Askerî Sıhhiye Teşkilatı Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı kalmıştır⁷.

Anlaşılacağı üzere Sıhhiye Vekâleti daha çok halk sağlığı, salgın hastalıklar ve göçmenlerin barındırılması ve yerleştirilmesi alanında faaliyet göstermiştir. Bir başka ifadeyle kurum daha çok sivil sıhhi hizmetler ve sosyal yardım alanlarında çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Savaş boyunca işgal edilmiş illerden ayrılmak zorunda kalan halkın daha güvenli bölgelere yerleştirilmesi, barındırılması Vekâletin öncelikli görevi olmuştur. Bunun yanında anne ve babalarını kaybeden çocukların bakım ve eğitimleri Vekâlet tarafından sağlanmıştır⁸. Fakat özellikle salgın hastalıkların önlenmesi ve tamamen ortadan kaldırılması amacı ile askerî sıhhiye ile birlikte çalışmış, bunun için gerekli tedbirler alınmıştır. Ayrıca Vekâlet, ordunun ihtiyacı olan hekimleri de gerektiğinde ordu emrine vermiştir⁹.

Bununla birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi teşkilatlandıktan sonra çalışmalarına hemen başlamış ve sıhhi hizmetlerin aksayan yönlerini tespit etme yoluna gitmiştir. Bu anlamda daire, kolordu ve müstakil sertabipliklere tamimler göndererek ordu sıhhi işlerinin nasıl idare edildiğini ve nelere ihtiyaç duyulduğunu sormuştur. Alınan cevaplar çerçevesinde eksiklikler tespit edilmiştir.

Buna göre kıtalarda ve orduya ait müesseselerde doktor ve sıhhi memur ihtiyacının oldukça fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Zira birçok alay tabipten mahrum bir halde idi. Bunun üzerine mevcut doktorların iyi ve planlı bir şekilde istihdam edilmeleri ve ihtiyaca göre vazifelendirilmeleri kolordulara tebliğ edilmiştir. Ayrıca eksikliği fazlaca hissedilen sıhhiye personeli açığı 11 Ağustos 1914 (29 Temmuz 1330) tarihli ve 426 sayılı “*Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanun-u*

---

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: 8, İçtima Senesi 1, 147. İçtima, (8.2.1337), s. 133-135.

⁸ Kanunla ilgili tartışmalar ve bu konuda geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, İçtima Senesi 1, 8. İçtima, (01.05.1336), s. 164-165.

⁹ Gürkan Zengin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığına (1920-2000)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 31-35.

*Muvakkat*¹⁰ adlı seferberlik kanunundan yararlanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Böylece ihtiyat doktor ve eczacıların görevlendirilmesi sağlanmıştır.

Sıhî teşkilatın önemli parçalarından birisi de hastaneler idi. Henüz Milli Mücadele'nin başında kolordulara seyyar hastaneler, bölge hastaneleri ve revirler hazır hale getirilmiştir. Bu anlamda Batı Cephesinde XII. Kolordu emrinde Konya'da 400, Afyon'da 200, Niğde'de 200, Kütahya ve Uşak'ta 50'şer yataklı hastaneler faaliyete geçirilmiştir. Yine XX. Kolordu emrinde Ankara'da 400, Eskişehir'de 400, Bozüyük'de ve Köplü'de 50'şer yataklı hastaneler ile Bilecik'te 30, Geyve'de 20 yataklı revir çalışmalarına başlamıştır. Keza, Adana mıntıkasında da Kuva-yı Milliye emrinde 50 yataklı bir hastane bulunmakta idi¹¹

Bunların yanında sıhhiye müfrezeleri oluşturulmuş, hastane kapasiteleri ve sayıları artırılmıştır. İlaveten hastanelerde oluşabilecek izdihamın önüne geçmek için sabit hastanelere bağlı olarak birer şube halinde 200 ve 400 kişilik birer nekahathane tesis edilmiştir. Keza, sıhhiye depoları gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir¹².

Öte yandan sıhî hizmetlerin titizlikle yapılmasını sağlamak amacıyla sevk işlemleri hızlandırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Eskişehir, Ankara ve diğeri Konya hattında işlemek üzere iki hafif sıhhiye treni faaliyete geçirilmiştir¹³. Ayrıca TBMM Hükümeti mecruh ve malûl askerlerin hastane veya memleketlerine sevkleri sırasında yaşanan problemleri ortadan kaldırmak amacıyla bir nizamname yayınlamıştır. “*Askerî Züefanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname*” adını taşıyan bu düzenleme 28 Ekim 1920 tarih ve 289 kanun numarası ile kabul edilmiştir. Nizamname askerî züefayı memleketlerine sevk etmek görevini asker alma şubelerine vermiştir¹⁴.

Alınan tedbirlere rağmen sıhî hizmetlerde zaman zaman aksaklıklar yaşanmıştır. Bu durum mecliste bazı milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Örneğin 1920 senesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin tartışılması sırasında Aydın mebusu Tahsin Bey, sıhî hizmetlerin işleyişi ile

---

¹⁰ Düstur, Tertib 2, C. 6, Kanun nr: 426, s.950-951; Bu kanun Takvim-i Vekayi, 14 Ağustos 1914/1 Ağustos 1330, Nr. 1907'de yayımlanmıştır.

¹¹ MMV.SD.İHSR., s. 7.

¹² MMV.SD.İHSR., s. 9.

¹³ MMV.SD.İHSR., s. 9.

¹⁴ 28 Teşrinievvel 1336 tarih ve 289 numaralı, “Askerî Züefanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname”, Düstur, Tertip 3, C. 1, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 108-109; MMV.SD.İHSR., s. 8-10.

ilgili Müdafaa-i Milliye Vekâletini eleştiren bir konuşma yapmıştır. O, konuşmasında Kütahya Cephesinde 17 erin soğukta donarak vefat ettiğini, bu durumun kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir. Tahsin Bey, bu vakaların hastanelerde verilen hizmetlerin yetersizliğinden kaynaklanabileceğini savunmuştur. O, Müdafaa-i Milliye Vekâletine bütün imkânların verildiğini, bölgede bulunan ormanların, tren hatlarının, nakil vasıtalarının Vekâlet emrinde olduğunu, verilen bu imkânlarla karşı 17 askerin soğuktan donarak ölmesinin açıklanması gereken bir durum olduğunu ifade etmiştir. Tahsin Bey, ayrıca erlerin ölümünden sorumlu bulunanların tespit edilip edilmediğine ve bunlar hakkında ne gibi bir muamele yapıldığına dair Müdafaa-i Milliye Vekiline soru yöneltmiştir.

Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Bey, soruyu yanıtlamak için yaptığı cevabi konuşmasında erken gelen kış koşulları ve ordunun tamamen giydirilememesi gibi nedenlerle cephelerde nöbette bekleyen erler arasında donarak vefat edenler olduğunu doğrulamıştır. O, orduların en büyük düşmanın hastalık, salgın ve donma olduğunu, bu tür olayların büyük muharebeler sırasında yaşanabildiğini hatırlatmıştır. Fevzi Bey, durumla ilgili tahkikatın yapıldığını, ancak kimsenin kusurunun bulunmadığını tespit edildiğini dile getirmiştir. Böyle hadiselerin tekrarlanmaması için gerekli tedbirlerin alındığını ve sıhhi hizmetlerin bütün olumsuzluklara rağmen I. Dünya Savaşındaki durumdan çok daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Cephelerdeki sıhhi hizmetlerin iyi işlediğini savunan Fevzi Bey, bu durumu kanıtlayan bir örnek vermiştir. O, konuşmasında, yapılan teftişlerde cepheye bulunan ve muharebe eden birliklerde hastalık oranının % 10 olduğunu, oysa hastalığa yakalananların % 90'ının gerilerden gelerek henüz kıtaya dahil olmamış, yollarda hastalanan erlerden oluştuğunu da açıklamıştır¹⁵.

SAKARYA SAVAŞI SIRASINDA ASKERÎ SİHHÎ HİZMETLER

Teşkilatlanma İle İlgili Alınan Tedbirler ve Sıhhi Kuruluşlar

Sakarya Savaşı'nın yapıldığı 1921 yılına gelindiğinde sıhhi teşkilatlanmada bazı değişiklikler yapılmıştır. Düzenli Ordunun kurulması ile birlikte 1921 yılında Müdafaa-i Milliye ve Sıhhiye Dairesi merkez ve taşra teşkilatını genişleterek yeniden düzenlemiştir. Zira 1920 yılı şartlarına göre düzenlenen sıhhi teşkilat zamanla yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte özellikle İkinci İnönü Harbinde askerî sıhhiye iyi bir sınav verememiş idi. Zira ordu mevcudunun fazlalığı ve muharebenin şiddetli olması sıhhi

---

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: 8, İçtima Senesi 1, 147. İçtima, (8.2.1337), s. 133-135.

hizmetleri zora sokmuştur. Bu tecrübeye dayanarak aynı hataların tekrarlanmaması için titiz davranılmış, yapılması gerekenler ve eksiklikler yeniden gözden geçirilmiştir. Bu nedenle teşkilatın genişletilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler oluşturmak için harekete geçilmiştir. Yeniden teşkil edilen birliklere ve kurumlara memurlar atanmıştır¹⁶.

Diğer taraftan ordu mevcudunun artması menzil teşkilatını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle merkezde Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti adıyla merkezi bir menzil müfettişliği oluşturulmuştur. Fakat sıhhi müesseseler öncelikle bu müfettişliğin emrine verilmemiştir. Merkezi Konya'da olmak üzere Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği teşkil edilmiş ve cephe gerisi ve güneyde bulunan sıhhi tesisler bu menzil teşkilatına bağlanmıştır. Sakarya Harbini müteakip Ankara ile cephe gerisinde bulunan bütün sıhhi müesseseler bu sevkiyat ve nakliyat müdüriyetine bırakılmıştır. Bilahare yıl sonunda Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği de sıhhi müesseseleri ile birlikte aynı müdüriyete katılmıştır¹⁷.

Bu esaslar çerçevesinde cephede sıhhi hizmetlerin işleyişini kolaylaştırmak amacıyla birer hasta nakil müfrezesi kadrosu oluşturulmuştur. Planlandığı gibi her fırka için birer sıhhiye bölüğü tertip edilmiş, 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 13, 14, 15 numaralı harp hastaneleri düzenlenmiş, bu hastaneler peyderpey Batı Cephesine sevk edilmiştir. Bunun yanında 9 numaralı seyyar hastane Kocaeli grubunda, 6 ve 7 numaralı seyyar hastane Doğu'da, 8 numaralı hastane El-Cezirede, 5 numaralı hastane ise Adana'da II. Kolordu emrinde faaliyete geçmiştir. Bunun yanında cephede bulunan 1, 2, 3, 4 numaralı harp hastaneleri Batı Cephesince, 5, 11, 12, 13, 14 numaralı hastaneler de Güney Cephesince eksiklikleri ve nakil vasıtaları tamamlanarak seyyar hale getirilmiştir. Vekâlet emrinde Ankara'da bulunan 10 numaralı harp hastanesi de nakil vasıtaları tamamlanarak Batı Cephesine sevk edilmiştir. Bunların dışında onar araba ve beşer binek hayvanından ibaret iki yaralı müfrezesi de Batı Cephesi emrine gönderilmiş ve daha evvel Kütahya-hoEskişehir Harbinde bu müfrezelerin çok önemli hizmetleri olmuştur. Keza, her bir piyade fırkasına derece derece verilmek üzere en fazla 24 sedyeli birer sıhhiye bölüğü ile tam kadrolu ve nakil vasıtaları olan 200 yataklı birer seyyar hastane tahsis edilmesine karar verilmiştir¹⁸.

---

¹⁶ MMV.SD.İHSR., s. 14.

¹⁷ MMV.SD.İHSR., s. 14.

¹⁸ MMV.SD.İHSR., s. 14.

Bununla birlikte Sakarya Savaşı'na hazırlık amacıyla Ankara-Kayseri hattında Köprüköy, B l , Kırşehir, Avanos, Ürgüp, Hacibekta , Kayseri hastaneleri, Ankara-Kastamonu hattında Kalecik, Çankırı, Kastamonu ve Ankara hastaneleri, Ankara- orum hattı üzerinde Yozgat, Sungurlu ve  orum hastaneleri kurulmuştur¹⁹.

Gösterilen bu çabalar sonucunda Sakarya Harbi sırasında her firkada bir sıhhiye b l g  ve cepheye her gruba icabına göre verilmek üzere on seyyar hastane bulundurulmuştur. Ayrıca  c hasta nakliye müfrezesi ve nakil vasıtaları bulunan iki harb hastanesi faaliyet göstermiştir. Savaşta sabit hastanelerin yatak adedi 20.000'i bulmuştur²⁰.

Öte yandan Kütahya-Eskişehir Savaşları esnasında hastaneler geri çekilmeye paralel olarak yer değiştirmiş idiy. Bu savaş sırasında Yunan harekâtının geliŐmesi ve ilerlemesi  zerine Kütahya, Afyon, Eskişehir hastanelerinde bulunan yaralı ve hastalar ivedilikle geriye alınarak tahliye edilmiş idiy. Bu doğrultuda Kütahya Hastanesi Haymana'ya, Afyon Hastanesi Sarayönü'ne, Eskişehir Hastanesi Ankara'ya nakledilmiştir. Eskişehir Hastanesi'nde nakli mümkün olmayan 17 yaralı asker Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesine yerleŐtirilerek iaşe ve diğer ihtiyaçları karŐılanarak ve yanlarında bir tabip bırakılarak terk edilmiŐlerdir²¹. Harp durumuna göre hastanelerin görev yerleri ve konumları tekrar Őekillenmiştir.

Nitekim Harp Cephesinde Haymana'da tesis edilmiş olan Kütahya Hastanesi, Babayakup'da açılmış olan Mahmudiye, Polatlı'da Polatlı Hastaneleriyle, Polatlı ve Malli Sevk-i Mecruhın komisyonları Sakarya Harbinde de faaliyetlerini s rd rm Őtir. Bunun yanında söz konusu hastanelerin verimli çalıŐmasını sağlamak ve yüklerini hafifletmek maksadıyla B l , Maliköy mıntıkaları ile Polatlı gerisine kademe kademe seyyar hastaneler kurulmuş, sıhhi nakliye kolları getirilmiştir. Yunanlıların Polatlı ve Haymana'ya yaklaŐtıkları sırada Polatlı Hastanesi Ankara'ya, sevk ve yaralı komisyonu Polatlı-Maliköy arasında H y k'e alınmıştır. Yaralıları sevk edilinceye kadar bu noktada kalmıŐlardır. Haymana Hastanesi, tedbiren Çayırılı köyüne taŐınırken, bütün yaralıları Ankara'ya sevk edilmiŐtir²². Bu muharebede yaralıların hemen hemen tamamının Ankara'ya intikal edeceği dikkate alınarak bu g zerg hta bulunan hastanelerin miktarı ve yatak adetleri

¹⁹ MMV.SD.İHSR., s. 17; *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekat*, C. 2, 5nci Kısım, 2nci Kitap, 2. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara, 1973, s. 483-484.

²⁰ MMV.SD.İHSR., s. 18.

²¹ MMV.SD.İHSR., s. 15.

²² MMV.SD.İHSR., s.17; *Türk İstiklâl Harbi*, C. 2, 5nci Kısım, 2nci Kitap, s. 483-484.

artırılmıştır²³. Haymana, Babayakup, Polatlı hastaneleri ile Polatlı, Maliköy sevk ve yaralı komisyonları bakım, tedavi ve özellikle hastaların sevklerinde büyük faydalar sağlamıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de kurduğu sabit ve seyyar hastaneler ile Sakarya Savaşında büyük hizmetler vermiştir. Bu yönüyle cemiyet, sağlık hizmetlerinin aksayan taraflarını büyük oranda kapatmıştır. Burdur, Dinar, Eskişehir, Kırşehir, Ankara, Isparta, Konya, Balıkesir, Eşme, Geyve ve Adapazarı gibi yerlerde kurduğu hastanelerle yaralı ve hastalara büyük hizmetler vermiştir²⁴. Bu hastaneler Yunan ilerleyişine paralel olarak iç bölgelere taşınarak hizmetlerine devam etmişlerdir. Hastaneler yanında en az onlar kadar önemli olan nekahathaneleri de kaydetmek gerekmektedir²⁵. Bu sıhhi kuruluşlar ve faaliyetleri şu şekildedir:

Kırşehir Nekahathanesi; Hastanelerden taburcu edildikten sonra uzun müddet istirahat ihtiyacı olan subay sayısının çok fazla olması nedeniyle havası iyi olan Kırşehir’de bir nekahathane açılması tasarlanmıştır. Kırşehir nekahathanesinin kurulması Sıhhiye Dairesi tarafından 1921 yılının Mayıs ayının sonunda Hilâl-i Ahmer’e teklif edilmiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer, Kırşehir Mekteb-i İdadi binasını tamir ettirerek 100 yataklı bir subay nekahathanesi tesis etmiştir. Ankara’dan Kırşehir’deki nekahathaneye sevk edilen subayların nakil vasıtaları da Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır.

Kırşehir Hastanesi; 16 Ağustos 1921’de kurulan bu hastane Kırşehir Nekahathanesinin hastaneye çevrilmesi ile oluşturulmuştur²⁶. İlk kurulduğunda subay ve erlere hizmet veren hastane sonraları daha ziyade subaylara mahsus hale getirilmiştir. Hastane cepheye yakın hastanelerden nakil veya cephelerden doğrudan doğruya gelen yaralı subayları tedaviye almıştır. Hastane üç buçuk ay çalıştıktan sonra görevini tamamlayarak 1 Aralık 1921’de kapatılmıştır. Bu süre zarfında 508 kişi tedavi edilmiştir²⁷.

Ankara Hastanesi; İkinci İnönü Harbinin son günlerinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesinin teklifi üzerine Hilâl-i Ahmer tarafından

---

²³ MMV.SD.İHSR., s. 17-18.

²⁴ *Öğüt*, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S. 652, s. 1.

²⁵ Nebahat Oran Arslan, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Çalışmalarından Bazı Kesitler”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S. IV/2, 2004, s. 230.

²⁶ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1339, s. 13.

²⁷ Bu hastanede zabitan dışında Kırşehir’de yaşayan fakir halka, muhtaçlara, muhacirine ve zabitan ailelerine de hizmet verilmiştir. Bkz., *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor*, s. 14.

Ankara'da 100 yataklı olmak üzere bir Mecruhin Hastanesi açılmıştır. Hastane yoğun bir çalışmanın ardından Ravza-i Terakki Mektebi'nde kurulmuş ve Mayıs 1921'e kadar mecruh asker kabul etmiştir. Fakat mektep binasının yetmemesi, mektepteki öğrencilerin tahsillerine devam edememeleri nedeniyle hastanenin istasyon civarına taşınması uygun görülmüştür. İstasyon karşısındaki en iyi iki binadan biri subaylara, diğeri ise erlere tahsis olunarak karyola ve yatak teçhizatı oluşturulmuştur. Askerî Sıhhiye Dairesi, Ankara Hastanesi'nin ameliyathanesinin ve cerrahi aletlerinin muntazam olması nedeniyle istasyonda kurulmuş olan iki askerî hastanedeki ameliyatların da burada yapılmasını teklif etmiştir. Ankara Hastanesi'nde 840 yaralı tedavi edilmiştir²⁸.

Isparta Hastanesi; Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri esnasında faaliyette bulunmuş olan Ankara Ağır Mecruhin Hastanesi, Sakarya Zaferinden sonra bütün teçhizatı ile birlikte Isparta'ya nakledilmiştir. Isparta'da dört ay müddetle faaliyet gösterdikten sonra Haziran 1922'de malzeme ve teçhizatıyla birlikte Askerî Sıhhiye Dairesine devredilmiştir²⁹.

Konya Mecruhin Hastanesi; Hilâl-i Ahmer'in göndermiş olduğu Yedinci Sıhhiye İmdat Heyetinin Adana Kolu tarafından Aralık 1920'de Konya'da 100 yataklı Ağır Mecruh Zabitan Hastanesi kurulmuştur. Hastane, Ocak 1922'ye kadar faaliyet göstermiştir. 24 ay süren faaliyeti boyunca 2.246 ağır yaralıyı tedavi ve 1.829 ağır yaralıyı ameliyat etmiştir. Laboratuvarlarında 12.831 tahlil ve mühim miktarda tifo aşısı ve pansuman paketi hazırlamak suretiyle ordu sıhhiyesine önemli hizmetlerde bulunmuştur³⁰.

Öte yandan savaştan hemen önce hastanelerde iaşenin iyi olmadığı, yaralı ve zuefanın yeterice beslenemediği, bu durumun ordu kuvvetinin sürekli olarak azalmasına sebebiyet verdiği anlaşılmıştır. Bu amaçla ordunun şiddetle muhtaç olduğu subay ve erlerin güçlü ve kuvvetli bir şekilde kıtalarına dönebilmelerini sağlamak amacıyla hastanelerde tedavide bulunan hasta ve yaralıların 4000 kalori üzerinde iaşelerinin sağlanması sıhhiye dairesince teklif edilmiş, Vekiller Heyeti bu teklifi uygun görmüş ve ivedilikle bir tamim yayınlanmıştır³¹.

²⁸ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor, s. 15.

²⁹ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor, s. 15-16.

³⁰ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor, s. 16.; Kızılay Arşivi, nr. 44/317.

³¹ BCA, Nr. 30.18.1.1/3.30.20; MMV.SD.İHSR., s. 15.

Askerî sıhhiye alanında yaşanan gelişmeleri takip edebilmek için sıhhi alanda yayımlar da yapılmıştır. Özellikle doktorların mesleki alandaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi tarafından daha önce Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebine bağlı olarak İstanbul'da neşredilen Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye dergisinin devamı olarak aylık Askerî Tıp Mecmuası adıyla Ankara'da bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır³². Bunun yanında tıbbi müsamereler düzenlenmiştir³³.

Sıhhi Personel İhtiyacını Karşılama İçin Alınan Tedbirler; Sıhhiye Dairesi tarafından yeni açılan kurumların en büyük sorunu personel sıkıntısı olmuştur. Eksikliği hissedilen sıhhiye subay sayısını artırmak için İstanbul'dan doktor ve eczacı getirilmeye çalışılmıştır³⁴. Bunun yanında 1921 yılında ordu kadrosuna katılan sıhhiye bölüğü, seyyar hastane, sıhhiye istasyonlarının ve diğer sıhhi müesseselerin ihtiyaç duyduğu sıhhiye erlerini yetiştirmek üzere Konya'da menzil emrinde Küçük Sıhhiye Mektebi kurulmuş, burada eğitim alan erler boş kadrolara göre dağıtılmışlardır³⁵. Bunların yanında Sıhhiye Vekâleti doktor ihtiyacını karşılamak için hastane ve belediye kadrolarında bulunan doktorları ordu emrine vermek amacıyla talimatname yayınlamıştır³⁶.

Fakat artırılan kadrolara personel bulmak için alınan tedbirler yetersiz kalmıştır. Mevcut kadroların nasıl kullanılması gerektiği hususunda da kurumlar arasında itilaflar çıkmıştır. Örneğin kısıtlı olan sıhhi kadroların amacına uygun hizmet verebilmesi için Müdafaa-i Milliye Encümeni birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Müdafaa-i Milliye Encümeni, elde bulunan sıhhi personel sayısı ile tam kadrolu sıhhiye bölüğü ve seyyar hastane oluşturmanın mevcut şartlar içerisinde uygun olmayacağı görüşünü benimsemişti. Bunun yerine sıhhiye müfrezelerinin kadrolarına bir tabip ve birkaç nefer ilave edilmesini planlamıştır. Ayrıca her firkada 15 sedyeli ve iki arabaya sahip bir sıhhiye bölüğü bulundurulmasına karar verilmiştir. İlaveten üç tabip ve yeterli miktarda sıhhiye eri ve nakil vasıtaları bulunan, ağırlıkları kolordu tarafından nakledilecek on adet harp hastanesi oluşturulması kararlaştırılmıştır. İmkânsızlıklara rağmen her firkaya 200 yataklı birer seyyar hastane ile 5.400 yatak kapasiteli sabit hastane tahsis edilmeye gayret edilmiştir. Fakat Sıhhiye Dairesi Müdafaa-i Milliye

---

³² *Askerî Tıp Mecmuası*, Nr. 2, Sene 52, C. 52, Şubat 1339, s. 33 vd.; *Askerî Tıp Mecmuası*, Nr. 1, Sene 55, C. 55, Kanunusani 1926, s. 1. vd..

³³ MMV.SD.İHSR., s. 15.

³⁴ MMV.SD.İHSR., s. 14.

³⁵ MMV.SD.İHSR., s. 14.

³⁶ G. Zengin, *a.g.e.*, s. 31.

Encümeni'nin planlamasına itiraz etmiş, bu kadroların yeterli olmayacağını, dolayısıyla fayda sağlamayacağını savunmuştur. Fakat bu itiraz neticesiz kalmıştır³⁷.

Savaş boyunca sıhhi personel ihtiyacının karşılanması için Hilal-i Ahmer Cemiyeti de faaliyet göstermiştir. Cemiyetin Ankara temsilciliği Anadolu'da ihtiyaç duyulan doktor, eczacı ve diğer sıhhiye personelinin gizli yollarla İstanbul'dan Ankara'ya getirmiştir. Bu personelin seyahat, elbise ve yol masrafları da yine Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır³⁸.

Sıhhi Malzeme Eksikliği ve Alınan Tedbirler; Sıhhi malzeme eksikliği sıhhi hizmetleri olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden birisi idi. Malzeme temini özellikle I. Dünya Savaşı sonrasındaki koşullara bağlı olarak daha da zorlaşmıştı. İtilaf Devletleri'nin sıhhiye depolarına el koymasıyla durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Batı Anadolu'da ise Yunan işgalinin başlamasının hemen ardından bu bölgedeki sıhhiye depolarına Yunan birlikleri tarafından el konulmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Sıhhiye Nezareti bölgede bulunan hastanelere uyarı yazıları göndererek sıhhi malzemelerin hemen teslim edilmemesi talimatını vermiştir. Örneğin 16 Eylül 1919 tarihinde adı geçen bakanlıktan İzmir Askerî Hastanesine gönderilen bir yazıda XVII. Kolordu sıhhiye deposunda bulunan ilaç ve sıhhi malzemenin Yunanlıların eline geçmemesi için direnilmesi ve bu malzemelerin Sıhhiye Nezareti tarafından gönderilen iki memura ivedilikle teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir³⁹. Fakat bu tür çabalar neticesiz kalmış, Milli Mücadeleye girildiğinde sıhhiye depolarının çoğu İtilaf Devletlerinin ve Yunan tarafının eline geçmiştir.

Bu şartlar altında sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler yeterli malzeme ve donanımına sahip olamamışlardır. Özellikle ilaç, pamuk, gazlıbez, çeşitli solüsyonlar ile ameliyat araç gereçlerinin sıkıntısı çekilmiştir⁴⁰. Bu olumsuzluklar göz önünde bulundurularak Sakarya Savaşı sırasında bölüklerin ve hastanelerin sıhhi malzemelerinin tamamlanması için bazı tedbirler alınmıştır⁴¹. Örneğin Doğu ve El-cezire Cephelerindeki sıhhiye depoları ve malzemesi Batı Cephesine kaydırılmıştır. Buna ek olarak İstanbul Askerî Sıhhiye Depolarında bulunan çok sayıda ilaç ve malzeme Anadolu'ya aktarılmıştır⁴².

---

³⁷ MMV.SD.İHSR., s. 13.

³⁸ *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor*, s. 19.

³⁹ BOA, DH.İ.UM, nr. 19/-08, 1/74.

⁴⁰ Ayıştı, *a.g.m.*, s. 17.

⁴¹ MMV.SD.İHSR., s. 14.

⁴² MMV.SD.İHSR., s. 15.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de sıhî malzeme tedarikinde önemli katkılar sağlamıştır. Bunlar arasında çeşitli aşılar, serum, manganit, potas, pamuk ve alkol gibi acil ihtiyaçlar yer almaktadır. Cemiyet yaralılara ilk müdahalelerde ihtiyaç duyulan ve tüketimi son derece yaygın olan sargı bezi üretimine de önem vermiştir. Bu amaçla Konya Hastanesinde bir bölüm oluşturularak sargı bezi imal edilmiştir⁴³.

Yaralı ve hasta askerlerin tedavisi sırasında en çok ihtiyaç duyulan malzemelerden birisi de hastane mefruşatı idi. Hatta hastanelerin yatak kapasiteleri harbin durumuna göre artırılınca yatak sayısı savaştan orduların ihtiyacına cevap verememiştir. Bu nedenle ihtiyaç nispetinde diğer cephelerden yatak getirilerek Batı ve Güney Cephelerinin hastaneleri takviye edilmiştir⁴⁴.

Salgın Hastalıklarla İlgili Alınan Tedbirler; Gerek Sakarya Savaşı öncesinde gerekse harp sırasında bulaşıcı hastalıklar hususunda oldukça titiz davranılmıştır. Düzenli Ordunun her geçen gün büyümesi, orduya sürekli cephe gerisinden ikmal erlerinin katılması, Anadolu'da yer yer salgın hastalıkların mevcut olması ve hava koşulları salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırmıştır. Öte yandan savaştan ordunun salgın hastalıklardan uzak tutulması gerekmiştir. Bu nedenle hastalıklarla mücadeleyle ilgili birtakım tedbirler alınmıştır. Buna göre⁴⁵;

1- İmkân nispetinde temizlik, buhar ve tütsü vasıtalarının tamamlanmasına önem verilmiştir. Bunun yanında fırkalarda bir doktor, on er, iki kazan ve iki binek hayvanından oluşan küçük temizlik müfrezeleri teşkil edilmiştir. Bu müfrezeler birliklerin temizliğini sağlamıştır.

2- Temizliğin sadece fırkalarda yapılması yeterli görülmemiş, celp ve sevk edilecek erlerin temizliğine de önem verilmiştir. Bunun yanında askerliğe elverişli olmayarak sevk edilen ve maluliyeti oluşan erlerin muayene ve temizliklerini sağlamak üzere ahz-ı asker kalemleri maiyetine birer baştabip tayin edilmiş, büyük sevkiyat merkezlerinde temizleme istasyonları oluşturulmuştur.

3- Askerî birlikleri salgın hastalıklardan koruyacak diğer bir zaruri tedbir ise aşılar idi. Fakat Anadolu'nun İstanbul ile haberleşme ve ulaşımının kesilmesi nedeniyle aşılar Anadolu'ya getirilememiştir. Erlerin aşısız

---

⁴³ *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921*, Yay. Haz.: İsmail Hacifettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 45.

⁴⁴ MMV.SD.İHSR., s. 14.

⁴⁵ MMV.SD.İHSR., s. 10.

kalmasının ilerde sorun yaratacağı ve sıkıntılı vakaların ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurularak İstanbul'dan bir uzman getirilerek Cebeci Merkez Hastanesi'nde ihtiyacı karşılayacak şekilde aşı hazırlanmıştır. Bilahare bu hastanenin kadrosu genişletilerek Ankara'da bir aşı hazırlama yeri ve kimyahane açılmıştır. Aşı imalathanesi Birinci İnönü Harbinden hemen önce Sivas'a nakledilerek orada faaliyete geçirilmiştir⁴⁶. Sivas aşı laboratuvarının yetmemesi üzerine Batı Cephesi için çiçek aşısı dışındaki aşılari yapmak üzere 1921'de Konya'da aşı imaline başlanmıştır. Çiçek aşılari İstanbul'dan da gönderilmiştir⁴⁷. Bu arada Diyarbakır ve Erzurum'da aşı üretimine devam edilmiştir.

1921 yılı başlarında Ankara, Konya, Eskişehir'de sevkiyat erleri arasından lekeli humma, hummâ-yi râciâ, dizanteri, nezle-i müstevliye başgöstermiştir⁴⁸. Bu hastalıklar yanında frengi de önemli bir tehdit oluşturmuştur. Hatta TBMM'nin çıkarmış olduğı ilk kanunlar arasında frengiyle mücadelenin yer alması bunun ciddiyetini ortaya koymuştur. TBMM hükümeti 7 Mart 1921 tarihli ve 90 numaralı "*Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*" ile frengili hastaların devlet tarafından ücretsiz olarak tedavi edilmelerini sağlamıştır⁴⁹. Orduya frengi hastalığının yayılmaması için frengili askerler tedriç edilerek tedavi edilmişlerdir. Ayrıca bu hastalığa yakalanmış erler için farklı bir sevkiyat planı hazırlanmıştır.

Görüleceğı üzere salgın hastalıkların orduya sirayet etmemesi ve görüldükleri mahalde yok edilmesi amacıyla gerekli tedbirler ivedilikle alınmıştır. Sevkiyat erleri, büyük menzil sevkiyat merkezinde, ordu, kolordu ve fırka merkezlerinde sıhhi muayeneye tabi tutulmuştur. Ayrıca erler mutlaka temizleme işlemine alınmışlardır. Birliklere aşı tatbik edilmiş, hastalık görülmesi durumunda müfrezeler tecrid ve karantinaya alınmışlardır. Böylece seyyar ordunun salgın hastalıklardan korunması sağlanmıştır⁵⁰.

Fakat Batı Cephesine Anadolu'nun her köşesinden ikmal erleri geldiğinden salgın hastalıklar tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Özellikle sevkiyat merkezlerinde, depo kıtaatında, Adana Cephesi'nde, II. Kolorduda ve Garbi Anadolu Menzil Kıtaat ve müesseselerinde lekeli humma ve râciâ

---

⁴⁶ MMV.SD.İHSR., s. 10.

⁴⁷ MMV.SD.İHSR., s. 20.

⁴⁸ MMV.SD.İHSR., s. 18.

⁴⁹ Ceride-i Resmîye, 7 Mart 1337/7 Mart 1921, Nr; 5, Sene;1, s. 6-7; Ayfer Tantay, "Milli Mücadele Yıllarında İzmir'de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, (2007/Güz), s. 44.

⁵⁰ MMV.SD.İHSR., s. 18.

vukuatı eksik olmamıştır. Özellikle Ankara Garnizonunda 1921 yılı Mayıs ayında 250 hummâ-yi râcia vakası görülmüştür⁵¹.

Salgın hastalıkların Anadolu'nun her yerinde görülmesi Sıhhiye Dairesi'ni temkinli davranmaya sevk etmiştir. Zira salgın hastalıklar cephede bulunan erlerden daha ziyade geride bulunan sevkiyat erleri arasında görülmekte idi. Bir başka ifade ile salgın hastalığı bulunan erlerin % 90'ı henüz kıtalarına dahil olmayan, sevkiyat erlerinden oluşuyordu⁵². Bu amaçla daire, yürürlükteki “*Emrâz-ı Sâriye ve İstılâiye Nizamnamesi*”⁵³ gereğince acil tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bütçeden temizlik için ayrıca tahsisat almağa ihtiyaç görülmüştür. Bunun yanında salgın hastalıkların ortadan kaldırılması hususunda gerekli emirler verilmiş ve tedbirlerin uygulanmasında ihmali görülen kumandanların cezalandırılacağı tamimlerle bildirilmiştir⁵⁴.

Temmuz, Ağustos zarfında salgın hastalıklar birkaç vakaya inmiştir. Fakat sevkiyat erlerinin mütemadiyen gelmesi hastalıkların tamamen yok edilmesine mani olmuştur. Bununla beraber gerek kıtalarda ve gerek sevkiyat ve orduya giriş sırasında alınan sert tedbirler sayesinde Batı Cephesinde 1921 Eylülünde yalnız bir lekeli humma ve iki râcia görülmüştür. Bu konuda titiz davranılması sebebiyle ordu salgın hastalıklardan korunmuş, Sakarya Savaşı sırasında bu alanda büyük bir başarı elde edilmiştir⁵⁵.

Ekim ayından itibaren bilhassa merkezde ve Doğu cephesinde lekeli humma ve râcia hastalıkları yeniden artış göstermiştir. Kasım, Aralık ve Ocak aylarında ise alınan tedbirlere rağmen hastalıklar devam etmiştir. Ankara'da lekeli humma vakası oldukça artmış, hatta bu sebepten iki doktor vefat etmiştir. Bunun üzerine hastalıklarla mücadele için daha sert tedbirler alınmış, bilhassa seyyar ordunun korunması için Ankara ve Konya temizleme merkezlerinden ayrı olarak Batı Cephesi için Sivrihisar, Sarayönü, Akşehir ve Bolvadin'de de büyük temizleme, muayene ve tecrit merkezleri kurulmuştur. Keza, tren vagonlarının temizliği titizlikle takip edilmiştir. Bu şekilde erlerin hastaliksız olarak seyyar orduya gönderilmeleri temin edilmiştir. Kolordu ve fırka merkezlerinde hatta alay merkezlerinde

---

⁵¹ MMV.SD.İHSR., s. 19.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 8, İctima Senesi 1, 147. İctima, (08.02.1337), s. 137.

⁵³ 31 Mart 1331 tarih ve 277 numaralı “*Emrâz-ı Sâriye ve İstılâiye Nizamnamesi*” için bkz. Düstur, Tertip 2, C. 6, (1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330), Matbaa-yı Amire, Dersaadet, 1334, s. 585-601.

⁵⁴ MMV.SD.İHSR., s. 19.

⁵⁵ MMV.SD.İHSR., s. 19.

dahi sıhhi muayene ve temizleme işlemleri tekrar edilerek Batı Cephesinin salgın hastalıklardan uzak tutulması sağlanmıştır⁵⁶.

Öte yandan bu dönemde Anadolu'nun her tarafında sıtma hastalığı görülmüştür. Erlerin bir kısmında da bu hastalığın görülmesi acil tedbir alınmasını gerektirmiştir. Bu amaçla sıtma hastalığına karşı kinin dağıtımı yapılmıştır. Tedavinin sıkı bir şekilde takip edilmesi sayesinde sıtma vakaları asgariye indirilmiş, orduda sıtma salgını yaşanmadan Sakarya Savaşı atlatılmıştır⁵⁷.

Bununla birlikte Batı Cephesinde bulunan köylerde ortaya çıkan çiçek, dizanteri, karahumma, lekeli hummaya karşı gerekli tedbirler de alınmıştır. Bu anlamda hastalığın görüldüğü yerlerde temizleme işlemleri yapılmış, aşı tatbik edilmiş böylece hastalık bulunduğu alanda yok edilmiştir. Keza, Doğu Cephesinde iskorbüt vakası baş göstermiş ise de alınan tedbirler sayesinde salgın haline dönüşmesi engellenmiştir⁵⁸. Sıhhi istihbarat çerçevesinde Mersin'de Fransız erlerde kara veba, Batum'da kolera ve veba vukuatı olduğu haber alınmış, bunun için gerekli tedbirler alınmıştır⁵⁹.

Anlaşılabacağı üzere doktor, sıhhi malzeme ve sıhhi vasıtaların eksikliğine rağmen aşı, temizlik, hijyen, tedavi ve istihbaratta titizlik gösterilmesi sayesinde Sakarya Savaşı sırasında orduda büyük salgınlar görülmemiştir.

Sevk

Sakarya Savaşı sırasında yaralı veya hasta askerler daha önceki harplerde de görülen sevkiyat planı çerçevesinde sargı mahallerine ya da hastanelere nakledilmişlerdir. Bu savaş sırasında yaralı ve hasta askerlerin sevkياتına yönelik yeni tedbirler alınmıştır. Buna göre yaralı ve hasta sevki yalnızca sıhhiye erleri vasıtasıyla gerçekleştirilecek, silahlı asker geri hatlara kesinlikle gönderilmeyecektir. Sevkiyatın sorunsuz bir şekilde gerçekleşebilmesi için yaralı ve hasta askerlerle ilgilenecek olan silahsız erler ile sedyeci sayıları arttırılmıştır. Zira, önceki savaşlarda yaralı askerlerin cepheden sevkleri bir kısım sorunlar ortaya çıkarmıştı. Örneğin İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde hafif veya ağır yaralanmış bir erin yanında üç-dört silahlı erle birlikte cephe gerisine gönderildiği

---

⁵⁶ MMV.SD.İHSR., s. 19.

⁵⁷ MMV.SD.İHSR., s. 20.

⁵⁸ MMV.SD.İHSR., s. 20.

⁵⁹ MMV.SD.İHSR., s. 10.

görülmüştür. Hatta yaralı subaylardan bazılarının bölük başçavuşu tarafından cephe gerisine götürülmeleri nedeniyle bölükler komutansız kalmıştır⁶⁰.

Sevk sistemindeki en önemli sıkıntı nakil vasıtalarının yetersizliği idi. Nakliye araçlarının azlığı nedeniyle ayağından vurulmuş olan askerlerin dahi yaya olarak sevk edildikleri görülmüştür⁶¹. Sıhhiye bölüklerinin nakil vasıtalarının eksikliği öncelikle cephe şartları içerisinde karşılanmaya çalışılmış bunun yetmemesi durumunda Ankara ve Konya'dan tamamlanmasına gayret edilmiştir⁶². Yaşanılan aksaklıklara rağmen yaralı sevki yolunda gitmiştir. Ağır yaralılar sedyelerle, hafifleri arabalarla ve daha hafif yaralılar ise yaya olarak nakledilmişlerdir. Yaralıların nakli için sıhhi nakliye araçlarının yanında cephe ve erzak kollarından da istifade edilmiştir⁶³.

Nitekim Sakarya Savaşı sırasında XI. Tümenin 126. Alayında Teğmen rütbesiyle görev alan Ali Kadri Köprülü Anadolu'da Hayat ve Hatıratım-Anadolu'da İstiklal Mücadelesi- adlı hatıratında yaralıların otomobille sevki ile ilgili bilgiler vermektedir. O, Sakarya Harbinin beşinci günü yani 28 Ağustos 1921'de Haymana'daki durumu anlatırken, yaralıların oldukça fazla olduğunu, yollarda yaralıları görüldüğünü, bu yaralıların otomobil ve arabalarla mütemadiyen taşındığını, taşınan yaralıların had ve hesabının olmadığını, alayların ise su gibi eridiğini ifade etmiştir⁶⁴.

Harp sırasında yaralı ve hastaların sevkleri konusunda Hilâl-i Ahmer'in özellikle araba tedarikinde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bu amaçla İstanbul'da satışa sunulan bazı otomobiller, Hilâl-i Ahmer tarafından satın alınarak Anadolu'ya getirilmiştir. Bu süreçte cemiyetin yaralı ve hasta nakliyatında kullanılmak üzere 22 otomobil temin ederek bunlardan 16'sını askerî sıhhiye emrine verdiği anlaşılmaktadır. Tahsis edilen bu otomobillerin bütün yedek malzemesi cemiyet tarafından tedarik edilmiş, şoförlerinin aylıkları da yine cemiyet tarafından karşılanmıştır. İstiklal Harbi'nin bitiminden sonra bu otomobiller orduya bağışlanmıştır⁶⁵.

---

⁶⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990, s. 405.

⁶¹ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 416; Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri*, C. 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 413.

⁶² MMV.SD.İHSR., s. 14.

⁶³ MMV.SD.İHSR., s. 15.

⁶⁴ Ali Kadri Köprülü, *Anadolu'da Hayat ve Hâtıratım- Anadolu'da İstiklâl Mücadelesi-*, Yay. Haz., Hamit Pehlivanlı, TTK. Yay., Ankara, 2011, s. 96-97.

⁶⁵ *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor*, s. 18-19; *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, s. 50.

Sakarya Harbi sırasında yaralı Türk askerlerinin sevkياتına katkı sağlayan cemiyetlerden birisi de Amerika Şark-ı Karib Muâvenet (Near East Relief Society) Heyeti'dir. Bu heyet yaralı sevkياتında kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne kamyon tahsis etmiştir⁶⁶.

Sevk-i Mecruhin Komisyonları yaralı ve hastaların sevkinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Örneğin Yunan birliklerini takip eden II. ve V. Kolordular için Çay, Bolvadin, Emirdağ mntikasında düzen alınmış, Çay'a yetiştirilen sevk-i mecruhin vasıtasıyla yaralı ve hastaların Konya mntikasına nakilleri sağlanmışır⁶⁷. Bunun yanında Polatlı- Maliköy Sevk-i Mecruhin Komisyonu da nakillerde önemli hizmetler vermiştir.

Bu muharebede, yaralı ve hastaların en önemli tedavi merkezi Ankara'dır. Yaralı ve hasta askerler, öncelikle buradaki hastanelere sevk edilmişlerdir. Ankara'daki hastanelerin ve sağlık merkezlerinin bir süre sonra dolması üzerine yaralılar Keskin, Yahşihan, Çankırı ve Çorum'daki hastanelere gönderilmişlerdir. Cepheden Ankara'ya gelen yaralılar hemen tedavi altına alınmakta, mümkün olan en kısa sürede diğer bölgelere nakledilmekte idiler. Zira yeni gelecek olan yaralılar için hastanelerde yer açmak gerekiyordu. Sevkinde sakınca görülecek derecede ağır yaralılar Ankara'daki hastanelerde bırakılmışlardır. Nakil esnasında yarası hafif olanlar yürüyerek, ağır olanlar ise temin edilen araba veya kağnılar ile Keskin, Yahşihan, Çankırı ve Çorum istikametine gönderilmişlerdir. Ankara'dan Yahşihan'a kadar dekovil hattının bulunması sevkياتı nispeten kolaylaştırmıştır. Ankara-Yahşihan arasında yaralı nakli bu dekovil hattı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yahşihan'dan Keskin'e hasta nakli ise genellikle kağnılar ile yapılmıştır⁶⁸.

Ankara'dan Keskin'e gitmek oldukça meşakkatli idi. Bununla ilgili bir örnek durumun zorluğunu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Cephede görev yapan Teğmen Hulusi (Atak), Sakarya Savaşı'nın ilk günlerinde yaralanmış, at arabasıyla demiryoluna nakledilerek buradan trenle Ankara'ya sevk edilmiştir. Ağır yaralı olmadığı için Keskin hastanesine gönderilmesine karar verilmiştir. Hulusi Bey, dekovil hattı vasıtasıyla Ankara'dan Yahşihan'a ulaşmış, buradan diğer yaralılarla birlikte Keskin'e ulaşmak için kağnılara nakledilmiştir. Teğmen, bu yolculuğu anlatırken Yahşihan- Keskin arasının 30 kilometre olduğunu ancak sevk vasıtalarının ilkel olması nedeniyle yolun bir gün sürdüğünü dile getirmiştir. O, yolculuğun oldukça sıkıntılı olduğunu, yaysız, küçük bir engelde dahi sarsılan bu vasıtaların

---

⁶⁶ Kızılay Arşivi, nr. 94/159.

⁶⁷ MMV.SD.İHSR., s.18.

⁶⁸ Müderrisoğlu, *Mali Kaynaklar...*, s. 416; Özbay, *a.g.e.*, C. 1, s. 413.

yaralıların acılarını daha da artırdığını, mevsimin sıcak olması nedeniyle yaralıların sancılar içinde inlediklerini ifade etmiştir. Teğmen Hulusi, kağnıların bazı güzergâhlarda mola verdiklerini, yürüyebilecek durumda olan yaralıların çeşme başlarında ellerini ve yüzünü yıkadıklarını, ardından kağnıda bulunan diğer yaralılara su taşıyarak yardımcı olduklarını belirtmiştir⁶⁹.

Öte yandan tedavi edilen hastaların memleketlerine sevklerinde de ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu amaçla hasta ve malul erlerin sevklerinde yaşanan problemler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Zira cepheye çarpışarak memleketlerine sevk edilen hava değişimi almış askerler ile malullerin elbisesiz ve perişan bir halde kaldıkları görülmüştür. Bu acıklı durumun önüne geçebilmek için sevkியatın yapıldığı yol güzergâhında ve Sertabiplikler nezaretinde olmak üzere bir “*muallim-i sıhhiye küçük zabitanı*”, iki sıhhiye eri, on yatak ve bir binek hayvanından ibaret sıhhiye istasyonları faaliyete geçirilmiştir. Bu şekilde mevcut sıhhiye teşkilatı kadrosuna 300 adet sıhhiye istasyonu ilave edilmiştir⁷⁰.

Ayrıca hastanelere uğramaksızın yaya olarak gidecek hafif yaralı ve hastaların takip edecekleri yol üzerinde Sıhhiye Muavenet Merkezleri tesis edilmiştir. Bu merkezde askerlerin yaraları sarılmış, sıcak yemek verilerek istirahatları sağlanmıştır⁷¹.

Bununla birlikte yaralı ve hasta erlerin sevkini sağlamak amacıyla 28 Ekim 1920’de Sevk-i Zuefa Nizamnamesi çıkartılmış idi⁷². Ancak nizamname mali sebeplerden dolayı layıkıyla uygulanamamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi amacı ile her bir hasta er için günlük 30 kuruş iaşe, 70 kuruş iskân ve nakliye masrafı verilmesi düşünülmüştür. Bu masrafın Levazımat-ı Umumiye Şubesince ödenmesi teklif edilmiştir. Bu şekilde zayıf ve hasta erlerin iaşeleri ve sevkleri sağlanmaya çalışılmıştır⁷³.

Sevkiyat sırasında askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bazı istasyonlarda çayhaneler de tesis edilmiştir. Özellikle Hilâl-i Ahmer çayhaneleri yaralı ve hasta askerlere önemli hizmetler vermiştir. Cemiyetin bölgeye göndermiş olduğu Yedinci Sıhî İmdat Heyeti tarafından Polatlı-Malîköy, Konya, Yenice, Çay, Ulukışla, Ilgın ve Araklı’da çayhaneler tesis

---

⁶⁹ Alptekin Müderrisoğlu, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü*, Kastaş Yay., İstanbul, 2004, s. 408.

⁷⁰ MMV.SD.İHSR., s.14; *Türk İstiklâl Harbi*, C. 2, 5nci Kısım, 2nci Kitap, s. 483.

⁷¹ MMV.SD.İHSR., s.17.

⁷² *Düstur*, Tertip 3, C. 1, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 108-109.

⁷³ MMV.SD.İHSR., s.14.

edilmiştir⁷⁴. Muharebenin şiddetine maruz kalmış yaralı ve hasta askerler menzil noktalarında açılan bu çayhanelerde dinlenmişlerdir. Ayrıca buralarda askerlere çay ve çorba dağıtılmıştır. Bu tür çayhaneler muharebe müddetince hemen hemen bütün cephelerde açılarak faaliyette bulundurulmuştur⁷⁵.

Ordunun aldığı düzene göre çayhaneler ihtiyaç olan bölgelere nakledilmişlerdir. Örneğin İnönü Savaşları sırasında Eskişehir istasyonunda açılan Hilâl-i Ahmer çayhanesi daha sonra Sakarya Harbi dolayısıyla Polatlı'ya ve Temelli'ye bağlı Maliköy istasyonlarına nakledilmiştir⁷⁶. Polatlı ve Maliköy çayhanesinde, sevk edilen malûl, mecruh ve hasta askerlere 20.000 çay dağıtılmıştır. Benzer şekilde Konya bölgesinde bulunan Çay istasyonunda açılan çayhanede ise yaralı ve hasta askerlere 5.000 çay dağıtılmıştır⁷⁷.

Tedavi

Sakarya savaşı sırasında da diğer savaşlarda uygulanagelen tedavi basamakları takip edilmiştir. Buna göre cephede yaralananlar ilk olarak cephe sargı yerinde toplanmışlardır. Yaralılar burada sınıflandırılarak hafif olanlar ayakta tedavi edilerek tekrar cephe hattına gönderilmişlerdir. Yarası daha ağır olanlar seyyar hastanelere nakledilerek tedaviye alınmışlardır. Seyyar hastanelerde müdahale edilenlerden tedavisi uzun sürecek olanlar ise bölgedeki sabit hastanelere gönderilmişlerdir. Tedavisi çok uzun zaman alacak olan ve rutine binen yaralı ve hastalar hastanelerde yer açmak için nekahathanelere alınmışlardır. Tedavisi biten, malûliyeti kesinleşen veya hastalığının iyileşmesi için hava değişimine ihtiyacı olanlar memleketlerine sevk edilmişlerdir⁷⁸.

Sakarya Savaşı'nın başlangıcında erlerin en önemli sağlık problemi ayak vurgunu idi. Zira Kütahya Eskişehir harbinde geri çekilme esnasında erlerin çoğunda uzun yürüyüşten kaynaklanan ayak vurgunları oluşmuştur. Öncelikle kıtalarda bu hastalığın tedavisi yapılmıştır. Savaş başlarken acilen tedavi edilmesi gereken diğer bir hastalık ise nefes darlığı ve sindirim bozuklukları idi. Savaşın şiddetli olması nedeniyle cepheye çok sayıda ikmal eri sevk edilmiştir. Fakat sevk edilen bu erlerin teçhizatı tamamlanamamıştır. Birçok asker elbisesiz, kaputsuz ve yorgun vücutlarıyla kıtalara intikal etmiştir. Bu nedenle birliklerde nefes darlığı ve sindirim hastalıkları baş

⁷⁴ Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, s. 38, 48.

⁷⁵ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Rapor, s. 19.

⁷⁶ Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, s. 38, 48.

⁷⁷ Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, s. 38, 48.

⁷⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1766, Gömlek: 31, Belge nr. 31-1.

göstermiştir⁷⁹. Bu hastalıklar tedavi edilerek erlerin güçlendirilmesi için serum tatbik edilmiştir. Ayrıca orduda hijyen koşullarını iyileştirmek amacıyla askerlerin temizliğine de dikkat edilmiştir.

Diğer taraftan Türk Ordusunun ileri harekâtı esnasında güzergahtaki köy ve kasabaların düşman tarafından tamamen yakılması hastaneleri zor duruma düşürmüştür. Bunun üzerine gerekli tedbir alınmış, merkezde bulunan “bavman” çadırları cepheye gönderilerek, seyyar hastanelere verilmiştir⁸⁰. Öte yandan Cepheden gelen mecruh sayısındaki anormal artışlar yaralı ve hastaların uzak bölgelere sevkini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle yaralıların tedavileri gecikmiştir⁸¹.

Sakarya Harbi esnasında cephede yaralı ve hasta askerlerin akın akın sevk edildikleri Ankara’da adeta sıhî bir seferberlik ilan edilmiştir. Sıhhiye Reisi Albay İbrahim Tali Bey, yaralı ve hastaları hastanelere yerleştirme hususunda görülen aksaklıkları ve imkânsızlıkları gidermeye çalışmış, Cebeci Hastanesine ek olarak Rum okulu, Şarkışla ve bazı camiler hastane şekline sokulmuştur. Bunun yanında sürekli artan ihtiyaca cevap vermek için Ankara Ahırlı Oteli, Taşhan ve Yahudi Mahallesinde Hamamönü’nde uygun olan evler hastaneye çevrilmiştir. Hatta ahırlar temizlenerek yaralılara yatacak yer temin edilmiştir. Ancak cepheden gelen yaralı sayısının çok fazla olması nedeniyle Ankara’daki hastanelerde büyük bir izdiham yaşanmıştır⁸². Bu izdihamı önlemek için hasta ve yaralılar geri hatlarda açılan hastanelere nakledilmişlerdir. Öte yandan yaralıların taşınacağını haber alan Sincanlılar yaralı askerler için yiyecek ve içecek hazırlamışlardır. Hazırladıkları yoğurt, ayran ve sütleri Ankara istasyonuna getirerek yaralı askerlere bizzat kendileri ikram etmişlerdir⁸³.

Çorum ve Çankırı’ya yaralıların intikalinin başlamasıyla birlikte burada halkın ve Hilâl-i Ahmer’in desteğiyle 1.000 yataklı ve Kastamonu’da 700 yataklı birer hastane oluşturulmuştur⁸⁴. Yine Hilâl-i Ahmer Isparta Hastanesi de Sakarya Harbi sırasında önemli hizmetler vermiştir⁸⁵. Bu hastanelerde hasta bakıcılığı görevi önlerine numaralar yazılmış gömleklerle sıhhiye kıyafeti giydirilmiş malûl erler tarafından yürütülmüştür. Zira savaşın şiddeti sağlam erlerin mutlaka cephede kullanılmasını gerektirmiştir⁸⁶. Bunun

---

⁷⁹ MMV.SD.İHSR., s.17-18.

⁸⁰ MMV.SD.İHSR., s.18.

⁸¹ *İkdam*, 12 Eylül 1337/12 Eylül 1921, nr. 8797, s. 1.

⁸² Özbay, a.g.e., C. 1, s. 413.

⁸³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, TTK. Yay., Ankara, 1996, s. 23.

⁸⁴ Ayıışı, a.g.m., s. 21.

⁸⁵ *Milli Mücadele’de Hilâl-i Ahmer*, s. 41.

⁸⁶ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 413-414.

yanında zaman zaman yaralı asker ve komutanların harp bölgesini terk etmediği de görülmüştür⁸⁷.

Harp esnasında milletvekili hekimler de bizzat bu çalışmalara katılmışlardır. Mesela Operatör Dr. Rıza Nur ve Operatör Dr. Emin Bey hastane şeklinde düzenlenen sanat okulu ile kız öğretmen okulunda görev yapmışlardır. Dr. Rıza Nur hatıralarında yatak sıkıntısı çekildiği için terzi dükkânlarındaki paçavralar ile kırpıntı yünlerin toplattırılarak, bunların talaşla karıştırıldığını, böylece yaralı ve hastaların yatak ve yastık ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığını ifade etmiştir⁸⁸.

Harp sırasında salgın hastalıklarla da mücadele edilmiştir. Zira savaş sırasında salgın hastalıkların yayılması sıhhiye dairesini endişelendirmiştir. Gerek savaş öncesinde alınan tedbirler gerekse savaş sırasında bu konu üzerinde titizlikle durulması büyük salgınları önlemiştir. Fakat hastalıklar salgın haline dönüşmeye de görülmeye devam etmiştir. Zira 1921 yılında en yaygın olarak görülen hastalıklar lekeli humma, hummâ-yi râcıa, dizanteri, yılançık, kabakulak, nezle-i müstevliye ve iskorbit idi. En fazla vefaat nezle-i müstevliye kaynaklı olmuştur. Bu hastalığa 6454 kişi yakalanmış, bunlardan 755'i vefat etmiştir. Bunu dizanteri takip etmiştir. Dizanteri hastalığına 1984 asker yakalanmış, bunlardan 286'sı yaşamını yitirmiştir⁸⁹. Ayrıca sıtma da tedavi edilmesi gereken hastalıklardan birisi olmuştur. Zira bu hastalığın salgın haline dönüşmemesi için titiz davranılmıştır. Salgın hastalıklarla ilgili alınan tedbirler ve uygulanan tedaviler sayesinde büyük salgınlar engellenmiş, durum tehdit olmaktan çıkarılmıştır⁹⁰.

Sakarya Harbi sonrasında ordunun siklet merkezi güneye kaydırılmış olduğu için harp esnasında tesis edilmiş bulunan sıhhi müesseselerden ihtiyaç görülmeyenler Batı Anadolu Menzil emrine nakledilmiştir. Cephe ve menzil mntukalarındaki sabit hastanelerin yatak adedi yeniden düzenlenmiştir⁹¹.

İmkânsızlıklara rağmen yapılan fedâkar çalışmalar ve zamanında alınan tedbirler sayesinde Sakarya Harbi sırasında sıhhi hizmetler en az sorunla atlatılmıştır. Bu durumun bir göstergesi olarak savaşın bitiminde Garp

---

⁸⁷ Mücahit Özçelik, "Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 2011, s. 201-202.

⁸⁸ Rıza Nur, *Millî Kıyam Millî Mücadele'nin İç Yüzü*, Yay. Haz.Yalçın Tokar, Tokar Yay., İstanbul, 1994, s. 274-275.

⁸⁹ MMV.SD.İHSR., s. 38.

⁹⁰ MMV.SD.İHSR., s. 17-18.

⁹¹ MMV.SD.İHSR., s. 18.

Cephesi Kumandanı İsmet Paşa sıhhiye teşkilatına teşekkür etmiştir⁹². Bu mesaj şu şekildedir;

“Garb Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’nın teşekkür mesajı

20.9.1337 (20 Eylül 1921)

Suret

Yapılan tahkikat neticesinde yara ihtilâtâtının gayet az olduğu ve vesâit-i nakliye noksanına rağmen yaralı nakliyatının hüsn-ü suretle tedvir edildiği bilhassa ileri hatlarda hizmet-i sıhhiyenin muntazam surette cereyan etmiş olduğu ve hastanelerde de yaralılara iyi bakıldığı anlaşılmıştır. Gösterdikleri faaliyet ve vazifeperverlikten dolayı ordumuzun heyet-i sıhhiyesine ilanen teşekkür eder ve bu teşekkürâtımın kıt’aat ve hastahane etibbasına kadar iblâğımı rica ederim.

Garb Cephesi Kumandanı İsmet

1.2.3.4 ve 5 nci Kolordu Kumandanlıklarına, Kocaeli Grubu Kumandanlığına, Menzil Müfettişliğine, (Ankara ve Konya), 3. 12nci Seyyar Sertababetine ve Müstakil Kıtaat ve Hastanelere”⁹³.

SONUÇ

Sakarya Harbi çok çetin ve kanlı mücadelelerle geçmiş, bu durum sıhhi hizmetlerin işleyişini oldukça zorlaştırmıştır. Ancak yaşanan sıkıntılara ve imkânsızlıklara rağmen sıhhi hizmetler titizlikle yürütülmeye çalışılmıştır. Nitekim askerî sıhhiyenin ihtiyacı olan sıhhiye bölükleri, seyyar hastaneler ve sıhhiye istasyonları oluşturulmuş, bu kurumların personel ihtiyacını gidermek için İstanbul’dan doktor ve eczacı getirilmiştir. Bunun yanında sıhhiye erlerini yetiştirmek üzere Konya’da menzil emrinde küçük sıhhiye mektebi kurulmuş, burada eğitim alan erler boş kadrolara göre dağıtılmışlardır. Bölüklerin ve hastanelerin sıhhi malzeme ihtiyacını karşılamak için Doğu ve El-cezire Cephelerindeki sıhhiye depoları ve malzemesi Batı Cephesine kaydırılmıştır. Buna ek olarak İstanbul Askerî Sıhhiye Depolarında bulunan çok sayıda ilaç ve malzeme Anadolu’ya aktarılmıştır.

Bu savaş sırasında mecruh ve hasta askerlerin sevkياتına yönelik yeni tedbirler alınmıştır. Buna göre mecruh ve hasta sevki yalnızca sıhhiye erleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiş, silahlı asker geri hatlara kesinlikle

---

⁹² MMV.SD.İHSR., s. 18.

⁹³ MMV.SD.İHSR., s. 18.

gönderilmemiştir. Ayrıca salgın hastalıkların orduya sirayet etmemesi ve görüldükleri mahalde yok edilmesi amacıyla gerekli tedbirler ivedilikle alınmıştır. Fakat Batı Cephesine Anadolu'nun her köşesinden ikmal erleri geldiğinden salgın hastalıklar tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

Alınan bu tedbirlere rağmen Sakarya Harbi, Milli Mücadele Döneminde en fazla zayıatın yaşandığı savaştır. Nitekim İstiklal Harbinin genel zayıatına bakıldığında şehid olanların % 35'i, yaralananların % 43,68'i, esir düşenlerin % 37,32'si bu savaşta oluşmuştur. Bu durum sıhhi hizmetlerin de oldukça zorlu geçtiğinin önemli bir göstergesidir.

Sakarya Savaşında sağlık hizmetlerinin aksamasındaki en önemli etkenler arasında, sağlık personeli yetersizliği, tıbbi cihaz ve malzeme eksikliği gelmektedir. Bu eksikliklerden dolayı hemen hemen savaşların tamamında oluşturulan sıhhi planların uygulanmasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Tıbbi malzeme ihtiyaçlarının yeterli derecede karşılanmamasının temel sebebi ise dışarıya bağımlı bir yapının olmasıdır. Bunun yanında özellikle İstiklal Harbi esnasında Mondros Mütarekesine bağlı olarak İstanbul'un işgali ve Anadolu ile irtibatının kesilmesi malzeme tedarikini zorlaştıran hususlardandır.

Neredeyse bütün savaşlarda ortak olarak görülen bu tür yapısal sorunlar hasta ve yaralı sayısını artırmıştır. Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen cephede yaralanan veya hastalanan askerlerin tedavisi için olağanüstü bir çaba gösterilmiştir. Bunun için sağlık sistemi dönemin koşullarına adapte edilmeye çalışılmış, sıhhiye personelinin sevk ve idaresi ivedilikle gerçekleştirilmiştir. Doktor ihtiyacını karşılamak için tedbirler alınmış, hastabakıcıların yetiştirilmesi, hastanelerin yatak kapasitelerinin koşullara göre artırılması, hasta ve yaralıların sevk edilmeleri için gerekli teşkilatın oluşturulması, cephe şartlarının ağırlığı ve bütün imkânsızlıklara rağmen yaralanan ve hastalanan askerlerin tedavisi için yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. İlaveten sağlık personelinin olağanüstü çabasıyla sıhhi hizmetler en az sorunla atlatılmıştır.

KAYNAKÇA

- Askerî Tıp Mecmuası, Nr. 2, Sene 52, C. 52, Şubat 1923/Şubat 1339, s. 33; Nr. 1, Sene 55, C. 55, Ocak 1926/Kânunusani 1926.
- ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1766, Gömlek: 31, Belge Nr. 31-1.
- Atatürk, Kemal, Nutuk (1919-1920), C. I, MEB Yay., İstanbul 1993.
- Ayış, Metin, "II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Ağustos 1994), S. 92, s.s. 17-23.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Nr. 30.18.1.1/3.30.20.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.İ.UM, Nr. 19/-08, 1/74.
- Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337/7 Şubat 1921, Nr. 1, Sene 1; 7 Mart 1337/7 Mart 1921, Nr. 5, Sene:1.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM*, I. Dönem 1919-1923, C.1, TBMM Vakfı yay. No: 4, Ankara, 1994.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9. Ofset Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1990.
- Düstur, Tertip 2, C. 6, (1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330), Matbaa-yı Amire, Dersaadet 1334.
- Düstur, Tertip 3, C. 1, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
- İkdam, 12 Eylül 1337/12 Eylül 1921, nr. 8797.
- Kızılay Arşivi, nr. 94/159, Nr. 44/137.
- Köprülü, Ali Kadri, *Anadolu'da Hayat ve Hâtırâtım -Anadolu'da İstiklâl Mücâhede-*, Yay. Haz., Hamit Pehlivanlı, TTK. Yay., Ankara, 2011.
- Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921*, Yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara, 2007.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990.
- _____, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü*, Kastaş Yay., İstanbul, 2004.
- Nur, Rıza, *Millî Kıyam Milli Mücadele'nin İç Yüzü*, Yay. Haz. Yalçın Toker, Toker Yay., İstanbul, 1994.
- Oran Arslan, Nebahat, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmalarından Bazı Kesitler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S. IV/2, 2004, s.s. 219-236.

- Öğüt, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S. 652.
- Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri*, C. 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.
- Özçelik, Mücahit, “Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:6, Yıl 2011, s.s. 195-214.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK. Yay., Ankara, 1996.
- Takvim-i Vekayi, 14 Ağustos 1914/1 Ağustos 1330, Nr. 1907.
- Tantay, Ayfer, “Milli Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar(Emraz-ı Sâriye)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, (2007/Güz), s.s. 39-54.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, İçtima Senesi 1, 8. İçtima, (01.05.1336).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 8, İçtima Senesi 1, 147. İçtima, (08.02.1337).
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekat*, C. 2, 5nci Kısım, 2. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara, 1973.
- Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi İstiklal Harbi Sıhhi Raporu*, İstanbul, 1341.
- Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1339.
- Zengin, Gürkan, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nden Sağlık Bakanlığına (1920-2000)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012.

BRİSTOL GÜNLÜKLERİNDE SAKARYA MUHAREBESİ

Hikmet ÖKSÜZ*

GİRİŞ

Sakarya Muharebesi'nin sonuçları sadece Türk ve Yunan tarihi açısından değil, Avrupa ve Trans Atlantik'te bulunan büyük güçlerin hedefleri bakımından da büyük önem arz eder. Türkler, Sakarya zaferiyle beraber II. Viyana kuşatmasından beri devam eden makûs kaderini değiştirmeyi başarmıştır. Bu zaferle, Anadolu'da Yunan ilerlemesine karşı bir set çekilmiştir. Ankara Hükümeti gerek dışarıda gerekse içeride saygınlığını artırmıştır. Zaferle beraber başta Amerika, İtalya, Fransa gibi İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye bakışı değişmiştir.

Bu çalışmada, Sakarya Muharebesi'nin seyri ve bazı sonuçları, Mark Lambert Bristol'un *Harp Günlükleri*'ne dayanılarak değerlendirilecektir. Bristol, 1919–1927 yılları arasında, ABD Yüksek Komiseri sıfatıyla Türkiye'de görev yapmıştır. Bu göreviyle, ABD ile Osmanlı Devleti ve Ankara/TBMM/Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde etkili rol oynamıştır. Bristol'un bu yıllarda yaptığı yazışmaları, kaydettiği notları, topladığı dokümanları içeren belgeleri oldukça önemlidir. Bristol bu notları daha sonra ABD Kongre Kütüphanesi'ne devretmiştir. Osmanlı Devletinin son yılları, Milli Mücadele'nin yürütülmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları açısından *Bristol Belgeleri* çok değerlidir. Bu belgeler arasındaki *Savaş Günlüklerinde* Sakarya Muharebesi'ne dair önemli veriler vardır. Bristol'un Savaş Günlükleri merkezinde sunulan bu çalışmada, Sakarya Muharebesi üst düzey bir Amerikalının gözünden aktarılacaktır.

BELGELERİN DİLİYLE KONUNUN TAKDİMİ

Bristol'un günlüklerine göre, Türk Milli Mücadelesi güç kazandıkça Amerikalılar ile İtilaf Devletleri arasında daha çok ekonomik nedenlerden

---

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, hikmet61@yahoo.com.

kaynaklanan ayrılıklar artmıştır.¹ Sadece Amerika ile İtilaf Devletleri arasında değil, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında da anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştır. Fransızlar ile İngilizler arasında işgal bölgeleri ve ekonomik çıkar çatışmalarına İtalyanların itirazları eklenmiştir. Bütün bu anlaşmazlıklar gün geçtikçe artmış, İtilaf Devletleri arasındaki birlik bozulmuştur.² İtalyanlar, Yunanlılara karşı Milli Mücadele'ye destek verirken, Fransızlar Suriye'deki işgal bölgelerini garanti altına almak için Fransız Diplomat Georges Picottarafından başlatılan girişimleri devam ettirmişlerdir.

Sakarya Muharebesi devam ederken Amiral Bristol, 11 Eylül 1921 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, devam eden savaşta Türklerin ve Yunanlıların ciddi kayıplar verdiklerini, bununla beraber Türk kuvvetlerinin Yunan ilerleyişini durdurmayı başardıklarını, Yunan ordusunun Eskişehir-Kütahya hattına çekilebileceğini rapor etti.³ 18 Eylül tarihli haftalık raporunda ise Türk ordusunun Yunanlıları Sakarya Nehri batısına atmayı başararak büyük bir zafer kazandığını bildirdi.⁴

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunanların yenilgiye uğraması Fransızların girişimlerini hızlandırdı. İtilaf Devletleriyle görüş ayrılıkları devam eden Amerikan Hükümeti, Fransa'nın Ankara Hükümeti ile temaslarını ve Eylül 1921 sonunda başlayan barış görüşmelerini yakından takip etmiştir.⁵

Sakarya Zaferi'nden sonra, Amerika'nın TBMM Hükümetiyle ilişki kurma yollarını aradığı görülmektedir. Bununla beraber ABD Hükümeti, TBMM Hükümeti'ni tanıma izlenimi vermemeye özen gösteriyordu. Amerikan Hükümeti, 1921 yılından itibaren Türk Milli Mücadele liderleri ile daha yakından temas kurmak yolunda siyasi ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.

---

¹ Library of Congress Manuscript Divison [Kongre Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü] (Bundan sonra LCMD olarak kullanılacaktır), The Papers of Mark L. Bristol-III, *WarDiary*, Confidential, September 28, 1921, s. 1.

² İtalya ile Yunanistan arasındaki sürtüşme ateşkes antlaşmaları imzalanmadan önce İngiliz Savaş Kabinesi raporlarında yer almaktadır. *Momerandum on Greco-Italian Relations*, British War Cabinet Records (Bundan sonra BWCR olarak kullanılacaktır) G.T. 5651, File No: 18/L/49. Confidential, August 19, 1918, s. 146.

³ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *Report of Operations forWeekEnding 11 September 1921*, Part Three.

⁴ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *Report of Operations forWeekEnding 18 September 1921*, Part Three.

⁵ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *Report of Operations forWeekEnding 25 September 1921*, Confidential, PartFour, September 25, 1921; LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *Report of Operations forWeekEnding 2 October 1921*, Confidential, Part Four, September 25, 1921; New York Times, "Germany's Sole Hope", May 2, 1921, s. 13.

Amerika Hükümeti ilişkilerin ticari ayağını oluşturan kısmını da ihmal etmiyordu. Bu amaçla, Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşmasının hemen ardından Dışişleri Bakanlığı'nın izni ile Amerika Yüksek Komiserliği Ticari Müşavir Yardımcısı Jullian E. Gillespie, Türk Ticaret Bakanlığı ile ticari görüşmelerde bulunmak üzere 18 Aralık'ta Ankara'ya gönderildi. Gillespie'nin Ankara görevinin hızlandırılmasında Sakarya zaferi etkili olmuştu. Fakat ABD Hükümeti Ankara ile görüşmelerin tanıma olarak anlaşılmasından hâlâ rahatsızdı.⁶ Bu nedenle, Gillespie'ye Türkiye'de kesinlikle siyasi görüşmeye girmemesi talimatını vermişti.

Sakarya Zaferi sonrasında Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı imzalaması, İtalya'nın güven artırıcı müzakerelerde bulunması ve en nihayet Amerikan Hükümeti'nin Ankara'ya ticari müşavir göndermesi İngiliz Hükümetini iyice kuşkulandırdı. Amerika'nın niyetini öğrenmeye karar veren İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, 1922 Ocak ayı başında Bristol ile bir görüşme yaptı. Asıl niyetini Bristol'a hissettirmeden sohbet esnasında Amerikan Heyetinin Ankara'ya gitme nedenini öğrenmek istedi. Rumbold'un niyetini sezen Bristol, heyetin Amerikan tüccarlarının Türkiye'de ticari fırsatlarını ve yatırım olanaklarını araştırmak amacıyla Ankara'ya gönderildiğini söyleyerek konuyu geçiştirmiştir.⁷

Öte yandan 1921 yılının sonuna doğru ortaya çıkan hadiseler ve Sakarya Zaferi Amerikalı gazetecilerin de Türk Milli Mücadelesine ilgisini artırmıştır. Bunlardan biritanınmış bir gazeteci olan Clair Price idi. Price, 1920 yılının ortalarından itibaren Rum ve Ermeni “*kara propagandasına*” karşı Amerikan basınında tarafsız yazılar yayınlayan birkaç gazeteciden biriydi. O da Bristol gibi misyonerlerin iki ülke ilişkilerine büyük zarar verdiğini düşünüyordu. Price, 2 Şubat 1922'de İstanbul'da Bristol ile bir görüşme yaptı. Ona “*Milliyetçi Hükümet*”in Amerika tarafından tanınması gerektiğini söyledi. Bristol'a bu yönde benzer öneriler daha önce de gelmişti. Bristol, gelen öneriyi “*Milliyetçilerin henüz ülkenin tümüne egemen olmadığını ve egemen olsalar bile Milliyetçilerin ya da herhangi bir Türk Hükümetinin tanınabilmesi için gelecekte Amerikan çıkarlarını koruyacak hükümleri kabul etmelerinin gerekli olduğu*” cevabını vererek karşıladı.⁸ Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken iki durum ortaya çıkmaktadır:

---

⁶ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *Report of Operations forWeekEnding 18 December, 1921*, Confidential, Part Three, December 19, 1921; Charles Edward Delgadillo, *Facingthe New Turkey: TheTurco-Amerikan Treaty of Lausanne, 1900-1927*, Yayınlanmamış Master Tezi, California: California State University, 2002, s. 48.

⁷ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *War Diary*, Confidential, January 3, 1922, s. 3.

⁸ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-III, *WarDiary*, Confidential, February 2, 1922, s. 1; Serpil Sürmeli, “Ankara'da Amerikalı Bir Gazeteci: ClairPrice”, *Atatürk Dergisi*, S. 4, Temmuz 2005, s. 22-24.

Birincisi; tanınma ile ilgili hususun ABD Dışışleri Bakanlığı tarafından öneminden dolayı rezervli tutulan bir konu oluşudur. İkincisi ise Amerikan Hükümeti gelecekte Türk Devleti üzerinde kapitüler haklar elde etmek peşindedir ve bunu bir tanıma ön şartı olarak kullanmayı planlamaktadır.

Sakarya Muharebesi sonrasında Ankara'daki gelişmeleri yakından takip edebilmek için Amerikan Dışışleri Bakanlığı tarafından Robert Imbrie adlı bir diplomat da Ankara'ya gönderilmiştir. R. Imbrie'nin Ankara'ya gitmeden önce İstanbul'da bulunduğu tarihlerde Türkler ile Yunanlılar arasındaki savaşa son verilebilmesi için 22–26 Mart 1922 tarihlerinde toplanmış olan Paris Konferansı'ndan herhangi bir sonuç elde edilememiştir.

Bu toplantıdan bir sonuç çıkmayacağı zaten başından belliydi. Çünkü daha önce Lord Granville, Venizelos'a barış şartlarını sormuş ve İzmir için stratejik bir sınır hattı oluşturulması, Marmara Denizi'nin kuzeyine uzanan ve Bursa'yı içine alan bölgenin kendilerine bırakılması, Yunanistan'ın da içinde olacağı bir kurul tarafından yönetilecek bağımsız Boğazlar ve İstanbul Devleti'nin kurulması karşılığında barışın sağlanabileceği cevabını almıştı. Venizelos'un yerine geçen Gunaris'in Anadolu'nun işgali için daha uç fikirlere sahip olduğu ise öteden beri bilinmekteydi. Öte yandan Savaş Kabinesi raporlarına göre; Yunanlılar 23 Ağustos–13 Eylül 1921 tarihlerinde gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilince İngilizler telaşa düşmüşlerdi. İngilizler, İtilaf Devletleri'nin elde ettikleri kazançları kaybetmemeleri için bir an önce barış imzalanması gerektiğine karar vermişti. Fakat Yunanistan Başbakanı Gunaris kendisine yapılan teklife yanaşmamıştır. Ona göre, ele geçirilen bu fırsat değerlendirilmeli, Anadolu'daki işgal devam ettirilmeliydi. İngilizlere ulaşan istihbarat raporlarına göre, “*Kemalist Hükümet*”inde Sakarya Zaferi'nden sonra barış yapmak niyeti yoktu.⁹ Neticede Sakarya Muharebesi sonrasında Türkler ve Yunanlılar arasındaki barışı tesis edecek diplomatik teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır.

Amerikan arşiv belgelerinde Yunanlıların Anadolu'yu işgal esnasında ve geri çekilişleri sırasında Türklere yaptıkları mezalimi ortaya koyan kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtlarda Yunanlıların işgal esnasında ve sonrasında İzmir'de Türk köylerini yağmaladıkları, yaktıkları ve yok ettikleri, İzmir etrafına yayılan işgalde Türk köylülerini sürgün ettikleri, Türklerin de haklı olarak fırsat yakaladıklarında misillemede buldukları belirtilmektedir.¹⁰ Bristol'un da bu anlamda raporları vardır. Onun,

⁹ *Intervention Between Greeceand Turkey*, BWCR, C.P. 3384, Confidential, E 11096/143/44. October 7, 1921,s. 2-4.

¹⁰ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-IV, *WarDiary*, Confidential, August 14, 1922, s. 6.

Amerikan arşivlerinde yer alan ve Ermeni, Yunan mezalimini tarif eden raporlarından bir örnek şu şekildedir:

“...Fransız ordusundaki Ermeniler Türklere o kadar kötü davrandılar ki, ordudan uzaklaştırıldılar. Bu bilgi bana bölgede bulunan subay General Gouraud tarafından verildi. Yunanlıların işgal alanlarında Amerikalı subayımız olmadığı için Yunan mezalimi hakkında çok fazla güvenilir bilgi elde edemedik, fakat bunun dünyanın en iyi muamelesi olmayacağı da açıktır.

...Daha sonra güvenilir kaynaklardan almış olduğum bilgilere göre; işgalci Yunanlılar hatırlı Türkleri bölgeden sürgün etmişler, köyleri ve mülkleri yakmışlar, buldukları kadın, çocuk ve erkek Türkleri öldürmüşlerdir. Herkes çok iyi bilmektedir ki, Yunanlılar geçen Sonbaharda Sakarya’dan çekilirken arkalarındaki tüm ülkeyi harabeye çevirmişler, bütün evleri soymuşlar ve yakmışlar, tüm büyükbaş hayvanları götürmüşler ve ekinleri yakmışlardır. Bu bilgi bizim hadiseleri yerinde gören Amerikalılar tarafından verilmiştir. ... Ermeniler de benzerini yaptı, kendi subaylarının göndermiş olduğu raporlara göre; savunmasız köyleri bombaladılar, işgal ettiler ve tüm halkı vahşice öldürdüler. Pek çok köy soyuldu, canlı hayvanlarına el konuldu ve daha sonra meskenler bütünüyle yakıldı...”¹¹

Bu raporda dikkat edilecek husus, Yunanlıların Sakarya mağlubiyeti sonrasında geri çekilirken pek çok Müslüman beldesini/köyünü harabeye çevirdiğidir. Yunanlılar, Sakarya mağlubiyeti sonrasında çekilmek zorunda kaldıkları yerleri yakma, yıkma yöntemini Büyük Taarruz sırasında da fazlasıyla uygulamışlardır.

İtilaf Kuvvetlerinin işgal komutanı General Harrington da Savaş Kabinesi’ne göndermiş olduğu belgede Bristol ile benzer ifadeleri kullanmıştır. Yunanlıların Sakarya hattından geri çekilirken herhangi bir tehlike altında bulunmamalarına rağmen terk ettikleri yerleri yakıp yıktıklarını rapor etmiştir.¹²

Bristol, Sakarya Muharebesi sırasında ve sonrasında Yunan mezalimine dair ifadelerini ilerleyen tarihlerde de kaydetmiştir. 1923 Haziran ayında Ankara yolunda, Eskişehir-Sakarya hattından geçerken günlüğüne şunları not etmiştir: *“Sakarya Muharebelerinde geri çekilen Yunan ordusu kasıtlı*

---

¹¹ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-IV, *WarDiary*, Confidential, August 14, 1922, s. 7-8.

¹² *Intervention Between Greeceand Turkey*, BWCR, C.P. 3384, Confidential, E 11096/143/44. October 7, 1921, s. 1.

olarak arkalarında kalan ekilebilir arazileri yakmış ve yaşamı imkânsız hale getirmişti...”¹³

Amiral Bristol 1924 Nisan ayında tutmuş olduğu günlüğüne, Yunan mezalimini, Sakarya Muharebesi sırasında bölgede bulunan iki misyoner; Bayan Allen ve Bayan Billings’in tanıklıklarına dayanarak şöyle ifadelendirmiştir: “... Yunanlılar Sakarya Nehri üzerindeki köprüyü tahrip etmişlerdi. Sakarya Nehri’nin her iki yanındaki ve Porsuk Çayı doğrultusundaki tüm verimli araziler ve köyler tahrip edilmişti. Demiryolu hattının her iki yanındaki verimli araziler tamamen yok edilmişti. Savaş esnasında bölgede bulunan misyonerler Bayan Allen ve Bayan Billings Yunanlıların bölgede bulunan tüm büyükbaş hayvanları ya yok ettiklerini ya da alıp götürdüklerini rapor etmişti. Bu nedenle trenle geçtiğimiz alanlarda çok az büyükbaş hayvan vardı...”¹⁴

SONUÇ

Bristol’un *Savaş Günlüklerinde* vurgulanan en önemli konulardan biri Sakarya Muharebesiyle birlikte Türkiye üzerinde ABD ile İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlıkların artmış olduğudur. Öyleki, bu anlaşmazlıklar İtilaf Devletleri arasında da su yüzüne çıkmıştı. Yunanistan’ı destekleyen İngiltere’ye karşı Fransa ve İtalya, Türkiye’ye yaklaşıma başladı.

Sakarya Muharebesinin seyri Bristol tarafından Amerika Hükümeti’ne düzenli raporlarla bildirilmiştir. Onun günlüklerinden çıkarılabilecek önemli bir başka sonuç; Türklerin, Sakarya Zaferi’ni elde etmesiyle birlikte dış politika ilişkilerini yoğunlaştırmasıdır. Zira 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması’yla ilk defa bir İtilaf Devleti (Fransa), TBMM Hükümetini tanımış oluyordu. İtalya ise TBMM Hükümeti’ne daha fazla saygı duymuş ve onunla anlaşma yönünde ilişkilerini artırmıştı.

Bristol, günlüklerinde Türkiye-Amerika ilişkilerine dair Sakarya Zaferi ile ilişkili çok önemli bilgiler vermiştir. Herşeyden önce bu zaferle beraber Türk Milli Mücadelesinin başarıya ulaşabileceği düşüncesi Amerikalılar arasında fazlasıyla kabul görmüştür. Amerikalı gazeteciler Türk Milli Mücadelesine daha saygılı ve fazla ilgi göstermeye başlamıştır. ABD Hükümeti özellikle Türkiye’de ticari çıkarlarını kaybetmeme adına bir heyeti Ankara’ya göndermiştir. Böylece ABD, Türkiye’deki çıkarlarını Osmanlı Devletiyle değil, TBMM Hükümetiyle çözme yoluna girmiş, bu tercihi

¹³ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-V, *WarDiary*, Trip to Angora, Confidential, June 3, 1923, s. 2.

¹⁴ LCMD, ThePapers of Mark L. Bristol-VI, *WarDiary*, Trip to Angora, Confidential, April 13, 1924, s. 1.

seçmiştir. Bununla beraber TBMM Hükümeti'ni hızlı bir şekilde tanıma stratejisinden de kaçınmıştır.

Bristol'un günlüklerinden çıkarılacak önemli sonuçlarından biri de Sakarya Muharebesi sırasında ve sonrasında Yunanlıların Türkler üzerinde uyguladıkları mezalimdir. Bristol, tarafsız bir gözle Yunanlıların Sakarya Muharebesi sonrasında çekilmek zorunda kaldıkları Türk topraklarında yaptıkları mezalimi tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Bununla beraber bu raporlar uzun yıllar arşivlerde araştırmacıları bekler vaziyette kalmıştır. Bu çalışmayla, kapıyı biraz aralanmaya çalışılmış oldu.

KAYNAKÇA

BWCR (British War Cabinet Records)

Charles Edward Delgadillo, *Facing the New Turkey: The Turco-American Treaty of Lausanne, 1900-1927*, Yayınlanmamış Master Tezi, California: California State University, 2002.

LCMD (Library of Congress Manuscript Divison/Kongre Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü)

New York Times

Serpil Sürmeli, "Ankara'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price", *Atatürk Dergisi*, S. 4, Temmuz 2005.

The Papers of Mark L. Bristol-III, *War Diary*, Confidential, September 28, 1921.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI'NIN İÇ VE DIŞ YANSIMALARI

MUHALİF BASINDA BÜYÜK TAARRUZ “PEYAMI SABAH” ÖRNEĞİ

Sadık Sarısaman*

GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesi Türk Milleti için bir ölüm kalım savaşı olmuştur. Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir Muharebelerini kazandıktan sonra, Türk ordusu tamamen Sakarya nehrinin doğusuna çekilmiştir. Yunan Hükümeti Türklerin toparlanmasına imkân vermeden yıkıcı darbeyi vurmak istemiştir. Ancak, Kütahya Eskişehir muharebeleri ile geniş araziler kazanan Yunan kuvvetlerinin de doğal bir engel teşkil eden Sakarya nehrini aşabilmek için ordusunu ve menzil hatlarını yeniden düzenlemesi gerekmiştir. Bu yüzden Yunan taarruzu yaklaşık bir ay sonra başlayabilmiştir.

Bununla beraber Türkler de bu bir aylık zamanda askeri güçlerini ve savunma tedbirlerini kuvvetlendirmek için çalışmışlardır. Bu amaçla 5 Ağustos 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkumandanlık Kanunu'nu çıkarmıştır. 144 sayılı bu kanunla Başkumandan'a ordunun savaşma kabiliyetini artırma adına üç ay süre ile meclisten onay almaksızın istediği düzenlemeyi yapma hakkı verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu yetkilere dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınlamıştır.

Savaş 22 gün 22 gece devam etmiştir. Yunanlıların ilk hedefi Türk kuvvetlerini güneyden kuşatarak imha etmektir. 23-30 Ağustos tarihleri arasında kuşatmayı gerçekleştirmek için uğraşmıştır. Kuşatıp imha edemeyince kuvvetlerinin büyük kısmıyla Türk cephesini merkezden Haymana istikametinde yarmak istemiştir. 6 Eylül'e kadar da bunun için uğraşmış fakat etten bir Türk duvarına çarpmıştır. Bundan sonra bulunduğu hatlarda savunmada kalmaya karar vermiş ancak, 10 Eylül'de başlatılan genel karşı taarruzla buna da mani olunmuştur. 12 Eylül'de tamamen Sakarya nehrinin batısına atılmıştır.

---

* Prof.Dr., Sadık Sarısaman, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Bu çalışmada Sakarya Savaşı'nın muhalif basında nasıl sunulduğu sorusuna cevap aranmıştır. Bunun için en şiddetli muhalif gazete olarak bilinen Peyamı Sabah seçilmiştir. Bu gazetede savaşla ilgili yer bulan her türlü haber değerlendirilmiştir. Buna yabancı basından aktarılan haber ve yorumlar da dâhildir. Milli Mücadele yıllarında kamuoyunun tek bilgi kaynağının gazeteler olduğu bilirse basının önemi çok daha iyi anlaşılacaktır. İlâveten basının kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesindeki rolünü de hatırlamak gerekir.

PEYAMI SABAH'IN MİLLİ MÜCADELE MUHALİFLİĞİNE BİR BAKIŞ

Bilindiği üzere Peyamı Sabah Milli Mücadele karşıtlığıyla maruf bir gazetedir. Gazetenin muhalif damgası yemesinin en önemli nedeni başyazarının Ali Kemal olmasıdır. Ali Kemal'in anlayışı gazeteye tamamen hakim olmuş mudur? Diğer bir ifade ile iflah olmaz bir muhalefet mi söz konusudur. Gazetesinin muhalifliğinin ölçüsü nedir? Bu soruların cevabını gazetede ki haberlerin sunumuna ve köşe yazılarına bakarak vermek doğru olacaktır.

Bu araştırmada Sakarya Savaşı dönemindeki Peyamı Sabah nüshaları değerlendirilerek fikir sahibi olunmaya çalışılmıştır. Öncelikle gazetenin savaşan tarafları nasıl vasıflandırdığı merakımızı celbetmiştir. Bunun için gazetede ki haberlere ve köşe yazılarına bakmak gerekmiştir. Gazetede dikkatimizi çeken en önemli husus işgalci Yunan ordusunun “*düşman*” olarak vasıflandırmış olmasıdır. Gazetenin çeşitli nüshalarından yapılan alıntılarla bu görüşü delillendirmek yerinde olacaktır. Gazetenin çeşitli nüshalarında yer alan bazı cümleler şöyledir: “*düşman ordusunun Sakarya'yı mürur ettiği hakkında*”¹, “*Düşman kuvveti mağlup edilmiş ve ağır yaralı 3 esir ile 4 hayvan terk ederek kaçmıştır*”². “*Düşman sağ cenahının çevirme hareketleri*”³, “*Düşmanın Umumi Taarruzu da Kırıldı*”⁴, “*Sağ cenah ve merkezde düşmanın şiddetli bir taarruzu büyük zayıf ile tard edildi*”⁵, “*Düşman Ordusunda Sıtma Tahribatı*”⁶, “*Düşman Sağ Cenahı Ricat Ediyor*”⁷, “*Düşmanın Sağ Cenah Mevazı da Alındı*”⁸, “*Düşman yollarda eslihasını, eşyasını, malzemesini hatta yaralılarını bırakarak perişan surette*

¹ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

² Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

³ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁴ Peyam-ı Sabah, 29 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 981 – Sabah:sayı 11411, s.1

⁵ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

⁶ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

⁷ Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 996 – Sabah:sayı 11426, s.1

⁸ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

çekiliyor”⁹, “Düşman Mağlubiyeti Hakkında İlk İtiraf”¹⁰. “İzmit’ten gelen haberlere göre düşman ricata başladı”¹¹.

Gazetede Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları çoğunlukla “*milli ordu*” adı ile zikredilmiştir. Bu tabiri içeren bazı cümleler şöyledir: “Milli ordunun ricatı devam ediyor”¹², “Mustafa Kemal Paşa’nın milli ordu başkumandanlığına suret-i intihabı hakkında”¹³, “Milli Ordu Her Taraftan Takviye Kıtaatı Alıyor”¹⁴. “Milli ordu kıtaatı millet meclisi önünden geçerek Mustafa Kemal Paşa ve mebusları selamlamışlardır”¹⁵, “Milli Orduya 50.000 Gönüllü Yazıldı”¹⁶, “milli ordunun bilaharb Ankara istikametinde ricat eylemekte bulunduğu”¹⁷, “Milli ordu, karış karış araziye müdafaa ediyor”¹⁸, “Milli ordunun sağ cenahı Beypazar tepelerine istinad etmekte”¹⁹, “Milli ordunun mukabil taarruzu hakkında Tan’ın verdiği tafsilat”²⁰, “Milli ordu Beylik ve Kavuncu köprülerini geçti”²¹.

Gazetede Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları zaman zaman “*ordumuz*” ifadesi ile sahiplenilmiştir. Bu ifadeler için “Beylikköprü civarındaki vaziyet ordumuz lehine hüsn-i tesiri itibarıyla çok mühimdir”²², “Daily Telegraph ordumuzun mevzilerini muhafaza etmekte bulunduğunu söylüyor”²³, “Ordumuz karış karış müdafaada”²⁴, “Ordumuzun ricata başladığına dair Rum menabiinden çıkmış olan muhayyel rivayetleri müeyyed salahiyyatdar bir makama hiçbir malumat gelmemiş idi”²⁵. “Düşman, ordumuzun maharetini itiraf ediyor”²⁶ cümlelerini örnek gösterebiliriz.

Gazetede Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları “*kıtaatımız*” kelimesi ile de ifade edilmiştir. Türk Ordusu karşılığında “kitaatımız” kelimesinin cümlelerden de birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: “Düşmanın garp

⁹ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

¹⁰ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

¹¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹² Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

¹³ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

¹⁴ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

¹⁵ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

¹⁶ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

¹⁷ Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 978 – Sabah:sayı 11408, s.1

¹⁸ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1-2

¹⁹ Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

²⁰ Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 996 – Sabah:sayı 11426, s.1

²¹ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

²² Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 980 – Sabah:sayı 11410, s.1

²³ Peyam-ı Sabah, 29 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 981 – Sabah:sayı 11411, s.1

²⁴ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1-2

²⁵ Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

²⁶ Peyam-ı Sabah, 3 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 986 – Sabah:sayı 11416, s.1

cephesinde kıtaatımız tarafından Eskişehir'e tard edildiği"²⁷, "Kocaeli'de kıtaatımızın kazandığı muvaffakiyetler devam ediyor"²⁸, "kıtaatımız Bilecik, Aşağıköy ve Yeniköy'ü işgalden sonra Bozkurtköy ve Karaköy istikametine teveccüh eylemişler idi"²⁹, "Sol cenahta kıtaatımız düşman siperlerinde"³⁰, "Kıtaatımız taarruza devam ediyor"³¹, "Kıtaatımız Mülk ve Kozağaç gerilerinde bir an bile tevakkuf etmemişler, elyevm Sivrihisar istikametinde takiplerine devam eylemekte bulunmuşlardır"³²,

Peyamı Sabah gazetesinde Türk Ordusu'nun çeşitli unsurlarını sahiplenen "fırkalarımız", "akıncılarımız" gibi ifadeler de kullanılmıştır. Bu ifadeler için "Süvari fırkalarımız Sivrihisar'dan düşmana taarruzda"³³, "Düşman gerilerinde icra-yı harekât eden süvari fırkalarımıza gelince"³⁴, "Cenup cephesinde akıncılarımızın faaliyeti"³⁵ cümlelerini örnek gösterebiliriz.

Gazetede Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları için "*Kuva-yı Milliye*" tabiri de yoğun olarak kullanılmıştır. Bu tabirin geçtiği cümlelerden bazılarını aynen aktarmak faydalı olacaktır. "Kuva-yı Milliye ordusu Ankara'dan geriye de ricat etmiş olsa bu harbin yunanlılar lehine nihayet bulmuş olduğuna delalet edemez"³⁶, "Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'nın Sakarya'nın şark sahilinde muharebeyi kabul edeceğine pek ihtimal vermiyoruz"³⁷, "Kuva-yı Milliye de şüphesiz icap eden tedabiri ittihaz eylemiştir"³⁸, "Kuva-yı Milliye'nin fevkalade mücehhez bulunmasına ve mühim miktarda takviye kıtaatı almış bulunmasına"³⁹, "Kuva-yı Milliye harb vermeksizin Ankara istikametinde çekiliyor imiş"⁴⁰. Haymana ovasına vasıl olarak Kuva-yı Milliye'nin gerisine düşmek istiyordu⁴¹. Kuva-yı Milliye'nin sol cenahı, faik düşman kuvvetleri karşısında⁴². " Bu şerait tahtında Kuva-yı Milliye'nin mukabil bir taarruzuna intizar edilmesi lazım geldiği"⁴³.

²⁷ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

²⁸ Peyam-ı Sabah, 23 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 975 – Sabah:sayı 11405, s.1

²⁹ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

³⁰ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

³¹ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

³² Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

³³ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

³⁴ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

³⁵ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

³⁶ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

³⁷ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

³⁸ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

³⁹ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

⁴⁰ Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 978 – Sabah:sayı 11408, s.1

⁴¹ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1

⁴² Peyam-ı Sabah, 2 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 985 – Sabah:sayı 11415, s.1-2

⁴³ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

ALİ KEMAL'İN MİLLİ MÜCADELE MUHALİFLİĞİNE BİR BAKIŞ

Ali Kemal'in Milli Mücadele karşıtlığının en önemli sebebi Kuva-yı Milliye'yi ve Milli Mücadele kadrolarını İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görmesidir. Gazetede yer alan köşe yazıları dikkate alındığında böyle bir sonuç ortaya çıkıyor. O, “*Ne Kudret*” başlıklı yazısında İttihat ve Terakki'nin kuva-yı milliyeye dönüşerek yeniden iktidara geldiği görüşünü savunmuştur. “Hoca Ali ve Ali Hoca, hep bir değil midir?” diyen Ali Kemal, kuva-yı milliye'nin önce Anadolu'yu bilahare dolaylı olarak İstanbul'u hükmü altına aldığını iddia etmiştir. Ona göre kuva-yı milliye Yunan ordusu Ankara'ya girse, hatta baştanbaşa Anadolu'yu işgal etse bile türlü türlü oyunlarla yine de iktidarı elden bırakmaz. Birinci dereceden olamazsa bile ikinci, üçüncü dereceden adamlarını iş başına geçirir⁴⁴

Bununla birlikte Ali Kemal de işgalci Yunan kuvvetlerini “*düşman*” olarak değerlendirmiştir. O, bir yazısında “Türk tasavvur olunur mu ki dinini, kavmiyetini, toprağını sevmesin ve ona tecavüz eden bir Yunan'a karşı merdane yürümek istemesin” demiştir.⁴⁵ Başyazılarından birisi “*Düşmanın Endişeleri*” adını taşımaktadır⁴⁶. Onun Yunan ordusu karşılığında düşman kelimesini kullandığı bazı cümleleri de şöyledir: “*Düşman Karadeniz sahiline de asker çıkarırsa Mustafa Kemal için itikadımızca barınacak yer kalmamıştır*”⁴⁷. “*Harp ve darp vadisine dökülerek ahmakçasına düşman tuzağına tutuldular*”⁴⁸. “*Zavallı halk malını, mülkünü, varını, yoğunu hatta canını versin, nihayet yine düşman çizmeleri altında çignensin*”⁴⁹. “*Yunanı İzmir'e çıkarmış diye bazı ricalimizi cinayetle ithama kalkışanlar değil midir ki aynı düşmanı İzmir bir tarafa dursun Bursa'ya, Kütahya'ya nihayet Sakarya'ya kadar getirdiler*”.⁵⁰

SAKARYA SAVAŞI VE ALİ KEMAL

Ali Kemal savaş politikalarına karşı bir anlayışa sahip olduğu için Sakarya Muharebesi nedeniyle de Mustafa Kemal ve kadrolarını eleştirmiştir. Onun 21 Ağustos 1921 tarihli köşe yazısı “*Bir İctihadın İflası*” başlığını taşımaktadır. Bu yazıda işgal döneminde iki içtihadın etkili olduğunu hatırlatılmıştır. Ona göre bunlardan birisi İtilaf devletleriyle olan sorunları kılıçla, kuvvetle, kasla çözmektir. Bu içtihadın temsilcisi Mustafa

⁴⁴ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁴⁵ Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 996 – Sabah:sayı 11426, s.1

⁴⁶ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

⁴⁷ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

⁴⁸ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁴⁹ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

⁵⁰ Peyam-ı Sabah, 17 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 1000 – Sabah:sayı 11430, s.1

Kemal'dir. O, Anadolu'da hükümet nüfuzunu eline almış, “*kahhar ve gaddar*” bir idare tesis etmiştir. Astığı astık, kestiği kestik bir yönetim oluşturmuş, halkı haraca bağlamıştır. Bu sayede seksen milyon liralık bir bütçe oluşturmayı da başarmıştır. Herkes bu paraların kaynağının Moskova'dan gelen altınlar olduğunu zannetmektedir. Oysa bu meblağ halkın haraca kesilmesiyle elde edilmiştir.

O, Mustafa Kemal'i “*türedi*” olarak nitelendirmiş, onu destekleyen İstanbul basını için “*lahana yaprakları*” benzetmesini yapmıştır. Ona göre, Mustafa Kemal Moskova'nın kurumlarını taklit eden ve Türkiye'deki hükümet sistemini bozan “*sahte*” bir cihangirdir. Anadolu'da yapılanlar çılgınlıktır. Fakat Mustafa Kemal korkusundan hiç kimse sesini çıkaramamaktadır.

Mustafa Kemal ve ekibi dünyaya meydan okuyarak bütün barış fırsatlarını kaçırmıştır. Dostane hiçbir nasihati dikkate almamıştır. İngiltere'ye varıncaya kadar dünyayı aleyhimize çevirmek için ne lazımsa yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş olmaktan dolayı göreceğimiz zarar bu hesapsız tavırlar yüzünden kat ve kat artırmıştır. Mustafa Kemal ve yandaşları ülkeye “*selef-i naşeref*” olarak nitelendirdiği İttihatçılardan daha fazla kötülük etmişlerdir. Yanlış siyaset yüzünden Yunanlılar Balıkesir, Bursa, Uşak, Kütahya, Eskişehir'i ele geçirmişler, nihayet Ankara önlerine kadar gelmişlerdir.

Ali Kemal bu yazısında Ankara'nın Anadolu'daki egemenliğinin sona ermek üzere olduğunu da iddia etmiştir. Konyalıların Mustafa Kemal'e karşı ayaklandıklarını, Kastamonu ve Kocaeli'nin de düşmüş olabileceğini belirtmiştir. Bütün bunlara ilaveten Yunanlılar Karadeniz sahiline de asker çıkarırsa Mustafa Kemal için barınacak yer kalmayacaktır. Zorbalıkla ayakta duran Ankara Hükümeti bir kere zayıf düşerse Anadolu'nun hiçbir köşesinde dikiş tutturamayacaktır⁵¹.

Ali Kemal “*Ne Kudret*” başlıklı yazısında İttihat ve Terakki'nin ülke içerisinde teşkilatını muhafaza ettiğini iddia etmiştir. Ona göre İttifak Devletleri savaşı kaybedince ülkeyi onların yanında maceraya sürükleyen İttihat ve Terakki'den hesap sormak zamanının geldiğini zannedilirken bu cemiyet Kuva-yı Milliye'ye dönüşerek yeniden iktidar mevkiine gelmiştir. Bu teşkilat yeni yapısı ile önce Anadolu'yu bilahare İstanbul'u kontrolü altına almıştır. Şekil değiştirerek Kuva-yı Milliye'ye dönüşen İttihat ve Terakki ülkeyi yeni bir maceraya sokmuştur. Bu son macera ülkeyi Birinci Dünya Harbi'ne dâhil etmekten daha kötüdür. Zira Mondros Mütarekesi sonrasında ülkeyi harp macerasına sürüklemek kadar büyük bir ihanet

---

⁵¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

düşünülemezdi. Onlar asla ne milleti ne de memleketi düşünmezler. Bütün Anadolu kaybedilse, sadece Erzurum, Sivas gibi üç dört vilayet elde kalsa da rahatsız olmazlar. Yeter ki iktidar onların elinde olsun. Yunan kuvvetleri Ankara'ya girse, Anadolu'yu baştan sona istila etse bile Kuva-yı Milliye ülke içerisinde iktidarı elden bırakmaz. Çok sıkıyorsa ikinci üçüncü derece adamlarını iş başına geçirir. Yine de ülkenin mukadderatını gizliden gizliye eline alır.

Ali Kemal savaş devam ederken kaleme aldığı “İki safha” adlı köşe yazısında da savaşı önemsemediğini gösteren değerlendirmeleri sürdürmüştür. Ona göre savaş kaybedilse bile askerlik şanı lekelenmeyecektir. Kuva-yı milliye gibi söz dinlemezler ve siyasetten anlamazlar ortadan kalkmış olacaktır. O zaman bu davada ikinci safha başlayacaktır. Bu safhada hilafeti, saltanatı, devleti ve milleti temsil eden meşru Osmanlı Hükümetiyle Yunanistan Hükümeti siyaseten karşı karşıya geleceklerdir. Her iki hükümet de Avrupa devletlerinin huzurunda taleplerini dillendirecekler, o “mahkeme-i kübra'dan” verilecek karara her iki taraf da çaresiz boyun eğecektir⁵². Aynı şekilde Yunanlıların zafer çıgıllıkları gerçek olsa bile o da beyhudedir. Çünkü bu dava Yunanistan ile Türkiye arasında çözülecek bir mesele değildir. Bu dava bir Avrupa meselesidir. Bu devlet için gaza ve cihat devirleri çoktan geçti. Şimdi sade temin-i hayat zamanıdır ki o d asla topla tüfikle olmaz⁵³.

Ona göre savaş politikaları Türk halkının malını, mülkünü, hatta canını heder ettirmekten başka bir işe yaramaz. Ankara önlerine kadar gelen Yunanlılardan birkaç siperi geri alabilmek için çaba gösterilmektedir. O siperleri geri alsak da, Yunan kuvvetlerini Eskişehir'e atsak da bir yararı yoktur. Zira bu defa onlar Eskişehir'de yerleşip kalacaktır. Bu tür zaferlerin asla bize her hangi bir faydası olmayacaktır. Bilakis savaşı uzatır bizi bitirir ve tüketir⁵⁴. Varlığını harb ve darb içinde geçiren bir millet yalnız mağlubiyetle değil başka suretle de helak olur. İktisadi ve sosyal çöküş de beraberinde gelir⁵⁵.

Buna rağmen Kuva-yı Milliye savaş çıgırtkanlığı yapmaya devam etmektedir. Londra Konferansı'nda kibirli tutumuyla barış fırsatını kaçırmış, yeniden savaşa dönmüştür⁵⁶. Sonuç ne olursa olsun Türk-Yunan meselesi asla silahla çözülemez.⁵⁷

---

⁵² Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

⁵³ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

⁵⁴ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

⁵⁵ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

⁵⁶ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁵⁷ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

Öte yandan Ali Kemal'in köşe yazıları dikkate alındığında Sakarya Zaferi sevincine ortak olma olgunluğunu gösteremediği de görülür. Zaferin kazanıldığını İstanbul'daki gazeteler 15 Eylül tarihi itibarıyla halka duyurmuşlardı. Onun bugün zaferden bahsetmesi beklenirken köşe yazısı “*Bir Tebliğ Münasebetiyle*” adını taşıyordu. Bu yazıda Ankara Hükümeti'nin 12 Eylül tarihli Peyamı Sabah'ta yayınlanan resmi tebliğinin sahte olduğu iddialarına cevap veriliyordu⁵⁸.

16 Eylül tarihli başyazıda “*Muhalefetin Fazileti*” adını taşımaktadır. Ali Kemal bu yazısında, mütarekeden beri İstanbul'da, bilhassa da Anadolu'da Türk'ün çektiği azaba hiçbir kavmin maruz kalmadığı görüşünü savunmuştur. Ona göre asıl korkunç olanı bu karanlık gecenin bir sabahının da olmamasıdır. Zira Anadolu'da İstiklal Mahkemeleri dar ağaçları harıl harıl işler dururken kimse doğruyu söylemeye cesaret edememektedir⁵⁹.

Ali Kemal zaferin İstanbul'da duyulmasının üçüncü gününde nihayet ilk defa bu önemli olaya değinme ihtiyacı hissetmiştir. Onun 17 Eylül tarihli Başyazı “*Hak ve Batıl*” adını taşımaktadır. Bu yazıda her bakımdan üstün olan Yunan ordusunun Ankara önlerinde hezimete uğratılmasının Allahın lütfu olduğu belirtilmiştir. Zaferin Türkün askerlik şanını artırdığı, Türk tarihinde bu tür zaferlerin pek çok olduğu vurgulanmış, Silistre, Plevne, Gedikler ve Çanakkale zaferleri hatırlatılmıştır. Ali Kemal “Mamafih şu hakikati de itiraf emeliyiz ki muharebe bu devletin hiçbir ikbalini hele istikbalini temin edemediği ve daima edemeyeceği için bu muzafferiyetler ferdasızdır. Hususıyla sulhun takarrürüne yardım edemezse ciddi ve ameli bir faideyi müntec olamaz” diyerek zaferi kendince önemsizleştirmiştir.

Ona göre, Yunanlıların geri çekilmelerini gereğinden fazla büyüterek Avrupa'ya karşı dik başlı politikalara yönelmemelidir. Yunan kuvvetleri Eskişehir'e hatta Kütahya'ya çekilse bile Yunan hala toprağımızdadır, Anadolu'nun göbeğindedir. İtilaf Devletleri'nin kararlarıyla geçici olarak İzmir'e giren Yunanistan akılcı bir siyaset ile şimdiye kadar ülke dışına çıkarılabılırdi. Fakat Ankara Hükümeti yanlış siyaset ile onu Bursa'ya, Kütahya'ya, nihayet Sakarya'ya kadar getirdi. Aynı anlayış devam ettirilirse bu sefer de Eskişehir'de Kütahya'da uzun müddet yerleşir kalır. Sakarya zaferinin bir tek faydası olabilir o da Avrupa siyasi çevrelerinde Anadolu meselesine siyasi çözüm bulma arzularını artırmasıdır. Ali Kemal yazısını “Ne zaman olsa hak haktır, batıl batıldır” cümlesi ile bitirmiştir⁶⁰.

⁵⁸ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

⁵⁹ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11492, s.1

⁶⁰ Peyam-ı Sabah, 17 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 1000 – Sabah:sayı 11430, s.1

BARIŞCI ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE CEMİYETİ AKVAM

Peyamı Sabah'da barışçı çözüm arayışlarından övgü ile bahsedilmiştir. "Cemiyet-i Akvam" başlıklı bir yazıda şark meselesini bu kuruluşa havale etmenin doğru olacağına işaret edilmiştir. Yazıda "*cemiyet-i akvamın bir mahkeme-i adalet şeklinde tecellisine bizde memnun olabiliriz*" denilmiştir⁶¹. Gazetede Paris Barış Konferansı da olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Konferansta Türklerle Yunanlılar arasında tarafsız kalındığı, boğazlardan geçiş serbestliğinin temin edildiği, bu amaçla boğazlar bölgesinin silahsızlandırıldığı yazılmıştır⁶².

SAVAŞIN YERİ HAKKINDAKİ ÖNGÖRÜLER

Basında yer alan haber ve yorumlarda savaşın nerede gerçekleşeceği hususunda tahminlerde bulunulmuştur. Atina kaynaklı 18 Ağustos tarihli haberlere göre Kuva-yı Milliye'nin savaşı nerede kabul edeceği henüz belli değildir⁶³. Peyamı Sabah gazetesinin 20 Ağustos 1921 tarihli nüshasında Türk ordusunun Porsuk ve Sakarya nehirlerinin birleştiği yerde toplanmakta olduğuna vurgu yapılarak savaşın Ankara'nın kırk kilometre batısında cereyan edeceği öngörüsünde bulunulmuştur. Yazıda burada büyük bir muharebe olacağı, bu muharebe neticesinde yalnız Ankara'nın değil bütün mücadelenin kaderinin tayin edileceği ifade edilmiştir⁶⁴. 20 Ağustos tarihli bir İtalyan gazetesinde de büyük muharebenin Ankara önlerinde gerçekleşeceği, Türk ordusunun asıl kuvvetlerinin şehrin doğusundaki hakim mevzilerde toplandığı bildirilmiştir⁶⁵. Bosphoure gazetesinin Atina kaynaklı haberine göre ise Gordiyon'da gerçekleşmesi beklenen büyük muharebe Ağustosun on dokuzunda başlamıştır⁶⁶. Patris gazetesi de 23 Ağustos tarihli haberinde Türklerin son muharebeyi Ankara önünde vereceğini iddia etmiştir⁶⁷.

YUNANİSTAN'IN SAVAŞ ARİFESİNDE YAPTIĞI BAZI HATALAR

Yunanistan Sakarya Savaşı öncesinde askeri yanlışlıklar yapmıştır. Bunlardan bir tanesi Ağustos ayı ortalarında Teselya'daki Ayaklanmayı Bastırmak İçin İzmir'den Galos'a üç vapur asker sevk etmesidir. Bu askerler cephedeki muhtelif birliklerden gönderilmişlerdir⁶⁸. Yine İzmir

⁶¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

⁶² Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

⁶³ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁶⁴ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁶⁵ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁶⁶ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁶⁷ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

⁶⁸ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

hastanelerinde kısmen tedavi gören erler ve subaylara da izin verilerek memleketlerine sevk edilmişlerdir⁶⁹.

YUNANİSTAN'IN SAVAŞ ÖNCESİ ALDIĞI TEDBİRLER

Atina'da yayınlanan 18 Ağustos tarihli Patris gazetesi bir Yunan fırkasının Karadeniz sahillerine çıkarılmak üzere vapurlara bindirildiğini haber vermiştir. Bu haber Türklerin bir kısım kuvvetlerini sahilleri korumak üzere ayırmasını ve Sakarya'daki Türk cephesini zayıflatmayı amaçlıyordu⁷⁰. İstanbul'daki Rum gazeteleri Atina'dan aldıkları telgrafları kaynak göstererek Karadeniz sahillerine çıkarılacak Yunan kuvvetinin Tekirdağ'da teşkil edilen mümtaz firkadan oluştuğunu yazmışlardır. Yunanlıların asker çıkaracakları yerlerin Samsun ve havalisi olduğu belirtilmişlerdir⁷¹. İzmir'de yayınlanan 19 Ağustos tarihli Patris gazetesinde ise bir tümen kuvvetindeki Yunan birliğinin Akçaşehir'e çıkarıldığından bahsedilmiştir⁷².

Öte yandan Yunanlılar Kuva-yı Milliye'ye cephane ve mühimmat nakleden yabancı bandıralı vapurlara da el koymuşlardır. Örneğin 17 Ağustos günü Akdeniz'de Yunan torpidoları Mersin limanına gitmeye çalışan yabancı bandıralı bir vapuru İzmir'e getirerek kışla önünde demir attırmışlardır⁷³.

Yunanistan'ın savaş öncesi aldığı tedbirlerden bir tanesi de nakit sıkıntısını gidermek olmuştur. Bunun için İzmir'de karşılıksız olarak iki yüz milyon drahmi bastırılmış ve bu para tedavüle çıkarılmıştır.⁷⁴

TÜRKLERİN ALDIĞI TEDBİRLER

Yunan taarruzu öncesinde Türkler de çeşitli tedbirler almışlardır. Örneğin Yunanlıların Karadeniz sahillerine çıkarma yapması ihtimaline karşılık Kastamonu vilayetinin bütün sahil kısmı savaş bölgesi olarak ilan edilmiştir. Muhittin Paşa bir Yunan çıkarmasına karşı, Sakarya nehri ağzının torpillerle kapatılmasını emretmiştir⁷⁵.

Alınan tedbirlerden bir tanesi de Türk ordusunun takviye edilmesidir. Atina Amerikan Askeri Ataşeliği Maraş'tan hareket ettirilen iki firkalık Türk kuvvetinin gece gündüz yürütülerek cepheye intikal ettirildiğini haber

⁶⁹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

⁷⁰ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁷¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

⁷² Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

⁷³ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

⁷⁴ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

⁷⁵ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

vermiştir⁷⁶. Yine 20 Ağustos tarihli Koriyera Della Sera gazetesi de Türklerin Rusya'dan önemli miktarda silah ve cephane satın aldığını yazmıştır⁷⁷. Periodos gazetesi süvari takviyesine dikkati çekmiş, Türklerin süvari kuvvetlerinin önemli miktarda arttığını bildirmiştir⁷⁸. Fransız basınında yer alan bir haberde ise Anadolu ordusuna kaydolun gönüllülerin sayısının 50.000'e ulaştığı yazılmıştır⁷⁹.

Bu arada firarilerin takibi ve asayişin temini için jandarmaya yardım etmek üzere askerlik şubelerinde “*Müzaheret Takımı*” oluşturulmasına karar verilmiştir. Müzaheret Takımlarının 20 Ağustos tarihine kadar faaliyete geçirilmesi emredilmiştir. Buna göre askerlik şubelerindeki muhafaza askeri sayısı elliye çıkarılarak muzaheret takımlarına dönüştürülecektir. Müzaheret takımına alınacak erler 1300 (1884) – 1315 (1899) doğumlulardan, firarilerden ve birliklere mensup olmayanlardan oluşacaktır. Bu takımların erlerinin otuz tanesi süvarilerden oluşacaktır. Süvari erleri kendi at ve silahlarıyla piyadeler de silahlarıyla gelecektir⁸⁰.

Diğer taraftan Türk ordusunda silah altına alımlar devam etmiştir. Ankara'da silah altına davet edilen 1300 (1884)– 1303 (1887) doğumlu askerler için yapılan törende belediye başkanı ve Halveti şeyhi de hazır bulunmuşlardır. Yeni askerler önde sancak olduğu halde cadde ve sokakları dolaşmışlar, fetvahane önüne gelmişler, burada müftü efendi tarafından dualar okunmuştur⁸¹. Kiriks gazetesi de Anadolu dâhilinde silah altına alınan ihtiyat kuvvetlerinin peyderpey cepheye ulaşmakta olduklarını yazmıştır. Gazete ihtiyatların eğitilmiş ve genç askerlerden oluştuğunu belirtmiştir⁸². 11 Eylül tarihli Neologos gazetesi de Türk gönüllü birliklerinin peyderpey cepheye katıldıklarını haber vermiştir. Gazete Oltu, Kars ve Ardahan'da teşkil edilen süvari ve topçularından oluşan Kafkas gönüllü taburlarının cephe gerisine ulaştığını duyurmuştur⁸³. Daily Telegraph gazetesinin İzmir muhabiri de Kilikya tarafından da Türk cephesine yardım kuvvetleri geldiğini yazmıştır⁸⁴. Cağadamarid gazetesi ise birçok kadının dahi Türk ordusunda hizmet ettiğini yazmıştır⁸⁵.

---

⁷⁶ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁷⁷ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁷⁸ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁷⁹ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

⁸⁰ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

⁸¹ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

⁸² Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

⁸³ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

⁸⁴ Peyam-ı Sabah, 5 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 988 – Sabah:sayı 11418, s.1

⁸⁵ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

YUNANİSTAN YANLISI PROPAGANDA

Peyam-ı Sabah gazetesinde Yunanistan yanlısı propaganda içeren çeşitli kaynakların haberlerine de yer verilmiştir. Örneğin batı kaynaklı bazı haberlerde Yunanistan'ın yapacağı taarruz ile Ankara Hükümeti'ni barış istemeye mecbur etmesi önerilmiştir. Daily Telegraph gazetesinde yer alan bir haberde Türklerin bu defa da geri çekilmeyi başarmaları ve ordularının büyük çoğunluğunu koruyabilmeleri halinde şarkta barışın çok gecikeceği değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Daily Kronikil gazetesine göre ise Anadolu'da barışın temin edilebilmesi için Yunanistan'ın savaşın uzamasına meydan vermemesi gerekmektedir⁸⁶. Hatta Yunanistan muhtemel bir barış süreci için şimdiden Anadolu Hükümeti'nin isteklerini ve eğilimlerini öğrenmeye çalışmalıdır⁸⁷. 20 Ağustos 1921 tarihli Daily Kronikil gazetesine göre de şark meselesi son safhasına girmiştir. Ankara'nın zabtı Türkleri barış istemeye mecbur bırakacaktır. Barışa yanaşmazlarsa Yunan ordusunun Anadolu içlerinde ilerlemesi devam edecektir⁸⁸.

Times gazetesi kaynaklı bir haberde de Ankara Hükümeti'nin takip ettiği yanlış siyaset nedeniyle izmihlal uçurumuna yuvarlanacağı, Yunanlıların işgal etmiş oldukları yeni mevzilerde serbest bir şekilde hareket edebildikleri şeklinde propagandalar yer almıştır. Daily Kronikil gazetesinde ise Yunanlılar'ın iyi hesap edilmiş bir taarruz hareketiyle kolayca Ankara'ya ulaşabilecekleri belirtilmiştir⁸⁹.

Bu arada basında İngiltere Başbakanı Lloyd George'nin Yunanistan yanlısı açıklamaları da yer almıştır. O, beyanatında Yunanlıların Anadolu'dan talep ettikleri toprakları kısa zamanda elde etmelerinin şüpheli olduğunu, sabretmeleri lazım geldiğini belirtmiştir. Yunanistan'ın 1913'de Bulgaristan'ın düştüğü hataya düşmemesini önermiştir. İngiltere Başbakanı, aracılık zamanının henüz gelmediğini, bu zaman geldiğinde Sevr Anlaşmasının yeniden ele alınması gerektiğini söylemiştir. Lloyd George “Zaferde itidal bizzat zafer kadar haiz-i ehemmiyettir” demiştir. Arthur William ise İngiltere'nin Türk-Yunan meselesine müdahale etmemesini istemiş, gönlünün Anadolu'ya medeniyet getirecek olan Yunan zaferinden yana olduğunu belirtmiştir⁹⁰.

Nirayest Gazetesi'nin Atina muhabirine göre ise eğer Yunanlılar Ankara'yı işgal edecek olurlarsa barış masasında büyük bir koza sahip olmuş

⁸⁶ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁸⁷ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

⁸⁸ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁸⁹ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁹⁰ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

olacaklardır. Ancak, onlar Napolyon'un Ruslara karşı düştüğü hataya düşmemelidirler. Gazeteye göre, Yunanlıların Sevr anlaşmasıyla yetinmeyecekleri İzmir vilayeti dışında da birtakım taleplerde bulunmaları ihtimali vardır. Türkiye'nin gerçek başkentinin hangisi olduğu bilinmelidir. Buna göre Yunanlıların Ankara ya da İstanbul üzerine yürümelemleri beklenebilir⁹¹.

Neologos gazetesi ise savaş bittiğinde Yunanistan ordusunun ya "*milli orduyu*" tamamıyla imha etmiş olacağını, ya da hiçbir askeri harekette bulunamayacak hale getireceğini iddia etmiştir. Gazete Türk ordusunun kendi kendine dağılacak iki firkalık bir kuvvete dönüşeceğini, Ankara'nın işgal edilmesinin muhtemel olduğunu da propaganda etmiştir⁹².

Bütün bunlara ilaveten Peyam-ı Sabah gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın bakanlar kurulu kararı ile meclisi fesh ettiğine dair uydurma bir haber de yer almıştır⁹³. Böylece kamuoyu nezdinde Mustafa Kemal Paşa anti demokratik bir lider görüntüsüne sokulmaya çalışılmıştır.

ANKARA HÜKÜMETİ'NİN KARARLILIĞI VE MİSAK-I MİLLİ POLİTİKASI

19 Ağustos tarihinde Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan bir haberde, Ankara hükümetinin aracı olması için Avrupa'ya hiçbir temsilci göndermediği duyuruldu. İstanbul Hükümeti'nin Avrupa'ya gönderdiği Salih Paşa'nın Ankara Hükümeti adına söz söylemeye yetkili olmadığı da hatırlatıldı. Haberde "*Anadolu Ajansı aldığı talimata binaen bir daha tekrar eder ki: Anadolu Yunan ordusunu tamamıyla imha edinceye kadar harbe devam edecektir*" denilmiştir⁹⁴. Ankara kaynaklı haberlerde Türk ordusundaki savaşıma azmine müteaddit defalar vurgu yapılmıştır. Örneğin 26 Ağustos tarihli ve Anadolu Ajansı kaynaklı bir haberde "*yaralı gazilerimiz, yaralarını sardıktan sonra tekrar harbe iştirak etmektedir*" denilmiştir⁹⁵.

29 Ağustos tarihli İngiliz gazetelerinde "*Misak-ı Milli*" söz konusu edilmiştir. Atina kaynaklı istihbarat bilgilerine göre, Türkler misak-ı millilerinden söz etmeye devam ettikleri sürece Yunan hükümeti çatışmaları sonlandırmayacaktır. Rum Elefteros Niyos gazetesi ise Türklerin barış istediklerini gösterebilmeleri için öncelikle Yunanistan'ın Trakya ve Anadolu'daki haklarını tasdik etmesi lazım geldiğini vurgulamıştır⁹⁶.

⁹¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

⁹² Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁹³ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

⁹⁴ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁹⁵ Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 980 – Sabah:sayı 11410, s.1

⁹⁶ Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

HÜKÜMETİN KAYSERİ'YE NAKLİ MESELESİ

İlk olarak Jugoveret – Jamanak Gazetesi Ankara'da hükümet dairelerinin tahliye edildiğini, her dairede yalnız bir müdür ile birkaç memurun bırakıldığını, diğer bütün memurlar ile resmi evrakların Kayseri'ye nakledildiğini yazmıştır⁹⁷. 21 Ağustos tarihli Koriyera Della Sera gazetesi de Ankara'nın bir ordugâh manzarası arz etmeye başladığını, halkın büyük çoğunluğunun şehri terk ettiğini, şehir merkezine askerlerin yerleştiğini haber vermiştir⁹⁸. Yunan basını da Türklerin Ankara'yı tahliye ettikleri, şehir halkının Kastamonu, Sivas ve Kayseri'ye gönderildiği haberlerine yer vermiştir⁹⁹.

YUNAN ORDUSUNUN KARŞILAŞTIĞI GÜÇLÜKLER

Basında Yunan ordusunun savaş sırasında karşılaştığı güçlüklerle de yer verilmiştir. Buna göre Türkler Yunanlıları zora sokmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Türk ordusu, geri çekilirken bozulmuş hayvan cesetlerini su kuyularına atmak suretiyle suları zehirlemiştir. Yunan ordusu su sıkıntısı, aşırı sıcaklar, sıtma, yolların bozukluğu gibi nedenlerle Anadolu'da büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Türk akıncı müfrezelerinin baskınlarından dolayı menzil hizmetleri düzenli bir şekilde yürütülememektedir. Üstelik iki haftalık şiddetli savaşlar nedeniyle Yunan ordusu son derece yorgun düşmüştür¹⁰⁰.

Bir Yunan askerine ait mektupta da çekilen sıkıntılara işaret edilerek şu ifadeler kullanılmıştır: “*Türk köylerine yetiştığımızde hiç su bulmadık. Bütün çeşmeler taş ve hayvan cesetleri ile doldurulmuş idi... İçimizden birçoğu senelerden beri silah altında bulunuyor ve muharebenin bir an evvel hitam bulmasını istiyor. (Yunan askerleri) Açlıktan, susuzluktan, soğuktan, sıcaktan ve yorgunluktan o derece muztaribdirler ki ölmeyi necat-ı telakki ediyorlar*”¹⁰¹.

Anadolu Ajansı da 4 Eylül tarihli haberinde Yunan ordusunda mühimmat ve erzak naklinde büyük güçlükler yaşandığını, mevcudunun yüzde yirmisini kaybettiğini, açlık, susuzluk, hastalık ve yorgunluğun egemen olduğunu esirlerin ifadelerine dayanarak duyurmuştur¹⁰². 10 Eylül tarihli Periodos da Yunan ordusu hava şartlarından ve sıtmadan büyük zarar gördüğünü, çok sayıda hasta askerin cepheden uzak yerlere nakl edildiğini

⁹⁷ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

⁹⁸ Peyam-ı Sabah, 23 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 975 – Sabah:sayı 11405, s.1

⁹⁹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1-2

¹⁰⁰ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1

¹⁰¹ Peyam-ı Sabah, 5 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 988 – Sabah:sayı 11418, s.1

¹⁰² Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

yazdı¹⁰³. 12 Eylül tarihli Tahid-i Rumus gazetesi Başbakan Gunaris'in Harbiye nezaretinde ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik toplantılar yaptığını yazmıştır¹⁰⁴.

SAVAŞ SIRASINDA YUNAN ORDUSUNUN TAKVİYESİ

Cephede zorlanan Yunanlılar 1921 tertip askerleri silah altına çağırılmışlardır. 2 Eylül tarihli Neologos gazetesi 1921 ilk tertip süvari erlerinin 9 Eylül tarihine kadar askere alınacaklarını, 2'nci ve 3'ncü tertiplerin de yakında çağrılacağını haber vermiştir¹⁰⁵. 14 Eylül tarihli Hironos gazetesi de kralın emri ile 1922 tertip askerlerin de silah altına çağırıldığını, Yunanistan nüfusuna kayıtlı kırk yaşına kadar bütün Rum muhacirlerin de askere alınacağını yazmıştır¹⁰⁶. 9 Eylül tarihli Tahid-i Rumus gazetesi ise kral emri ile 1921 tertip deniz erlerinin silah altına alınacağını duyurmuştur¹⁰⁷. 11 Eylül tarihli Patris 1905 doğumlulardan itibaren eğitimsiz gençlerin silah altına davet edildiğini, bunlar için orduya katılma tarihinin 3 Ekim 1921 olduğu bildirmiştir¹⁰⁸.

Öte yandan Yunanistan'ın Osmanlı vatandaşı Rumları da asker kaydederek Türklerle savaştırdıkları tespit edilmiştir. 4 Eylül tarihli Anadolu Ajansı'nın haberine göre, Yunanlılar çoğunluğu İstanbullu olan Osmanlı Vatandaşı Rumları da silah altına almışlardır. Türk ordusuna karşı savaşırken esir edilen Rumlar Yunanistan tarafından cebren savaşa sevk edildiklerini ifade etmişlerdir. Bunlardan İstanbul İstinye doğumlu Papa Nikolatos oğullarından Leonidis oğlu Niko ile İstanbul doğumlu Marko oğlu Yuan İstiklal Mahkemesine sevk edilmişlerdir. Marko oğlu Yuan'ın Türkiye tebasından olduğu tespit edilemediğinden esir garnizonuna gönderilmiştir. Niko ise Türkiye vatandaşı olması dolayısıyla Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiş, bu mahkeme Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na istinaden idamına karar vermiş ve bu hüküm uygulanmıştır¹⁰⁹.

Yunanlıların yerli Rumları askere aldıkları Rum basınında yer alan haberlerle de doğrulanmıştır. 12 Eylül tarihli Proeyya gazetesi Gemlik'te 32 yaşından kırk yaşına kadar olanların silah altına davet olunduklarını yazmıştır. Silah altına alınanların civar bölgelerdeki çetelerin takibinde kullanılacakları haber verilmiştir¹¹⁰.

¹⁰³ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

¹⁰⁴ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

¹⁰⁵ Peyam-ı Sabah, 4 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 987 – Sabah:sayı 11417, s.1

¹⁰⁶ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

¹⁰⁷ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

¹⁰⁸ Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 996 – Sabah:sayı 11426, s.1

¹⁰⁹ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

¹¹⁰ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

Öte yandan Yunan basını ordudaki subay eksikliğine de işaret etmiştir. Patris gazetesi Yunan bu eksikliğin Trakya ile Makedonya ordularındaki subay fazlasını cepheye gönderilmesi suretiyle çözüleceğini yazmıştır¹¹¹. Patris'in 13 Eylül tarihli nüshasında dâhildeki bütün piyade subaylarına iki gün içerisinde cepheye gitmek emri verildiği belirtilmiştir¹¹².

YUNAN İLERİ HAREKÂTI

Basında Yunan savaş planı hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre kralın onayından geçen taarruz planının iki hedefi vardır. Bunlardan birincisi Kuva-yı Milliye'yi Ankara'ya varmadan mahvetmek, ikincisi ise Ankara'yı işgal etmektir¹¹³. Yunan askeri çevreleri harekâtın kırk günden az sürmeyeceğini ifade etmişlerdir¹¹⁴.

Bununla birlikte savaşın başladığı ya da başlamak üzere olduğuna dair ilk haberlerde tutarlılık yoktur. Zira bazıları savaşın başladığını yazarken bazıları başlamak üzere olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin Morning Post Gazetesinin Atina muhabiri 15 Ağustos tarihli haberinde, Yunan taarruzunun 14 Ağustos tarihi itibarıyla başladığını yazmıştır. Habere göre, Türklerin cephede büyük ancak düzensiz askeri yığınaklar yapması Yunan Başkumandanlığı'nı taarruz etmeye mecbur kılmıştır. Ayrıca, yağmur mevsiminin yaklaşmış olması da Yunanlıları bir an evvel ileri harekâta geçmeye zorlamıştır¹¹⁵.

İzmir'de yayınlanan 19 Ağustos tarihli Hronos gazetesi ise Mustafa Kemal Paşa'nın Kilikya ile Kafkasya'dan aldığı takviye kuvvetleri ile şiddetli direniş göstermeye başladığını, kuvvetlerini Sakarya'nın doğusunda kırk kilometrelik bir cephede topladığını, Ankara muharebesinin başlamasının an meselesi olduğunu yazmıştır¹¹⁶. Aynı tarihli Neologos gazetesi de Mustafa Kemal Paşa'nın Gordiyos tepelerine sığındığı, muharebeyi burada kabul edeceği haberine yer vermiştir¹¹⁷. Aynı gazete 20 Ağustos tarihli nüshasında 19 Ağustos tarihi itibarıyla şiddetli muharebelerin başladığını yazmıştır¹¹⁸.

Bosphoure gazetesi de Gordiyon'da gerçekleşmesi beklenen büyük muharebenin 19 Ağustos tarihinde başladığını kaydetmiştir¹¹⁹. 20 Ağustos

¹¹¹ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

¹¹² Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

¹¹³ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

¹¹⁴ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1-2

¹¹⁵ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1-2

¹¹⁶ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹¹⁷ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹¹⁸ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

¹¹⁹ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

tarihli İtalyan gazeteleri ise Yunan birliklerinin Ankara'ya doğru ilerlediklerini, ancak Türklerin savaşarak ve düzenli bir şekilde geri çekildiklerini haber vermiştir.¹²⁰

19 Ağustos tarihli Proeyya gazetesinin haberine göre Yunan ordusunun kuzey yürüyüş kolu Mihalliç sıra dağlarını işgal etmiştir. Beklenen büyük muharebe Gordiyos civarında başlamıştır¹²¹. Yergir de Ankara önünde Türk ve Yunan orduları arasında büyük muharebenin başlamış olduğunun resmi çevreler tarafından da doğrulandığını, savaşın Yunanlılar lehinde geliştiğini yazmıştır¹²². Bu arada Yunanistan Başbakanı Gunaris de 18 Ağustos tarihinde gazetecilere son askeri gelişmelerle ilgili bir beyanat vermiştir. O, Yunan ileri harekâtında beklentilerin üzerinde askeri başarılar elde edildiğini, ordunun her gün otuz kilometreden fazla mesafe kat ettiğini ifade etmiştir¹²³.

Öte yandan Rum ve Yunan basını zafer çığlıkları atmaya başlamıştı. Neologos Türk kuvvetlerinin sağ kolunun mağlup edilerek Ankara'ya sürüldüğünden bahsetti. Gazetenin haberine göre Yunan tümenleri Ankara suyu boyunca çekilen Türkleri takip etmektedir. Türkler Ankara önündeki sıradağları tahkim ettikleri için son muharebenin Ankara önünde verileceği muhakkaktır. Bursa'dan alınan haberlere göre Yunan ordusu parlak bir zafer kazanmıştır, Ankara'ya girmek üzeredir¹²⁴. Rumca Proeyya Gazetesi ise Neologosu yalanlamış, harekâtın neticelerinin birkaç güne kadar anlaşılacağını yazmıştır¹²⁵. 23 Ağustos tarihli Tahid-i Rumus gazetesi Sakarya muharebesinin Yunanlılar lehinde bittiğini, 4000 er ve 170 Türk subayının kuşatıldığını, ele geçirilmek üzere olduklarını yazdı. Buna karşın Patris 4000 Türk askeriyile 170 subayın esaretine dair hiçbir resmi haber bulunmadığını haber verdi¹²⁶.

YUNAN PROPAGANDASI: POLATLI'NIN İŞGAL EDİLDİĞİ YALANI

Yunanistan kaynaklı 18 Ağustos 1921 tarihli haberlerde Türklerin Sakarya'nın gerisine çekildikleri, köprüleri korumakla görevli Türk kuvvetlerine gece baskını düzenlendiği, Türklerin köprüleri tahrip etmeye vakit bulamadan kaçtıkları ifade edilmiştir. Habere göre Sakarya üzerindeki

¹²⁰ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

¹²¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹²² Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹²³ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1-2

¹²⁴ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1-2

¹²⁵ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1-2

¹²⁶ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1-2

en mühim üç köprü ve Polatlı Yunan birlikleri tarafından ele geçirilmiştir¹²⁷. Atina kaynaklı bir başka haberde ise Yunan ordusunun 85 km uzunluğunda bir cephe tuttuğu, Ankara'ya 90 km mesafeye kadar yaklaştığı, Türklerin Ankara yakınlarında savunma hattı oluşturdukları, şehrin önündeki ovaya hakim tepelere ağır toplar yerleştirdikleri bilgisi verilmiştir¹²⁸. Bu durum Polatlı'nın işgal edilmediği düşüncesini de doğurmuştur. Aynı tarihli İzmir kaynaklı bir başka haberde ise Polatlı'nın işgal edilmediği doğrulanmıştır. Bu habere göre Yunan ordusu demiryolu hattı üzerindeki Beylikköprü'ye ulaşmış olup, Polatlı'nın Yunan kuvvetlerinin eline geçmesi an meselesidir¹²⁹.

TÜRK PROPAGANDALARI

Peyamı Sabah'ta İzmit'ten İstanbul'a gelen yolcular kaynak gösterilerek Sakarya'da mağlup edilen Yunanlıların Eskişehir istikametinde çekildikleri, Türk süvarileri tarafından takip edilmekte oldukları haberi yer almıştır. Yolcular bu bilgileri Kocaeli Kumandanı Albay Kazım Bey'in yayınladığı tebliğe istinaden vermişlerdir. Söz konusu tebliğ yolcular tarafından İstanbul'a ulaştırılmıştır¹³⁰. Bu tebliğin propaganda amacı taşıdığı düşünülebilir. Bu sebepten gazete söz konusu haberin diğer kaynaklar tarafından da doğrulanması gerektiği hususunda şerh düşmüştür¹³¹.

21 Ağustos'ta Afyonkarahisar mntıkasında Yunan kuvvetlerinin Bolvadin ve Çay istikametinde durdurulduğu da propaganda edilmiştir. Buna göre, Yunan kuvvetlerinin gerilerine saldıran akıncı birlikleri ulaşım sistemlerinde büyük tahribatlar meydana getirmişlerdir¹³². 20-21 Ağustos tarihi itibarıyla Kocaeli Cephesi'nde Türk birliklerinin güneye doğru ilerlediği, Bilecik, Yeniköy ve Aşağıköy'ü kurtardıkları, bilahare Bozkurtköy üzerine yürüdüğü ifade edilmiştir. Bozüyük'ün de 22 Ağustos akşamı geç vakit kurtarıldığı haber verilmiştir¹³³.

İzmit'ten gelen yarı resmi haberlerde Bilecik'ten ilerleyen Türk birliklerinin şehrin güney batısında bulunan Yunan kuvvetlerine taarruz ettiği haber verilmiştir. Karaköy istikametinde yürüyen diğer bir Türk kolunun ise Kurtköy'deki Yunan bölüğüne ani bir baskın yaparak çok sayıda zayıat verdirdiği bildirilmiştir. Akıncı Kolları Kumandanı Süleyman

¹²⁷ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.2

¹²⁸ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.2

¹²⁹ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.2

¹³⁰ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹³¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹³² Peyam-ı Sabah, 23 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 975 – Sabah:sayı 11405, s.1

¹³³ Peyam-ı Sabah, 23 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 975 – Sabah:sayı 11405, s.1

imzasıyla gelen bir raporda da, Yunan kuvvetlerinin K rsinan Yaylası, Pamucuk Derbendi ve Ardan Yaylası istikametinden Yenişehir'e doğru takip edildiği, 23 Ağustos'ta Yenişehir'in kurtarıldığı haber verilmiřtir¹³⁴.

Nurettin Paşa 15 Ağustos tarihi itibarıyla Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, pek yakında kuvvetleri ile beraber cepheye ulaşacağını, Kafkas Ordusu'nun da yardıma gelmekte olduğu müjdesini vermiřtir¹³⁵.

Türk propagandalarından bir tanesi de, 24 Ağustos günü taarruza kalkan Yunan ordusunun milli ordunun şiddetli mukavemeti karşısında ilerleyemediği, susuzluk ve bazı askeri gerekçelerle geri çekildiđidir¹³⁶. Mustafa Kemal Paşa'nın  zmit Mevki Kumandanlığına gönderdiği telgrafta da askeri harekâtın Türk ordusunun lehinde geliştiği haber verilmiřtir¹³⁷.

26 Ağustos tarihli ve Ankara kaynaklı bir habere göre Ilıca boyunda başlayan çatışmalar 25 Ağustos günü bütün cephede Yunan kuvvetlerinin durdurulması ile neticelenmiştir. 26 Ağustos sabahtan itibaren Ilıca suyunun Sakarya'ya bağlandığı mevkiin kuzeyinde devam eden kuvvetli Yunan taarruzları da tamamen kırılmıştır. Buradaki Yunan t menlerinde oğleden sonra saat üçten itibaren geri çekilme alametleri görülmeye başlanmıştır. Sakarya meydan muharebesinin büyük ölçüde Türk zaferiyle neticeleneceği  mit edilmektedir¹³⁸.

TÜRK ÇETELERİNİN FAALİYETLERİ

Gazete  zmit'den gelen bir yolcuyu kaynak göstererek Kuvayı Milliye'nin Kaplangı Baskını'nı haber vermiştir. Buna göre 8 Ağustos Pazartesi günü kuvvetli bir Türk akıncı müfrezesi Banaz ile Dumlupınar arasında yer alan Kaplangı mevkiinde Yunan karakollarına baskın düzenlemiştir. Bu baskında Yunan muhafızları öldürülmüş, karakollar işgal edilerek silah ve cephanesine el konulmuş, telefon ve telgraf hatları imha edilmiştir. Ayrıca Uşak'tan gelen yirmi dört büyük nakliye otomobili kuşatılarak içindeki mühimmatla beraber ele geçirilmiştir. Ganimetler arasında Yunan ordusuna maaş olarak dağıtılmak üzere gönderilen iki buçuk milyon drahmi de bulunmaktadır.  laveten şoförler ve muhafızlar öldürülmüş, kamyonlar yakılmıştır. Dumlupınar'dan Afyon'a kadar olan şimendifer hattı da tahrip edilmiştir. Bu olayı takiben Yunanlılar akıncıların  zerine Uşak merkezden ve çevreden üç bin kişilik bir takip kolu

¹³⁴ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

¹³⁵ Peyam-ı Sabah, 23 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 975 – Sabah:sayı 11405, s.1

¹³⁶ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

¹³⁷ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

¹³⁸ Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 980 – Sabah:sayı 11410, s.1

göndermişlerdir. Kuvayı Milliye bu takip kolu ile çatışmaya girmiş, bini aşkın zayıat verdirmiştir. Bunun üzerine Yunanlılar Afyon–Uşak demiryolu hattını korumak amacıyla Eskişehir cephesinden üç fırka asker getirerek yerleştirmişlerdir¹³⁹.

19 Ağustos tarihli Yunan gazetelerinde de Türklerin 800 süvari ile Dumlupınar’a saldırdıkları, ancak büyük zayıat vererek geri püskürttükleri haber verilmiştir¹⁴⁰. Rum basını Yunanlıların Bursa civarında faaliyet gösteren Türk çeteleri üzerine baskın düzenleyerek, büyük zayıat verdirdiklerini, çetelerin en önemli hareket üssü olan Mekece’nin imha edildiğini yazmıştır¹⁴¹.

İZMİT BÖLGESİ SAVAŞLARI

Peyamı Sabah’ın 21 Ağustos tarihli haberine göre Kuva-yı Milliye İzmit’i henüz boşaltmamıştır. Şehrin yönetimi Albay Emin Bey tarafından yürütülmektedir. Mutasarrıf ile diğer hükümet memurları Geyve’ye taşınmışlardır. Yunanlıların ileri hareketine engel olmak için Bahçecikteki kuvvetler de buraya nakledilmiştir. Bahçecik Türk muhacirleri ile dolmuştur. Amerikan yetimhanesindeki Ermeni yetimleri ve Amerikan hastanesi personeli hala İzmit’tedir. On sekizden kırk yaşına kadar bütün Türkler silah altına alınmış ve Adapazarı’na sevk edilmişlerdir. Kalan kısmı ise Rus tüfekleri ile silahlandırılarak karakol müfrezeleri teşkil edilmiş, geceleri şehri muhafazında görevlendirilmişlerdir. Karamürsel ile civar köylerinden getirilen Türk muhacirleri Ermeni ve Rum evlerine yerleştirilmişlerdir.¹⁴²

Bununla birlikte Neologos gazetesi Yunanlılar’ın İzmit’i işgal ettiklerini, hatta İzmit ile Eskişehir arasındaki demiryolu bağlantısını kurmaya çalıştıklarını, bunun için köprülerin tamirine başladığını yazmıştır. Gazetenin haberine göre, Türkler geri çekilirken bu hattın üzerindeki küçük köprülerle Lefke üzerindeki köprüyü ve Bilecik–Karaköy arasındaki üç köprüyü tahrip etmişlerdir. Başköy üzerindeki büyük demir köprünün tamiri mümkün olamadığı için geçici bir ahşap köprü kurulmasına teşebbüs edilmiştir.¹⁴³

TÜRK DİRENİŞİ

Türk kuvvetlerinin canla başla direndiklerine dair haberler yerli ve yabancı basında yoğun bir şekilde yer almıştır. 24 Ağustos tarihli Fransız

¹³⁹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

¹⁴⁰ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1-2

¹⁴¹ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1-2

¹⁴² Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.2

¹⁴³ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

gazeteleri Türk ordusunun üstün Yunan kuvvetleri karşısındaki direnişinden bahsetmişlerdir. Peti jurnal geri çekilmek zorunda kalan Türk birliklerinin bilahare takviye olarak mevzilerini geri aldığını yazmıştır¹⁴⁴.

Peyamı Sabah da Türk sol kanadını kuşatmakla görevli Yunan kuvvetlerinin Günyüzü ve Bozdağ'ın güney eteklerinden sarkarak kurak ve susuz Cihanbeyli ovasına girdiklerinde, Türk kuvvetlerinin ani baskınına maruz kalarak geri çekilmeye mecbur olduklarını kaydetmiştir. Haberde Yunan sağ kanadının bozulması ve merkezden Sakarya nehrini geçme teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, bütün cephede geri çekilişin başladığı ifade edilmiştir¹⁴⁵.

Anadolu Ajansı'nın 26–27 Ağustos tarihinde Karamürsel'den İstanbul'a gönderdiği telgrafta da Yunan kuvvetlerinin bütün cephede hezimete uğradıkları, ağırlıklarını terk ederek batıya doğru firar ettikleri, Yunan sağ kolunun üç tümen ile tamamen kuşatıldığı belirtilmiştir¹⁴⁶.

Yunan ve Rum basını da Türk direnişini gizleyememiştir. 20 Ağustos tarihli Neologos gazetesinde Mihaliç ve doğusundaki dağların mukavemet gösterilmeksizin Yunanlılara teslim edildiğinin doğru olmadığı, buralarda şiddetli mücadelelerin yaşandığı yazılmıştır. Gazete Yunan sol kolunun Mihaliç Muharebesi'nden sonra ilerlemesine devam ederek, Sakarya'daki savunma hatlarının önüne kadar geldiğini, Kuva-yı Milliye'nin kırk kilometre uzunluğunda bir cephe oluşturduğunu yazmıştır¹⁴⁷.

Bursa'da yayınlanan 25 Ağustos tarihli Periodos gazetesi de Türklerin geri çekilmekle beraber Ankara yakınlarında dağ geçitlerinde yeni bir mukavemete hazırlandığını haber vermiştir. 26 Ağustos tarihli Atina kaynaklı haberlerde de Türklerin tahkim edilmiş mevzilerde “*anudane*” bir mukavemet göstermeye başladıkları yer almıştır¹⁴⁸. Atina gazeteleri Yunan ordusunun asla tehlikede olmadığını, ileri hareketin kısa zamanda tekrar başlayacağını da duyurmuşlardır¹⁴⁹.

28 Ağustos tarihli Ethnos gazetesinde ise Türklerin “*akurane*” harb ettikleri ifadesi yer almıştır¹⁵⁰. Başbakan Gunaris'in aynı gün gazetelerde yer alan mülakatında Kuva-yı Milliye'nin şiddetli mukavemet gösterdiği vurgulanmıştır. Yunan Başbakanı yine de savaşın Yunanlılar lehine

¹⁴⁴ Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 978 – Sabah:sayı 11408, s.1

¹⁴⁵ Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 978 – Sabah:sayı 11408, s.1

¹⁴⁶ Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 980 – Sabah:sayı 11410, s.1

¹⁴⁷ Peyam-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

¹⁴⁸ Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 980 – Sabah:sayı 11410, s.2

¹⁴⁹ Peyam-ı Sabah, 29 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 981 – Sabah:sayı 11411, s.1

¹⁵⁰ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1-2

geliştiğini iddia etmiştir¹⁵¹. 3 Eylül günlü Times’de de Yunanlıların Türk birliklerinin fevkalade kahramanca ve cesaret ile harp ettiklerini itiraf ettiklerini kaydedilmiştir¹⁵².

SAKARYA SAVAŞI: BİRİNCİ SAFHA

Basında belirtildiğine göre 21 Ağustos akşamı itibarıyla Türk birlikleri arazi terk etmeye zorlanmışlardır. Onların boşalttıkları mevziler Yunanlıların eline geçmiştir. Türkler Ankara’yı savunmak amacıyla ellerinde tuttıkları son ihtiyat birliklerini de cepheye sürmeye karar vermişlerdir¹⁵³. 22 Ağustos tarihli Londra kaynaklı haberlere göre ise bu gün itibarıyla Ankara önünde ve Sakarya nehri boyunca şiddetli savaşlar devam etmektedir. Londra gazeteleri pek yakında kesin askeri sonuçların alınacağı beklentisindeydiler¹⁵⁴. Buna rağmen İngiliz basınında Kuva-yı Milliye birliklerinin şiddetli mukavemetinden dolayı Ankara’yı hedefleyen Yunan ileri harekâtının güçlkle yürütülebildiği haberleri de yer almıştır¹⁵⁵. 22 Ağustos tarihli Roma kaynaklı haberlere göre ise şehrin işgali için Ankara’nın otuz kilometre doğusunda büyük bir harp cereyan etmektedir. Birçok defalar geri püskürtülmüş olan Yunanlılar mevzileri tekrar işgal etmeye muvaffak olmuşlardır¹⁵⁶. 23 Ağustos tarihli Hronos gazetesi ise taarruz eden Yunan birliklerinin Ankara’dan 100 kilometre uzakta bulduklarını yazmıştır¹⁵⁷.

İngiltere basını 23 Ağustos tarihi itibarıyla savaşın Yunanlılar lehine gelişmekte olduğunu, Türk ordusunun tamamen geri çekildiğini, Yunan birlikleriyle boy ölçüşemeyecek durumda olduklarını yazmıştır. İngiliz siyasi çevrelerinin çatışmaların yakında biteceği görüşünü taşıdıklarına da yer vermiştir. Aynı tarihli Daily Kronikil gazetesi de Yunan ordusunun Türklere karşı parlak bir zafer kazandığını, Ankara’nın yakında düşeceğini haber vermiştir¹⁵⁸. İngilizler Yunan Başkumandanlığı’nın hedefinin Ankara’yı zapt etmek değil, Türk ordusunu tamamen imha etmek olduğunu da yazmışlardır¹⁵⁹.

Times gazetesi ise Yunan zaferi hakkındaki haberleri abartılı bulmuştur. Yunanlıların söylendiği gibi süratle ilerlemelerinin söz konusu olmadığını,

---

¹⁵¹ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1-2

¹⁵² Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

¹⁵³ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

¹⁵⁴ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

¹⁵⁵ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

¹⁵⁶ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

¹⁵⁷ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

¹⁵⁸ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

¹⁵⁹ Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 978 – Sabah:sayı 11408, s.1

23 Ağustos tarihi itibariyle Sakarya nehrine ulaştıklarını ancak, çok büyük zorluklarla karşılaştıklarını yazmıştır. Gazeteye göre onların Ankara'yı kolayca ele geçiremeyecekleri açıktır. Hatta buraya kadar gelebilmeleri de şüphelidir¹⁶⁰.

24 Ağustos tarihli Yunan gazeteleri ordularının birçok noktadan Sakarya'yı geçtiklerini, Türklerin mütemadiyen geri çekilmekte olduklarını yazmışlardır. Onlara göre Çelikdağ ve Polatlı önündeki Kuva-yı Milliye yığınağı dağıtılmış olup, Yunan merkez kuvvetleri demiryolu hattı boyunca ilerlemektedir. Türkler kesin savaşların verileceği Ankara önünde toplanmaktadırlar¹⁶¹.

25 Ağustos tarihli Patris gazetesine göre 23 Ağustos günü Sakarya nehri ötesinde ve Ankara'yı koruyan savunma hatlarında muharebe başlamıştır. Kuva-yı Milliye, Sakarya'dan sonraki bütün dağlar üzerinde evvelden kazmış olduğu siperlerde müdafaada bulunmaktadırlar¹⁶². Öte yandan Paris'te yayınlanan 25 Ağustos tarihli Peti jurnal gazetesi Yunan ordusunun güçlkle ilerlemekte olduğunu, Ankara'nın zabtının pek ağır fedakârlıklara mal olacağını yazmıştır¹⁶³.

27 Ağustos tarihli Londra gazeteleri Yunan ordusunun çok sıkıntılı bir durumda bulunduğunu, Türklerin hâkim mevzileri tutarak Yunan ilerleyişini engellediğini yazmışlardır. Daily Kronikil Yunan ileri harekâtının büyük fedakârlıklarla devam etmekte olduğunu bildirmiştir. Aynı tarihli Daily Telegraph da Göksu nehri güneyinde Yunan ve Türk kuvvetleri arasında kanlı çarpışmalar yaşandığını, Kuva-yı Milliye'nin şiddetli Yunan taarruzları karşısında mevzileri muhafaza etmeye devam ettiğini haber vermiştir¹⁶⁴.

Paris gazeteleri Türklerin Sakarya'nın doğu sahilinde ve Gordiyon'un kuzeyinde tuttıkları mevzileri güçlü bir şekilde takviye ettiklerini, Yunanlıların "düşündürücü" bir direnişle karşı karşıya kaldıklarını, çok yakında savaşın kesin bir safhaya gireceğini yazmışlardır¹⁶⁵. Fransız basınma göre, Türk cephesine gönderilmiş olan takviye birlikleri Yunan ordusunun ilerlemesini yavaşlatmıştır¹⁶⁶. Koriyera Della Sera adlı İtalyan gazetesi de Türklerin Yunanlıların Anadolu'daki planlarını boşa çıkardıklarını bildirmiştir¹⁶⁷.

---

¹⁶⁰ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1

¹⁶¹ Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 978 – Sabah:sayı 11408, s.1

¹⁶² Peyam-ı Sabah, 27 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 979 – Sabah:sayı 11409, s.1

¹⁶³ Peyam-ı Sabah, 27 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 979 – Sabah:sayı 11409, s.1

¹⁶⁴ Peyam-ı Sabah, 29 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 981 – Sabah:sayı 11411, s.1

¹⁶⁵ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1

¹⁶⁶ Peyam-ı Sabah, 1 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 984 – Sabah:sayı 11414, s.1

¹⁶⁷ Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1

Bursa’da yayınlanan 28 Ağustos tarihli Pero gazetesine göre de, mücadele üç gündən beri şiddetlenmiştir. Yunan ordusu geçit vermez havalide, zor şartlar altında bulunmasına rağmen birçok noktalarda Kuva-yı Milliyeyi hatlarının ötesine atmıştır. Kuva-yı Milliye’nin tehlikeli bir vaziyete düşürülmesi ihtimali söz konusudur¹⁶⁸.

Atina’da yayınlanan 29 Ağustos Tarihli Neo gazetesi de, Göksu civarında dört gündən beri şiddetli muharebelerin cereyan ettiğini, Türk kuvvetlerinin büyük kısmının güneyde toplandığını yazmıştır¹⁶⁹. 29 Ağustos tarihli Proeyya gazetesine göre ise Yıldız’ı işgal eden Yunan birlikleri Türk ordusunu kuşatma gayretini sürdürmektedirler¹⁷⁰.

29 Ağustos tarihli İngiliz gazeteleri de, Türklerin şiddetli direnişinden bahsetmiş,¹⁷¹ Türk ordusunun müstahkem mevzileri elinde tuttuğuna işaret etmiş, bu mevzilerin ancak büyük fedakârlıklarla zaptının mümkün olabileceği belirtmişlerdir¹⁷². Buna rağmen İngiliz basını henüz şark meselesinin çözüm zamanının gelmediği düşüncesindeydi¹⁷³.

Yunanistan Başbakanı Gunaris’in 30 Ağustos’ta gazetecilerde yer alan demecinde savaşın Yunanlılar lehinde geliştiği, Türk kuvvetlerinin boyun eğmeye başladıkları ifade edilmiştir¹⁷⁴. 30 Ağustos tarihli Hronos gazetesi de öğleden sonra cepheden alınan haberlere göre, Türk kuvvetlerinin ricat etmeye başladıklarını, Sakarya muharebesinin zaferle neticelenmiş olduğuna hükmedebileceğini yazmıştır¹⁷⁵.

Öte yandan Anadolu Ajansı’nın bildirdiğine göre, 30 Ağustos’ta Yunan kuvvetlerinin Beylikköprü’den yenilediği taarruzlar büyük zayıat verdirilerek, geri atılmıştır. Bozüyük doğusundaki taarruzları da kırılmıştır. Sağ kanattaki kuşatma hareketi başarılı olamamıştır¹⁷⁶.

Times Gazetesi’nin İstanbul muhabiri 31 Ağustos tarihi itibarıyla son durumu rapor eden bir telgraf göndermiştir. Buna göre üç gündür devam eden şiddetli muharebeleri takiben Yunan kuvvetleri Pazar akşamı Beylikköprü ile Sakarya ve Ilıca nehirlerinin birleştiği bölgeden geçmişler, Tuzgözü tarafından bir kısım araziyi elde etmeyi başarmışlardır. Türk

---

¹⁶⁸ Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

¹⁶⁹ Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

¹⁷⁰ Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

¹⁷¹ Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

¹⁷² Peyam-ı Sabah, 31 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 983 – Sabah:sayı 11413, s.1

¹⁷³ Peyam-ı Sabah, 1 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 984 – Sabah:sayı 11414, s.1

¹⁷⁴ Peyam-ı Sabah, 1 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 984 – Sabah:sayı 11414, s.1

¹⁷⁵ Peyam-ı Sabah, 1 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 984 – Sabah:sayı 11414, s.1

¹⁷⁶ Peyam-ı Sabah, 1 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 984 – Sabah:sayı 11414, s.1

kuvvetleri ikinci hatta çekilmiştir. Türk süvarisi de ordunun kuşatılmasına meydan vermemek için geri çekilmeye mecbur kalmıştır. Türkler Kayseri ile irtibatın kesilmesine meydan vermemek için Ankara'nın güney doğusuna çekileceklerdir¹⁷⁷. Bu arada gazete Polatlı'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberlerine de yer vermiştir¹⁷⁸.

Bununla birlikte, Times gazetesinin İstanbul muhabiri Türk ordusunun 31 Ağustos'ta geri çekişli gizlemek amacıyla karşı taarruza geçtiğini, Çal Dağı'nın doğu kısmını geri almayı başardığını haber vermiştir. Bu dağın doğu kısmının Türklerde batısını ise Yunanlılarda olduğunu, Yunan sağ kolunun 1 Eylül sabahı itibarıyla Haymana'ya girdiğini yazmıştır¹⁷⁹. Bu arada 1-2 Eylül gecesi Türk ordusunun beklediği takviye birlikleri cepheye ulaştırılmıştır. Kuva-yı Milliye'nin mevzilerine taarruzda bulunan Yunan ordusunda yorgunluk emareleri ve cepheyi kısaltmak teşebbüsleri gözlenmiştir¹⁸⁰.

Times gazetesinin İzmir muhabiri 2 Eylül'de Yunan hezimetine dair ortada dolaşan şayialara Yunan hükümetinin verdiği cevaba işaret etmiştir. Buna göre, Yunanlılar Sakarya üzerinde başarılı taarruzlar yaptıklarını, Kuva-yı Milliye saldırılarını def ettiklerini beyan etmişlerdir. Yunanlılar Çal Dağı'nı işgalden sonra kuzey istikametinde Ankara'ya doğru ilerlediklerini de iddia etmişlerdir¹⁸¹.

İKİNCİ SAFHA

30 Ağustos tarihli İngiliz basımına göre harbin İkinci ve son safhası başlamak üzeredir. Zira Ankara'nın ele geçirilmesini hedefleyen savaşlar pek yakında gerçekleşecektir. İlk mevzilerinden atılmış olan Türkler, Yunanlılara önemli miktarda harp ganimeti de terk etmişlerdir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa Ankara önüne son takviye birliklerini de sevk etmiştir¹⁸². Bosfor gazetesi ise Türk cephesinin yarılmış olduğu hakkındaki haberlerin doğru olmadığını, milli ordunun yeni mevzilerine düzen içerisinde çekildiğini yazmıştır¹⁸³.

Bu arada Yunan basını 30 Ağustos'ta Eskişehir'de kralın başkanlığı altında harp divanı toplandığını, bu toplantıda ordunun Ankara ötesine

¹⁷⁷ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

¹⁷⁸ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

¹⁷⁹ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

¹⁸⁰ Peyam-ı Sabah, 4 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 987 – Sabah:sayı 11417, s.1

¹⁸¹ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

¹⁸² Peyam-ı Sabah, 2 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 985 – Sabah:sayı 11415, s.1

¹⁸³ Peyam-ı Sabah, 2 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 985 – Sabah:sayı 11415, s.1

geçmemesine karar verildiğini haber vermiştir¹⁸⁴. Rum basını Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'yı savunmak için üçüncü bir müdafaa hattı hazırlattığını da bildirmiştir. Buna göre, ikinci hat Yunanlıların eline geçerse Türk ordusu bu hatta çekilecektir¹⁸⁵.

Daily Telegraph 3 Eylül tarihli nüshasında Ankara'nın birkaç güne kadar Yunanlılar tarafından işgal edileceğini iddia etmiştir¹⁸⁶. Times Gazetesi de Türklerin Yunan taarruzları karşısında güney ve merkezden geri çekilmeye başladıklarını bildirmiştir¹⁸⁷. 3 Eylül tarihli İzmir kaynaklı haberlere göre ise Çal Dağı civarında iki gündün beri şiddetli muharebeler cereyan etmektedir. Üç Yunan tümeni Çal Dağını ele geçirmek amacıyla saldırırken Türkler direnmeye devam etmektedir. Yunan askeri kaynakları bu muharebelerin iki üç gün daha devam edeceği kanaatinde dir¹⁸⁸.

4 Eylül tarihli Times Gazetesi Yunan birliklerinin şiddetli muharebelerden sonra şimendifer hattı yakınında ve Polatlı civarında bulunan Başgedi Tepeleri'ni işgal ettiklerini, Türk ordusunun geri çekilmekle beraber şiddetle direndiğini savaş meydanında pek çok ölü ve yaralı olduğunu haber vermiştir¹⁸⁹. Rum Basınında 4 Eylül tarihi itibarıyla yer alan haberde savaşın ikinci safhasının içinde bulunulan hafta başlayacağı ifade edilmiştir¹⁹⁰. Revey ise Eylülün üçüncü günü daha şiddetli geçmesi beklenen savaşın ikinci safhasının başladığını yazmıştır¹⁹¹.

Rum gazeteleri 4 Eylül tarihli nüshalarında Yunanlıların Kütük'de bulunan Türk kuvvetlerini kuşatma gayreti içerisinde bulduklarını, Türklerin zikzak hareketleriyle kurtulmaya çabaladıklarını yazmışlardır. Haberde Yunan birliklerinin Çal Dağı üzerinden ilerlemekte olduklarını da belirtilmiştir¹⁹². Atina'da yayımlanan 4 Eylül tarihli Hronos gazetesi Türklerin Polatlı yakınlarındaki ikinci müdafaa hattının da yarıldığını, Yunan ordusunun Ankara'ya 40 kilometre mesafeye kadar yaklaştığını, Ankara'nın işgalinin yakın olduğunu yazmıştır. Haberde bozulan Türk askerlerinin düzensiz bir surette firar ettikleri, çok sayıda esir ve harp malzemesi ele geçirildiği, Türkler geri kaçıışı engellemek için top yerleştirdikleri kaydedilmiştir¹⁹³.

¹⁸⁴ Peyam-ı Sabah, 2 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 985 – Sabah:sayı 11415, s.1

¹⁸⁵ Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

¹⁸⁶ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

¹⁸⁷ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

¹⁸⁸ Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

¹⁸⁹ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

¹⁹⁰ Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

¹⁹¹ Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

¹⁹² Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

¹⁹³ Peyam-ı Sabah, 6 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 989 – Sabah:sayı 11419, s.1

Bursa'da yayınlanan 4 Eylül tarihli Pero ise Kuva-yı Milliye'nin yaptığı tahkimat ve gösterdiği direnişle Yunan Erkân-ı Harbiyesi'ni şaşırttığını yazmıştır. Gazete bu yüzden muharebelerin çok şiddetli geçtiğini ve büyük zayıatlar verildiğini belirtmiştir. Haberde Türklerin şehit, yaralı ve esir olmak üzere toplam 7 ile 10 bin civarında zayıat verdikleri iddia edilmiştir¹⁹⁴.

5 Eylül tarihli Morning Post Gazetesine göre, Ankara'nın işgalini hedefleyen son muharebeler bir iki güne kadar başlayacaktır. Türkler savaşarak adım adım Ankara'ya doğru çekilmektedirler¹⁹⁵. İngiliz basını bugün itibarıyla Yunan kuvvetlerinin Türklerin şiddetli direncine rağmen Ankara'ya doğru ilerlemeye devam ettiğini yazmıştır. İtalyan Koriyera Della Sera ise Türklerin Ankara önlerinde kuvvetli tahkimatlar vücuda getirdiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'nın müdafaasına kuvvetli bataryalar tahsis ettiğini, bütün ihtiyat kuvvetlerinin cepheye sevk edildiğini bildirmiştir¹⁹⁶.

6 Eylül tarihli İngiliz basınında, Yunan ilerleyişinin sıkıntıya girmeye başladığı, savaşın uzayacağı haberi yer almıştır. Buna gerekçe olarak Kuva-yı Milliye'nin çeşitli cephelerden aldığı takviye kuvvetleri gösterilmiştir¹⁹⁷. Ankara yolunu açan Çal Dağı muharebesinin ağır zayıatlar karşılığında kazanılabildiği de ifade edilmiştir. Anadolu'nun işgalinin Yunan askeri harekâtını sona erdireceği, Türk-Yunan savaşını bitirmeyeceği belirtilmiştir. İngiliz Daily Telgraph Anadolu harbinin ancak Türk ordusunun tamamen imha edilmesiyle mümkün olabileceğini yazmıştır¹⁹⁸.

Bu arada Yunan Harbiye Nazırı Theotokis askeri harekâtın Eylül ayı içerisinde sona ereceği açıklamasını yapmıştır¹⁹⁹. Yunan askeri yetkilileri de savaşın sona erdirilmesi için İzmir'de müzakereler başlatıldığına dair haberleri yalanlamışlar, Türk kuvvetlerinin kuşatıldığını bildirmişlerdir²⁰⁰.

6 Eylül tarihli Proeyya gazetesi on gün süren muharebelerden sonra taarruza bir gün ara veren Yunan ordusunun Beypazarı'nı işgal ettiğini yazmıştır²⁰¹. Gazete Yunan sağ kanat birliklerinin Gavur Kalesi'ni ele geçirdiklerini, 1340 rakımlı tepedeki Türk direnişinin kırıldığını da haber vermiştir. Haberde Ankara'nın düşmek üzere olduğu iddia edilmiş, Türk

---

¹⁹⁴ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

¹⁹⁵ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

¹⁹⁶ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

¹⁹⁷ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

¹⁹⁸ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

¹⁹⁹ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

²⁰⁰ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

²⁰¹ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

taburlarının tehlike alameti olmak üzere siyah bayrak taşıdıkları belirtilmiştir²⁰². Proeyya Yunan ordusunu başarılı gösterebilmek için Türk siperlerinin gücüne vurgu yapmak ihtiyacını duymuştur. Siperleri Birinci Dünya Harbi'ndeki Alman Batı Cephesi tahkimatına benzetmiş, üç sıra halinde bulunan ve tel örgülerle desteklenen Türk mevzilerini ele geçirmek için bazen altı defa hücum etmek lazım geldiğini hatırlatmıştır²⁰³.

Daily Telgraph gazetesinin İzmir muhabiri “*Bu muharebe 1453 senesinde İstanbul’un fethinden beri Türklerle Yunanlılar arasında vuku bulan en büyük muharebelerden biri olacaktır*” ifadesini kullanmıştır. O, 6 Eylül tarihli yazısında Türklerin bu muharebeyi Verdun Muharebesi’ne benzettiklerini, ancak Verdun düşmediği halde Ankara’nın bu hafta içinde Yunanlıların eline geçeceğini belirtmiştir. O, Türk ordusunun Ankara’da depolarındaki iâşe maddelerini tükettikten sonra büyük sıkıntı yaşayacağını öngörmüştür. Ankara’yı işgal edecek olan Yunan ordusunun orada kalmayarak, birkaç gün içinde şehri tahliye ederek yüz kilometre kadar geriye çekileceği duyumunu aldığı belirten gazeteci kırsal alanlar Yunanlılar tarafından boşaltılmış olacağından Türk çetelerinin bu ıssız, çöl yerlerde hiçbir iş göremeyeceklerini söylemiştir²⁰⁴.

Hironos gazetesi de Ankara’nın güneyinde bulunan Mogan gölünün Yunanlıların eline geçtiğini, Yunan sol kanadının Sipahioğlu mevkiini kontrolü altına aldığını kaydetmiştir²⁰⁵. Bosfor Gazetesi ise Yunan kurmaylarının savaş planını değiştirdiklerini, yeni planın Türk cephesini yarmak esası üzerine oluşturulduğunu yazdı. Gazete 25 Eylülde cepheye ulaşması beklenen Türk takviye birliklerinin gelmesinden evvel yarma harekâtının sonuçlandırılacağını belirtti²⁰⁶. 7 Eylül tarihli Neologos gazetesi ise Türk ordusu savaşmaya yanaşursa Ankara’nın güneyinde İncesu deresi ile Mogan ve Emin (Eymir) göllerinin iki tarafında nihai savaşın cereyan edeceğini yazmıştır²⁰⁷.

8 Eylül tarihinde Fransız İnteransijan gazetesinde yer alan bir haberde de Yunan ordusunun büyük zayıyata uğradığı, Türklerin direncini kıramadığı, bu yüzden Ankara’yı işgal etse bile savaşın bitmeyeceği vurgulanmıştır²⁰⁸. 9 Eylül tarihli Tan gazetesi Türk ordusunun 3 Eylül’de Sakarya’nın doğusunda karşı taarruza geçerek Yunanlıların Ankara üzerine olan ileri harekâtını

---

²⁰² Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

²⁰³ Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

²⁰⁴ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

²⁰⁵ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

²⁰⁶ Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

²⁰⁷ Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

²⁰⁸ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

durdurduğunu, hatta geri çekilmeye mecbur ettiğini yazmıştır²⁰⁹. Fransız basını kış mevsiminin her iki tarafı da çok güç bir duruma sokacağını da hatırlatmıştır²¹⁰. 9 Eylül tarihli Çağadamarid gazetesi Yunan çevirime planını boşa çıkaran Türklerin Ankara önünde büyük bir muharebeye hazırlandıklarını yazdı²¹¹.

Patris gazetesi Yunan ordusunun 11 Eylül’de yeniden taarruza geçtiğini, Kuva-yı Milliye’nin Küçük’ten itibaren Demköy’ün doğusunda ve güneyinde şiddetli bir mukavemet gösterdiğini yazdı. Peyamı Sabah gazetesi ise bu taarruzun Türkler karşısında güç duruma düşmüş olan birliklerinin geri çekilişini himaye etmek amacıyla gerçekleştiği öngörüsünde bulunmuştur²¹². Aynı tarihli Kiriks gazetesi de Gunaris’in başkanlığında toplanan Bakanlar kurulunun kış seferi üzerinde durduğunu haber vermiştir. Yunan basını yağmur mevsimi gelmeden evvel zafer elde edilmesinin şart olduğunu yazmıştır. Fransız basını da Yunanlıların kıştan evvel savaşı bitirmek istediklerini haber vermiştir²¹³.

TÜRK ZAFERİ

Türk ordusunun zafer kazanmak üzere olduğuna dair ilk haberler Anadolu Ajansı tarafından verilmiştir. 5 Eylül tarihli bir haberde Yunan taarruzunun tamamıyla kırıldığı, savaşın Türkler lehine sonuçlanmak üzere olduğu duyurulmuştur²¹⁴. Ajansın 8 Eylül tarihli bir başka haberine göre ise sağ kanatta Türk ordusunun karşı taarruzu neticesinde Yunanlıların iki alayı perişan bir surette geri çekilmeye mecbur kalmıştır. Sol kanatta taarruz eden birlikler Yunan siperlerine girmiş, merkezde bulunan bir Yunan tümeni de bozgun halinde firar etmiştir. Yunanlılar büyük zayıat vermişler, çok sayıda silah ve cephaneyi terk etmişlerdir²¹⁵.

Anadolu Ajansı 10 Eylül tarihinde Türk kuvvetlerinin Beylikköprü’deki önemli mevzileri ele geçirdiğini duyurdu²¹⁶. 11–12 Eylül tarihli bir başka haberinde de Yunan kuvvetlerinin sağ kanat mevzilerinin işgal edildiğini bildirdi. Geri çekilen birliklerini himayesi amacıyla Yunanlıların Beylikköprü’de gerçekleştirdikleri karşı taarruzun da püskürtüldüğünü haber verdi²¹⁷. Bu arada cepheden Ankara’ya gitmiş olan Fevzi Paşa da verdiği

---

²⁰⁹ Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 996 – Sabah:sayı 11426, s.1

²¹⁰ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

²¹¹ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

²¹² Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

²¹³ Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 996 – Sabah:sayı 11426, s.1

²¹⁴ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

²¹⁵ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

²¹⁶ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

²¹⁷ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

beyanatta Yunan kuvvetlerinin taarruz kabiliyetini tamamen kaybettiğini, Türk zaferinin uzak olmadığı müjdesini vermiştir²¹⁸.

Bütün bunlara ilaveten İtalyan Basını da 12 Eylül günü Türklerin karşı taarruza geçtiklerini duyurdu. Yunan birliklerinin şiddetle direndiklerini de kaydetti²¹⁹. 12 Eylül tarihli Neologos gazetesi Türklerin 8 Eylül Perşembe akşamı ve Cuma günü Yunan cephesinin merkezine ve sol kanadına taarruz ettiğini doğruladı. Gazete bu taarruza topçu birliklerinin yanı sıra 12 tümenin katıldığını yazdı. Başlangıçta cephenin bazı kısımlarında başarı elde eden Türklerin bilahare büyük zayıat ile geri püskürtüldüklerini bildirdi²²⁰. 13 Eylül tarihli İngiliz Sunday Times gazetesi de yağmur mevsiminin başlamasından dolayı tarafların büyük güçlükler yaşayacağını yazmıştır. Gazete iki taraf da mali sıkıntı yaşayacağı için kış gelmeden evvel ateşkes yapmalarını önermiştir²²¹.

Öte yandan Yunanistan Başbakanı Gunaris başarısızlığa gerekçeler üretmeye başlamıştır. O, 9 Eylül tarihinde Tahid-i Rumus gazetesinde yer alan beyanatında Yunan ordusunun coğrafi güçlükler, mesafelerin büyüklüğü, nakil vasıtalarının noksanlığı, suyun azlığı, havaların değişmesi gibi engeller sebebiyle çok sıkıntı çektiğini, fakat bütün bu zorlukları yenmeyi başardığını söylemiştir: Gunaris, savaşa kısa bir müddet ara verildiğini, bu günlerde ileri harekâtın yeniden başlayacağını da ifade etmiştir²²². Başbakan 13 Eylül tarihli Neologos gazetesinde yer alan beyanatında da bütün savaşlarda şiddetli ve gevşek devrelerin yaşanmasının normal karşılanması gerektiğini hatırlatarak Yunan taarruzunun devam edeceğini söylemiştir²²³. Gunaris Yunan ordusunun taarruzunun neden gevşediği sorularına kaçamak cevaplar vermiş, savaşın yönetiminin askerlere ait olduğunu ifade etmiştir²²⁴.

Bununla birlikte Yunan Basını Pire'ye sevk edilen 2000 yaralının Atina'daki hastanelere gönderildiğini duyurmuştu²²⁵. Bu tür haberler üzerine Başkomutan Papulas Yunan zayıatının abartılmamasını istemiş, alınan sonuçlar ile verilen zayıatın mütenasip olduğunu hatırlatma ihtiyacı hissetmiştir²²⁶.

---

²¹⁸ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

²¹⁹ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

²²⁰ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

²²¹ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

²²² Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

²²³ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

²²⁴ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

²²⁵ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

²²⁶ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

Öte yandan Yunanistan'ın eski Başbakanı Venizelos, Periodos gazetesine verdiği demeçte askeri harekâtın bir an evvel bitirilmesi lazım geldiğini, aksi takdirde Yunanistan maliyesinin çok kötü bir duruma düşeceğini söylemiştir²²⁷. Roma Büyükelçisi Metaksas'ın açıklamaları da Yunanistan'daki politika değişikliğine işaret etmekteydi. Büyükelçi Tan gazetesine verdiği demeçte Şark Meselesinin silahla çözülemeyeceğini ifade etmişti. O, İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan meselesinde tarafsız kalmalarının savaşın uzamasına yol açacağını belirtmişti²²⁸.

Diğer taraftan Yunan ordusunun geri çekileceğine dair ilk haberler 11 Eylül'den itibaren Türk basınında yer almaya başlamıştır. Yunan Matbuat Kaleminin 9 Eylül'de yayınladığı kralın beyannamesi iki gün sonra Türk basınında yer buldu. Buna göre, kral ordunun Ankara'dan çekileceklerini ifade etmiştir. Türk hükümeti ile devamlı bir barış yapılması mümkün olmaz ise İzmir ve hinterlandındaki mevzilerini tahkim edeceklerini de söylemiştir²²⁹.

Bu arada basında Yunan Başbakanı Gunaris'in istifa edeceğine dair haberler de yer almaya başlamıştır²³⁰. 8 Eylül tarihli Proeyya gazetesi de Gunaris'in askeri harekâtın bitiminde istifa edeceğini iddia etmiştir²³¹.

Sakarya Savaşı'nın Türk ordusunun zaferi ile neticelendiği, Yunanlıların nehrin batı sahiline atıldığına dair ilk haber 15 Eylül tarihinde İstanbul kamuoyuna duyuruldu. Bu haberin kaynağı Ankara'dan gönderilen 13 Eylül tarihli bir özel telgraftı. Bu telgrafta savaş alanının öldürülmüş binlerce Yunan askerinin cesedi ile dolu olduğu, bol miktarda silah ve cephane ele geçirildiği de bildirilmiştir²³². Aynı tarihli İzmit Süvari Livası Kumandanlığının telgrafı ile Türk zaferi doğrulanmıştır. Bu telgrafta da Yunan kuvvetlerinin bütün cephelerde geri çekildikleri, Türk takip kollarının teması korudukları, Yunanlıların binlerce zayıat ve esir verdikleri, hesapsız ganimetler elde edildiği belirtilmiştir²³³.

Bu arada Paris basını Türk taarruzuna Yunanlıların şiddetle direnmekte olduklarını savaşın yakında sona ereceğini yazmıştır²³⁴. Basında Yunanlıların çekilme hatlarının Sakarya'nın batısında faaliyet gösteren iki

---

²²⁷ Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

²²⁸ Peyam-ı Sabah, 14 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 997 – Sabah:sayı 11427, s.1

²²⁹ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

²³⁰ Peyam-ı Sabah, 11 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 994 – Sabah:sayı 11424, s.1

²³¹ Peyam-ı Sabah, 12 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 995 – Sabah:sayı 11425, s.1

²³² Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

²³³ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

²³⁴ Peyam-ı Sabah, 15 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 998 – Sabah:sayı 11428, s.1

süvari ve bir atlı piyade tümeni tarafından kesildiği, Tavşanlı'dan ve Sivrihisar'ın güneyinden Yunan ordusunun gerilerine taarruz edildiği bilgisi de verilmiştir. Ayrıca, Türk ordusunun 14 Eylül'de Beylikköprü ve Kavuncu Köprüsü'nden Sakarya'yı geçerek Mülk ve Kozağaç köylerini zabt ederek Sivrihisar istikametinde takibi sürdürdüğü, Yunanlıların alelacele ve darmadağın bir halde geri çekilmeye çalıştıkları belirtilmiştir. Yunanlıların Sakarya'nın batısında da tutunamadıkları, hezimetin Yunan sağ kanadıyla merkezine de sirayet ettiği değerlendirilmiştir²³⁵.

Bu arada Yunan basını Yunan Genelkurmayının sessiz kalmasını eleştirmiştir. Hronos gazetesinde yer alan bir makalede “*Vaziyet her ne olursa olsun muntazaman tebligat-ı resmiye neşri lazım gelir*” denilmiş, Yunan ordusunun ricat mı ettiği, yoksa Türkler tarafından mı atıldığı sorusuna cevap verilmesi istenilmiştir. Yazıda yağmur mevsiminin gelmesi nedeniyle ordunun iase sıkıntısı ile karşılaşmamak için geri çekilmiş olabileceği ihtimalinden de bahsedilmiştir²³⁶.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Eylül tarihli beyannamesi 17 Eylül'de Peyamı Sabah'ta yer almıştır. Türk Ordusu Başkumandanı bu beyannamede “*Mukaddes*” Anadolu topraklarını çiğneyerek Ankara'ya girmek ve Türk ordusunu imha etmek isteyen Yunanlıların yirmi bir gün devam eden kanlı muharebelerden sonra mağlup edildiğini bildirmiştir. O, karşı taarruz ile önemli miktarda Yunan kuvvetinin Sakarya doğusunda imha olduğunu, nehrin batısına kaçan kuvvetlerin de ısrarla takip edildiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa esir düşen Yunan askerlerinin ilk isteklerinin bir parça ekmek olduğunu vurgulayarak Yunan ordusunun düştüğü duruma işaret etmiş ve şunları söylemiştir: “*Hudud-ı milliyemiz dâhilinde müdahale-i ecnebiyyeden azade olarak her medeni millet gibi hür yaşamaktan başka bir gayesi olmayan Türk milletinin hakk-ı meşruu nihayet âlem-i insaniyet ve medeniyet tarafından teslim olunacaktır. Ancak, silahlarımızı maksadımız tamamen istihsal olunduktan sonra bırakacağımızdan pek karib olan bu mesud ana kadar kema fi's-sabık bütün efrad-ı milletin azami gayret ve fedakârlık göstermesine intizar eylerim. Cenab-ı hakk tevfiyat-ı samedaniyesini idame buyursun amin*”²³⁷.

UZMAN YORUMLARI

Peyamı Sabah'da yer alan “*Bir Erkan-ı Harp Zabitimizin Fikri*” başlıklı yazıda Yunan kuvvetlerinin Sakarya'daki Türk mevzilerini zabt etmelerinin normal karşılanması gerektiği görüşü savunularak, Türk artçı müfrezelerinin

²³⁵ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

²³⁶ Peyam-ı Sabah, 16 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 999 – Sabah:sayı 11429, s.1

²³⁷ Peyam-ı Sabah, 17 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 1000 – Sabah:sayı 11430, s.1

ordunun Ankara sahrasına kadar çekilmesine yardımcı olmak için Yunanlıları meşgul etmek mecburiyetinde oldukları vurgulanmıştır. Ankara önünde bir meydan savaşı gerçekleşeceği öngörüsünün yer aldığı yazıda Türk ordusunun mağlup olması durumunda Ankara'nın Yunanlıların eline geçeceği, ancak bunun savaşın Yunanlılar lehine sonuçlandığı anlamına gelemeyeceği değerlendirilmiştir. Yunanlıların mağlubiyeti halinde ise ordularını Eskişehir'e kadar geri çekmek mecburiyetinde kalacakları bildirilmiştir. Bu kadar uzun bir mesafede gerçekleşecek olan çekilme sırasında Yunan ordusunun düzenini muhafaza edemeyeceği, büyük miktarda cephaneyi Türklere terk etmek zorunda kalacakları, savaş meydanının çok sayıda Yunan ölüleriyle dolacağı tahmininde bulunulmuştur²³⁸.

Askeri uzmana göre, 15, 16, 17 Ağustos tarihli Türk resmi tebliğleri askeri durum hakkında sağlıklı fikir edinmek için yeterli değildir. Bu yüzden Yunan kaynaklarının abartılı haberlerine itibar etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır²³⁹. Rumca gazetelerin Beylikköprü'nün ele geçirildiğine dair haberleri doğru olsa bile bu köprünün Sakarya'nın batı sahilinin ilerisinde bulunması nedeniyle Sakarya nehrinin Yunanlılar tarafından aşılmış olduğu anlamının çıkarılamaz²⁴⁰.

Bununla birlikte Yunanlılar sağ kolda yer alan kuvvetleriyle Sakarya'da bulunduğunu tahmin ettikleri asıl Türk cephesine karşı bir çevirme hareketi gerçekleştirmek istemektedir. Sağ kanadını gün geçtikçe genişletmesi, bu kolun Günyüzü ve Akdağ silsilesinin batı, güney ve güney doğu istikametinde harekâtına devam etmesi bu çevirme hareketi hakkında hiçbir şüpheye mahal bırakmamaktadır. Bu yüzden Türk ordusunun Sakarya'nın doğu sahilinde muharebeyi kabul edeceğine ihtimal verilmemelidir. Sakarya'nın doğu sahili asıl müdafaa hattı olarak kabul edilecek olur ise sol kanat açık bırakılmış ve Yunan kuvvetleri çevirme harekâtına müsait olan Cihanbeyli ovasına kadar dayanmış olacaktır. Türk ordusunun bu mevzilerde ancak artçı muharebesi vermesi beklenebilir²⁴¹. Yunan Ordusu Başkumandanlığının Türklerin Sakarya'nın doğu sahilinde savaşı kabul edecekleri hakkındaki tahminleri doğru çıkmayacaktır²⁴².

Yunanlıların hedefi kendilerinin de açıkladıkları gibi Ankara'yı işgalden ziyade milli orduyu imha etmektir. Milli ordunun sürekli olarak geri

---

²³⁸ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

²³⁹ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

²⁴⁰ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

²⁴¹ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

²⁴² Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

çekilmesi ve tahmin edilen mevzilerde harbi kabul etmemesi Yunan Başkumandanlığının bu hedefine ulaşmasını engelleyecektir. Yunan ordusu Ağustos sıcağında, yolsuz, izsiz bölgelerde yorucu ve yıpratıcı bir yürüyüş gerçekleştirmektedir. Türk ordusu muharebeyi kabul etmeden geri çekilmeyi sürdürürse Yunanlıların imha planları suya düşmüş olacaktır²⁴³.

21 Ağustos tarihli uzman değerlendirmesinde ise asıl muharebelerin 20 Ağustos tarihinde başlamış olabileceği iddia edilmiştir. Buna göre Yunan kuvvetleri üç kol halinde hareket etmişlerdir. Bu kollardan ikisi Sakarya nehrine yönelmiş, birisi arkadan Haymana Ovasını kuşatmak istemiştir. Ancak, bu kolun ıssız, susuz ve sarp yolları bulunan Haymana Ovası'nda büyük zorluklarla karşılaşacağı açıktır.

Türk ordusu Sakarya nehri dirseğinde kesin sonuçlu bir savaşa girmeyebilir. Burada Yunanlıları oyalamaya çalışacaktır. Bu durumda asıl savaşların Ankara önlerinde gerçekleşmesi muhtemeldir. TBMM Hükümeti burada da savaşmak istemezse Ankara'yı tahliye edecektir. Bu takdirde sonucu tayin edici muharebeler Ankara'nın gerisinde gerçekleşecektir²⁴⁴.

22 Ağustos tarihli yoruma göre ise 19 Ağustos günü Sakarya vadisinde savaşın başladığına hükmedilebilir. Bu tarih itibariyle Yunan ordusunun Sakarya nehrini geçip geçmediği belli değildir. Türk ordusu kırk kilometre uzunluğunda bir hatta savunma yapmaktadır. Beş gündür geri çekilmeyi sürdüren Türk ordusu nihayet Sakarya önlerinde muharebeyi kabullenmiştir. Bu muharebenin asıl muharebeler mi yoksa "*setr muharebesi*" mi olduğunu olayların gelişimi gösterecektir. Asıl büyük muharebe başlamış ya da başlamak üzeredir. 19 Ağustos tarihli Anadolu tebliğinden bu sonucu çıkarmak mümkündür²⁴⁵.

23 Ağustos tarihli mütalaalar da Sakarya'da kanlı bir muharebenin cereyan ettiğine artık şüphe kalmadığı, Yunan taarruzunun geliştiği, dört gündün beri şiddetli muharebelerin devam etmekte olduğu belirtilmiştir. Atina'dan gelen haberlerde abartı olabileceğinin tecrübe ile görüldüğü hatırlatılmıştır²⁴⁶.

24 Ağustos tarihli uzman değerlendirmesinde Türk ve Yunan resmi tebliğlerine dayanarak bu tarih itibarıyla henüz Sakarya'da büyük meydan muharebesinin başlamamış olduğuna hükmedilmiştir. Türk ordusunun nehrin doğusunda, Yunanlıların ise batısında cephe tutmakta olduğu hatırlatılarak

---

²⁴³ Peyam-ı Sabah, 20 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 972 – Sabah:sayı 11402, s.1

²⁴⁴ Peyam-ı Sabah, 21 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 973 – Sabah:sayı 11403, s.1

²⁴⁵ Peya25m-ı Sabah, 22 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 974 – Sabah:sayı 11404, s.1

²⁴⁶ Peyam-ı Sabah, 23 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 975 – Sabah:sayı 11405, s.1

büyük muharebenin tarihinin yaklaştığı belirtilmiştir. Sakarya muharebesinin Yunanlıların zaferi ile sonuçlanmak üzere bulunduğu dair haberlerin tamamen propaganda niteliği taşıdığı görüşü savunulmuştur.

Buna karşılık Türkler tarafından gerçekleştirilen Kocaeli harekâtının da geniş çaplı bir başarı olmayıp akın niteliği taşıdığı belirtilmiştir. Uzman görüşüne göre bu akınlar zamanla Yunan nakliye kollarının faaliyetlerini engelleyecek hale gelebilir, zamanında mühimmat ve iâşe nakledilmesinin önüne geçebilir. Bu gelişmeler Sakarya cephesinde Yunanlıları sıkıntıya sokabilir. Eğer Kocaeli grubu 30 – 40 bin kişilik bir kuvvete sahip olsaydı bu taarruz harekâtı bütün Yunan cephesinin yıkılması ve Sakarya'daki cepheyi terk etmeleri sonucunu doğurabilirdi²⁴⁷.

25 Ağustos günlü yoruma göre Eskişehir muharebelerinde on iki fırka olan Yunan kuvveti zayıflayarak 9 firkaya düşmüştür. Bunun sebebi olarak Yunanlıların bazı askeri teşkilatı lağvetmeleri, Kocaeli, Menderes ve Afyonkarahisar taraflarında milli kuvvetler tarafından tazyik edildikleri için yan ve gerilerine kuvvet ayırmak zorunda kalmaları gösterilmiştir. Yazıda Kuva-yı Milliye'nin geri çekilerek Yunan kuvvetleriyle eşit hale geleceği tahmininde de bulunulmuştur. Yunan ordusunun Haymana kuzeyinden ilerlemesinin imkânsız, güneyinden geçmesinin ise güç olacağı değerlendirilmiştir, cepheden Sakarya'yı geçmek istemeleri halinde ağır zayıat verecekleri ifade edilmiştir. Uzman görüşüne göre bilahare Türk ordusunun muhtemel bir karşı taarruzu beklenebilir²⁴⁸.

27 Ağustos tarihli uzman görüşünde Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi halinde Yunan merkezi ile sol kanadının nehrin diğer sahiline geçebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Yunan sağ kolunun Cihanbeyli çölünü aşarak Gökusu'nun güneyine ulaştığı hatırlatılarak Türk kuvvetlerinin çekilme hatlarını tehdit edebileceği belirtilmiştir. Bu durumda Türk ordusunun teması muhafaza ederek daha doğudaki mevzilere çekileceği, bu yüzden bir iki gün içerisinde savaşın şiddetleneceği öngörülmüştür²⁴⁹.

28 Ağustos günlü yoruma göre ise Yunanlıların 25 Ağustos sabahı Ilıcaçay'ın kuzeyindeki Türk sol kanat mevzilerine karşı taarruzunun büyük zayıat verdirilerek geri püskürtüldüğü anlaşılmaktadır. 26 Ağustos tarihli taarruzlarından da hiçbir sonuç elde edememişlerdir. Türk ordusu Yunan sol koluyla merkezinin Sakarya'nın doğu sahiline geçmesine engel olduğu gibi, cepheyi arkadan kuşatmakla görevli olan Yunan sağ kolunun da yolunu kapatmıştır. Türk ordusu tehlikeye düşmesi muhtemel olan bütün alanlara

²⁴⁷ Peyam-ı Sabah, 24 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 976 – Sabah:sayı 11406, s.1

²⁴⁸ Peyam-ı Sabah, 25 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 977 – Sabah:sayı 11407, s.1

²⁴⁹ Peyam-ı Sabah, 27 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 979 – Sabah:sayı 11409, s.1

zamanında takviye kuvvetleri gönderilmesi için lazım gelen bütün vasıflara haiz bulunmaktadır. Yunan cephesi ise, aynı kolaylığa ve tedbirlere sahip değildir. Zira Yunan sağ koluyla merkez ve sol kolu arasında Boz, Günyüzü ve Akdağ sıra dağları yer almaktadır. Yunan sağ kolu cephenin diğer kısımlarından hiçbir suretle takviye alma imkânına sahip değildir. Sadece kendi kuvvetiyle o kurak, susuz, meskensiz ve ağaçsız sahada çarpışmak, ihtiyaçlarını ve mühimmatını yüzlerce kilometrelik bir mesafeden getirmek mecburiyetindedir. Yunanlıların bu kanadının geri çekilmeye başladığı hakkındaki haberler doğru ise Türk sol kanadındaki süvari birlikleri vasıtasıyla kurak, tozlu ve kumlu sahada kolayca hezimete uğratılabilirler²⁵⁰.

29 Ağustos tarihli uzman yorumunda Yunanlıların 25 ve 26 Ağustos taarruzlarındaki başarısızlıklarını telafi etmek amacıyla 27 Ağustos'ta seksen kilometrelik bir cephede genel taarruz başlattıkları iddia edilmiştir. Fakat bu taarruzun da geri püskürtüldüğü, Yunan ordusunun çok güç bir duruma düştüğü yazılmıştır. Bu yüzden Yunan ordusuna acilen takviye kuvvetleri gönderildiği, Yunanlıların bir imha muharebesi yapamayacakları ifade edilmiştir. Askeri uzmanın tahminine göre, çatışmalar mevzi muharebelerine dönmüştür. Bu yüzden Yunanlılar kuşatma yerine cepheden taarruzla Türk cephesini yarmaya çalışmaktan başka bir çare bulamamışlardır. Sağ kanatta başlattıkları taarruzlarını merkeze ve sol kanada yaymışlardır. Cepheden yarma teşebbüsleri de sonuçsuz kalmıştır. Onların çorak ve ıssız sahada mevzi muharebelerini uzun süre devam ettirmeleri mümkün değildir. Bununla birlikte Üzümbey'e kadar akınca müfrezelerinin sarkması, Yunan hatlarının daima tehdit ve tehlike altında bulunduğunu göstermiştir. Yunan ordusu son bir hücum denemesinde bulunacaktır bunda da başarılı olamazsa Eskişehir'e çekilmek zorunda kalacaktır²⁵¹.

Bir yabancı uzman da Revey gazetesine Sakarya Savaşı'nı yorumlayan bir açıklama yapmıştır. Bu uzamanın değerlendirmesine göre başlangıçta hazırlık mahiyetinde çatışmalar olmuştur. İlk günlerde dört fırka kadar olduğu tahmin edilen Türk süvarileri Yunan ordusu ile teması muhafaza ederek ilerlemesini geciktirmiştir. Yunan ileri karakolları 12 gün süren çatışmalardan sonra yorgun ve bitkin bir şekilde Sakarya'nın sol sahiline ulaşabilmişlerdir. General Papulas kuşatma harekâtı yapmak istedi. Aksu'yu geçerek Haymana ovasına ulaşmayı ve Kuva-yı Milliye'nin gerisine düşmeyi planladı. Bunun için iki fırka ayırdı. Bu fırkalar aşırı sıcakların yanı sıra, susuzluk ve malarya hastalığı nedeniyle büyük güçlükler yaşadılar. Malarya hastalığından dolayı yüzlerce asker Eskişehir'e dönmeye mecbur

---

²⁵⁰ Peyam-ı Sabah, 28 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 980 – Sabah:sayı 11410, s.1

²⁵¹ Peyam-ı Sabah, 29 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 981 – Sabah:sayı 11411, s.1-2

oldu. Buna rağmen bu fırkalar bir hafta devam eden zorlu bir yürüyüşten sonra Çatlak bataklığına ulaşmayı başardılar. Hücuma sevk edilen tanklar bataklıklara saplanıp kaldılar. Bunun üzerine Papulas cephe hücumu yapmak zorunda kaldı. Ancak, Sakarya nehrinin dirseğinde önceden İsmet Paşa tarafından tel örgülerle desteklenen bir tahkimat yapılmıştı.

Yunanlılar Sakarya önünde dokuz, Türkler de on yedi fırka toplamışlardır. Bununla beraber Türk fırkaları mevcut itibarıyla Yunan fırkalarının ancak yarısı nispetindedir. Bu yüzden tarafların asker mevcudunun denk olduğu söylenebilir. Yunan ordusu, top ve cephanesi açısından üstündür. Tarafların top mevcudu bire karşı üç, cephanede ise bire karşı beştir. Fakat Yunanlıların bu üstünlüğü Türk ordusunun işgal ettiği mevziler ve arazi şartları dikkate alındığında ortadan kalkmaktadır. Zira Yunan askerleri bataklıklara harp ettiği halde Türkler Sakarya'nın sağ tarafındaki müstahkem tepelerde bulunuyorlar²⁵².

1 Eylül tarihli uzman değerlendirmesinde Yunan taarruzunun 29 ve 30 Ağustos günlerinde bütün cephede devam ettiği ifade edilmiştir. Buna göre, Türk ordusu bazı ileri mevzileri terk etmesine rağmen cephede elastikiyet ve dayanışmayı muhafaza etmektedir. Yunanlıların yarma ve çevirme teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır. Yunanistan kaynaklı 30 Ağustos tarihli haberlerde belirtilen milli cephenin yarıldığı duyuları gerçeği yansıtmamaktadır. Bugün ya da yarın bu kanlı mücadelenin neticesi belli olacaktır²⁵³.

2 Eylül tarihli değerlendirmede ise savaşın devam etmekte olduğu, ancak Yunan kuvvetlerinin Ankara'dan 80 kilometre uzakta buldukları ifade edilmiştir. Kuva-yı Milliye'nin karşı taarruzunun genel ya da mevzi bir taarruz olduğunu anlamının zaman gerektireceği belirtilmiştir. Yunan ordusunun yedi gün süren kanlı muharebeler neticesinde sadece 10 kilometre derinliğinde bir alanı ele geçirebildiğine vurgu yapılmış, Türk sol kanadının üstün Yunan kuvvetleri karşısında daha gerideki hatlara alındığı, ikinci müdafaa hattının Çaldağı civarında ve kuzeyden güney doğu istikametinde uzandığı öngörüsünde bulunulmuştur²⁵⁴.

3 Eylül tarihli bir yazıda Sakarya savaşı için *“tarih-i harpte en hunin muharebelerden biri olarak zikredileceğine şüphe yoktur”* ifadesi kullanılmıştır. Tarafların yüz bini aşkın bir kuvvetle 40 kilometrelik bir cephe üzerinde boğuştuklarından bahsedilmiştir. Savaşın şiddeti ve süresi dikkate alındığında Yunanlıların büyük zayıflara uğradıklarının muhakkak

²⁵² Peyam-ı Sabah, 30 Ağustos 1337/1921, Peyam:sayı 982 – Sabah:sayı 11412, s.1

²⁵³ Peyam-ı Sabah, 1 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 984 – Sabah:sayı 11414, s.1

²⁵⁴ Peyam-ı Sabah, 2 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 985 – Sabah:sayı 11415, s.1-2

olduğu belirtilmiştir²⁵⁵. Bu günkü uzman değerlendirmesinde milli cephenin yarıldığına, Yunanlıların Ankara kapılarına dayandıklarına, Polatlı'yı aldıklarına, Malıköyü'nü çevirmeye çalışıklarına dair Yunan kaynaklarından gelen haberlerin büsbütün yanlış olduğunun meydana çıktığına vurgu yapılmıştır. Ancak, Yunan kuvvetlerinin Göksu ve Sakarya'yı geçerek kuzeye ve doğuya doğru takriben 10–12 kilometre ilerlediğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Yunanlıların Türk cephesini yaramadıkları işgal ettikleri her karış toprağı, oluk oluk kanları ile ödemek zorunda kaldıkları bildirilmiştir²⁵⁶.

İstanbul Hükümeti'nden bir bürokrat Anadolu'daki askeri ve siyasi gelişmeler hakkında Bosphoure gazetesine beyanat vermiştir. Bu bürokrat beyanatında mevcut askeri durumun Yunanistan aleyhinde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Yunanlılar taarruz eden konumunda oldukları için Türklerden daha fazla zayiata uğramaktadırlar. Bütün cephelerde çelikten bir duvara çarpmakta, ilerlemekten ziyade gerilemektedirler. Bu ağır zayıatlar dolayısıyla Yunan ordusu yakında sayıca Türk ordusuyla eşit hale gelecektir. Eşitlenme gerçekleştiği andan itibaren Türkler karşı taarruza geçeceklerdir. Ancak, bu dengenin Ankara'nın tahliyesinden evvel mi, yoksa sonra mı olacağı belli değildir. Eğer Türk ordusu başkumandanlığı Yunanlılara kesin darbeyi iç kesimlerde vurmayı uygun görürse kuvvetlerini Kızılırmak'a kadar çekebilir. Ankara düşse bile TBMM Hükümeti batılı ülkelerin Sevr Anlaşmasını kabul ettirmeye yönelik müdahalelerini tanımayacaktır. Zira Ankara boşaltılsa bile Türk Başkumandanlığı'nın elinde kuvvetli bir ordu kalacaktır. Türk ordusu askeri kabiliyetini tamamen kaybetmediği sürece İtilaf Devletleri'nin müdahalesini kabul etmesi mevzubahis olamaz²⁵⁷.

4 Eylül tarihli değerlendirmede Sakarya Savaşı'nın ikinci safhasının Polatlı-Çaldağı-Güzelcekele kuzeyi boyunca uzanan bir hat üzerinde gerçekleşeceği öngörüsünde bulunulmuştur. Bu hattın kuzey batı ve güney batı istikametinde uzanan dağ silsilesine dayandığı, Yunanlıların çevirme harekâtı yapmalarına imkân vermediğine işaret edilmiştir²⁵⁸.

5 Eylül'de on günden beri şiddetli muharebelere sahne olan sol kanatta kısmi bir sükûnet hüküm sürdüğü, merkez ile sağ kanatta Yunan taarruzlarının geri atıldığı hatırlatılmış, Yunan kuvvetlerinin aşırı derecede yorulduğu tahmininde bulunulmuştur. Yunanlıların merkez ve sağ kanatta da ancak mevzii bazı başarılar ve bir miktar arazi elde edebilecekleri

---

²⁵⁵ Peyam-ı Sabah, 3 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 986 – Sabah:sayı 11416, s.1

²⁵⁶ Peyam-ı Sabah, 3 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 986 – Sabah:sayı 11416, s.1

²⁵⁷ Peyam-ı Sabah, 4 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 987 – Sabah:sayı 11417, s.1

²⁵⁸ Peyam-ı Sabah, 4 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 987 – Sabah:sayı 11417, s.1

tahmininde bulunulmuştur. Değerlendirmede cephelerin dağlara dayanması nedeniyle Yunan kuvvetleri tarafından yarılması ya da kuşatılması ihtimalinin mevcut olmadığı belirtilmiştir²⁵⁹.

7 Eylül tarihli uzman yorumunda harbin ikinci safhasının Ankara'ya 55-60 kilometre mesafede başlamış olabileceği belirtilmiştir. Bu muharebelerin kesin neticeyi vereceği, bu yüzden daha şiddetli olacağı ve uzun süreceği ifade edilmiştir. Hali hazırda Türk merkez ve sağ kanadının dayandığı Çal Dağı ve Polatlı sırtlarının Türk kuvvetlerinin elinde bulunduğu ön görülmüştür²⁶⁰.

8 Eylül günlü yorumda 5 Eylül'den itibaren Yunan taarruzunun durma noktasına geldiği ifade edilmiştir. Bunun nedeni olarak şiddetli direniş ve Türk karşı taarruzları esnasında verilen büyük zayıatlar gösterilmiştir. Yunan basını ise bu duraksamayı Ankara'ya karşı yapılacak olan genel taarruza hazırlık aşaması olarak değerlendirmiştir²⁶¹.

9 Eylül tarihli değerlendirmeye göre ise cephede kısmi bir sükûnet hüküm sürdüğü söylenebilir. Papulas'ın Türk merkez ve sağ kanadına yaptırdığı taarruzların kırıldığı anlaşılıyor. Bu yüzden Yunan ordusu toparlanmak amacıyla taarruzlarını geçici olarak durdurmuştur. Bu durumun ne kadar süreceği belli değildir. Yunanlıların iki haftadan evvel yeni bir taarruza geçmeleri mümkün değildir. Hatta geri çekilmeleri de söz konusu olabilir. Birkaç gündür, Rum gazetelerinde yer alan Yunan ordusunun Beypazarı'nı, Sipahioğlu'nu, Çalık Dağını, Mogan gölünü işgal ettiği haberlerinin tamamıyla hayal mahsulü hayal olduğu görülüyor. Sakarya muharebesinin ilk safhası Yunan ordusunun ikinci müdafaa hattında durdurulmasıyla kapanmıştır²⁶².

10 Eylül tarihli uzman görüşü karşı taarruza geçen Türk ordusunun ilk başarılarını elde ettiği yönündedir. Yorumda Kuvayı Milliye'nin aldığı takviye birliklerini de kullanarak hasmının yorgun olmasından faydalandığı, Yunan geri çekilişinin bütün cepheye sirayet etme ihtimalinin bulunduğu belirtilmiştir²⁶³.

---

²⁵⁹ Peyam-ı Sabah, 5 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 988 – Sabah:sayı 11418, s.1

²⁶⁰ Peyam-ı Sabah, 7 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 990 – Sabah:sayı 11420, s.1

²⁶¹ Peyam-ı Sabah, 8 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 991 – Sabah:sayı 11421, s.1

²⁶² Peyam-ı Sabah, 9 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 992 – Sabah:sayı 11422, s.1

²⁶³ Peyam-ı Sabah, 10 Eylül 1337/1921, Peyam:sayı 993 – Sabah:sayı 11423, s.1

SONUÇ

Peyamı Sabah'ın muhalifliğinin en önemli işareti Başyazar Ali Kemal'in yazıdır. Ali Kemal savaşarak hiçbir sonuç alınamayacağına inanmıştır. Bu yüzden, Milli Mücadele kadrolarını boş yere milletin kanının akıtan kişiler olarak görmüştür. Yunanlılara “*düşman*” nitelemesinde bulunmakla beraber İttihat ve Terakki'nin devamı gördüğü Ankara Hükümeti'ni sürekli eleştirmiştir. Peyamı Sabah gazetesinin geneli dikkate alındığında ise muhaliflik biraz daha farklıdır. Gazetede Yunan ordusunu “*düşman*” olarak değerlendirmenin yanı sıra Türk ordusu sahiplenilmiş, “*ordumuz*”, “*milli ordu*” ifadeleri kullanılmıştır. Peyamı Sabah'ta dünya basınından alınan her türlü habere yer verilmiştir. Bunu yaparken seçici davranılmamış, Yunan ve Rum gazetelerinin haberleri de kullanılmıştır. Bu yüzden zaman zaman İngiliz, Yunan ve Rum basınının propagandasına alet olunmuştur.

KAYNAKÇA

Peyam-ı Sabah 20 Ağustos-17 Eylül 1921.

SAKARYA MEYDAN SAVAŞI'NIN İNGİLİZ “THE TIMES” GAZETESİNDEKİ TEZAHÜRLERİ

Enis ŞAHİN*

GİRİŞ

Bu bildiri, İngiltere'nin başta gelen medya organlarından birisi olan ve yayınlandığı uzun süre zarfında etkin bir politika takip ederek, hem dünya çapında ünlenen hem de ülkenin yarı resmî yayın organı olma başarısı gösteren The Times gazetesinde¹, Türk Kurtuluş Savaşı'nın en önemli dönüm noktalarından, belki de en önemlisi olan Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili haber ve yorumlarının incelenmesine dayanmaktadır. Bunun için gazetenin, Sakarya Meydan Savaşı'nın öncesi ve sonrasını kapsayan Haziran-Kasım 1921 tarihli yaklaşık 150 adet nüshası incelemeye tabi

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Sakarya & Türk Tarih Kurumu, Ermeni Masası, Ankara.

¹ The Times gazetesi, 1 Ocak 1785 Pazartesi gününden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. İlk yayınlandığı tarihlerde The Daily Universal Register adıyla neşredilmiştir (The Daily Universal Register, January 1, 1785, Saturday, No. 1). Üçüncü kuruluş yıldönümünü geride bıraktığı 1 Ocak 1788 tarihinden itibaren The Times adıyla çıkarılmaya başlandı (The Times, January 1, 1788, Tuesday, No. 940) ve o günden bugüne halen de bu isimle neşrolunmaya devam edilmektedir. The Times halen İngiltere'nin The Guardian ve The Daily Telegraph ile birlikte en önemli gazetelerinden sayılmakla birlikte, diğerlerinden hep bir adım önde ve daha tanınmış ve etkili bir yayın organı olarak kabul edilmektedir. Zaman zaman İngiliz hükümetlerinin resmî yayın organı olacak kadar etkili yayın politikaları izlemiş, hükümetlerin genel politikalarının adeta sözcülüğünü yapmış, bu politikalarla özdeşleşmiştir. Basının Gücü adlı değerli çalışmasına The Times ile başlayan yazar Martin Walker, bu gazeteye oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Walker'ın kitabının, gazeteyle ilgili olarak kaleme aldığı 40 sayfalık bölümünde yer verdiği şu ifadeler, The Times'in önemini ortaya koyucu niteliktedir: “The Times kendi devrinde bir örnek, dünya çapında basın için çığır açan bir önder olmuştur. Çoğu gazeteden fazla, kendisini yaratan ülkeyi yansıtmıştır. İngiltere zenginleşirken, The Times da zenginleşti. Ülke gerilerken, gazete de onu izledi. New York Times ile Washington Post'un yükselişlerinde de benzer bir süreci; yayıncılıktaki başarının ham politik gücün uşağı olmasını görmekteyiz. Ancak, The Times örneği olmasaydı, ham politik güç hiç dinginlenemeyebilirdi” (Martin Walker, *Basının Gücü (Powers of the Press)*, çeviren: Gülden Şen, İstanbul, 1999, s. 39 vd., 68).

tutulmuştur. Bu tetkikler sunucunda, The Times'ın, Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili önemli haber, tespit ve yorumlarda bulunduğu anlaşılmıştır. Bu durum, aynı zamanda Batı kamuoyunun Anadolu gelişmeleriyle ilgili başlıca haber kaynaklarından birinin The Times olduğunu göstermesi açısından da son derece önemli bir mana taşımaktadır.

Bu çalışmayı önemli kılan diğer bir yön ise bu İngiliz gazetesinin iyi bir haber alma ağının var olduğunun örnekleriyle tespitidir. Zira The Times'ın belirtilen dönemdeki nüshalarının incelenmesi sonucunda, Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili gelişmeleri hemen hemen hiç atlamadığı, zaman zaman ayrıntılı, bazen de özet bilgi şeklinde olsa da, bölgeye ve gelişmelere yanlı-yansız sürekli ve düzenli olarak ışık tuttuğu gözlemlenmiştir. Gerçi bunda, Anadolu'daki işgalci İtilaf devletlerinin patronaj mevkiinde İngiltere'nin olmasının da büyük önemini göz ardı etmemek gerekir. Yine de haber ve değerlendirmelerin yoğunluğu, habercilik ve gazetecilik açısından şüphesiz ki önemlidir. Ancak bu aşamada çok önemli bir gerçeğin de vurgulanması gerekir ki, The Times bu fonksiyonu yerine getirirken, habercilik ve gazeteciliğin başlıca ilkelerinden birisi olan tarafsızlık prensibiyle davranmak yerine, Batı kamuoyunun temel bakış açılarının sözcülüğünü yapmayı tercih ettiği tespit edilmiştir. Gazete sütunlarında yer alan özellikle haberler ve gelişmeler ana hatlarıyla doğrudur, ancak diğer haber kaynaklarıyla mukayese sonucunda, gazete sütunlarında yapılan yorum ve değerlendirmelerin zaman zaman gerçekte yaşananlarla fazlaca bir ilgisi olmadığı da ortadadır. Mesela Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili gelişmelerde, Batı Anadolu'da Türklerin kontrolü altındaki sahada bulunan Hristiyan unsurlara haksızlıklar yapıldığı, dahası mezalim boyutunda davranışlar sergilendiği ifade edilirken, Yunanlıların işgali altında bulunan topraklardaki Müslümanlara ise çok hakkaniyetli davranıldığı, neredeyse her nüshada dile getirilmiş ve bununla ilgili gelişmeler gerçekten çok abartılı bir şekilde sayfalarına yansıtılmıştır. The Times, bu gözle bakıldığında, küçük müttefik Yunanistan'ın dünyaya “şirin” gösterilmesi endişesi taşımış, İngilizlerin destek verdikleri bu ülkeyle ilgili politikalarının da haklı olduğu gazete sayfaları vasıtasıyla savunulmaya çalışılmıştır.

Doğrudan Yunanlılarla ilgili olan ve İngilizleri ilgilendirmeyen, en azından fazlaca ilgilendirmeyen bazı durumlarda ise mezkûr gazetenin oldukça açık sözlü olduğu da gözlemlenmiştir. İleride örnekleriyle de görüleceği üzere, Yunanlılardan ümitlerin kesildiği ve başarılı olacağına dair beklentiler ortadan kalktığı bazı dönemlerde, The Times –müttefik olup-olmadığına bakmaksızın– durumu olduğu gibi ortaya koyma, okuyucularına tamamıyla gerçek bir şekilde aktarma görevini yerine getirmiştir². Gazetenin

---

² The Times, September 27, 1921, No. 42 836.

pekçok nüshasının taranmasıyla elde edilen tecrübeler doğrultusunda, The Times'ın bu durumlarda İngiltere'nin "âlf" menfaatlerini düşündüğü ve İngiliz menfaatlerinin bulunmadığı durumlarda, "yanlışın yanında yer almaktansa, doğruyu ifade etme"yi tercih ettiği rahatlıkla söylenebilir. Buradan şöyle bir sonuca varmak mümkündür ki, İngiltere'nin doğrudan taraf olmadığı veya ülke menfaatlerinin gerektirmediği durumlarda The Times tarafsız ve gerçek bir yayın organı olarak dünya kamuoyuna hitap edebilmektedir. Bu şekilde belki de kendi hükümetine yönelik olarak bir uyarı amacı taşımaktadır. Ancak tersi durumlarda ise, gazetenin bir "propaganda aracı" olduğu hususunda ciddi şüphelerin ortaya çıkması da son derece doğal karşılanmalıdır, bununla ilgili örnekler de az değildir³.

23 Ağustos ila 13 Eylül 1921 tarihlerinde tam tamına 22 gün geceli ve gündüzlü devam eden Sakarya Meydan Savaşı, Milli Kurtuluş Savaşı gelişmelerinin, en önemlilerinden birisi ve belki de en önemlisidir. Bu askerî gelişmeyi farklı kılan en önemli etken, şüphesiz ki, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdafaadan taarruza geçerek, Anadolu'daki Yunan işgallerinin sona erdirilmesinde karşı harekete geçmesi, daha doğrusu geçebilmesidir. Bu yönüyle bakıldığında Sakarya Meydan Savaşı'nın, Kurtuluş Savaşı için bir "taze kan", bir "şaha kalkış" hareketi olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Sakarya Meydan Savaşı olmasaydı, Büyük Taarruz ve Lozan Barış Antlaşması hatta Cumhuriyet dahi muhtemelen olmayacaktı. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bu erken dönemi için bu denli ehemmiyetli bir yere sahip olan bu savaş hakkında, dönemin yerli ve yabancı basınında çok önemli haber ve yorumlar yayınlanmıştır. Gazeteler bu önemli gelişmeyi hafta hafta, gün gün ve hatta bazen de saat saat takip ederek, mezkûr gelişmeyle ilgili haber ve yorumları okuyucularına ulaştırmışlardır.

The Times gazetesi, İngiltere'nin de taraf olduğu Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili gelişmelere büyük bir ilgi duymuş, onunla ilgili gelişmelere sayfalarında geniş bir yer ayırmıştır. Mezkûr gazetenin muhteviyatına bakıldığında, bu sürecin en önemli ayağı durumundaki Sakarya Meydan Savaşı'na dair haber ve gelişmelerin zenginliği dikkat çekici boyuttadır. Yani gazetenin sayfalarında, Sakarya Meydan Savaşı'nın yanlı-yansız tezahürlerine bolca rastlayabilmek mümkündür. Bu aşamada söz konusu gelişmeler, bu bildirinin içeriği doğrultusunda bundan sonra The Times vasıtasıyla takip edilecektir.

II. İnönü'de elde edilen Türk muzafferiyetini müteakiben Yunan kuvvetlerinin karşı taarruza geçmeleri, yeni bir savaşı başlatmıştı: Kütahya-Eskişehir savaşları. Yunanlılar Kütahya, Eskişehir ve Afyon doğrultusunda

---

³ The Times, October 6, 1921, No. 42 844.

plânladıkları taarruzları için, 1921 yılı ortalarına doğru yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdi⁴. Bunun için Yunan askerî otoriteleri Anadolu'daki kuvvetlerini takviye için yeni kuvvetler getirmişler ve hatta Karadeniz sahillerindeki Türk şehirlerine yönelik olarak da pek çok bombardıman faaliyetinde bulunmuşlardı⁵. Diğer taraftan M. Franklin Bouillon başkanlığındaki bir Fransız diplomatik misyonu ise taraflar arasında “sözde de olsa” barış ihtimalini ortaya çıkarmak için faaliyetlere başlamış⁶, İngiliz parlamentosunda yapılan müzakereler ise İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a bir teklif götürerek, Türkiye ile Yunanistan arasında bir arabuluculuğa soyunduğunu doğrulamıştı⁷. Ancak Yunanistan bu girişimlerle fazla ilgilenmemiş, Anadolu'daki varlığını sağlamlaştırmak ve yeni işgallerde bulunmak için girişimlerini artırmıştı⁸. Bu şartlar altında 10 Temmuz 1921 günü Yunan saldırılarıyla başlayan⁹ ve 25 Temmuz'da Türk birliklerinin Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesiyle son bulacak olan Kütahya-Eskişehir savaşları başlamış oldu.

Yunanlılar mezkûr savaşların hemen başlangıcında Bursa istikametinde Hasanpaşa, Adranos ve Yeniköy'ü işgal ederek, ilerlemelerinde önemli avantajlar elde ettiler¹⁰. Taarruzun ikinci günü Adranos'un güneyindeki Harmancık'a kadar ulaştılar. Başka bir Yunan birliği ise Uşak'ın kuzeyine varmıştı. O gün cephede başka bir gelişme olmamıştı. Ertesi gün (12 Temmuz) Yunan birlikleri Köprühisar-Nazıfpaşa hattını işgal ettiler. Anganeren-Salıköy hattının işgal edilmesinden sonra, Türk birlikleri Eskişehir'in kuzey-batısı ve Kütahya'nın güney batısına çekilmek zorunda kalmışlardı¹¹. Böylece bölgedeki Türk birlikleri ikiye ayrılmıştı. Bu sırada Yunan Kralı'nın cepheyi ziyaret edecek olması nedeniyle de Yunan birliklerinin moralleri yükseldi. Aynı günlerde Ankara'dan dönen Amerikalı bir gazetecinin The Times gazetesi muhabirine anlattığına göre, “Rusya'dan Anadolu'ya hatırı sayılır miktarda tüfek mühimmatı” gönderilmişti¹².

Üstün teçhizat ve sayıdaki Yunan birliklerinin ilerleyişi sonucunda, 13 Temmuz'da Afyon Yunanlıların eline geçti. Bunu 17 Temmuz'da saat 15 sularında Kütahya'nın düşüşü izledi¹³. The Times muhabirinin anlatımına

---

⁴ The Times, June 15, 1921, No. 42 747.

⁵ The Times, June 17, 1921, No. 42 749.

⁶ The Times, June 23, 1921, No. 42 754.

⁷ The Times, June 27, 1921, No. 42 755.

⁸ The Times, June 30, 1921, No. 42 760; July 1, 1921, No. 42 761.

⁹ The Times, July 13, 1921, No. 42 771.

¹⁰ The Times, July 13, 1921, No. 42 771.

¹¹ The Times, July 15, 1921, No. 42 773.

¹² The Times, July 18, 1921, No. 42 775.

¹³ The Times, July 20, 1921, No. 42 777.

göre, “ Kütahya’nın hızlı düşüşü, Yunan taarruzuna nihaî bir başarı için beklenenden daha iyi bir şans verdi. Kahramanca bir direniş yapmış olsalar da, Türkler ağır bir yenilgiye uğradılar ve Eskişehir’e doğru geri çekilme halindedirler. Tüm harp malzemelerini ve ulaşım araçlarını bıraktılar. İnsan kayıpları da çok olmuştur, oysa Yunan tarafının kayıpları nispeten azdır. Eğer Milliyetçiler¹⁴ Eskişehir’de başarılı bir direniş sergileyemezlerse, Mustafa Kemal’in askerî gücü ağır bir darbe alacaktır. Yunan birliklerinin büyük kuvvetlerle atılım ve cesurlukları ise özellikle dikkat çekici boyuttadır”. İngiliz gazetesinin Yunan kuvvetlerinden “birliklerimiz” olarak bahsetmesi de dikkatleri çekiyordu¹⁵. Yunanlılar İngiltere’nin müttefikleri olsa da, bu durum, gazetenin haber yansıtmadaki tarafgirliğinin de önemli bir işareti sayılabilir.

Türkler açısından bu olumsuz gelişmelerin belki de en önemlisi, 19 Temmuz akşam saat 20 sularında Eskişehir’in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi olmuştur. Gazeteye göre, Eskişehir için iki taraf da çok ciddi mücadelelerde bulunmuştur. Eskişehir’in eli geçirilmesiyle, Türkler Haydarpaşa-Konya demiryolu hattının en önemli istasyonundan mahrum kalmışlardı. Bu aynı zamanda Ankara-İstanbul demiryolu bağlantısının da kesildiği anlamına geliyordu¹⁶. Eskişehir’in işgali, The Times’ın sayfalarında çok geniş bir etki yaptı. Gazete birkaç günlük yayınında, adeta zafer naraları atarcasına abartılı haberler neşretti. Yunan zaferinin ve Türk mağlubiyetinin ne kadar büyük olduğu konusunda defaatle yazılar ve yorumlar yayımlandı¹⁷. Yunanlıların İngilizler gözünde tekrar güven tazelemeleri anlamına gelen bu mağlubiyetler serisinin, Yunan tarafının moral-motivasyonunu iyice artırdığında şüphe yoktur. Ancak bu motivasyonun artışında, İngiliz basınının Yunanlılara verdiği desteğin de rolü vardır. Zira Eskişehir’in alınışının üzerinden bir haftalık bir süre geçmesine rağmen, The Times “Yunan zaferinin hikâyesi” adı altındaki uzun uzun yazı dizileri şeklindeki propagandasına devam ediyordu¹⁸.

25 Temmuz 1921 tarihinde, Kütahya-Eskişehir savaşlarının etkisiyle, Türk birlikleri Sakarya nehrinin doğusuna çekildiler. Ve nehrin batısında tutmuş oldukları tüm mevkiileri boşalttılar¹⁹. Nehrin doğusuna çekiliş, askerî

---

¹⁴ Milliyetçi tabiri bu dönemde Anadolu hareketinin mensupları ve taraftarları için kullanılan bir terimdir. Bu tabirin yanında Kemalist ve Kemali ibarelerinin de bu dönemde sıkça kullanılmıştır.

¹⁵ The Times, July 21, 1921, No. 42 778.

¹⁶ The Times, July 22, 1921, No. 42 779.

¹⁷ The Times, July 23, 1921, No. 42 780; July 25, 1921, No. 42 781.

¹⁸ The Times, July 25, 1921, No. 42 781; July 26, 1921, No. 42 782; July 27, 1921, No. 42 783.

¹⁹ The Times, July 28, 1921, No. 42 784; August 16, 1921, No. 42 800.

şartların ortaya çıkardığı bir zorunluluk olduğu kadar, aynı zamanda bir taktik hareket idi. Hatta çekilirlerken, Yunan birliklerinin doğuya geçişlerini engellemek için bazı köprüleri de imha etmişlerdi. Tabii ki Türk birliklerinin bu çekilişi, hem Yunanlılar tarafından ve hem de İngilizler tarafından kendi moral-motivasyon durumları açısından iyi değerlendirildi ve kullanıldı. Bu durum, The Times'ın sayfalarında da etkin bir şekilde hissedildi. Eskişehir'in Türkler tarafından kaybindan ve Sakarya nehrinin gerisine çekiliştten sonraki yaklaşık dört hafta boyunca, The Times gazetesi bununla ilgili "çok abartılı" haber ve değerlendirmelerine devam etti. Ağustos 1921 ortalarına kadar devam eden bu yayım politikasının ayrıntılarına bakıldığında, çok ilginç hususlar dikkatleri çekmekteydi. Öncelikle söylenmesi gereken husus, Eskişehir'in alınmasından sonra Yunan birliklerinin Türklerden 50.000 esir aldıkları yönündeki haberlerdi. Türk tarafının o günkü insan ve malzeme yetersizlikleri de göz önüne alındığında, bu rakam çok abartılıydı. Yine gazete sütunlarından öğrenildiğine göre, resmî olarak doğrulanmamasına rağmen, gazete editörlüğüne, 26 Temmuz itibariyle Kemalistlerin Ankara'yı tahliye edip, Konya'ya çekildiklerine dair raporlar ulaşmıştı. The Times'a göre, Eskişehir'in alınmasıyla birlikte, "Ankara yolu yarılanmıştı"²⁰. Yine bu bilgilere göre, Kütahya ve Eskişehir'de Yunanlılara karşı alınan mağlubiyetlerden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü pozisyonu sona ermişti²¹. Hatta bu yenilginin, "istifa etme niyetinde olduğu anlaşılın kabinenin durumunu da büyük ölçüde sarstığı" ifade ediliyordu. Yunanlıların Türklerden aldıkları silah ve cephanenin çoğunluğunun Rus kaynaklı olduğu hususu da, gazetenin haberlerinde özellikle işlenen bir konu olmuştur²². Burada İtilaf devletlerinin Rus karşıtlığına ve Türklerin Rusların yanında olması durumuna gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.

The Times'ın bu haberlerinde işlenen konulardan birisi de, Türklerin idareleri altındaki Hıristiyanlara yönelik kötü davrandıkları hususudur. Mesela 28 Temmuz tarihli gazetenin sütunlarında, Sivas, Elazığ, İstanbul, Yalova, Gemlik vs. bölgelerdeki Hıristiyanların Türklerin kötü uygulamalarına maruz kaldıkları dile getirilirken, özellikle savaş alanlarına ait bölgelerde, bu davranışın dozunun daha da artırıldığı iddia edilmekteydi²³. Gazetenin bundan iki gün sonraki nüshasında, Yunan birliklerinin, bölgede bulunan Türk nüfusa iyi davrandığı vurgulanıyor, iki tarafın ilişki seviyesinin iyi olduğu ifade ediliyordu²⁴. Yani Tanzimat

---

²⁰ The Times, July 30, 1921, No. 42 786.

²¹ The Times, July 27, 1921, No. 42 783.

²² The Times, July 30, 1921, No. 42 783.

²³ The Times, July 28, 1921, No. 42 784.

²⁴ The Times, July 30, 1921, No. 42 786.

döneminden itibaren Batı kamuoyunda ifade edilen, “Türklerin, idareleri altında bulunan Hıristiyanlara yönelik kötü davrandıkları” propagandası, aradan geçen neredeyse yüzyıllık sürece rağmen aynen uygulamaya konuluyordu.

Takip eden günlerdeki nüshalara bakıldığında, The Times vasıtasıyla yapılan Yunan propagandasına devam edildiği görülmüyordu. Nitekim 1 Ağustos tarihli The Times, Eskişehir’deki Türk yenilgisinin ayrıntılarını vermeyi sürdürürken, aynı zamanda Karadeniz’e yönelik yapılan Yunan yığınağının ayrıntılarını sayfalarına taşıyordu. Bu haber ve değerlendirmelerin çoğunda, Türklerin başarısızlıklarından ve Yunanlıların büyük başarılarından bahsediliyordu²⁵. Ancak bir gün sonra aynı gazetenin bir sütununda, “Mustafa Kemal’in ordusunun dağıldığına dair güvenilir bir bilgi henüz ulaşmamıştır” şeklinde ihtiyatlı bir cümlenin bulunmasına da dikkat edilmişti. Görünüşe bakılırsa, Yunanlılar doğu yönünde ilerleme niyetinde idiler. Ancak acil durumlarda temkinli olabilmek amacıyla, Kemalistlerin geri çekilmesi sırasında zarar gören Eskişehir’in kuzey yönündeki demiryolu hattını tamir etmek için biraz zaman harcamak zorunda kalacakları da aşikârdı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ise Eskişehir’in 65 mil doğusunda kalan Sivrihisar’da başka bir direniş daha gerçekleştirme ve mağlup olduğu takdirde, Yunanlıları Anadolu’nun iç kesimlerine çekme ve bu sayede ulaşım hatlarını zayıflatma niyetiyle bazı çalışmalar içerisinde bulunuyordu²⁶. Esasında bu, başkumandanlığa gelme arifesinde Mustafa Kemal Paşa tarafından, askerî olarak uygulamaya konulması düşünülen bir taktik idi. Nitekim 5 Ağustos tarihinde TBMM tarafından başkumandanlık makamına getirilecek olan Mustafa Kemal Paşa için bu taktik, savaş sırasındaki “olmazsa olmaz”larından birisi olacaktır.

Ağustos ayının başından itibaren Yunan birlikleri yeni bir taarruz için ciddi hazırlıklar içerisinde bulunuyorlardı. Gazete bu hazırlıkları, “Yunan İlerleyişi Kaldığı Yerden” ifadeleriyle okuyucularına sunuyordu. Bu hazırlıklar içerisinde Sakarya’nın kuzey boyu istikametinde, Bilecik-İzmit yönündeki askerî faaliyetler de yer alıyordu²⁷. Bu şartlar altında Yunan taarruzu 13 Ağustos tarihinde başladı ve sıklet merkezi Sakarya nehri boylarının güney kanadına yönelikti. Kuşatıcı bir tertiple yapılan bu taarruz hareketinin toplam alanı, yaklaşık 100 km kadardı. Cephenin genişliği, ilerleyen günlerde Mustafa Kemal Paşa’ya da “sath-ı müdafaa” düşüncesini uygulama alanına koyduracaktır. İlerleyen günlerde, bu Yunan ilerleyişinin Boğazlar bölgesini de içerisine alabileceği ihtimaline değinilirken, böyle bir

²⁵ The Times, August 1, 1921, No. 42 787.

²⁶ The Times, August 2, 1921, No. 42 788.

²⁷ The Times, August 9, 1921, No. 42 794.

kuvvetin maliyeti ve gücü konusunda mutlaka bir araştırma yapılması hususu dile getiriliyordu²⁸. Yunan saldırısının kaldığı yerden devam ettirileceğine dair haberler sırasında, Türklerin içten bir ihanetten korktuklarına dair olanları da vardı. İstanbul kaynaklı bir habere göre, İzmit Yunanlılar tarafından yeniden işgal edilmişti ve Yunan birlikleri, Nicomedia (İzmit) yarımadasından Türkleri tamamen temizleme aşamasında idiler²⁹. Bu ve benzeri haberlere, gazetenin bu tarihli nüshalarında bolca rastlanmaktaydı³⁰.

Ancak Türk-Yunan mücadelesine dair asıl gelişmeler, tabiatıyla Batı cephesinde meydana geliyordu. Özellikle Ankara'nın batısındaki Gediz-Kütahya-Eskişehir hattı, tarihinin belki de Büyük İskender'in Persleri yendiği dönemden sonraki en hareketli dönemini yaşıyordu. Zaten The Times gazetesi de, savaşın "Sakarya ile Porsuk nehirlerinin kesişme yeri olan Gordion'da devam ettiğini" ifade ediyordu³¹. Yani taraflar arasındaki mücadele, Gordion'un düğümünü de çözecekti. Sivrihisar'ın Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, durumun Ankara için çok "nazik" bir evreye girdiğinde şüphe yoktur. Özellikle Sivrihisar'ın alınmasından sonra Yunan birliklerinin Fethioğlu ve Amorion'a kadar güney ve güney doğu yönünde ilerlemeleri, Yunanlıları Ankara'ya 50 mil kadar yaklaştırmış ve Ankara'ya batı yönünden kontrol altına almaya başlamıştı³².

19 Ağustos 1921 tarihli Türk-Yunan mücadelesini değerlendiren yüksek rütbeli bir Yunan subayının değerlendirmeleri, The Times'ta şu cümlelerle yer almıştı: "Mustafa Kemal Paşa'nın savunma stratejisi, askerî strateji açısından tam bir başarıdır. Mağlubiyeti önleyen faktörler ise, Yunan birliklerinin kahramanlığı ve olağanüstü dayanıklılığı, en tehlikeli anlarda bile tüm soğukkanlılığıyla adamlarının başında duran, bu sayede yorgun birliklerinin dağılmasını engelleyen General Papulas'ın zekice taktikleri ve

---

²⁸ The Times, August 11, 1921, No. 42 796.

²⁹ The Times, August 16, 1921, No. 42 800.

³⁰ The Times, August 17, 1921, No. 42 801.

³¹ Haberin tam metni şu şekildedir: "Kemal Sakarya ve Porsuk nehirlerinin kavşağında bulunan Gordion'da, Büyük İskender'in Persleri yendiği yerde direniyor. Muharebe kızışıyor, ancak sonucu belli değil. Gordion, Gordion Düğümü ile meşhur bir antik Frig kentidir. Efsanevî kurucusu Gordios kral seçildiği zaman, arabasını Zeus'a adadı ve bir kâhin, boyunduruğun bir direğe bağlı olduğu bir tür kızılıcıktan mamûl sicimden oluşan düğümünü çözen kişinin, tüm Asya'da hakimiyet kuracağını belirtti. Büyük İskender düğümü bir kılıç darbesiyle kesti" (The Times, August 18, 1921, No. 42 802). The Times'a göre Türkler ve Yunanlıların Gordion'da bir araya gelmesi, mezkûr düğümü çözmeye yönelik bir çabaydı. Düğümü kimin çözeceği ve dolayısıyla Küçük Asya'daki hakimiyeti kimin sağlayacağı, savaşın sonucunda belli olacaktı.

³² The Times, August 20, 1921, No. 42 804.

Mustafa Kemal'in varlığından bi-haber olduğu yeni kurulan birliktir... Kemal Paşa'nın direnişi artmaktadır ve Kemal, Sakarya'nın doğusuna, Kilikya'dan ve Kafkasya'dan getirilen ve sayılarının yaklaşık 60 000 olduğu tahmin edilen birliklere odaklanmaktadır. Kemal Paşa geri çekilirken, tahliye edilen bölgelerde ikamet edenleri kendisini takip etmeye zorlamaktadır"³³. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın savaş stratejisi övülürken, Yunanlı askerlerin kahramanlık ve dayanıklılıkları da ön plâna çıkarılmaktadır. Tabii ki haberde verilen bazı bilgiler ve değerlendirmeler, abartılı ya da gerçekleri yansıtmayan niteliktedir.

Sakarya Meydan Savaşı'nın resmen başladığı gün olan 23 Ağustos tarihli The Times'ın sayfalarındaki ana başlıklardan birisi şöyleydi: "Ankara Üzerine Yürüyüş... Yunanlılar Zafere Gidiyorlar..." Nitekim gazetenin özel bir muhabirinin bilgilerine dayandığı bu habere göre, "Yunan Ordusu tüm noktalarda Sakarya'yı geçmiştir. Merkezde hala mücadele eden Milliyetçiler, Yunan birlikleri tarafından süpürülüp atıldılar. Artık mukavemet beklenmemektedir. Ankara muhtemelen birkaç gün zarfında işgal edilmiş olacaktır"³⁴. Bu iyimser (!) haberlerin, Yunanlıları ve onların destekçisi olan İngilizleri ne kadar memnun ettiğinden şüphe edilemez. Ancak önemli olan, bu haberlerin gerçekleri ne kadar yansıttığı meselesiydi. Zira birkaç gün zarfında meydana gelen gelişmeler, yukarıdaki çarpıcı haberi, "keen-lem-yekûn" mesabesine getirmekte gecikmeyecektir. Nitekim bundan iki gün sonra, 24 Ağustos tarihli The Times'taki şu satırlar, yukarıdaki bilgileri yalanlar niteliktedir: "Sakarya'daki Yunan zaferiyle ilgili cepheden gelen bilgiler abartılıdır. İlerleme belirtildiği kadar hızlı değildi. Her ne kadar Yunanlılar Sakarya'ya ulaşmış olsalar da, nehri geçtikleri görülmemiştir"³⁵. 23 Ağustos'tan itibaren gazete sütunlarındaki haber ve değerlendirmelerde, bundan önceki döneme göre, oldukça temkinli davranılacağı gözlemlenecektir. Mesela ertesi gün verilen bir haberde, "Yunanlılar, Türk sol kanadını yandan geçmeye çalışarak, Sakarya'nın yukarı boylarını geçtiler. Beklenen büyük savaş, belki de, Katrancı-Kızılhisar bölgesinden, Ankara'nın güneybatı yönüne doğru başlamıştır" ifadeleri ilginçtir"³⁶. Böyle bir hareket başlamıştır, ancak muvaffakiyetli olup-olmadığı yönünde ciddi tutarsızlıklar vardır.

İngilizlerin dünyaca ünlü gazetesi The Times'ın Ağustos ayının son çeyreğinden itibaren yaptığı yayınlar, esasında gazetenin büyüklüğünü tartışmaya açacak kadar gariptir ve tuhaftır. Çünkü gazetenin sütunlarını

³³ The Times, August 19, 1921, No. 42 805.

³⁴ The Times, August 23, 1921, No. 42 806.

³⁵ The Times, August 24, 1921, No. 42 807.

³⁶ The Times, August 25, 1921, No. 42 808.

süsleyen haber ve değerlendirmeler, Türk-Yunan cephesindeki çatışmaları yansıtacak mahiyette değildir. Zaten 23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan Yunan taarruzunun ilk haftası, sanki hiç yaşanmamışçasına, gazete sütunlarında akis bulmamıştır. Bunda, gazetenin haber alma kaynakları mı yetersiz kalmıştır (!), yoksa başka faktörler mi etkin olmuştur...? Bu tam olarak bilinemez, ancak bilinen bir durum vardır ki, bahsedilen bu ilk haftalık süreç, gazetenin sayfalarında gerçekleri yansıtacak mahiyette yer almamıştır.

Öncelikle ifade edilmesi gereken husus, o zamana kadar savaşın tüm ayrıntılarını gün be gün ortaya koyan The Times, Türk başarılarının elde edilmeye başlandığı dönemden itibaren, haber ve yorum sıkıntısı yaşamaya başlamış gibidir. 25 Ağustos tarihli ilk haber, Yunanlıların Sakarya'nın yukarı boylarını geçtikleri yönündeydi³⁷. Ondan sonraki ilk önemli haber 31 Ağustos tarihlidir. Aradaki bir haftalık döneme ait herhangi bir bilginin gazete sütunlarında olması şaşırtıcıdır. Aşağıda belirtileceği üzere, bu ara dönemde Yunanlıların başarısızlıkları ve ilk Türk başarılarıyla ilgili önemle gelişmeler vardır. 31 Ağustos tarihli haberin başlığı “Türk Direnişi” adını taşımaktadır ve ayrıntısında, “Kemalistlerin Anadolu'nun Müslim ve gayr-i Müslim nüfusunun elindeki silahları ve cephaneleri üç günlük bir süre zarfında toplamalarıyla ilgili bir genelgenin yayınlandığı” konusundadır. Burada savaşın ayrıntılarına yer verilmemiştir. Cepheyle ilgili tek haber ve tek cümle, Yunanlıların, bu harekâtın en zor dönemeci olan Haymana bozkırında konuşlanan Kemalistlerin pozisyonunu zor bulduklarından bahsetmektedir³⁸. 1 Eylül tarihli gazetenin 30 ve 31 Ağustos günlük gelişmeleri aktardığı nüshasında ise, “Türkler Püskürtüldü” ve “Yunan İlerleyişi” gibi haber başlıklarına yer ayrılmıştır. İlk haberde, “Pazar gecesi (28 Ağustos) üç günlük şiddetli çatışmadan sonra Yunanlıların Beylikköprü demiryolu köprüsünden Sakarya ile Ilıca nehirlerinin kesişme noktası arasındaki tüm noktalarda Sakarya'yı geçtikleri bilgisi veriliyordu. Bu süre zarfında Türk birliklerinin sürekli bir çekilme içerisinde oldukları da ifade ediliyordu. 31 Ağustos tarihli gelişmelerde ise Türklerin geri çekilmesinin devam ettiği ve onların Kayseri ile iletişim kaybından kaçınmak için, Ankara'nın güneydoğusundaki bir konuma çekilmelerinin beklendiği bildiriliyordu³⁹. 2 Eylül tarihli The Times, “Yunan Saldırısı” ve “Kemal Doğuya Doğru Çekiliyor” gibi haber başlıklarına yer veriyordu. Haberin ayrıntısında, bunun, Yunanlıların Türk Ordusunun sol yanına yaptıkları tazyikin sonucunda gerçekleştirildiği ifade ediliyordu⁴⁰. Görüldüğü üzere

---

³⁷ The Times, August 25, 1921, No. 42 808.

³⁸ The Times, August 31, 1921, No. 42 813.

³⁹ The Times, September 1, 1921, No. 42 814.

⁴⁰ The Times, September 2, 1921, No. 42 815; September 16, 1921, No. 42 827.

The Times'ın sayfalarına bakılırsa, Sakarya Meydan Savaşı'nın 25-31 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşen ilk haftasında, Türkler hiçbir varlık gösterememişlerdi.

Bu aşamada 22 gün geceli ve gündüzlü devam eden Sakarya Meydan Savaşı'nın, ilk haftasına ait gelişmeleri, The Times kaynağı dışında incelemek, gerçeklerin daha iyi görülebilmesi için son derece önemlidir. Gelişmeleri özetle vermek, gerçek durumun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır: Savaşın 3. günü olan 25 Ağustos'ta Beylikköprü ile Haymana'nın 25-30 km doğusuna uzanan geniş cephede saldırıya geçen Yunanlılarla şiddetli çarpışmalar oldu. Bu çarpışmalarda Türk tarafı önemli bir başarı elde edemediyse de, cephedeki Yunan kuvvetlerinin % 15.7'si hayatını kaybetti. Genelkurmay Vekili Fevzi Paşa, Başkomutanlık Makamı'na sunduğu raporlarda, "durumun önemli ve umut verici" olduğunu bildiriyordu⁴¹. Savaşın 4. günü olan 26 Ağustos tarihi, esasında en kritik gündü. En büyük Yunan saldırılarından birisi o gün yaşandı. Mangaltepe'nin ilerisinde saldırıya devam eden Yunanlılar, Kartaltepe ve Yıldıztepe mevkiilerini elde ettiler. Ancak Yunanlılar birçok yerde püskürtüldüler. O gün, savaşın en kanlı günlerinden birisi olarak tarihe geçti⁴². Savaşın 5. günü olan 27 Ağustos'ta çatışmalar daha da şiddetlendi. Türk kuvvetleri, çekildikleri mevzilerde yeni siperler kazdılar. Çevirme hareketi başarıya ulaşmayan Yunanlılar, sadece mevziî başarılarla yetindiler. Bu sırada yapılan bir baskın hareketinde, bir Türk süvari tümeni Yunan Başkomutanı Papulas'ın karargâhını zor durumda bıraktı⁴³. Papulas baskından zor kurtuldu⁴⁴. Her iki tarafta da ciddi kayıplar olduğu anlaşıldı⁴⁵. 28 Ağustos'taki 6. gün çarpışmalarında ilk ciddi Yunan kayıpları ve Türklerin son ihtiyatları da devreye sokmaları neticesinde ilk Yunan çekilmeleri söz konusu oldu. O gün, savaşın en kanlı ve çatışmalı günlerinden birisi olarak kayıtlara geçti. Türk ordusunda subay sıkıntısı da yine o günden itibaren başgöstermeye başladı⁴⁶. Savaşın en zorlu günlerinden birisi 29 Ağustos tarihinde yaşandı. Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi ve Türk kuvvetlerinin çekilmesi sürse de, Yunan kuvvetlerinde ciddi yorgunluk emareleri gözlemlendi.

---

⁴¹ Alptekin Müderrisoğlu, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü*, İstanbul, 2004, s. 391-396; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 6, 25 Ağustos 1921, Perşembe.

⁴² Sarıhan, *a.g.e.*, s. 8, 26 Ağustos 1921, Cuma.

⁴³ The Times, October 24, 1921, No. 42 859.

⁴⁴ The Times'ta bu hadise daha önemsiz bir şekilde şöylece aktarılmaktaydı: Türkler "ertesiz gün Üzümbey'deki Yunan Başkomutanlık Karargâhı'na saldırarak, endişeye sebep oldular. Fakat orada bulunan bir piyade birliğinin yarısı tarafından kâtip ve sekreterlerinin de desteğiyle püskürtüldüler" (The Times, October 24, 1921, No. 42 859).

⁴⁵ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 10, 27 Ağustos 1921, Cumartesi.

⁴⁶ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 411-415; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 13, 28 Ağustos 1921, Pazar.

Dolayısıyla çevirme hareketi yine amacına ulaşamadı⁴⁷. 30 Ağustos tarihli gelişmeler, Sakarya Meydan Savaşı'nı bir mevzi savaşına çevirdi. Her kolordu adeta kendi hesabına çarpışmaya başladı. Genel anlamda Türklerin gerilemesi ve Yunanlıların ilerlemesi sürdü. Bu şartlar altında Türk cephesi, biraz daha kuzeye, Haymana'nın kuzeyine alınmıştır. Bu bölgede demiryolu boyunca yapılan Yunan saldırısı ise püskürtülmüştür⁴⁸. Görüldüğü üzere Sakarya nehri boylarında Türklerle Yunanlılar arasındaki meydan muharebeleri, genel olarak Türklerin yavaş yavaş çekilmelerine rağmen, birbirine yakın kuvvetlerin çatışmaları gibi cereyan etmiş, bir tarafın diğer tarafı tamamen alt etmesi gibi durum söz konusu olmamıştır. Ancak buna rağmen The Times'ın yukarıda örnekleri verilen bilgilerde, Türk tarafının hemen hemen hiçbir varlık gösteremediği ve hep çekiliş halinde olduğu şeklindedir. İki bilgi arasındaki çelişkiler ise ortadadır.

Sakarya Meydan Savaşı'nın ikinci haftasıyla ilgili gelişmeler de The Times'ın sayfalarında akis bulmuştur. Bu haber ve değerlendirmeler, bazı detaylarda Yunanlılar lehine bazı abartılı bilgiler ihtiva etseler de, ilk haftaya oranla daha gerçekçi mahiyettedirler. Eylül ayının başından itibaren meydana gelen askerî gelişmelere göre, Yunan ordusunun Sakarya operasyonları başarılı bir şekilde devam ediyor ve onlar, Kemalistlerin hemen hemen tüm saldırılarını engellemişlerdi. 2 Eylül tarihi itibarıyla Yunanlılar Ankara'nın kuzeyine doğru ilerlemeye devam ediyorlardı. Bu saldırılar karşısında Türkler 3 Eylül tarihi geldiğinde güneye ve merkeze doğru gerilemeye devam ediyorlardı. 4 Eylül'de ise ilerleyen Yunan kuvvetlerinin Polatlı demiryolu yakınlarına kadar geldikleri ve bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın sürekli bir çekilme içerisinde olmakla birlikte savaşmaya ısrarla devam ettiği bildiriliyordu. The Times, bu aşamadaki Yunan ilerleyişinin muhtemelen hızlanacağı tahmininde de bulunuyordu. Burada ilginç olan bir husus, Yunan askerî otoritelerinin Kemalist hareket hakkında yaptığı yorumlardır. Bu yorumların birisinde, "Mustafa Kemal direnişinin mükemmel olduğu ve birliklerinin büyük kahramanlık ve cesaretle savaştıkları" ifade ediliyordu. Gazete bu yorumları yayınlarken, Türk ordusunun galibiyetiyle ilgili ilk bilgileri de sayfalarına taşıyordu. Nitekim 2 Eylül'de İzmir kaynaklı bir haberinde, ilk kez bir Yunan yenilgisinin "söylentilerinden" bahsediliyordu. Gazete bu bilgileri, İzmir'deki İtilaf askerî yetkililerine dayandırıyor⁴⁹. Yani The Times'ın sayfalarında ilk kez bir Türk başarısından bahsedilmesi ilginç bir gelişme olarak dikkatleri çekmektedir.

---

⁴⁷ Sarihan, *a.g.e.*, s. 15, 29 Ağustos 1921, Pazartesi.

⁴⁸ Sarihan, *a.g.e.*, s. 17-18, 30 Ağustos 1921, Salı.

⁴⁹ The Times, September 5, 1921, No. 42 817.

5 Eylül tarihli The Times, “dört bir taraftan sıkıştırılan ve operasyonları bizzat yöneten Mustafa Kemal Paşa’nın sürekli bir çekiliş içerisinde olduğundan” bahsediyordu. General Papulas bu şartlar altında Yunan kayıplarının ağır olduğunu, ama sonuç göz önünde bulundurulduğunda, endişeye gerek olmadığını söylüyordu. Karşı saldırıyla kaybedilen bazı yerleri yeniden ele geçirme teşebbüsünde bulunan Türklerin kayıplarının ağır olduğu, bu durum karşısında Papulas’a ait birliklerin Ankara’yı dört gün içerisinde işgal etmesinin beklendiği de gazete sütunlarında bulunan bilgiler arasındaydı⁵⁰. Bunlar, İtilaf beklentilerini ihtiva eden haberler şeklinde değerlendirilebilir. Ancak bunlar arasında çok abartılı olanları da vardır. Nitekim 6 Eylül tarihinde Reuter haber ajansına dayandırılarak verilen bir haberde de, “Ankara’nın düştüğü ve Mustafa Kemal Paşa’nın ordusunun durumunun da belli olmadığı”⁵¹ gibi aslı ve esası olmayan bir haberin gazete sütunlarını süslemesi oldukça ilginçtir. Bu haberin aslının olmadığı, bir gün sonraki gazete nüshasında okuyuculara sunulan bilgilerden anlaşılacaktır.

Sakarya Meydan Savaşı’nın ikinci haftasıyla ilgili gelişmeler ve gerçekler, tabii ki sadece The Times ile sınırlı değildir. Bu gelişmeleri yine Kurtuluş Savaşı Günlüğü adlı dört ciltlik değerli eserden takip edersek, savaşla ilgili hadiselerin daha farklı cereyan etmiş olduğu gözlemlenecektir. Yunanlıların hücumları ve Türk tarafının savunma düzeninde bulunmalarıyla başlayan bu yeni hafta gelişmelerinde karşılıklı askerî operasyonlarla başladı. Çaldağı’nın batı yakası Yunanlılarda iken, doğusu Türklerin elinde bulunuyordu. Yunanlıların cepheyi yarma ihtimaline karşı, Türk birlikleri biraz daha geriye alındı. Türk tarafında ciddi bir cephane sıkıntısı da başladı⁵². 1 Eylül tarihi esasında Sakarya Meydan Savaşı’nın bilhassa Türkiye açısından en kritik günü olmuştur. Çarpışmalar en kanlı ve çetin noktasına ulaştı. Türk Kumandanlığı bütün ihtiyat kuvvetlerini Haymana ve Çaldağı mıntıkasında savaşa sürdü. Düşman ateşi altında Polatlı boşaltıldı. Haymana’nın savunulması için yapılan mücadelelerde Türk tarafından 82 subay, 900 er, 3 alay ve 5 tabur komutanı kaybedildi. Mustafa Kemal Paşa hükümet merkezinin Kayseri’ye taşınmasını emretti. Cephane sıkıntısı had safhaya ulaştı. Kayıpları yüksek olan Yunan tarafında da açlık ve savaştan bıkkınlık emareleri gözlemlenmeye başlandı⁵³. 2 Eylül tarihinde Çaldağı’nın tamamı Yunan tarafının eline geçti. Türk savunma mevzileri, Haymana’nın hemen güneyine alındı. İsmet Paşa Haymana mevzilerinin son ihtiyatlar ve son fedakârlıklar sarfedilerek savunulmasını istedi. Yunan tarafının her ne

---

⁵⁰ The Times, September 6, 1921, No. 42 818.

⁵¹ The Times, September 7, 1921, No. 42 819.

⁵² Sarıhan, *a.g.e.*, s. 19-20, 31 Ağustos 1921, Çarşamba.

⁵³ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 456-461; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 22, 1 Eylül 1921, Perşembe.

kadar morali yüksek olsa da, açlığın etkisi günden güne kendisini hissettirmektedir. Mustafa Kemal Paşa, savaşın sonucunun 1-2 gün içinde belli olacağını ifade etti⁵⁴. Yunanlılar 3 Eylül'de Çaldağı'nın kuzeyinde önemli miktarda toprak elde ettilerse de, cephenin önemli bir kısmında durgunluk vardır. Birçok yerde süngü ve elbombası ise savaşıırken, pek çok mevzide Yunan ordusuna ait birlikler dinlenmektedirler. İki taraf da kendilerine çeki-düzen vermektedirler. Savaş içerisindeki bazı gelişmeler nedeniyle, Türkler savaşın kazanılacağından umutlanmaya başlamışlardır. İstanbul basınında TBMM Ordularının muzaffer olacağına dair haber ve beklentiler yayınlanmaya başlandı. Yunanlılar savaşın başlangıcından beri 15 km'lik bir ilerlemede bulunabilmişlerdir⁵⁵. Bu durum savaşın ne kadar çetin gittiğini gösterdiği gibi, The Times'ın ifade ettiği gibi, Yunanlıların Türkler karşısında engelsiz ve sıkıntısızca ilerlemediğinin de göstergesidir.

Bir günlük dinlenmeden sonra harekete geçen Yunan kuvvetleri, 4 Eylül tarihinde Eski Polatlı sırtlarını işgal ettiler ve Türk mevzilerine 100-150 m kadar yaklaştılar. Ancak süngü savaşları sonucunda 600 kayıp vererek, çekilmek zorunda kaldılar. İstanbul basınında TBMM Ordularına verdiği manevî destek artış göstermiş ve Yunan ordusunun mağlubiyetinin an meselesi olduğuna dair haberler yayınlanmıştır. Yunan Orduları başkomutanı olan General Papulas, başında bulunduğu ordunun durumunu idrak etmiş olacaktır ki, Yunan Savaş Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda, "Ankara'yı alma isteği felakete sebep olabilir" demiştir⁵⁶. Yunan saldırısı 5 Eylül'den itibaren yeniden başladı. Türk Ordusu'na, elden çıkan her noktanın yeniden saldırılarak geri alınması emredildi. Yunan saldırısı büyük kayıplar verilerek püskürtüldü. Papulas, Türk Ordusu'nun kesin olarak yenildiğini ve Yunan ordusunun Sakarya'nın doğusuna yerleştiğini ilan etti. Yunan ordusuna saldırıların durdurulup, buldukları yerde kalmaları emredildi. Böylece Yunan birlikleri, Anadolu'da, ilerleyebilecekleri en uç noktada durmuş oldular. Aynı gün İstanbul basınında, Yunan birliklerinin taarruzunun tamamen kırıldığına dair haber ve değerlendirmeler yayınlanmıştır⁵⁷. 6 Eylül tarihinde Türk-Yunan mücadelelerinde bir durgunluk evresi yaşandı. Yunan birlikleri taarruzdan savunma tedbirleri almaya yöneldiler, hatta Çaldağı'nın bazı yerlerinden çekildiler⁵⁸. O gün cephede bir durgunluk olduğunu The Times gazetesi de doğrulamaktadır. Ancak The Times gazetesi bu durgunluğu farklı şekilde yorumlamaktaydı:

⁵⁴ Sarihan, *a.g.e.*, s. 24-25, 2 Eylül 1921, Cuma.

⁵⁵ Sarihan, *a.g.e.*, s. 26, 3 Eylül 1921, Cumartesi.

⁵⁶ Sarihan, *a.g.e.*, s. 28-29, 4 Eylül 1921, Pazar.

⁵⁷ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 497-502; Sarihan, Kurtuluş *a.g.e.*, s. 30-31, 5 Eylül 1921, Pazartesi.

⁵⁸ Sarihan, *a.g.e.*, s. 32, 6 Eylül 1921, Salı.

“Türkler hala, Çaldağı'nın doğu ucundaki Haymana köyünü ellerinde bulunduruyorlar. Yunanlıların daha ağır silahlar getirmekte olduğuna ve cephanelerini takviye etmekte olduklarına inanılıyor”⁵⁹. Oysa durum farklıdır, Yunanlılar artık taarruz üstünlüğünü Türk tarafına kaptırmak üzere bulunmaktadırlar. Türk-Yunan cephesinde 6 Eylül gibi 7 Eylül de sükûnet içerisinde geçirilmiştir⁶⁰.

Üç haftalık Sakarya Meydan Muharebelerinin son haftasına bu şartlar altında girildi. Savaşın seyri de, bu tarihten itibaren değişme gösterecektir. Ancak ne kadar ilginçtir ki, savaşın bu son safhasına dair The Times'daki haber sayısı sadece iki adettir. Halbuki bu süreçte savaşın kaderi tamamen değişmiş, Yunanlılar galip durumdan mağlup duruma geçmişler, Türk tarafı ise meydan muharebesinin sonucunda, savaşın kontrolünü tamamen eline geçirmiştir. The Times'ın bu önemli gelişmeyi sadece iki gelişmeyle geçiştirmesi, o büyüklükteki bir yayın organı için düşündürücüdür. Mezkûr haberlerin ilki 12 Eylül tarihinde yayınlanmış olmakla birlikte, 8 Eylül tarihli bir bilgiye dayanmaktadır. Bu kısa haber şu şekildedir: “Sakarya Meydan Savaşı beraberlikle sonuçlandı. Cephedeki durumlarla ilgili olarak en son edinilen raporlardan birine göre, her iki ordu da tükenene kadar savaşmışlardır. Onlar ikmal ve ulaşım zorluklarından sıkıntı yaşamışlardır. Bazı çevrelerde Yunanlıların Ankara'ya ilerlemekten vazgeçeceklerine ve batıya doğru çekileceklerine, çünkü mevcut durumlarıyla Ankara'ya ilerlemeye muktedir olsalar bile, Kemalist ordunun herhangi büyük bir kısmının etrafını çevirmeye umut edemeyeceklerine inanılmaktadır”⁶¹. Savaşın o ana kadarki seyrine bakıldığında, beraberlikle sonuçlandığı doğrudur. Ancak Sakarya boylarında ağırlıklarıyla bulunan Yunan birliklerinin oradan nasıl çıkarılacağı meselesi gündemdedir. O ordunun oradan çıkarılması Türk kuvvetleri tarafından sağlanacak ve bu da beraberlik durumunun Türkler lehine bozulacağı şeklinde değerlendirilirse, Türk tarafının galip durumda olacağı da gözlerden irak tutulmamalıdır.

Konuyla ilgili ikinci haber, 13 Eylül tarihinde yayınlanmıştır, ancak 9 Eylül tarihli bir muhabir istihbaratına dayandırılmıştır. Haberin başlığı, “Ankara Savaşı Sonuçlandı. Yunanlılar Çekiliyor. Ağır Kayıplar” adını taşımaktadır. Haberin detayında şu ayrıntılara yer verilmekteydi: “Ankara Savaşı sonucunda Yunanlılar batıya doğru çekiliyorlar. Savaşta Yunanlıların 18.000, Türklerin ise 12.000 kişiyi safdışı bıraktıklarına inanılmaktadır. Yunan saldırısı Temmuz'da başlamıştır... 7 Ağustos'ta Yunan ilerleyişinin

---

⁵⁹ The Times, September 8, 1921, No. 42 820.

⁶⁰ The Times, September 10, 1921, No. 42 822.

⁶¹ The Times, September 12, 1921, No. 42 823.

ikinci safhasına geçildi. 80 millik bir cephede önemli ölçüde ilerlemişlerdir. Sivrihisar'ın ele geçirilmesiyle, Sakarya nehri çevresi, savaşın en şiddetli yaşandığı yer haline gelmiştir... Sakarya Meydan Savaşı Ağustos ayının son haftasında başlamış ve 7 Eylül'de, her iki taraf tükenene, Yunanlıların stokları özellikle top mühimmatı azalana kadar devam etmiştir"⁶². Görüldüğü üzere burada Yunan ordusunun durumu merkezli bir anlatım yolunu tercih eden The Times, Yunanlıların Anadolu'dan çekilmelerini de, onların top mühimmatının azlığına ve tükenmesine dayandırmaktadır.

Dünyaca ünlü The Times gazetesinde, savaşın öncesi ve başlangıcıyla ilgili gelişmeler an be an verilirken, kontrolün Yunanlılardan Türklere geçtiği ve düğümün çözüldüğü gelişmelerin, "basit iki haber" ile kamuoyuna duyurulması son derece çarpıcıdır. Bu hem müttefik olunan Yunanistan'ın korunması ve hem de İtilaf devletleri adına olumsuz propagandada bulunmama amacına yönelik olarak yapılmış olsa gerektir. Ancak ne olursa olsun, böyle bir yayım anlayışı, dünya ölçeğinde bir gazete olan The Times'ın adıyla doğru orantılı değildir. Zira bu üç haftalık savaşın en kritik dönemi olan son haftada çok önemli gelişmeler olmuştur. Nitekim 7 Eylül'den itibaren duru Türkler lehine gelişme göstermeye başladı. Yunan ordusunun durdurulmasından sonra Türk birlikleri tarafından yapılan ilk keşif saldırılarında önemli başarılar elde edildi. Birtakım Yunan birlikleri de, savaşın başlangıcından beri ilk kez Sakarya nehrinin batısına geçirildiler, daha doğrusu çekildiler. Öğüt gazetesinin manşetten verdiği, "Yanlış Hesap: Yunan Taarruzunun Sonu: Akamet. Zaferin bizde olduğuna, dost düşman kanidir" ifadeleri, üç haftalık zor savaşın akıbetini kısaca özetliyordu. İstanbul basınının diğer gazeteleri de benzer ifadelerle, Türk zaferini selamlıyorlardı⁶³. Savaşın 17. günü olan 8 Eylül'den itibaren işin rengi tam olarak görülmeye başlandı. Roller değişmiş, Yunan tarafı müdafaa ve çekilme, Türk tarafı ise taarruz hazırlıklarına başlamışlar ve hatta Yunanlıların Sivri'den Gökgöz'e kadar çekildikleri gözlenmişti. Akşam gazetesi durumu, "Kahraman millî ordumuzun zafer ve galebesi, Yunanlılar bozulmaya ve ric'ate başladılar" ifadeleriyle okuyucularına duyuruyordu⁶⁴. 9 Eylül Batı cephesinde sakin ve daha çok karşılıklı hazırlıklarla geçti. Türk Ordusu'nun kumanda heyeti, bir gün sonra Yunanlıların Sakarya nehrine doğru sürülmesine ve Sakarya geçitlerinin elde edilmesine karar verdi. Türk birliklerinin cephesi biraz ileri alınarak, hazırlıklara hız verildi. Yunan ordu komutası ise, bir Türk saldırısının beklendiğini bildirerek, savunma tedbirlerini artırdı. Cepheden gelen iyi haberler ve yeni asker sevkleri, Türk

---

⁶² The Times, September 13, 1921, No. 42 824.

⁶³ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 34-35, 7 Eylül 1921, Çarşamba.

⁶⁴ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 38-38, 8 Eylül 1921, Perşembe.

tarafının moral motivasyonunu artırdı. Ankara’da şenlikler yapıldı, dükkânlar kapatılarak çarşılar bayraklarla donatıldı. Hacıbayram’da kurbanlar kesilerek ve sancak alınarak, Namazgâha geçildi. Namazdan sonra ateşli konuşmalar yapıldı. İstanbul’da Ayasofya ve Fatih Camilerinde de tarihî günler yaşandı, dualar edildi, mevlit törenleri yapıldı. Türk basını da bu gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde vererek, büyük sevince ortak oldu⁶⁵. 10 Eylül’den itibaren, yapılan hazırlıkların meyvesi olarak Türk taarruzu gerçekleştirildi. Taarruz sabah 07.30’da başladı. Türk komuta heyeti savaşı bizzat idare ediyor ve Zafertepe’den harekâtı takip ediyordu. Beş tümenle birden saldırılan Duatepe kanlı çarpışmalarla elde edilirken, savaşın başında elden çıkan Mangaldağı ise çarpışmasız olarak ele geçirildi. Eski Polatlı da geri alındı. Duatepe’de önemli miktarda silah ve cephane elde edildi. Yunanlılar ağırlıklarını Sakarya’nın atışına taşımaya ve çekilme hazırlıklarını hızlandırmaya devam ettiler⁶⁶.

Savaşın 20. günü olan 11 Eylül 1921 tarihinde, Yunan ordusu başkomutanı General Papulas, Sakarya nehrinin batısına çekilme emrini resmen verdi. Yunanlılar çekilmeyi güvence altına almak için, Türk cephesinin sağ kanadı olan Polatlı batısına ve merkeze yönelik olarak şiddetli saldırılarda bulundular. Yunanlılar bu hareketleriyle, belli etmemeyi çalışarak asıl kuvvetlerini geri alma çabası içinde bulunuyorlardı. Türk Kumandanlığı ise, cephane azlığından dolayı, bazı birliklere mecbur kalmadıkça cephane kullanmamalarını, süngü ile savaşmalarını emretti. Uyku ise 1-2 saatten fazla olmayacaktı. Hakimiyet-i Milliye’nin manşeti son derece manidardı: “Zafer...! Yunanlıların gittikleri yol Ankara değil, İzmir yolu, daha sonra inşallah Atina yoludur”⁶⁷. 12 Eylül günü Yunanlıların istikametlerinin batı yönüne, Atina’ya doğru olduğu tamamen anlaşıldı. Nitekim Yunan birlikleri savaş alanındaki bütün önemli mevzilerini boşaltarak, Sakarya nehrinin batısına çekilmeyi tamamlamaya çalıştılar. Türkler sabahleyin Yunan siperlerini boş buldular. Çekilme anlaşılınca, Türk Ordusu’na saldırılarını şiddetlendirmesi emredildi. Çok kanlı çarpışmalarla elden çıkmış olan Çaldağı, çarpışmasız olarak elde edildi. Sakarya’ya hakim tepeler de bu harekât sırasında tek tek ele geçirildi. Basritepe’de bulunan Başkumandan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Kumandanı harekâtı birlikte idare ettiler⁶⁸. Savaşın 22. ve son günü olan 13 Eylül’de tam bir Türk zaferi yaşandı. Gün ışığınca saldırılarına başlayan Türk birlikleri, karşılarındaki Yunan artçı mevzilerini de boş buldular. Türk Ordusu her

⁶⁵ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 39-40, 9 Eylül 1921, Cuma.

⁶⁶ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 535-546; Sarıhan, *a.g.e.*, s. 41-42, 10 Eylül 1921, Cumartesi.

⁶⁷ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 42-44, 11 Eylül 1921, Pazar.

⁶⁸ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 44-45, 12 Eylül 1921, Pazartesi.

koldan ilerledi. Bu çekilmeyle Sakarya'nın doğusunda olduğu gibi, batısı da Türk birliklerinin eline geçti. 22 gündür adım adım savunularak terkedilen yerler, dereler, tepeler birer birer geri alındı. Yunanlılar çekilirken demiryollarını ve Sakarya üzerindeki köprüleri tahrip ettiler. Savaş meydanında görülen manzara, kesin Türk zaferini müjdeliyordu. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, durumu TBMM, vilayetler ve diğer cephe kumandanlıklarına bildirdi. Açıksöz gazetesinin manşeti, bu anlamdı günde son derece etkileyiciydi: "Büyük ve İlâhî Zafer: iftihar et, bayram et, fedakâr, necip milletim. Artık dün akşamdan itibaren önünde yeni bir tarih yeni bir fecir açıldı"⁶⁹. Sadece Türk Millî Mücadelesi'nde değil, Türk Tarihi'nde de yeni bir sayfa açan ve büyük dönüşüm başlatan Sakarya Zaferi, böylece Türk tarafının kesin galibiyetiyle son bulmuş oluyordu.

Geceli gündüzlü olarak üç hafta devam eden Sakarya Meydan Savaşı'yla ilgili The Times'ta yayınlanan asıl haber ve değerlendirmeler, savaşın sona ermesiyle birlikte neşredilmeye başlanmıştır. İngilizler adeta yazı dizisine çevirdikleri bir sistemle, Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili bilgi ve değerlendirmeleri ardı ardına neşretmeye başlamışlardır. The Times'ın, "suçu Müttefiklerden alıp, tamamen Yunanlılara tahmil etme amacıyla neşrettikleri" anlaşılan bu haber ve değerlendirmeler, özellikle savaşın sonuçlanmasından sonraki ilk ayın tamamına yayılmıştır. Bu yazılara, doğrudan Sakarya Meydan Savaşı ve önemine değindikleri için, buradan itibaren biraz daha ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

Bunlardan ilki 14 Eylül tarihlidir. Savaşın son günü (13 Eylül) The Times editörü tarafından kaleme alındığı anlaşılan bu yazı, pekçok yönlerden son derece ehemmiyetli bilgiler ve değerlendirmelerle doludur. "Yunanistan ve Türkiye" adını taşıyan mezkûr yazının çevirisi, önemine binaen aşağıya dercedilmiştir: "İstanbul muhabirimizin dün bize verdiği bilgiye göre, Yunanlılar Ankara'ya ulaşma konusunda kesin bir şekilde başarısız oldular ve şimdi batı yönüne doğru çekilmekteler. Sakarya'yı kuzey hattında iki kanattan saran ve Ankara'yı saldırılardan koruyan tepelerde gerçekleşen ve 10 gün süren büyük savaş, muhabirimize göre belirsizlikle sona erdi/kördüğümüne dönüştü. Milliyetçi başkente giden yol, esasında Çaldağı'nın ele geçirilmesiyle, artık açılmış gözükmekteydi. Fakat birkaç gün önce Türklerin halen dağın kuzeydoğu yamacındaki Haymana köyünü tuttukları haberini aldık. Yunan havacıları başkenti bombalasalar da, demiryolunun kuzeyindeki ünlü Türk savunması, Yunan komuta heyetinin tüm çabalarını engellemiş gözükmektedir. Uzun zamandır peşinde olunan ve neredeyse ulaşılmış olan hedeften vazgeçildi. Frig Kralı'nın eski evi olan

---

⁶⁹ Sarıhan, *a.g.e.*, s. 47-50, 13 Eylül 1921, Salı.

Sakarya havzasında 18.000 adamını kaybeden Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Umut ve başarı beklentisi içindeki aceleci dedikodular, Ankara'nın ele geçirildiğini bildirmişlerdi. Fakat Yunanlıların gayretleri, başarıya ulaşmak için yeterli değildi. Küçük Asya'nın⁷⁰ vahşi kalbindeki iletişim aksaklıkları ve zorlukları, bütün bu girişimlerle adeta dalga geçti; fedakârlıklar, işgalcilerin stratejik kaynakları ve Türklerin kendi evlerindeki ısrarlı kararlılıkları, Yunan gelgitini tersine çevirdi. Sonbaharın bu kasvetli günlerinde, Yunanlıların ne kadar gideceklerini bilmiyoruz. Eskişehir'in içinden geçen demiryolu hattının üzerinde bulunan ve iletişim imkânı olan kış karargâhında kalmayı isteyebilirler. Türk Ordusu da şiddetli çatışmalardan dolayı yorgun gözükmeleler ve muhtemelen hemen bir takip harekâtı başlatmayacaklar ya da kanatlardan düşmanı sarma operasyonu girişiminde bulunmayacaklardır. Sakarya'da gerçekleşen böylesine bir savaştan sonra, iki tarafın da kendine gelmek için zamana ihtiyaçları var. Hem Türklerin, hem de Yunanlıların iyi savaştıkları konusunda bir şüphe yoktur. Teknik olarak savaş, eşitlikle sonuçlandı. Psikolojik olarak doğuda savaşın sonucu Türk zaferi olarak görülebilir. Yunan komuta heyeti, gerçekleştirmekte başarısız olacakları bir amaca yöneldi ve ister ilerleyen tehlikeli Türk saldırıları, isterse kötü yollardan ve orduyu taşıyan dayanıksız tek demiryolunun verdiği yorgunluk yüzünden olsun, geri çekilmeye zorlandı. Ankara gibi kilit bir pozisyonda olan bir yerin ele geçirilememesi, Doğu dünyasında Mustafa Kemal'in zaferi olarak kabul edilmektedir ve onun sarsılan imajını düzelterektedir. Bu durumun Kral Konstantin'in üzerinde ne gibi etkilerinin olacağını kestirmek zordur. Bunca yüksek beklentiden, mücadele ve kayıplardan sonra Yunan ordusunun, merhametsiz Anadolu dağlarından güneşli sahillere doğru Anabasis'te⁷¹ olduğu gibi neşeli bir moda sahip olmaları biraz zordur. Yunan yarımadasında ve Ege denizindeki adalarda kan ve hazine hesabı yaparken, "bu korkunç bilinmeyene atılmanın sebebi nedir?" diye düşünen birçok kişi olmalıdır. Eve yakın yerlerde alınacak küçük başarılarla mutlu olmak, şimdi, yüzyıllardır tek mirasları

---

⁷⁰ Küçük Asya, Asia Minor'un Türkçe karşılığıdır ve kastedilen coğrafya Anadolu'dur.

⁷¹ Anabasis, Ksenophon'un "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinin orijinal adıdır. Bu eser, Pers Kralı Kiros'un, Grek paralı askerlerinin de bulunduğu onbin kişilik bir orduyla ağabeyine karşı çıktığı seferde ölümü üzerine, savaş muhabiri olarak bu sefere katılan Ksenophon'un ordu komutanlığına geçmesini ve yurtlarından çok uzakta bulunan Grek paralı askerlerini yurtlarına götürmek için başlattığı dönüş gayretlerinin hikâyesini anlatmaktadır. Bu hikâye, dört ay sonra ordu artıklarının geri dönüşlerini tamamlayarak, Karadeniz'e salimen ulaşmalarıyla son bulmaktadır (Ksenophon, *Anabasis*, Onbinlerin Dönüşü, İstanbul, 1985). The Times'ta yayınlanan ve yukarıda ayrıntıları verilen yazıda, Sakarya önlerinde mağlup olan Yunan askerlerini, Anabasis'te anlatılan Grek askerlerinin Karadeniz'e sağ salim ulaşmaları hikâyesine benzetmek istemekle birlikte, böyle bir yolculuğu salimen gerçekleştirmenin zorluğunun da ifade edilmesinden geri durulmamaktadır.

savaşmak olan Türklerin vatanı olan Tanrıların Annesi'nin bu karanlık topraklarında büyük maceralara atılmaktan çok daha iyidir.

“Yunanlıların hayalkırıklıkları daha acı olacaktır ve belki de gözlerinin açılacağı bu zamanlarda, bu büyük ve uygulanamaz girişime, Avrupalı güçlerin zorlamasıyla değil, kendi liderlerinin hırsları yüzünden sürüklendiklerini fark edeceklerdir. Onlar Helen milliyetçiliği fikriyle hareket ettiler, ancak başarısız oldular. Yaralı olmakla birlikte Mustafa Kemal'in ordusu hala bastırılmamıştır ve kış boyunca askerî gücünü toplayacaktır. Türk milliyetçi liderinin prestiji, Yunan başarısızlığı sayesinde sağlamlaşmıştır. Bunlar, Müttefiklerin anlaması gereken acı gerçeklerdir. Birbaşnalık ve adamsendecilik tavırlarına artık son verilmelidir. Türkler ve Yunanlıların binlerce insanın kanı dökülerek verdikleri savaş sonrasında ulaşamadıkları karara, Müttefik kuvvetler varmalıdır. Homeros'un destanında bahsettiği kadim Sakarya/Sangarios nehri bilmeceye cevap vermeyi reddetti ve bu bilmeceye bir sonuç, Paris ya da Londra'da bulunmalıdır. Müttefikler şimdi acıklı bir ikilemeyle yüzleşmektedir. Dökülen bütün kanlar boşunaydı. İletişim imkânlarının olmadığı, ilkel ve Türklerin kendi evlerini koruyormuş gibi hissettikleri bir bölgedeki Yunan ilerlemesi, tahmin edilebileceği şekilde sona erdi. Resmî tarafsızlık ve gizli umutlar barındırmak, böyle bir durumda izlenecek zayıf ve baştan savma bir politikaydı. Geçmişin gecikme ve hataları, şimdi kendini hissettirmektedir. Her halükârda Müttefiklerin Yakındoğu ile alakalı net bir politika belirlemelerinin zamanı gelmiştir. Hiçbir zaman sonuç verme emaresi göstermeyen ve sadece boşuna hayat kayıplarıyla sonuçlanan bu savaşın talihinin değişeceğine bel bağlamak zamanı geçmiştir. İki taraftan biri, bu yorgunluk zamanında arabuluculuk yapmaları için Müttefiklere başvurabilir. Fakat bu zaman gelmeden önce Müttefikler kendi plânlarını hazırlamalılar ve bizce bu plânın içinde, Yunanlıların tüm cesaret ve girişimlerine rağmen, altından kalkamayacakları yükler altına girmeleri için onları cesaretlendirme unsurlarının bulunmaması gerekmektedir. Anadolu'nun kalbindeki bu saldırı felakete sonuçlanmazsa, bu minnet konusu olacaktır”⁷².

Yazının tamamında olmakla birlikte özellikle ikinci paragrafında, çok önemli mesajlar yer almaktadır. Yazıyı kaleme alan gazete editörünün Yunanlıları Onbinlerin Dönüşü'ne benzetmesi, esasında bir temenniye dile getirmekte ve başarılı olmalarının arzusunun ifadesidir. Yunanlılara Sakarya yenilgisinin sebeplerini, Müttefiklerde değil, kendi liderlerinde arama tavsiyesi, esasında oldukça çarpıcı olmakla birlikte, yazının son kısmında Müttefiklere de “yapmayın böyle şeyler” çağrısı çarpıcıdır. Bilhassa

---

⁷² The Times, September 14, 1921, No. 42 824.

Müttefiklerin hazırlayacakları plânların içerisinde, Yunanlılara “altından kalkamayacakları yükler altına girmeleri için onları cesaretlendirme unsurlarının bulunmaması” tavsiyesi buna işaret etmektedir. Ama cevabın Paris ya da Londra’da aranması talebi, Müttefiklerin masumiyetleriyle (?) ilgili önemli ipuçları verir niteliktedir. Savaşan taraflardan birinin arabuluculuk için Müttefiklere başvurması, çok hümanist bir talep olarak görülebilir. Ancak “Anadolu’nun kalbindeki bu saldırı”nın felaketle sonuçlanabileceği kaygısı, herhalde Yunanlıları kurtarmaya yönelik bir girişimdir, Türkleri değil. Çünkü Türkleri kurtarmaya yönelik bir girişim olsaydı, İtilaf devletlerinin teşvik ve yönlendirmeleriyle yapılan Anadolu harekâtının hiç yapılmaması, Türk Kurtuluş Savaşı’nın belki de hiç gerçekleşmemesi gerekirdi.

20 Eylül tarihli The Times, “Sakarya Boylarında Savaş” adı altında, “Verdikleri ağır kayıplardan sonra Yunanlıların Sakarya’dan Seyitgazi ve Eskişehir’i kapsayan yerleşim yerlerine düzenli olarak çekildiklerini” bildiriyordu. Haberin devamında, “Milliyetçilerin elindeki İngiliz savaş mahkûmlarının gördüğü kötü muameleye dair” bilgilere yer verilirken, gazetenin yine “propaganda” yönünü ön plâna çıkardığı ve zaferin gölgenmesine çalıştığı anlaşılmaktadır⁷³. Nitekim savaşın devam ettiği süreçte Türk esirlerine iyi davranıldığından bahseden The Times’ın⁷⁴, “Türkler hep kötü-İtilaf devletleri hep iyi” propagandasını uygulamaya koyduğundan şüphe yoktur. Gazetenin 21 Eylül tarihli nüshası, Yunan çekilişinin diğer ayrıntılarına değiniyordu. Ancak bu ayrıntılara değinirken, hala çekilmekte olan Yunan askerlerinin “başarılarından” bahsetmesi ne kadar manidardı!⁷⁵

19 Eylül 1921 tarihli The Times gazetesi, “Yunanistan ve Türkiye” büyük başlığı altında, “İki Taraf: The Times Editörü’ne” adı altında Sakarya Meydan Savaşı’nın ehemmiyetiyle ilgili iki mektuba yer vermiştir. Bu mektupların birincisi, Hindistan Müslümanlarının siyasî lideri durumundaki Emir Ali tarafından kaleme alınmıştı. 16 Eylül’de hazırlanan bu mektup 14 Eylül tarihinde The Times’ta yayınlanan “Yunanistan ve Türkiye” adlı yazıya atfen kaleme alınmıştı. Emir Ali bu yazıdaki tespitlerin doğruluğuna ve devamının getirilmesine dair düşüncelerini açıklamak için bu mektubu kaleme almıştı. Mektubun savaşla ve onun önemi ve sonuçlarıyla ilgili kısmı aynen şu şekildedir: “Türkler bir kez daha bağımsız milletler birliğinin ir üyesi olarak yaşama haklarını kanıtladılar. Kendilerine karşı sayı, donanım

---

⁷³ The Times, September 20, 1921, No. 42 830.

⁷⁴ The Times, September 7, 1921, No. 42 819.

⁷⁵ The Times, September 21, 1921, No. 42 831.

ve modern savaşın tüm teçhizatları açısından son derece üstün olan bir ordu tarafından başlatılmış güçlü saldırıyı şu ana kadar püskürttüler. Vatanlarını savunmadaki kahramanca çabalarının, İngiltere'deki vatanperverliği seven bahadırların kalbinde epeyce takdir uyandıracığı kesindir. Çok sık tekrar edilmeyen Hindistan ile barış, imparatorluğun tamamı için hayatî bir öneme sahiptir. Bu amaca ulaşmak ve şu anda acılar içinde ve kızgın olan Hindistan halkının iyi niyetini, dostluğunu ve sadakatini geri kazanmak için, İngiltere, herhangi bir yabancı halkın tutarsız dostluğuna dayalı tüm yüksek politikalarını başından savmalıdır. Bendeniz, izlenecek en akıllıca yolun – uzun vadede Yunanistan'ın kendisi için de en akıllıca– onun, Küçük Asya ve Trakya'yı tahliye etmesini istemek olacağını ileri sürüyorum. Sık sık tekrarlanan Batı Asya'yı⁷⁶ fethetme çabalarında, kendisi (Yunanistan) kan kaybından ölmektedir. Trakya'da 100.000 kişilik güçlü bir garnizon tutmaktadır. İzmir ve hinterlandını da tutmak için eşit derecede güçlü bir ordu tutmak zorundadır. İnsan ve para kaynakları, böyle bir tükenmeye ne kadar dayanabilir? Büyük bir hatayla kendisine devredilen Trakya ve Küçük Asya'yı terk etmesi için onu zorlamak, hala ona bırakılacak olan geniş toprakların gelişmesine kuşku götürmez enerjisini ve halkının dirayetini yoğunlaştırmak daha doğru bir dostluk olacaktır. Onu (Yunanistan'ı) Küçük Asya ve Trakya'da destekleyecek herhangi bir girişim, müessif bir hadise olacaktır”⁷⁷. Emir Ali Anadolu'nun ve Trakya'nın Türklere bırakılmasını, bunun aksi bir hareketin talihsiz bir hadise olacağını ve İngiltere'nin yüksek politikaları arasından mutlaka çıkarılması gerektiğine işaret ediyordu.

The Times gazetesi aynı nüshasında A. Rizo Rangabe adlı bir kişinin mektubuna da yer vermiştir. Anlaşılan oydu ki, bu kişi de Emir Ali gibi 14 Eylül tarihli “Yunanistan ve Türkiye” adlı yazıya tepki olarak bazı satırlar kaleme almış ve bunu gazetenin editörüne göndermişti. Gazetenin Emir Ali ile Rangabe'nin mektuplarını aynı nüshada yayınlaması, iki farklı görüşe yer verdiğini gösterme endişesinden kaynaklandığının işaretidir. Rangabe mektubunda, 14 Eylül tarihli yazıyı çok şiddetle eleştiriyor ve gazete editörünün “kendine göre yanlışlarını” açık bir surette ifade ediyordu. Bilgiye dayanmayan, tamamen dinî bir duygusallık ve fanatik bir bakış açısını muhtevi bu mektup, büyük bir tarafgirlikle kaleme alınmıştır. 15 Eylül'de yazıldığı anlaşılan mektubun Sakarya Meydan Savaşı, Türkiye ve Yunanistan ile doğrudan ilgili kısımları özetle şu şekildeydi:

“Dün The Times'ta yer alan “Yunanistan ve Türkiye” başlıklı başyazınız, Yunan ordusunun Sakarya cephesinden geri çekildiğine dair

---

⁷⁶ Batı Anadolu.

⁷⁷ The Time, September 19, No. 42 829.

bilgileriniz ve Yunanlıların “kesinlikle” Ankara’ya ulaşmada başarısız oldukları şeklindeki yargınız, İstanbul muhabirinizden gelen haberlere dayanmaktadır. Söylememe müsaade ederseniz, bildiğim kadarıyla Ankara hiçbir zaman Yunan kurmay heyetinin hedefi olmamıştır. Onun tek amacı vardı ki, hala da öyledir, düşman ordusunu yok etmektir. Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili vardığınız sonuçlar, en azından zamansızdır. Türklerin kaçan Yunanlıları ciddi olarak takip etmesine kadar ileri götürdüğünüz geri çekilme durumu ile bazılarının sonu belirlenemeyen savaş olarak adlandırdığı durum arasında büyük bir fark vardır. “Doğu’da Türklerin zaferi olarak bakılacak” olan savaşın psikolojik sonuçlarıyla ilgili masala, Yunan milleti Ocak ve Nisan aylarında şiddetle karşı geldi. Bu türden Türk zaferleri, Yunanlıların kutsal bir görev olarak addettikleri görevlerinin –yani dayanılmaz Türk hâkimiyeti altındaki ırkların kurtarılması– peşinde koşarken önemsiz bir detaydır ve onları engelleyemeyecektir. Yunan halkının kendi liderlerinin hırslarıyla ve geniş kapsamlı Helen milliyetçiliğinin, Anadolu harekâtının darbesiyle sarsıldığını belirtmek, tüm Yunan milleti tarafından gösterilen fedakârlık ruhuna bir hakarettir ve gerçek durumun yanlış anlaşılmasından başka bir şey değildir. Yunanlıların Avrupa mandaterliği vasıtasıyla Yunan İonyasında buldukları iddiası, tarihsel bir gerçek değildir. Her ne kadar mevcut harekâta böyle bir manda rejimi istenmekteyse de, Yunan milleti, yazılı olmasa da tüm fedakârlıklara ve kan dökülmesine değer, daha yüksek ve asil bulduğu bir manda rejimini bugün yerine getirdiğini hissetmektedir. Yunanistan Asyalı barbarlığa karşı Avrupa medeniyeti ve Hıristiyanlık adına savaşmaktadır ve bu görevi başarmak, Yunan halkının, liderlerine zorunlu bir teklifidir. Diğer taraftan Yunan ordusunun tüm müttefik kuvvetlerin imzasını taşıyan antlaşmaya, ortak düşmanın saygı göstermesini sağlamak için tek başına harekete geçmeye mecbur kaldığını ayrıca belirtmeye gerek yoktur. “Yunan yarımadasında ve Ege denizindeki adalarda kan ve hazine hesabı yaparken, “bu korkunç bilinmeyene atılmanın sebebi nedir?” diye düşünen birçok kişi olmalıdır” diye yazdınız. Bunun cevabı şöyledir ki, yüzyıllar boyunca Yunan ırkının tarihi, özgürlük için mücadele ve kendini feda etmek olmuştur ve mevcut mücadele de, bu kutsal amacın savunulması için gönüllü bulmak sıkıntısı olmadığını kanıtıdır. Siz aynı zamanda, dökülen kanların boşuna olduğunu yazmıştınız. Fakat sadece tehlike altındaki Avrupa’nın çıkarlarını göstermek için belirtmek isterim ki, Anadolu’daki bu Yunan kurbanları sayesinde ki, İstanbul ve Boğazlara yönelik Kemalist eziyet ortadan kaldırılmıştır⁷⁸.

Yunan şair ve devlet adamı Rizo Rangabe’nin (1809-1892) adı kullanılarak gönderilen bu mektup son derece çarpıcı bilgi ve iddiaları

⁷⁸ The Time, September 19, No. 42 829.

içermektedir. “Ankara hiçbir zaman Yunan kurmay heyetinin hedefi olmamıştır” demek, bu dönem Yunan dış politikasını ve Anadolu’da bulunma gerekçelerini ya bilmemek, ya da görmezlikten gelmekle izah edilebilir. “Onun tek amacı düşman ordusunu yok etmek” ise ve Yunan ordusu Batı Anadolu’da bulunuyorsa, acaba “düşman ordusu” tabiri hangi taraf için kullanılmalıdır? Ayrıca Yunanlılar kendilerini dahi kurtarmadan, önlerine kutsal görev olarak “Türk hakimiyeti altındaki ırkların kurtarılması” hedefini koyuyorlarsa, “ne yaman çelişki” içerisinde bulduklarını nasıl idrak edeceklerdir? Hellenizm, Türk askerî harekâtıyla tabiatıyla sarsılmıştır, büyük bir yara almıştır. Bunu görmezlikten gelmek nasıl mümkün olabilir..! “Yunanistan Asyalı barbarlığa karşı Avrupa medeniyeti ve Hıristiyanlık adına savaşmaktadır” düşüncesi, hem İtilaf devletlerini kendi yanlarına çekmek ve hem de Yunanistan’ın onların hedeflerini gerçekleştirir gibi görünürken, esasında kendi hedeflerini de hayata geçirmesinin başka bir formülüdür. İtilaf devletlerinin imza ettiği antlaşmaya Türkiye’nin riayet göstermesi görevini neden Yunanistan kendisine vazife olarak görmüştür? Tabii ki bu da, Yunanistan’ın İtilaf devletlerinin yanında bulunmasını kuvvetlendiren faktörlerden birisidir. Yunanlılar Küçük Asya macerasına girişmeselerdi, yazara göre İstanbul ve Boğazlara yönelik Türk tehdidi ve eziyeti ortadan kaldırılamayacaktı. Yazıdan kısaca anlaşılan odur ki, Yunanistan kendisini Batı medeniyetine kurban etmiş, Batı dünyasının huzuru ve saadeti için Anadolu harekâtına girişmiştir (?). Halbuki o Yunanistan, daha kendi sınırları içerisinde huzur ve saadeti sağlayamazken, kendisini Avrupa için kurban etmesi ve Anadolu seferini bir “Haçlı” seferine dönüştürmek istemesi, kendi yayılmacı hedeflerine ulaşımı kolaylaştırmaktan başka hangi amaca matuftur...? Mezkûr yazı o dönemdeki Hellenizm politikalarını savunan bir nitelik taşımakta olup, bu düşüncenin karşısındaki fikirlerin serdedilmesine dahi tahammül edemeyen bir hareket tarzı sergilemektedir.

The Times’ta yayınlanan “Yunanistan ve Türkiye” yazısına gösterilen tepkiler bir süre daha devam etmiştir. Bununla ilgili son tartışmalar, gazetenin 22 Eylül tarihli nüshasında yine aynı başlık altında dile getirilmiştir. C. F. Dixon-Johnson imzasıyla The Times gazetesi editörlüğüne gönderilen yazı, yine Yunanlıların Küçük Asya seferini irdelemekte ve Rangabe’nin yazısına bazı göndermeler yapmaktadır. Ama bu mektup, Rangabe’nin bakış açılarını çürütmeye ve hatalı olduğunu ortaya koymaya çalışan bir niteliktedir. Nitekim The Times editörünün 14 Eylül tarihli nüshada ifade ettiği görüşleri destekleyen Dixon-Johnson, Rangabe’nin açıklamalarının yanlışlığını çürüten bazı deliller de ileriye sürmüştür. Nitekim hadiselere hümanist açıdan yaklaşan yazar,

Anadolu'daki Yunan işgalinin bir an evvel sona erdirilmesini, aksi takdirde gelecek yıl olması muhtemel bir kıtlığa şu şekilde işaret etmektedir: "...Önümüzdeki birkaç ay içinde çiftçilerin barış içinde evlerine dönmeleri, topraklarını hazırlamaları ve tahıllarını ekmeleri sağlanamazsa, Anadolu önümüzdeki yıl, bugün Rusya'da olduğu gibi çok büyük kıtlık çekecektir". Venizelos yönetiminin son Dışişleri Bakanı ve barış konferansında da Yunan hükümeti delegesi olan M. Politis tarafından kaleme alınan, Revue Politique Internationale'de Türk yönetimi altındaki Rumların durumunun tartışıldığı bir makalede, Politis'in yazdıkları da Rangabe'nin düşüncelerini çürütmekteydi. Politis, başka hiçbir yönetim altında Yunanlılara sunulan hakların, kendilerine Türkler tarafından sunulanlar kadar eşit bir koruma sağlayamayacağını ifade ediyordu. Bu, Kıbrıs Rumlarının, İngiliz yönetimi altında kalmaktansa, Türkiye'ye dönmeyi neden tercih ettiklerinin gerekçelerini de açıklıyordu. Yine Asiatic Quarterly'de kaleme alınan bir yazıya da atıfta bulunularak, burada da, Yunanistan'ın "Asya barbarlığına karşı Avrupa medeniyetinin ve Hristiyanlığın savunucusu olarak savaşmakta olduğuna inanmak aynı derecede zordur" deniliyordu. St. James Mahkemesi ve Babîali eski Sırp Bakanı M. Chedo Miatovich'in şu açık yürekli ifadeleri, Rangabe'nin iddialarını çürüttüğü gibi, Türklere de haklarını teslim eden bir cevap niteliğindedir: "Siyasî çıkarlar bize (Balkan milletlerine) Türkleri Avrupa medeniyetinden aciz, zalim Asyalı despotlar olarak betimlettirdi. Tarafsız bir tarih kanıtlayacaktır ki, Türkler, Asyalıdan ziyade, Avrupalıdırlar ve zalim despotlar değillerdir. Adaleti ve doğruluğu seven ve tanınmaya ve saygı duyulmaya layık olan niteliklere ve erdemlere sahip bir millettirler..." Yazının son kısmında Dixon-Johnson Türklerin haklarını, şu ifadelerle tamamen teslim etmiştir: "Daha önceki zaferleriyle coşan Yunanlıların İstanbul'a ilerlemeyi haykırdıklarını hatırladığımız zaman, Yunanlıların Kemalistlerden İstanbul'u kurtarmalarına hak verdiğimiz kadar, Mustafa Kemal'in Yunanlılardan İstanbul'u kurtarmak hakkı olduğuna da hak vermek adil olacaktır"⁷⁹. Dixon-Johnson'un bu ifadeleri, hiçbir yoruma gerek kalmaksızın Rangabe'nin iddialarını çürüttüğü gibi, Türklerin Batı kamuoyunda yanlış anlaşılmasının önüne geçici niteliktedir.

The Times'da 27 Eylül tarihli "Yakındoğudaki Kördüğüm" adlı yazıda ise, Yunanlıların Sakarya'daki yenilgilerinin sonrasındaki gelişmelere değinilmiştir. Gazetenin İstanbul muhabirinden eldi edilen bilgilerle editörü tarafından kaleme alınan yazıda, "daha hiçbir şeyin kesin olarak belli olmadığı, yorgunluk ve hareket etmeyi imkânsız kılan zorlu Anadolu kış koşulları yüzünden, ikisi de yenilmemiş ama yine de fazlaca yıpranmış halde karşı karşıya kalan bu iki ordunun savaşa bir süreliğine ara vermeleri

⁷⁹ The Times, September 22, 1921, No. 42 832.

gerektiği” vurgulanıyordu. Yazının bir bölümünde ise, Avrupa’nın meseleye karşı duyarsızlığı ve Yunanlılarla ilgili olarak Batı kamuoyunda pek de dile getirilmeyen bir gerçek gözler önüne şu şekilde serilmekteydi: “Türkiye ve Yunanistan savaş yüzünden ekonomik olarak mahvolmadan, Batı arabuluculuğu kaçınılmaz gözüktüyor, fakat şu anda bu arabuluculukla ilgili herhangi bir emare de yoktur. Yunanlılar çekilirlerken, tüm köyleri yakıp-yıktıklarından, Türk mültecilerinin dönecek evleri dahi kalmamıştır. Savaş yeniden alevlendiğinde bir çölde sürdürülecek, tüm malzeme için daha uzaktaki bölgelere ihtiyaç duyulacak... Bu süreçte binlerce genç adam hayatını kaybediyor ve geniş bir alan harcanıyor. Tüm çabalar faydasız ve boş...”⁸⁰. Özellikle bu son bilgiler, Yunanlıların Anadolu’dan çekilme aşamasında bölge ahalisine nasıl davrandıkları konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Gazetenin aynı tarihli nüshasının başka bir sayfasında, gecikmeli bir haber olarak “Anadolu’da Daha Büyük Yıkımlar” adı altında, Yunanlıların durumu ve yine işgal bölgesinde yaptıkları yıkımlara ve fenalıklara değiniliyordu. “Sakarya düğümünü çözmeye teşebbüsünde hezimete uğradıktan sonra yavaş yavaş çekilmeye başlayan Yunan ordusu, 20 Eylül’de Kartaldağ’dan Alınglıköprü’ye (Porsuk üzerinde) ve dolayısıyla Kızıltepe’ye ve Genikköyü’ne uzanan bir hatta kadar çekilmişti. Geri çekildiği esnada Milliyetçilerin ilerleyişini kolaylaştırma ihtimali olan herşeye zarar vermektedir. Geri çekilen Milliyetçiler tarafından tahliye edilen Türk nüfus, geri döndüğünde, bölgeyi tamamen tahrip edilmiş olarak bulacaktır... Türk mübadelesi hızlı bir şekilde düşüş göstermekte ve Anadolu’nun sabotajı devam etmektedir. Savaşın daha fazla devam etmesiyle, hem Yunan, hem Türk tarafı maddî açıdan zarar görmezse, Batılı güçlerin arabuluculuk yapması kaçınılmaz görünmektedir”. The Times’ın ilk kez bu kadar açık ifadelerle belirttiği gibi, Yunanlılar, aldıkları ağır mağlubiyetten sonra geri çekilişlerinin her aşamasında, her bölgede ve herşeye zarar vermekte idiler. Bölgeye Türk sakinlerinin gelmesi geciktikçe, bu sabotaj artmaktaydı. Batılı güçlerin arabuluculuk girişimlerinde çok “hızlı” davranmamaları, durumu daha da zorlaştırıyordu ki, bunun sonunda gerçekleşecek Türk ileri harekâtı neredeyse bir yılı bulacaktır.

Bu arada The Times’ın Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Meydan Savaşı’ndan sonra “gazilik” ve “mareşallik” unvanlarını almasıyla yakından ilgilendiği ve buna dair bilgileri sayfalarına taşıdığı da ifade edilmelidir. Gazete Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Eylül’de TBMM’de yaptığı konuşmayı da özet olarak okuyucularına sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu

---

⁸⁰ The Times, September 27, 1921, No. 42 836.

konuşmasında, “millî sınırlar içerisinde özgür ve bağımsız” bir şekilde yaşama arzusundan dile getirmiş ve Ankara hükümetinin Hıristiyanlara karşı şiddet uyguladığı yönündeki suçlamaları reddetmiştir. Gazete editörünün ifadelerine bakılırsa, “İyonya⁸¹ nüfusunun çoğunluğunun Yunanlılardan oluştuğu iddiası da yanlıştı ve Yunanistan, barış konferansına sunulan, konuyla ilgili bir araştırma yapılması önerisini reddetmişti ki, bu durum dahi Türklerin iddialarına kanıtlar nitelikte idi”. Gazetenin 29 Eylül 1921 tarihli nüshasında, İzmir’de sakin bir okurunun mektubunu yayınlaması ve okurun Türk ve Yunan ilişkilerine yönelik önerileri de son derece ilginçtir. Yorum ve değerlendirmeye gerek kalmaksızın, mezkûr okurun çarpıcı öneri ve ifadeleri özetle şöyledir: “Yakındoğu’yu ilgilendiren en büyük sorun, kimsenin sorunun en ufak gerçekleriyle dahi yüzleşmek istememesidir. Benim görüşüme göre, doğru bir fikir olan, İyonya’nın geniş fakat kesinlikle baskın olmayan bir Yunan nüfusunu barındıran bir Türk vilayeti olduğu basit problemini kabul edin. Son olaylar Yunan ve Türklerin, Yunan işgalinden önceki gibi birlik içinde yaşaması imkânını ortadan kaldırmıştır. Türkler İyonya’da bir Yunan hükümeti kurulmasın da asla kabul etmeyeceklerdir. Büyük güçler bunda ısrar ederlerse, savaş devam eder. Tamamen Türklerden oluşan bir yönetim de, aynı şekilde düşünülemez. Çünkü kimse Türkleri, Yunan tecavüzlerinin intikamını almaktan alıkoyamaz. Bu durumda sadece bir çözüm yolu kalıyor: büyük, yarı özerk ve yabancı bir valisi olan bir Türk vilayeti, yarı Giritli, yarı Arnavutlardan oluşan karışık bir jandarma teşkilatı oluşturmak ve bunları İngiliz subaylarının yönetimi altına yerleştirmek. Bana göre böylesi bir idare oluşturulduğunda, iki tarafın da içtenlikle karşılayacağı bir çözüm olacaktır”⁸². Teklif ilginçtir, ama orijinal değildir. Böylesi bir teklif Türkler hakkında olumlu şeyler söylese de, getirilen çözüm, Sevr şartlarını hatırlatır niteliktedir.

The Times’ın yukarıdaki bilgilere benzeyen bazı yorum ve değerlendirmeleri, sonraki tarihlerde de okuyucularına ulaştırılmıştır. Sakarya Meydan Savaşı sonrası Türk-Yunan ilişkilerine değinilen bu yazılar, istikbale yönelik birtakım tahminler, öngörüler ve yerine göre çözüm önerilerin içeren bazı tavsiyeleri muhtevirdir. Bunların birinde, gazetenin bir İzmir muhabirinin röportaj ve değerlendirmeleri okuyucularına ulaştırılmıştır. Muhabirin görüşmeleri sonucundaki kanaatleri son derece çarpıcıdır, yerine göre tarafsız, yerine göre Yunan taraftarı olsa da, Türkler lehine önemli çözüm önerileri getirdiği de dikkatlerden kaçmayacak şekilde aşıkârdır. “Yakındoğu’da Barış” başlığıyla yayımlanan bu yazı, özetle şu hususlara değinmektedir: “Yunanlılar ve Türkler arasındaki savaşın devam etmesi, nüfusa büyük acılar verecek ve ülkenin ekonomik mahvına yol

⁸¹ Antikçağ’da Batı Anadolu batı kısmına verilen isimdir.

⁸² The Times, September 29, 1921, No. 42 838.

açacaktır. Yunanlılar Anadolu'dan gitmedikçe savaş devam edecek, Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlık daha da artacak ve bu, her iki taraf için de felaketlere sebep olacaktır. İzmir'in Yunanlılar tarafından yönetilmesi, Türkler tarafından yönetilmesinden daha iyidir... Ancak Yunanlıların Anadolu'dan er ya da geç çekilmeleri ve tüm Anadolu ve Akdeniz kıyılarında Türk hakimiyetinin yeniden kurulması ise en iyi seçenek olacaktır. Savaşın, Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesiyle sonuçlanması gerekmektedir. Müttefikler, Kemalistler lehinde 180 derece yön değiştirerek, geçmişte yaptıkları eylemlerin sonuçlarından kaçamazlar. Müttefikler Yunanlıları cesaretlendirdi ve Anadolu'daki Rumların ve diğer Hıristiyan toplumların bel bağladığı birtakım taahhütlerde bulundular. Yunanlıların İyonya'dan gönderilmeleri, Kemalistlerin bölgeye gelmelerinden sonra, Hıristiyanlara yönelik intikam hareketlerini tetikleyebilir, medenî dünyanın saygınlığına tamiri mümkün olmayacak zararlar verilebilir. Eğer Yunanlılar İyonya'da kalırlarsa, bu sonu gelmeyecek savaştır, eğer giderlerse yeni katliamlar ve Müttefiklerin aşağılanması demektir. Bu ikilemden bir çıkış yolu yok mudur?". Muhabirin kendi sorduğu soruya, yazının sonunda kendisinin verdiği cevap, Sevr Antlaşması'nın, mevcut soruna çözüm getireceği önerisidir⁸³. Ancak Sevr Antlaşması'nın mevcut sorunlara getirdiği çözüm önerisinin gerçekleştirilebilirliğinin imkânsızlığı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Türk ve Dünya kamuoyunun dikkatlerine sunulmuştur.

The Times gazetesinin Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili olarak yaptığı yayınların şüphesiz en önemlisi, 14 ve 24 Ekim tarihlerinde iki bölüm halinde neşredilmiş ve İstanbul muhabirinin verdiği bilgilere göre hazırlanmış olanıdır. Bu iki bölümlük kısa yazı dizisini önemli kılan, hem çok ayrıntılı olması ve hem de savaşın tamamlanmasının üzerinden bir ay geçtikten sonra, savaşın tüm yönlerinin ortaya çıkmasından sonra neşredilmiş olmasıdır. Önceki haberlere göre gerçekten çok ayrıntılı olup, tafsilatlı bir rapor niteliğindedir. Ama bu yayının niteliği, gazetenin diğer yayınlarından pek farklı olmamıştır. Tamamen Yunan tarafının bakış açısıyla kaleme alınan bu bilgiler, hadiseler hep Yunanlılar tarafından yaklaşmışlardır. TBMM'nin varlığına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'yı hep "diktatör" olarak niteleyen The Times, sadece savaşın sonucunun belli olmasından kaynaklanan zorunlulukla, Türk tarafının başarılarından da bahsetmek durumunda kalmıştır. Yazının genelinde Türkler, "düşman" olarak nitelendirilmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere, her iki yazı da bir gazete haberi için oldukça uzundur. Bu nedenle aşağıda bu uzun yazının, savaşın bilinen yönleriyle ilgili kısımları üzerinde durulmayacak, daha çok az bilinen veya bilinmeyen kısımları irdelenecektir.

---

⁸³ The Times, November 28, 1921, No. 42 890.

14 Ekim 1921 tarihinde yayınlanan söz konusu yazı dizisinin ilki, Eskişehir'in Türkler tarafından boşaltılması ve Yunanlıların şehri ele geçirmelerine ait bilgilerle başlamıştır. Yunanlılar; "her ne kadar düşmana (Türkler) ezici bir darbe vurmakta başarısız olsalar da, onlar önemli ve hak edilmiş bir başarı kazanmışlardı". Türk tarafı, yaptığı karşı saldırının başarısız olmasından sonra, siper kazdıkları Sakarya döngüsünün doğu kıyısına hızlı bir şekilde çekildiler. Bununla birlikte TBMM'nin olağanüstü yetkiler verdiği Mustafa Kemal Paşa, ordunun moralini ve kuvvetini düzeltmek için büyük çabalar sarfetti. Kilikya'daki Fransızlarla yapılan mütarekeyle serbest bırakılan Türk kuvvetlerine, Tuzgölü kenarının kuzeyi boyunca Sakarya'ya yürüme emri verilmişti. Anadolu'nun doğusundan ve Karadeniz'den de takviyeler hızlandırıldı. "Anadolu diktatörünün" (Mustafa Kemal Paşa) Ağustos ayının ortası itibarıyla, Sakarya döngüsünün doğusunda toplanan ve oradaki yollarda en azından 15 piyade tümeni ve dört süvari tümeninden oluşan büyük bir kuvveti vardı... Sakarya Meydan Savaşı esnasında uçan makinelerinin iki tanesinden biri, Yunanlıların avcı uçağı olmamasının da yardımıyla, kendi tarafına iyi hizmet eden Fransız eğitilmiş havacı tarafından kullanıldı".

Ankara yönüne ilerleme kararının alınmasından önce, Kral Konstantin ve Yunan savaş bakanının da aralarında olduğu çeşitli üst düzey yöneticiler Eskişehir'de toplandılar. Savaş konseyindeki görüşler arasında farklılıklar vardı. Bir kısmı Eskişehir'de durarak, Sakarya nehrinin de yardımıyla burasını güçlendirme politikasının uygulanmasını isterlerken, Kral Konstantin ve Yunan Genelkurmayı'nın temsilcileri ise ilerleme düşüncesindeydi. Bu ikincilere göre, "Ankara düşerse, Kayseri veya Sivas'ta kurulacak yeni bir Milliyetçi hükümet, Ankara'nın ancak gölgesinde olabilecekti... Ankara'nın kalıcı işgali tasarlanmıyordu". Bu bilgiye The Times'ın farklı nüshalarında sıkça rastlansa da, dayanağıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Sonuçta savaş konseyinden Ankara'ya ilerleme kararı çıkacaktır. Gazete muhabirinin yorumu burada oldukça ilginç ve çarpıcıdır: "Bu hesaplamalar muhtemelen yeterince doğrudu ama askerî temelleri hatalıydı. Yunan Genelkurmayı, Ankara üzerine yapılacak bir ilerlemenin zorluklarını ve hazırlıklı mevzilerdeki Türk piyade erlerinin teşkil ettiği büyük savunma değerini azımsadılar. Son zaferlerinin (Eskişehir) boyutunu ve kendilerinin oldukça zayıf ağır silahlarının etkinliğini gözlerinde fazla büyüttüler".

Savaştan önceki asıl Yunan ilerlemesi 13 Ağustos tarihinde başladı. Bu ilerleme sırasında, Türk süvari müfrezelerinden oluşan zayıf bir direnme söz konusuydu. Sakarya boylarını da içerisine alan bu ilerlemenin sonucunda, 21-22 Ağustos gecesi itibarıyla 8 Yunan piyade tümeni ve süvari tugayı,

Sakarya boyunun güneyinde ve Gök akarsuyuyla birleşme noktasında toplandı. Bu harekâtı zaten bilen Türk tarafı da, sol kanatlarını güçlendirmişlerdi. Ana mevzileri, Beylikköprü demiryolu köprüsü ve Polatlı (Gök akarsuyunun ağzına kadarki kısmı da dahil olmak üzere) arasındaki Çilekdağı tepelerinden Sakarya'nın doğu yakasındaki tepeler arasında bulunuyordu. Oradan doğuya doğru neredeyse dik açıyla Sakarya döngüsüne ulaşıyordu. Esasında Türklerin bazı önemli avantajları vardı; “demiryolundan 30 milden daha uzakta değillerdi. Arkalarındaki arazi, eğer cennet değilse, yaşanması zor olan Cihanbeyli bozkırından daha iyi sulanmış ve tedarigi olan bir yerdı ve toprak neredeyse her yerde savunmayı destekliyordu”.

Yunan saldırısı 23 Ağustos'ta başladı ve Yunanlılar Gök-Katranlı akarsularının güneyindeki ileri Türk mevzileriyle temas sağladılar. Yunan saldırı plânı 23-24 Ağustos gecesi General Papulas tarafından aniden değiştirildi⁸⁴. Bu değişiklikte, Türklerin en uç solunda geniş ve büyük çaplı birliklere ağırlık vermiş olduklarına dair hatalı ve onaylanmamış uçak raporuyla, ulaşım hatlarının genişliği ve Türk süvarilerinin Yunan ulaşım hatlarına karşı tahrip edici faaliyetleri gibi faktörler etkili olmuştu. Bu nedenlerle Yunan saldırı plânında önemli değişiklikler yapıldı. Konuşlanmada olduğu gibi, birliklerin saldırı zamanlarında da ciddi değişiklikler yapıldı. Yunan birliklerinin bitkinliğinde, sadece sıcak havalarda ve susuzluk değil, kullanılan haritaların yanlış oluşunun da payı büyüktür. “Türk haritaları küçük ama hiç değilse daya iyi idiler”. Aynı zamanda kendi topraklarında savaşan Türklerin rehber bulmaları her zaman için mümkündü. Bu nedenlerden dolayı, Yunanlılar, giriştikleri bu geniş çaplı askerî harekâta çok rahat ilerleyemediler, ilerleyişleri çok zor ve yavaş yavaş oldu. Türkler zaman zaman yapmış oldukları püskürtme hareketleriyle onları geri attılar veya en azından ilerletmediler. Türk mukavemeti o kadar büyük oldu ki, Üzümbey'de bulunan General Papulas'ın karargâhı dahi bir baskından güçle kurtarılabildi. Yunanlıların, 27 Ağustos'taki bu Türk sürprizinden sonra tamir ettikleri Üzümbey'den İler-Katranlı'ya kadar uzanan hatların tamamı, 25 Ağustos'tan 31 Ağustos'a kadar Türkler tarafından yapılan tahrip hareketleri sonucunda adeta yok edildi. Sıcak, susuzluk ve açlık, acil durum kumanyalarını tüketmiş olan ve serap görmeye başlayan Yunan süvarilerine çok zor anlar yaşattı. Yunanlılar mücadelelerine yine de devam ettiler. Öyle ki, “1 Eylül'de bir Yunan Tümeni Polatlı istasyonuna hakim olan tepeleri ele geçirirken, I. Yunan ordu birlikleri de Ardıç dağı'nın bir kısmını zaptettiler. 2 Eylül'de ise Çal ve Ardıç dağlarının tamamı Yunanlıların ellerindeydi. Böylece Türklerin ikinci hattı kırılmıştı”.

---

⁸⁴ The Times, October 14, 1921, No. 42 851. Yazının ilk bölümü burada sona ermiştir.

“Fakat Yunanlılar bitkindi. Kayıpları ağırdı ve geçen hafta, mühimmatlarını savaşın ilk üç günü boyunca hesapsızca harcayan ve şimdi müsrifliklerinden dolayı cezalandırılan topçularından çok az yardım görmüşlerdi. Bu kez sol taraftan olmak üzere, son bir ilerleme girişiminde daha bulunuldu. Polatlı yakınlarında bazı yeni yerler elde eden tümen, ayın 4 ve 5’inde yeniden taarruz etti, fakat 6’sında kendi kuyusunu kazdı. Türkler büyük bir karşı saldırı başlattılar ve ayın 9 ve 10’unda, I. ve II. Yunan Ordularının cephelerinin tamamına saldırdılar. Fakat uzun ve çetin bir çarpışmadan sonra geri püskürtüldüler. 11 Eylül’de, saldırılarının yönünü III. Yunan ordu birliklerinin bulunduğu cepheye doğru değiştirdiler, fakat yine ağır kayıplarla püskürtüldüler. Bu sırada Yunan komutan, geri çekilmesi yönünde emirler aldı⁸⁵. 11-12’sinin gecesinde I. Yunan ordu birlikleri Çaldağı ve Ardıç dağını boşalttılar. Sadece 12’sinin gecesinden önce 16 mil ilerlemişlerdi. Diğer birlikler de aynı ölçüde şanslı idiler”⁸⁶. Çünkü Türk süvari birlikleri 9 Eylül’den beri çok hırpalanmışlar ve düzenli takip yapabilecek durumda değil idiler. Ancak yine de Türk süvari tümeninden ve birkaç piyade tümeninden oluşan büyük bir Türk birliği, o sırada Yunan ulaşım hatlarına harekât düzenlemekten geri durmuyordu. Bu birlik, 11-12 Eylül gecesinde hiçbir çarpışma olmaksızın Aktaş köprüsü üzerinden yukarı Sakarya nehrini geçti ve akıntı yönünde ilerledi. Fethioğlu köprüsünü savunan Yunan müfrezesini de güneye sürerek, Sivrihasar’a saldırdı. Şehirde

---

⁸⁵ The Times gazetesi, İstanbul muhabirinin bilgilerine dayalı olarak hazırlanmış olan bu ayrıntılı haberinde, buraya kadar anlatılanlarda, İngiltere’nin müttefiki olan Yunanlıları az-çok destekler mahiyette davranırken, burada tabir caizse “kantarın topuzu”nu ciddi şekilde kaçırmış, hatta kontrolü tamamen kaybetmiş, gazetecilikten öteye bir “tahrif kampanyası” sergilemeye başlamıştır. Zira Eylül 1921’in 9, 10 ve 11. günleri, Sakarya Meydan Savaşı’nda Türklerin karşı taarruza geçtikleri ve Yunan tarafına yönelik büyük tahrip savaşları yaptıkları ve Yunanlılar tarafından “püskürtülemedikleri” bir hareket tarzı sergilemişlerdir. Oysa gazete sayfalarına bakılırsa, 9, 10 ve 11’indeki saldırıların tamamında Türkler hep “püskürtülmüşler”di. Peki, Yunanlılar Türkleri sürekli olarak püskürttülerse, neden tam bu sırada Yunan komutan, geri çekilmesi yönünde emirler aldı ve neden Çaldağı ve Ardıç dağını 11-12 Eylül gecesinde boşalttılar? Bu soruların cevabı, gariptir ki The Times’ta yoktur. Hatta gazetenin yazısının bundan sonraki kısımları okunduğunda, Yunanlıların Türkleri sürekli püskürttükleri halde hep geri yönünde çekildiklerine dair garip bilgilerle doludur ki, bunun da anlaşılabilmesi mümkün değildir. Harekâtında sürekli başarılı olan bir ordu, ilerleyişini neden hedefin bulunduğu doğu istikametinde değil de, hedefe sırtını dönerek batıya doğru çekilir?

⁸⁶ Çekilmeye yine değinmeksizin, 16 millik bir askerî yürüyüşten bahseden The Times’ın bu yayın politikası çok şaşırtıcıdır. Ama cümleler arasında, çok ilginç detaylar gözden kaçırılıyordu. “Sebezsiz yere batı yönünde askerî yürüyüş yapan”, yani çekilen Yunanlılar, Türk hücumlarından kurtulabildikleri için şanslı olmalıydılar ki, kalan birliklerin de aynı ölçüde şanslı olduklarından bahsediliyordu. Yani gazete, onların bu Türk hücumlarından sağ kurtulabilmelerini büyük bir şans olarak değerlendiriyor, ama mağlubiyetten tek kelime dahi olsun halen bahsetmiyordu.

garnizon kuran 50 adet Yunan güvenlik görevlisini zararsız hale getirerek, üç adet uçak, birkaç taşıt ve bir seyyar hastaneye el koydu. Fakat 15 Eylül'de Yunan birlikleri Sivrihisar'a geldiler, "gözüpek süvarileri" buradan çıkardılar ve kaybettiği uçakları geri aldılar. Bu sırada Yunan ordusu Sakarya nehrini hiçbir silah kaybı olmaksızın düzenli olarak yeniden geçti⁸⁷. Ardından Türklerin 14'ünde nehri geçme teşebbüsleri başarısız oldu⁸⁸. Saldırganlar (Türkler) karşı saldırıya uğradılar ve nehre savruldu. Yunanlılar geri çekildikleri güzergâhtaki terk edilmiş köyleri yakarak, demiryolu boyunca karşılaştıkları köprüleri, kanalları ve rayları havaya uçurarak⁸⁹, Eskişehir'e doğru çekildiler⁹⁰.

Anadolu'da Yunanlıların Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonraki faaliyetleriyle ilgili olarak The Times'ta yayınlanan yazılar yukarıda işaret edilenlerle tabii ki bitmedi, yayınlanmaya devam etti. Ancak bu bildiri de ele alınan haber ve değerlendirmelerin son sınırı olarak, 14 Kasım 1921'de gazetede yayınlanan "Yakındoğu Sorunu" adlı yazı esas alınmıştır. Bu dönem, Türklerin müstakbel "Büyük Taarruz"a hazırlandıkları, Yunanlıların ise Anadolu'dan zarar-ziyansız çekilme hazırlıklarını hızlandırdıkları bir evredir. Bu nedenle bundan sonraki yazı ve değerlendirme yazıları, daha çok Büyük Taarruza yönelik olduğundan, bu bildiri içerisinde bunlara yer verilmemiştir. The Times'ta yayınlanan "Yakındoğu Sorunu" adlı yazının, değerlendirmeye alınan son yazı olmasında, bu yazıda, gazete editörünün

---

⁸⁷ Yunan ordusunun Sakarya'yı geçtiği doğrudur, ama hangi yöne? Üstelik nehri geçip, batı yönüne ilerlemeleri, daha doğrusu çekilmeleri bile başarı olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Yunanlılar Sakarya nehrinin batısına geçme faaliyetlerini 12 Eylül'de tamamlamaya çalışmışlardı. Yukarıda belirtilen nehri tekrar geçen Yunanlılar ise, muhtemelen Sakarya nehrinin doğusunu terketmek zorunda kalan son Yunanlılardır. Yani The Times gazetesi, yaman çelişkiler serisini sunmaya devam etmektedir.

⁸⁸ Sanki Yunanlılar galip, Türkler mağlup olmuşcasına yayın yapan The Times, tuhaf cümleler serisini sürdürmektedir. Batı yönünde geri çekilme aşamasında bulunan Yunanlıların Türklerin nehrin batısına geçmesini engellemeleri ne kadar mümkün olabilir? Eğer Türkler Sakarya'nın batısına geçememişlerse, bunda Yunanlıların nehir üzerindeki köprüleri havaya uçurmuş olmalarının rolü büyük olsa gerektir. Ama haberin servis edilişi, sanki Türkler geçmek istemişler de bunu rakipleri engellemiş gibi algılanmaktadır.

⁸⁹ "Yunanlılar geri çekildikleri güzergâhtaki terk edilmiş köyleri yakarak, demiryolu boyunca karşılaştıkları köprüleri, kanalları ve rayları havaya uçurarak, Eskişehir'e doğru çekildiler" cümlesi, The Times'ta çıkan bu haberin, okuyucuya tarafsız olarak sunulan ender cümlelerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Zira TBMM, Yunanlılardan kurtarılan işgal bölgesinde, bizzat Yunanlıların gerçekleştirmiş olduğu saldırı, tecavüz, yakıp-yıkma, tahrip vs. gibi işlerle, kurtarılan bölgelerdeki gıda işleriyle ilgili tahkikat komisyonları teşkil edecektir. Bu çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Kocaoğlu, *Kurtuluşun Kuruluşu Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 208.

⁹⁰ The Times, October 24, 1921, No. 42 859.

yapmış olduğu değerlendirmeler ve Sakarya Meydan Savaşı'nın sonuna kadar Yunanlıları ve Türkleri nasıl gördüklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu yazıyı önemli kılan diğer etken ise, bu İngiliz gazetesi editörünün, tabiri caizse, “kendi özeleştirelerini” yapmış olması ve meselenin “dibacesi”ne değinen değerlendirmeleridir. Bu yazının ilgili kısmını hiçbir yoruma gerek kalmaksızın vermek, konunun anlaşılması için yeterli olacaktır. The Times'ın editörünün, Sakarya Meydan Savaşı sonrasındaki Yunanlılar, Türkler ve Müttefiklerle ilgili nihaî değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Peki, bundan sonraki ilk adımlar nasıl olacaktır? Ankara Antlaşması ile Fransızlar isteyerek ya da istemeyerek tüm Müttefiklerle birlikte Yakındoğu sorununun acil bir şekilde çözümlenmesini gerekli kılan bir duruma sebebiyet verdiler. şu andaki durum hoş görülemez. Anadolu'daki çatışma bir çıkmazla sonuçlandı. Talihsiz Yunanlıları, Kemalist Hareketi bastırmaları için yüreklendirmek, sadece başarısız olmakla kalmadı, anı zamanda Ortadoğu ve Hindistan'da bile ciddi bir kargaşa yarattı... Bizim ve Yunanlıların çıkarları için, Türklerle yapılacak gerçek ve kalıcı bir barış gereklidir ve Yunanlılar Anadolu'dan çekilmedikçe, gerçek ve kalıcı bir barış sağlanamayacağına inanmaktayız. Fakat bu, Fransızların sebep olduğu davranışları onayladığımız ya da Yunanlıların çekildikleri topraklardaki Hıristiyan halkın güvenliğini sağlamadan geri çekilmeye zorlanmasını kabul ettiğimiz anlamına gelmemelidir... Ancak Anadolu'nun herhangi bir köşesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmeye devam edilmesi, Türkler ve Yunanlılar arasındaki savaşın kaçınılmaz bir şekilde uzaması anlamına gelecektir ve böyle bir savaşın uzaması, bölgedeki Hıristiyanları daha çok riske atacaktır. Türkler ve Yunanlılar Anadolu'da savaşı sürdürdükçe, bölge sürekli olarak vahşet ve intikama sahne olacaktır. Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemelerini cesaretlendirerek, Yunanlılara kötülük yaptık. Bu hatamızı, onlar adına imkânsız iddialarla telafi etmemeliyiz. Onları yanlış bir konumdan geri çekilmeye ikna etmek, onlara ihanet anlamına gelmemektedir, aksine onların en doğru çıkarlarını gözetmemiz demektir”⁹¹.

Yunanlıların Batı Anadolu'dan çekilmeden durmaları, barış ihtimalini sürekli olarak gündem dışı tutmaktaydı. Zaten bundan dolaydır ki, TBMM Orduları, 1922 yılının yaz döneminde yeni bir askerî harekâta (Büyük Taarruz) bulunmak mecburiyetinde kalacaktır. Asıl ilginç ve tuhaf olan, İtilaf devletlerinin bu gerçeğin farkında oldukları halde, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonraki bir yıllık süreç zarfında, iki tarafın aralarını bulacak bir barışı sağlayamamalarıdır. TBMM'ye karşı yapmış oldukları tekliflerin

---

⁹¹ The Times, November 14, 1921, No. 42 877.

tamamı, Sevr Antlaşması'nı hatırlatan ve taraflar arasında gerçek bir barışın yapılmasına mani olacak şartlar ihtiva etmektedir. Bu savsaklama ve oyalama durumu, Yunanlıların Anadolu'da kaldıkları süre zarfında, İtilaf devletlerinin onlardan halâ birşeyler bekledikleri veya orada bulunmalarından istifade ettikleri şeklinde de yorumlanabilir. Ancak Büyük Taarruz'un Türkler açısından büyük kazanımlarla sona ermesinden sonradır ki, İtilaf devletlerinin konuyla ilgili beklentileri ister istemez sona erecektir.

SONUÇ

The Times gazetesinin Haziran-Kasım 1921 tarihleri arasındaki yaklaşık 150 nüshasının incelenmesine dayanan bu bildiri, mezkûr tarihler arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Savaşı'nın öncesi ve sonrası bilgi, yorum ve değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. Dünya ölçeğinde bir gazete olmasına rağmen, The Times gazetesinin yayın politikasının önceliğinin İngiltere, sonrasında Müttefikler ve sonrasında dünya gerçeklerinin, yine önce İngiltere ve sonra dünya kamuoyuna iletilmesi gibi bir özelliğe sahip olduğunun bilhassa ifade edilmesi gerekir. Ve tabii ki, aynı gazete, Türk Millî Mücadelesi'nin çok önemli bir aşamasını teşkil eden Sakarya Meydan Savaşı'nın öncesi ve sonrasındaki gelişmelere de bu bakış açısıyla yaklaşmıştır. Yani dış politikada önceliği her zaman için İngiltere olan gazete, müttefiklerini ikinci sırada gözetmiş ve kollamıştır. Batı Anadolu'da Yunanistan vasıtasıyla uygulamış olduğu politikalarda da hep bu sıralama izlenmiştir. Ancak Yunan politikalarının başarısızlığı karşısında, bildiri içerisinde de ifade edildiği üzere, “insanlık hukuku”ndan bahsetmeye ve tarafsız bir yayının politikası izlemeye çalışmış, en azından öyle görünmeye özen göstermiştir.

Sırası geldikçe Yunan işgali altındaki yerlerde yaşayan Müslümanların hukukunun gayet iyi gözetildiğini ifade eden gazete, Türklerin idaresi altında bulunan Hıristiyanların ise, Türkler tarafından sürekli olarak rahatsız edildiğiyle ilgili de yayın yapmıştır. Burada Hıristiyan dünyasını, en azından kamuoyunu Türklerin aleyhine çevirmeye çalışan gazetenin, Anadolu'da Yunanlılara yaptırtmaya çalıştığı politikalarına haklılık vermek ve Hıristiyan kamuoyunun bu teşebbüsün karşısında olmaması gibi bir amaç takip ettiği anlaşılmaktadır. Ama buna rağmen, Türk Millî Mücadelesi'nin gün be gün elde ettiği başarılar Anadolu dışında, Avrupa'da da akis bulmuş, ancak özellikle Hint Müslümanları bu önemli gelişmeyle yakından alakadar olmuşlardır. Dolayısıyla İngiliz politikalarının “nâşir-i efkârı” olan The Times gazetesi, İngiltere'nin ve onun desteğindeki Yunanistan'ın, uygulamadaki başarısızlıkları karşısında, biraz geriye çekilerek, durumun tüm kabahatini Yunanistan'a yüklemekte de tereddüt etmemiştir. Bu tutarsız

ve tamamen “ülke çıkarı”na dayanan bakış açısının iflasında, Türklerin Sakarya boylarında kazanmış oldukları büyük zaferin önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Ancak nadiren de olsa The Times gazetesi, “biz Yunanlıların Anadolu içlerine ilerlemeleri konusunda onları cesaretlendirmekle yanlış yaptık” diyebilme cesaretini de göstermiştir. Ama bu açıklamayı bilhassa kendilerinin ve sırası geldikçe Yunanlıların menfaatleri için yaptıklarını yazan da yine gazetenin kendisidir.

Sakarya Meydan Savaşı öncesindeki gelişmelerde ve bilhassa destekledikleri Yunanlıların “en küçük başarıları”nda büyük büyük haberler ve yorumlarla bunları duyuran gazetenin sayfalarında, Türk başarılarının takip edilebilmesi pek mümkün olamamaktadır. Bunu savaş öncesinde anlayabilmek mümkün olabilse de, Sakarya Meydana Savaşı gibi, Türk Millî Mücadelesi’nin ana dönüm noktası olan bir gelişmedeki yayın politikasında anlayabilmek gerçekten mümkün olamamıştır. 22 gün geceli ve gündüzlü olarak devam eden mezkûr savaşın bilhassa başlangıcındaki Yunan ilerleyişi, gün be gün, hatta saat be saat gazete sayfalarından takip edilebilirken, savaşın son haftasından itibaren kendisini göstermeye başlayan Türk toparlanması ve karşı taarruzunda, The Times aynı haber ve değerlendirme cömertliğinde ve bolluğunda bulunmamıştır. Yunanlıların Sakarya boylarındaki Haymana bölgesinden geri döndürülüp, Çaldağı ve Polatlı’ya ve daha batıya doğru çekilmeye mecbur edilişlerini, gazetenin sayfalarından aynı zenginlikte takip edilebilmesi mümkün olamamaktadır. Hatta daha da kötüsü, The Times, sayfalarına Sakarya boylarında elde edilen bir “Türk zaferi”nden bahseden bir haber dahi taşıyamamıştır.

Yunanlıların Batı yönüne çekilişleri, gazetenin sütunlarında “batıya ilerleme” olarak verilmiş, Türk zaferinden hiçbir şekilde bahsetmeyen gazete, bir gün öncesinde bir Yunan başarısından bahsederken, bir gün sonra Yunan Başkomutanı Papulas’ın birden bire merkezden geriye çekilme emri aldığını okuyucu kitlesine duyurma gafletinde bulunmuştur. Yunan ordu birliklerinin Sakarya nehrinin batısına geçmeleri de, yine yayın politikasının bir gereği olarak “başarı” şeklinde değerlendirilmiş, ama nehrin neden batısına geçildiği, Yunan ilerleyişinin neden doğruya doğru değil de, batıya doğru gerçekleştirildiği sorusuna cevap aranmamıştır. Sonuçta dünya ölçütündeki The Times gazetesinin sayfalarında, Sakarya Meydan Savaşı’nın sonucunda, Türk ve Yunanlılar arasındaki mücadelenin “beraberlikle” sonuçlandığı haberi dahi neşredilebilmiştir. Dolayısıyla mezkûr gazete, büyüklüğüyle orantılı olmayan bir yayın politikası sergilemiş ve dünya kamuoyunu adeta hiç rahatsızlık hissetmeden yanıltma yolunu seçebilmiştir. Bununla ilgili olarak zaman zaman yapmış olduğu özeleştiriler dışında, hiçbir tezkip faaliyetinde bulunmaması da son derece şaşırtıcı bir durumdur.

Gazetenin bu yayın politikası, Sakarya Meydan Savaşı'nda olduğu gibi, Büyük Taarruz süresince ve Anadolu'daki son İtilaf devletleri askerlerinin ayrılmasına kadar devam ettirilmiştir. Dolayısıyla Martin Walker'ın Basının Gücü (Powers of the Press) adlı eserinde de belirttiği gibi, dünya çapında çığır açan bir gazete olan The Times, çoğu gazeteden daha fazla, kendisini yaratan ülkeyi yansıtmıştı, onun politikalarını savunmakta hiç tereddüt göstermemişti. Bu durumun habercilik ve gazetecilik anlayışıyla çok uyumlu olduğu tabiatıyla ifade edilemez.

Ancak taraflı bir yayın anlayışına sahip olsa da, The Times gazetesi, sahip olmuş olduğu geniş haber alma ağı sayesinde, birçok gazete ve farklı kaynağın sahip olamadığı pekçok ayrıntıyı dile getirmiş, okuyucularının beğenisine sunmuş, haber ve değerlendirmelerini fotoğraf ve haritalarla da süslemiştir. Mesela bu bildiri için düşünüldüğünde, The Times gazetesi, dönemine göre Sakarya nehri ve boylarıyla ilgili oldukça kullanışlı haritaları da muhtevindir. Bu açıdan bakıldığında, gazete arşivinin büyük bir hazine olduğunda şüphe yoktur ve bu hazineden en çok istifade edebilecek kitlenin de tarihçiler olacağı ortadadır. Fakat yukarıda izah edilen mahzurlarından dolayı, gazetenin haber, fotoğraf ve haritalarla ilgili kısımlarının rahatlıkla kullanılabilmesi, yorum ve değerlendirmelerinin ise çok ihtiyatlı bir şekilde ele alınması ve irdelenmesi gerektiği gerçeğinin dile getirilmesi, şüphesiz ki, bu bildirinin yazarının da dahil olduğu tarihçilerin yetki ve sorumluluğundadır.

KAYNAKÇA

The Times

Walker, Martin, *Basının Gücü (Powers of the Press)*, çeviren: Gülden Şen, İstanbul, 1999.

Müderrişoğlu, Alptekin, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü*, İstanbul, 2004.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Xenophon, *Anabasis*, Onbinlerin Dönüşü, İstanbul, 1985.

Kocaoğlu, Bünyamin, *Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları,

İstanbul, 208.

SAKARYA SAVAŞI'NIN ULUSLARARASI SONUÇLARI

N. İter ERTUĞRUL*

Sözlerime öncelikle, Haymana'da Sakarya Savaşı üzerine bir sempozyum düzenlemeyi düşünenleri ve bunu yapmayı başaranları kutlayarak başlamak istiyorum ve bu sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkesi kutluyorum; tebrik ve takdirlerimi sunuyorum.

Bunun nedeni şudur; çünkü “Sakarya Savaşı” denince -karargâhın Ankara-Polatlı arasındaki Alagöz'de olması vb nedenlerle- herkes Polatlı tarafını düşünür, oysa 22 gün 22 gece süren Sakarya Savaşı'nın asıl cephesi burasıdır. Üç tümen ile -ki, her bir Yunan tümeninin asker sayısı Türk tümenindeki askerlerin iki katıdır- Ankara'ya ulaşmayı hedefleyen Yunan ordusunun asıl hedefi Haymana'yı alıp, oradan doğrudan Ankara'ya ulaşmaktı ve bu işi başaracağı düşünülen 3. Tümen'in başında Yunan Prensesi Andrew vardı. Daha sonra anılarımı “*Büyük Felaket*” adlı eserinde yazdı. (Biliyorsunuz kendisi daha sonra İngiliz Kraliyet ailesinin içgüveysi olacak ve bugünkü aile ondan gelecektir.)

Yunan ordusu Polatlı'ya -kendi 1. tümenine- bir oyalama savaşı yapacak kadar birlik yığılmıştı. Türk ordusu asıl saldırıyı oradan beklediği için birliklerinin büyük bölümü bu bölgede mevzilenmişti; orduyu kuzeyden güneye nakletmek gerekti.

Sakarya Savaşı'nda, Haymana, Haymana'daki Çaldağı vb gibi savaş bölgeleri her bir metresi için bazen günlerce-gecelerce savaşılan, ama sonra kilometrelerce alanın birkaç saatte geçiliverdiği bölgelerdir. Mustafa Kemal'in askerlik ve savaş tarihi açısından ayrı bir önemi ve dünya savaş tarihi açısından dönüm noktalarından sayılan “*hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır*” komutunun anlaşılmadığı safhalarda bu bölgede, yanındaki birlik çekildiği için geri çekilen birlikler olmuş ve bu nedenle büyük kayıplar verilmiştir. Her bir dağın her metresini kaybetmemek için,

---

* Öğr. Gör., ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi ve A.Ü. S.B.F. yarızamanlı.

sonra da kaybedilen yeri geri almak için kanlar dökülmüştür. Bu nedenle “Sakarya Savaşı” başlıklı bir bilimsel sempozyumun burada düzenlenmesi son derece doğrudur, bunun için bir kez daha tebrik ve takdirlerimi sunuyorum. Bu kısa girişten sonra esas konumuza geliyorum.

Aslında bu başlıklı bir bildiriyi, -Mülkiye’den beri arkadaşım, aramızdaki özel tabirle “kendi arkadaşım”- Prof. Dr. Recep Boztemur sunacaktı. Ancak iki haftalık bir yurt dışı göreve gittiği için, bu sunuşu benim yapmamı rica etti.

Bu kadar kısa süre içinde kaynaklarıyla, dipnotlarıyla vs “bilimsel” bir bildiri yazmam mümkün olmadığı için size bu konuyu satır başlarıyla sunmaya çalışacağım. Buna karşın “bilim”den ve “bilimsel bilgi”den ayrılmayacağım.

Sakarya Savaşı’nın birden çok uluslararası sonucu vardır. Bunları teker teker ele alalım:

SAKARYA SAVAŞI’NIN YUNANİSTAN AÇISINDAN SONUÇLARI

Sakarya Savaşı’ndan önce Eskişehir, Kütahya ve Bursa’yı alan Yunan ordusu, büyük bir lojistik destekle Anadolu’daydı. Yunan Kralı Konstantin, tarihin -kendine göre büyük ama aslında- garip bir cilvesiyle, kardeşinin beslediği maymunun ısırması sonucu ölmesiyle tahta çıktığında; karşısına birden İstanbul kentini, yani “Konstantinopol”ü kurduğu kabul edilmiş Bizans imparatoru Konstantin’den yüzyıllar sonra -yine kendine göre- “Konstantinopol’u kurtaran Konstantin” olma fırsatı çıkmıştı.

Dönemin dünya “hegemon”u, benim kullandığım sözcükle “egemen”i, bir başka ve daha doğru deyişle “sistemin ağa”sı İngiltere’nin ve onun başbakanı Lloyd George’un tam desteğinde önce İzmir’e çıkmış, “Küçük Asya”yı tümüyle ele geçirip, üstüne bir de “Asi Türkleri tedip etme/cezalandırma” görevi kendisine verilmişti.

Bu görevlere kendisinin eklediği bir “hayal” de, Türkler’i cezalandırdıktan ve Ankara’yı ele geçirdikten sonra, iki taraftan yani hem doğudan (Anadolu), hem batıdan (Trakya) İstanbul’u muhasara edip Bizans imparatorunun tahtını yeniden ele geçirmektir.

İzmir’e çıkmış, orduları teftiş etmiş ve harekât emrini vermişti.

Ama gelişmeler beklendiği gibi olmadı. İlk anda büyük ilerleme kaydeden Yunan Ordusu, daha sonra durdu ve Yunan Ordusu Başkomutanı Ankara’ya varılamayacağını anlayınca, geri çekilmek için Yunan Hükümetinden emir istedi. Yunan Hükümeti karar verene kadar, çekilme

fiilen başladı ve sonuçta Kral Konstantin'in "II. Konstantin" olma hayalleri suya düştü.

Konstaninopl'u ele geçirme hayalleriyle Anadolu'ya gelen Kral Konstantin, Yunanistan'a dönmeden önce ancak; "*hedeflenen mevzilerin ele geçirildiğini*" ve "*orduların selametle yeni mevzilerine yerleştiğini*" açıklayabiliyordu.

SAKARYA MEYDAN SAVAŞI'NIN İNGİLTERE AÇISINDAN SONUÇLARI

Bu, Yunanistan açısından aslında büyük bir hayal kırıklığıydı. Ama daha büyük hayal kırıklığı Londra'daydı. Birinci Dünya Savaşı'nın galibi, savaş sonrası yapılan seçimlerde "*Kayzer ödesin!*" sloganıyla 1918 sonunda adeta bir "plebisit" yapan Lloyd George, dünyayı yeniyor ama "Sarı Paşa" karşısında siyasi kariyerini yok ediyor, 23 Ekim 1921'de "*Tutsakların Serbest Bırakılması Antlaşması*"nı imzalamak zorunda kalıyordu.

1920 Temmuzunda "*artık Türkiye yoktur*" demişti, 1922 Kasım seçiminde kendisi yok olacaktır. Daha sonra "*Yüzyıllar ender dahiler yaratır, şanssızlığa bakın ki, bu yüzyılda o dahi Türklere nasip oldu*" sözüyle Mustafa Kemal hakkındaki en büyük iltifatlardan birini yapmış olmakla tarihe geçecek Lloyd George, başbakanlığı bırakmak zorunda kalacaktır. Bu Sakarya Savaşı ile başlayan bir süreçtir, 1922 Kasımında İngiltere'de seçime gidildiğinde, iki yıl önce Lloyd George'un "*artık yoktur*" dediği Türkler, Sakarya Savaşı üzerine bir de Büyük Taarruz'u kazanarak siyasi ve ekonomik bağımsızlık için Lozan yoluna koyulurken, Lloyd George sandığa gömülüyordu.

Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e tavrı nedeniyle biz, hakkında pek olumlu yargılar beslemesek de Lloyd George, İngiliz tarihindeki en önemli şahsiyetlerden biridir ve bundan sonra daha kırk yıl parlamentoda kalacaktır ancak, bu yenilginin sonucunda bir daha ön plana çıkamayacaktır. Sakarya Savaşı'nın İngiltere açısından sonucu, Birinci Dünya Savaşı'nı İngilizler'e kazandıran "kahraman"ın başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalacağı yolu başlatmasıdır.

Lloyd George, dünyaya karşı savaşı kazanmış, Küçük Asya'da "Sarı Paşa"ya mağlup olmuştur.

Ya da Lloyd George'un 1920'deki sözlerine gönderme yaparsak, 1921'de Sakarya Savaşı'nda Anadolu'dan şu söylenmiştir: "*Türkler vardır!*"

SAKARYA SAVAŞI'NIN FRANSA AÇISINDAN SONUÇLARI

Buradan, Birinci Dünya Savaşı'nın diğer galibi Fransa'ya geçebiliriz.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan gizli anlaşmalarla, İngiltere'nin önce Irak'ı Fransa'ya bırakmışken, sonra “petrol” meselesi nedeniyle Fransa'yı nasıl ters köşeye yatırıp Suriye ile Irak'ı değiştirdiğinin ayrıntısına girmiyorum. Bu salondaki değerli katılımcıların çoğu bunu biliyor.

Sakarya Savaşı'nın uluslararası yansımaları deyince, ele almamız gereken en önemli konulardan biri, bu savaşı kazandıktan sonra, Ankara'nın emperyalist cepheyi nasıl böldüğüdür? Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Andlaşmasını imzaladık. Bu andlaşma, emperyalist cepheyi bölmenin ötesinde güney sınırlarımızın Suriye bölümünü nasıl çözdüğümüz açısından da önemlidir. 1921 Ağustosunda İtalyan birlikleri Anadolu'dan ayrılmıştı, sıra Fransa'ya idi.

Sakarya Savaşı ile karşılaştırdığımız zaman bir başka önemli sonucu daha vardır.

Bildiğiniz gibi, Sakarya Savaşı “asteğmen savaşı” olarak da adlandırılır. Çünkü asker kaçakları nedeniyle cepheye savaştıracak asker kalmamıştır, bunun için aslında erat olmayan “asteğmenler” de cepheye sürülür ve en büyük kayıp da, bunlardan verilir.

Sakarya Savaşı'nın tam bir yokluk ve yoksunluk içinde verildiğini bilmeyinimiz yoktur. Anımsayacaksınız, Eskişehir-Kütahya savaşlarından sonraki büyük geri çekilme üzerine, TBMM'deki İkinci Grup, yani muhalefet -onun başını yemek için- Mustafa Kemal'in başkomutan olmasını isteyecek, bunun üzerine o da “özel yetki” talebinde bulunacak ve bu yetkilere dayanarak “Tekalif-i Milliye”yi/“Ulusal Yükümlülükler”i ilan edecektir.

-Bu kadar yalın söylediğim için affınıza sığıyorum ama ne kadar yalın olursa o kadar çarpıcı olur- Bunlar “*sırtınızdaki atletten, bacağınızdaki dona ne varsa verin; kağnınızın tekerleğinden, üstünüzdeki elbiseye ne varsa verin; borcumuz olsun*” kararlarıdır kabaca.

Yine anımsayacaksınız Sakarya Savaşı'nda askerin üzerinde üniforma yoktur, kasaturasını takacak palaskası yoktur; süvarinin kılıcı yoktur, atının üzengisi teldendir, yuları iptendir.

Fransa ile yaptığımız Ankara Antlaşması'nın ilginç bir hükmü, Adana bölgesinden çekilecek işgal kuvvetlerinin malzemesinin Ankara tarafından satın alınmasıdır. Dikkatinizi çekerim, emperyalizm işgalden çekilirken bile

sinekten yağ çıkarmayı ihmal etmez ve işgal bölgesindeki malzemesini Fransa'ya nakletme masraflarını yapmamak için satar.

Ankara, bu andlaşma ile 10.000 takım üniforma almıştır. Sakarya Savaşı'nda üniforma bir yana Tekalif-i Milliye ile toplanan demin söylediğim giysiler vardır, öyle bir "varlık"tır ki, ayakta çarık yoktur, bele takılacak palaska yoktur.

Bu andlaşma ile 8.000 mavzer satın alınmıştır. Sakarya Savaşı'nda Türk ordusunun tüfek sayısının yedide birine denk gelir. Ama daha önemlisi şudur: Orduda ayrı türde tüfek kullanılır ve doğal olarak aynı sayıda farklı mermi kullanır. Bu toplar için de geçerlidir. "Cephane gönderin" demek yetmez. Hangi cephaneden hangi sayıda gönderileceğini de belirtmek gerekir. Yoksa gelen cephaneye kullanılmaz.

Yine dönemi gözlerinizin önüne getirebilmek açısından bir bilgiyi paylaşmama izin veriniz, bu dönemde ulaşım olanakları o kadar sınırlıdır ki, -bunu Şevket Süreyya Aydemir, uzun uzun anlatmıştır- Ankara'nın elindeki tek tren hattı olan Ankara-Polatlı arasında ulaşım kaç saat sürer, bilmek gerekir...

Ulaşım olanakları o kadar sınırlıdır ki, Karabekir'in Emenilerle yaptığı savaşı kazanıp barışı imzalamasına müteakip Sakarya Savaşı'na katılmak üzere yola çıkardığı tümen, savaş bittiğinde, ancak Sivas'a kadar gelebilmiştir.

Ankara, yine Fransızlarla yapılan bu andlaşma ile 5.000 at satın almıştır. Anımsayacaksınız, Sakarya Savaşı'nda her iki tarafın toplam süvari sayısı 3.000'e ulaşmaz. Yani, Fransızlarla yapılan andlaşma sonucu sahip olunan at sayısı, Sakarya Savaşı'nda iki tarafın toplam süvari sayısından fazladır ve 10 uçak almıştır. Sakarya Savaşı'nda iki uçığımız vardı. İkisi birden düşürülmesin diye, teker teker uçarlardı.

Sağlık gereçleri ve ilaçlar; o dönem en az silah kadar önemlidir, bunların da alındığını belirtmekle yetinelim.

Bundan daha fazlası Fransızlarla yapılan Ankara Andlaşması'nın siyasi hükümleriyle alınmıştır. Bu andlaşmanın siyasi sonuçları üzerinde zaman nedeniyle çok fazla duramıyorum, yalnızca Suriye sınırımızın bu andlaşmayla belirlendiğini, ifasının 1939'u bekleyeceğini anımsatmakla yetiniyorum.

SAKARYA SAVAŞI'NIN SOVYETLER BİRLİĞİ AÇISINDAN SONUÇLARI

Ben, 12 Eylül öncesinden gelen bir arkadaşınız olarak bu konuya şu tespitle başlamak istiyorum. Bizim dönemimizde, üniversiteye kadar, yani ortaokul ve lisede, Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetler'den yardım alındığı söylenmezdi. Bu bir tür “komünizm propagandası” sayılırdı.

Oysa Sovyetler, Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye gerçekten ve önemli miktarda yardım etmişlerdir.

Bu noktada o dönemdeki Türk- Sovyet ilişkilerine ilişkin bir parantez açmak istiyorum.

20. yüzyılın başında Dünya'da iki büyük devrim vardır. Biri Sovyetler, diğeri Türkiye'dir. Aralarında benzerlikler çoktur. Bu iki devrim de iki köylü ülkesindedir, yani sanayileşmemiş iki ülkede... ve yine izninizle bir noktayı daha belirtmek gerekiyor. Mustafa Kemal'in dillere pelesenk edilmiş o meşhur sözü “köylü milletin efendisidir” değil, “üreten köylü milletin efendisi”dir”. Kendi için üretim yapan köylü, niye milletin efendisi olsun? Aslolan gelişmektir, gelişmek için köylünün kendisi için değil, pazar için üretim yapması, onun için de “müstahsil” köylü olması gerekir.

Bu dönemdeki Türk-Sovyet benzerliklerine ilişkin çok ayrıntıya giremiyorum ama ilgilenenler için Bilsay Kuruç hocamızın 2011'de Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü alan “*Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi – Büyük Devletler ve Türkiye*” kitabını önermekle yetiniyorum.

Sakarya Savaşı'nın, Türk-Sovyet İlişkileri açısından sonucu da bir andlaşmadır. 13 Ekim'de Sovyetler ile – biliyorsunuz yalnız Sovyetler değildir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da vardır- Kars'ta, bir dostluk andlaşması imzalandı.

SONUÇ

Sonuç olarak, gerçekten “fakr ü zaruret” içinde; olmayan askerler, olmayan silah, olmayan cephane ile sayıca üstün Yunan ordusuna karşı 22 gün 22 gece santim santim, metre metre verilen bu savaş, hem askerlik tarihi açısından daha önce meydan savaşlarında hiç görülmeyen bir taktiği uygulamaya sokmuş ve bu taktik nedeniyle kâğıt üzerinde üstün görünen Yunan ordusunu geri çekilmeye zorlamış; hem en zor şartlarda bile doğru şeyler için mücadele ettiğine inananlar için daima kazanma şansı olduğunu göstermiş, hem de savaşın sonucu olarak siyasi açıdan büyük kazanımlar sağlamıştır.

Bu noktada bir şey daha belirtmem gerekiyor; biliyorsunuz Yunan geri çekilmesi üzerine, Türk ordusunun bir karşı saldırıyla Yunan ordusunu yenebileceğini ve Kurtuluş Savaşı'nın bir yıl önce bitebileceğini iddia edenler olmuştur; Kazım Karabekir Paşa, bunu yazıya da dökmüştür.

Bilindiği gibi Türk ordusu bunu gerçekten denemiştir de, ama böyle bir hayalin pirince giderken bulgurdan olmak demek olacağını anlamış ve "Büyük Zafer"i, zamanı gelinceye kadar ertelemiştir.

Son sözüm -Karabekir'in emeklerini, özellikle öksüz-yetim çocuklar üzerindeki gayretlerini, onları korumasını, beslemesini, eğitmesini, herbirini yetiştirmesini göz ardı etmek istemem, hepsini saygı ve şükranla karşılıyorum ama- şudur: demek ki Erzurum'dan Haymana öyle görünüyordu...

Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyor, ikincisi düzenlenen bu sempozyumun, bundan sonra 22 gün 22 gece süren bu savaşın her gününü cephe cephe ele alabilecek bir şekilde programlanmasını önererek -ki, herbir günü ayrı bir destandır, ayrı bir dramdır, ayrı bir trajedidir, birden çok filmidir- ve burada üzerime düşecek bir görev olursa emrinize amede olduğumu bilgilerinize sunarak sözlerime son veriyorum.

TÜRK EDEBİYATI'NDA SAKARYA MUHAREBESİ: ATEŞTEN GÖMLEK VE YABAN

Birten Çelik*

23 Ağustos-12 Eylül 1921'de Polatlı-Sivrihisar-Haymana üçgeninde gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi (bundan sonra Sakarya Muharebesi) 1919'da başlayıp 1922'ye kadar süren Türk İstiklâl Savaşı içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Muharebe, Yunan Ordusu'nun 13 Ağustos 1921'de Eskişehir'in doğusunda Seyitgazi hattından ilerleyerek 23 Ağustos günü Sakarya Nehri'nin doğusuna geçmesiyle başlamıştır. Yunan Ordusu'nun planı Haymana bölgesine doğru ilerleyerek Türk hattını yarmaktır, ama bunu başaramamıştır. 10 Eylül günü Türkiye Büyük Millet Meclisi (bundan sonra TBMM) ordularının Batı Cephesi kuvvetleri, Beylikköprü doğusunda Yunan Ordusu'nun sol kanadına doğru taarruza geçti ve 13 Eylül günü Sakarya Nehri'nin doğusundaki tüm Yunan birlikleri geri çekildi.¹ Böylece, Ankara ve çevresi işgalden kurtulmuş, Yunan Ordusu da Afyon'a kadar geri çekilmişti.² Bu muharebede, TBMM ordularının başarısında hem Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak orduyu yönetmesi hem de 7-8 Ağustos 1921'de verdiği Tekalif-i Millîye emirleri ile toplanan yardımların sağladığı lojistik destek ve Anadolu halkının vatani kurtarma azmi hakim olmuştu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya muharebesi sırasında verdiği ve tarihe geçen "Savunma hattı yoktur, savunma sathı vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur...." emri bu muharebenin kazanılmasındaki kilit nokta olmuştur.³

---

* Yrd. Doç. Dr., ODTÜ Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekat*, Genel Kurmay Başkanlığı, II. cilt, 5nci Kısım, 2nci Kitap, Ankara, 1995, s.460-464.

² *Türk İstiklal Harbi*, ss.466-471.

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s.417-419.

Sakarya Muharebesi'nin ardından başlayan Yunan ordularının çekilmesi 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Başkumandanlık Savaşı son noktaya ulaşmış ve bu ordu Anadolu topraklarını terk etmiştir. Sakarya Muharebesi'ne TBMM orduları Batı Anadolu Menzil Müfettişliği de dahil 6855 subay, 122.186 er ile katılmıştır. Bu muharebede TBMM orduları, İstiklal Harbi Sıhhi Raporu'na göre 3288 şehit vermiş, 13.618 askeri yaralanmış ve 415 askeri de Yunanlılara esir düşmüştür. Ancak Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırladığı tabloda şehit subay sayısı 277, şehit er sayısı da 5436 olarak verilmiştir. Sakarya Muharebesi'ne Yunan Ordusu da 3780 subay ve 120.000 er ile katılmış, 208 subay ve 3750 askerini kaybetmiştir. Yunan Ordusu'nun 700 subay ve 18.255 askeri yaralanmış ve 354 askeri de kaybolmuştur.⁴

Sakarya Muharebesi'nde TBMM ordularından aralarında 7 fırka komutanında bulunduğu 277 subayın şehit olması ile en çok subay kaybettiği ve bu nedenle "Subaylar Savaşı" olarak da adlandırılmıştır.⁵ Başkomutanı Mustafa Kemal (Atatürk) bu muharebedeki can kayıplarından dolayı da Sakarya Muharebesi'ni kan gölü anlamına gelen "Sakarya Melhame-i Kübrası" ifadesi ile tanımlamıştır.⁶ Bu muharebede TBMM ordularının elde ettiği başarının da Türklerin "Viyana'da başlayan çekilmesini" durdurduğu kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçte önemli bir adım olan Sakarya Muharebesi tarih çalışmaları yanında birçok edebi esere de konu olmuştur. Aslında Türk İstiklâl Savaşı genel olarak her zaman Türk Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olmuştur. Bu savaşın başlangıcından, başarı ile sonuçlanmasına kadar ki geçen olaylar, kişiler ve mekânlar edebiyatçıların Türkçenin gücünü de kullanarak yazdıkları başta roman olmak üzere tüm eserlerde ele alınmıştır.⁷ Bu eserlerin bir kısmı Türk İstiklâl Savaşı'nı yaşamış ve bizzat bu savaşın içinde yer almış edebiyatçıların/yazarların kaleminden çıkmıştır.⁸ Ancak edebi eserler böyle

---

⁴ *Türk İstiklal Harbi*, s.490-491.

⁵ Halide Edib Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayını, İstanbul, 1962, s.228.

⁶ *Nutuk*, s.419-420.

⁷ Örneğin Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* (1965); Hasan İzzettin Dinamo'nun 8 ciltlik, *Kutsal İsyan* (1966-1968) ve Mehmet Rauf'un *Halâs* (1929) başlıklı romanları bu romanlardan sadece 3 tanesidir. Bkz. *Türk Romanı'nda İstiklâl Savaşı*, Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

⁸ Örneğin, Halide Edib Adivar'ın *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)* başlıklı anı kitabı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun da *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 başlıklı anı kitabı bu yazarların kişisel deneyimlerinden yola çıkarak Türk İstiklâl Savaşı hakkında yazdıkları önemli eserlerdendir.

bir öneme sahip olmasına rağmen, Türkiye’de tarih çalışmalarında öznel ve gerçeklik sorunundan dolayı kullanılmamış, ama aslında önemli bir kaynak da ihmal edilmiştir. Oysaki başka ülkelerde tarih çalışmalarında edebiyat eserlerinden yararlanılmakta ve bu eserler incelenen dönemin insan ve mekân ilişkileri, her türlü alışkanlıklar ve duygulara dair çok önemli bilgiler sunmuştur. Örneğin, Ernest Hemingway’in *Silahlara Veda (A Farewell to Arms)* romanı, yazarın Amerikan Ordusu’nun ambulans birliklerinde görevli olarak katıldığı I.Dünya Savaşındaki İtalya Seferi’ne dair kendi deneyimlerinin de anlatımıdır ve bu roman tarih çalışmalarında da kullanılmıştır.⁹ Öte yandan Ernest Hemingway’in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor (For Whom the Bell Tolls)* başlıklı romanı Hemingway’in *North American Newspaper Alliance*’ın muhabiri olarak bulunduğu *İspanya İç Savaşı*’ndaki kişisel deneyim ve gözlemlerinden yola çıkarak yazdığı diğer önemli bir eseridir. Bu eserde yer alan olaylar, birçok tarih çalışmasında kullanılmıştır.¹⁰ İlginçtir ki Hemingway’in muhabir olarak katıldığı *İspanya İç Savaşı*’nda bizzat savaşın taraflarından birini desteklemek için savaşan bir başka edebiyatçı da vardır ve o da George Orwell (Eric Arthur Blair)’dir. Orwell, bu savaşta bizzat faşistlere karşı olan cephede savaşmış ve kişisel deneyimlerini *Katalonya’ya Selam (Homage to Catalonia)* başlıklı romanında anlatmıştır.¹¹

Bu çalışmada da Sakarya Muharebesi’nin Türk Edebiyatı’ndaki yansımaları Halide Edib Adıvar (bundan sonra Halide Edib)’in *Ateşten Gömlek*¹² başlıklı romanı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu (bundan sonra Yakup Kadri) da *Yaban*¹³ başlıklı romanı referans alınarak incelenecektir. Bu iki romanın bu tarih çalışmasında kullanılma nedeni ise edebi eserlerin, zaman içerisinde gelişen olaylarla şekillenip ve bu olayların insan ve toplum özelindeki etki ve yansımalarını anlatmış olmasıdır.¹⁴ Dolayısıyla Sakarya Muharebesi’ni bu iki edebi eserden yararlanarak incelemek, bu muharebenin

⁹ Ernest Hemingway, *Silahlara Veda*, Çev. Mehmet Bursalı, Bilgi Yayınevi, İzmir, 2009.

¹⁰ Ernest Hemingway, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Çev. Erol Mutlu, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

¹¹ George Orwell, *The Essays*, Penguin Books, London, 1994, s.216-233.

¹² Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 18.Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2012.

¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, Baskıya Hazırlayan Atilla Özkırımlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.

¹⁴ “Böylelikle, bir anlamda hayatın aynası olan roman, hayattan aldıklarını kendi dünyasında yeniden biçimlendirerek okuyucuya sunar. Bu bağlamda tarih de romanın yeniden biçimlendirip dönüştürdüğü bir malzemedir. Sosyal hayatla yakından ilgili olan roman türü, tarihe de kayıtsız değildir. Toplumların hayatlarındaki büyük tarihî olaylar, romanda yansımaları bulur...”, Canan Sevinç, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Milli Mücadele”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ss.2011-2040, Volume 4 /1-II Winter 2009, s.2013.

tarihini özellikle askeri boyutundan çok insanı boyutuyla yani insanların yaşadıkları üzerinden yansıtmak açısından yararlı olacaktır.

Bu çalışmada romanları referans olarak kullanılan Halide Edib¹⁵ ve Yakup Kadri'nin¹⁶ seçilmeleri bir tesadüf değil, aksine onların Hemingway

---

¹⁵ Halide Edib, İstanbul'da doğup büyümüş ve Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde eğitim görmüştür. Genç yaşına rağmen öğretmenlik ve müfettişlik yaparak eğitim hayatında yer almıştır. Kadın hakları konusunda gazetelere yazmıştır. Balkan Savaşı'nda ve Türk İstiklâl Savaşı'nda hastahanelerde çalışmıştır. 1919'da İzmir'in işgalini protesto etmek için düzenlenen Sultan Ahmet Meydanı'ndaki mitingde yaptığı konuşma onu Anadolu'daki milli mücadelenin simgesi yapmış ama bu konuşma aynı zamanda onu İtilaf devletlerinin hedefi haline getirmiştir. 1920'de eşi Dr. Adnan Adıvar ve bir grup vatansever ile Ankara'ya gidip Türk İstiklâl Savaşı'na asker olarak katılmış ve Sakarya Muharebesi döneminde onbaşı rütbesiyle cephelede hastabakıcı olarak yapmıştır. Sonra da üst çavuş rütbesine yükseltilmiştir. 1921'de Ankara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kadınlar kısmının başkanı olmuştur. Aynı yılın Haziran ayında da Eskişehir'de Hilâl-i Ahmer Hastahanesi'nde hastabakıcılık yapmıştır. Sakarya Muharebesi'nin ardından Yunanlıların halka verdiği zararları incelemek ve raporlamakla sorumlu *Tetkik-i Mezâlim Komisyonu*'nda görevlendirilmiş ve İstiklal Savaşı'ndaki yararlılıklarından ötürü İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Türk İstiklâl Savaşı'nın ardından eşi ile birlikte Türkiye'nin kurulmasında önemli hizmetlerde bulunmuş ancak Cumhuriyet Halk Partisi ile anlaşamayıp Türkiye'den eşi ile birlikte ayrılmıştır. Avrupa, Amerika ve Hindistan'da bulunmuş ve Türkiye'ye ilişkin konferanslar vermiştir. 1939'da eşi ile birlikte Türkiye'ye geri dönmüş ve 1940'ta İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsü Başkanı, 1950'de Demokrat Parti'den bağımsız milletvekili seçilmiş ve 1954'e kadar görev yapmıştır. 1964'te de vefat etmiştir. Türk Edebiyatı'na başta *Ateşten Gömlek*(1922), *Kalp Ağrısı* (1924), *Zeyno'nun Oğlu* gibi önemli romanlar ve *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (1922) adlı anı kitabı gibi kitaplar kazandırmıştır. Bilgiler için bkz. Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*; Adıvar, *Ateşten Gömlek*.

¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, ailesinin kökleri 17.yüzyıla kadar uzanan ve Aydın ve Saruhan bölgesinde yaşamış Karaosmanoğlu ailesinden olup 1889'da Kahire'de doğmuş 6 yaşında ailesi ile birlikte Manisa'ya gelmiştir. İlköğretim eğitimini Manisa ve İzmir'de alan Yakup Kadri, babası öldüğünde ailecek ekonomik sıkıntılar yaşadıklarından Kahire'ye geri dönmüşlerdir. Orta öğretimini İskenderiye'de Frères Fransız okulunda tamamlamış olan Yakup Kadri orada Jön Türklerle tanışmış ve bu onun hayatının geri kalan kısmını etkilemiştir. Ailesiyle birlikte 1908'de İstanbul'a gelen Yakup Kadri, Hukuk Mektebi'ne başlamış olsa da 3. Sınıfta ayrılmış ve hayatını bir yandan edebî eserler bir yandan da *Servet-i Fünûn* gibi gazetelerde çalışarak kazanmıştır. 1909'da katıldığı *Fecr-i Âti* Topluluğu onun hayatını ve edebî eserlerini etkilemiştir. 1912'de tüberküloz hastalığına yakalanmış ve ancak 1916'da tedavi için İsviçre'ye gidebilmiştir. Mütareke döneminde İstanbul'a dönebilen Yakup Kadri, İkdam Gazetesi'nde çalışmaya başlamış ve Mütareke yıllarında Türk İstiklal Savaşı'nı desteklemiştir. Bu desteği onun 1921'de Mustafa Kemal'in davetiyle Ankara'ya gitmesine ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Muharebesi döneminde cephele incelemeğine imkân sağlamıştır. İkdam Gazetesi'ne yazdığı gibi Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gibi gazetelerine de makaleler yazmıştır. Sakarya Muharebesi'nin ardından *Tetkik-i Mezâlim Komisyonu*'nda görevlendirilmiştir. Savaş sonrasında da cumhuriyet Türkiyesinin kurulmasında katkı sağlamış ve 1923-31 yılları arasında Mardin, 1931-34 yılları arasında da Manisa mebusu

ve Orwell gibi savaşa katılmış edebiyatçı/yazarlar olup gözlem ve tecrübelerini gazete sütunlarına, araştırma/inceleme kitaplarına ve de romanlara aktarmış yazarlardır. Örneğin Halide Edib, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İstanbul'da Padişah VI. Mehmet Vahidettin'in İtilaf ordularının İstanbul ve Anadolu'daki zorbalıklarına karşı duyarsızlığı ve ardından İzmir'in işgali ile doruk noktasına çıkan tepkisi ile eşi Dr. Adnan Adıvar ve bir grup vatansever ile Ankara'ya gitmiş ve oradan da İstiklâl Savaşı'nda Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebeleri ile Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde onbaşı rütbesinde bir ordu mensubu ve Hilâl-i Ahmer'e bağlı bir sağlık görevlisi olarak görev yapmıştır.¹⁷ Kısaca İstiklâl Savaşı'nda bizzat TBMM ordularında onbaşı ve sağlık personeli olarak görev yapan savaşı bütün acısıyla, üzüntüsüyle yaşamış Halide Edib, çalışmamıza konu olan Sakarya Muharebesi'nde de bizzat o cepheindedir.¹⁸ Yakup Kadri de aynı muharebe döneminde *İkdam Gazetesi* muhabiri olarak bu cepheyi gezmiştir. Bu muharebenin ardından da Halide Edib, Yunan Ordusu'nun Sakarya Savaşı sırasında yaptığı katliamlar ve tahribatları araştırmak üzere kurulan ve onun görev yaptığı İkinci Şube'ye bağlı,¹⁹ *Tetkik-i Mezâlim Şubesi* (zulümleri araştırma şubesi)'nin sorumlusu olarak atanmış ve Yakup Kadri, Yusuf Akçura, bir mülazım ve bir fotoğrafçı ile birlikte *Tetkik-i Mezâlim Heyeti*'nde görev yapmıştır.²⁰ Muharebenin hemen ardından da Halide Edib 1921 sonu 1922 başlarında *Ateşten Gömlek* romanını yazmıştır.²¹

---

olarak TBMM'de yer almıştır. Yakup Kadri 1925'te Anadolu Ajansı'nın yönetim kurulu üyesi olmuştur. 1932'de Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin ile birlikte çıkardıkları Kadro Dergisi ile Türk Devrimi'nin katı bir plan ve program dâhilinde yürütülmesini savunan Yakup Kadri, CHP'nin politikalarına ters düştüğü için 1934'te Tiran'a elçi olarak atanarak Türkiye'den uzaklaştırılmıştır. 1955 yılına kadar Türkiye'nin Prag, La Haye, Bern ve Tahran elçiliği görevinde bulunan Yakup Kadri emekli olmuş ve Türkiye'ye dönmüştür. 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrası Kurucu Meclis üyeliğine seçilmiş, 1961'de Manisa milletvekili olmuştur. 1962'de CHP'den istifa etmiş ve zaten 1965'de de siyasetten çekilmiş ve 1974'te de vefat etmiştir. Hayatı hep zoraki olarak Türkiye dışında farklı ülkelerde geçen Yakup Kadri Türk Edebiyatı'na başta Yaban olmak üzere, Nur Baba, Hüküm Gecesi, Sodom ve Gomore, Ankara vs. gibi romanlar, hikâye, mensur şiirleri anı, monografi ve tiyatro eserlerini yazmıştır. Bununla birlikte çeşitli gazetelerde de makaleler yazmıştır. Bilgiler için bkz., Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda* ; Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnsan-Eser-Fikir-Üslup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁷ Halide Edib'e onbaşı rütbesi Sakarya Muharebesi'nde Karargâh Komutanı Albay Asım tarafından verilmiştir. Bkz., Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.63-296;228.

¹⁸ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.222-229

¹⁹ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.224.

²⁰ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.231-234.

²¹ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.261-264.

Halide Edib aslında bu romanı daha Sakarya Muharebesi öncesinde yazmaya karar vermiş ve romanın başlığını da Mütareke ve İstiklâl Savaşı yıllarını anlattığı *Türkün Ateşle İmtihanı* kitabında yazdığı gibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan esinlenerek yazmıştır. Daha doğrusu Karaosmanoğlu'nun bulunduğu başlığı Halide Edib ondan önce davranarak romanında kullanmıştır ve hatta bunu 14 Haziran 1922 tarihli *İkdam Gazetesi*'nde yayınlanan mektubunda da dile getirmiştir.²² Yakup Kadri 1921 Mayıs başında Ankara'ya gittiğinde bir süre Halide Edib ve Adnan Adıvar çiftinin evinde misafir kalmıştır.²³ Halide Edib Adıvar o günlerde Yakup Kadri'nin 'Ateşten Gömlek' adında bir 'Anadolu romanı' yazmakta olduğunu öğrenince, bu adı çok beğenip, benimsemiş ve Yakup Kadri'den daha önce davranıp, iki ay içinde eserini tamamlamıştır.²⁴ Bu eser, ilk kez 1922 yılında *İkdam Gazetesi*'nde (6 Haziran-11 Ağustos 1922 yılları arasında) yayınlanmış 1923 yılında da kitap olarak basılmış, Türk İstiklâl Savaşı'nın ilk romanı olarak çok beğenilmiştir. Böylece Yakup Kadri'nin bulunduğu, Halide Edib'in benimsediği 'Ateşten Gömlek' adı hem İstiklâl Savaşı döneminde Anadolu'nun yaşadığı işgal ve onunla gelen felaketleri hem de bu felaketi yaşayan insanların her türlü duygu ve ikilemlerini ve bunun bu savaşa yansımaları anlatan bir sosyal tarih örneği olan roman olarak okuyucu ile buluşmuştur.

Yakup Kadri ise *Vatan Yolunda* başlıklı kitabında anlattığı gibi İsviçre'de tedavi görmektedir ve aslında daha Mondros Mütarekesi imzalandığı andan itibaren tedirgindir. İstiklâl Savaşı başladıktan sonra 1919 yılı sonlarında İstanbul'a döner.²⁵ 1921 yılında da Ankaradan gelen bir davetle *İkdam Gazetesi*'nin muhabiri olarak 1921 yılının Mayıs ayının başlarında Ankara'ya gider.²⁶ Ankara'ya gelişinden sonra uzunca bir süre Eylül ayının son günlerine kadar Ankara'da kalan Yakup Kadri, Eskişehir ve Sakarya muharebelerinin ardından Kütahya, Simav, Gediz ve Eskişehir cephelerini gazeteci olarak incelemiş ve hatta Sakarya Muharebesi

---

²² Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.15-18.

²³ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.130-131, Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı...*, s.193-194.

²⁴ Halide Edib bu başlığı nasıl aldığı şöyle anlatır; "Mayısın birinde Yakup Kadri Ankara'ya geldi ve bize misafir oldu. Hem dost hem muharrir olarak ikimiz de onu çok seviyorduk. Yakup Kadri evin tepesindeki bütün Ankara'nın o sarı topraklarına bakan odasında kaldı. Onun misafirliği akşamlarımızı şenlendiriyordu. Konuşurken bu büyük kafanın, kocaman gözlerin, kudretli sesin arkasında o parlak muharriri sezmek mümkün değildi. Yukarıda ne yazdığımı sorduğum zaman Ateşten Gömlek adında bir Anadolu romanı yazmakta olduğunu söyledi. Ben de zihnimde bir Anadolu romanı tasarladığım için, o kendi romanını bitirmeden bu isimde benim böyle bir roman yazacağımı söyledim." Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.193-194.

²⁵ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.18-39.

²⁶ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.105-125.

sonrasında başında Halide Edib'in bulunduğu *Tetkik-i Mezâlim Şubesi*'nde görevlendirilmiştir.²⁷ *Tetkik-i Mezâlim Komisyonu*'nun bir üyesi olarak Sakarya Muharebesi'nin geçtiği, Polatlı, Haymana ve Mihaliççık yörelerini dolaşmış,²⁸ hem bu görev hem de Porsuk Çayı kenarındaki bir köyde geçirdiği, kendi deyimiyile, 4-4.5 aylık bir "kabusun" gözlemlerinden yola çıkarak bu çalışmaya referans olan *Yaban* romanını yazmıştır. Komisyon üyesi olarak aldığı notları önce "Yunan Fecayi" başlığı koyduğu ve Erkân-ı Harbiyye(Genel Kurmay Başkanlığı)'ye verdiği ve basılan raporda anlatmıştır. Bu rapordaki bilgilerde *Yaban* romanında Yunan zulmünün detaylarını oluşturmuştur.²⁹ Bu romanda Yakup Kadri, İstiklâl Savaşı döneminde, Eskişehir'in sınırları içinde Porsuk Çayı'na yakın bir köyde³⁰ yaşayan Mehmet Ali ile buraya sonradan gelmiş İstanbullu ve köylülerin "Yaban" olarak adlandırdığı Ahmet Celâl üzerinden o dönem Anadolu'sunu ve Anadolu halkının Türk İstiklâl Savaşı'na karşı duyarsızlığını anlatır. *Yaban*'da bir yandan bunlar anlatırken arka planda Mütarekenin başladığı dönemden Sakarya Muharebesi sonrasına kadar ki gelişmeler verilir.

Gerek Ateşten *Gömlük*'te gerekse de *Yaban*'da her iki yazar da ortak bir noktada buluşurlar ki o da İzmir'in İstiklâl Savaşı'nın temeli olduğu ve İzmir'in kurtarılmasının nihai hedef olduğudur. Çünkü TBMM ordularının İzmir'e ulaşması demek Anadolu'nun işgalden kurtarılması, Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan uzaklaştırılması demektir. Bu başarılıldığında

²⁷ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.144-155, 180-188. Yakup Kadri Garp Cephesi komutanı İsmet Paşanın emriyle Garp Cephesi Kinci Şubede geçici görevlendirilmiştir. Bkz., *Vatan Yolunda*, s.180.

²⁸ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.183-190. Yakup Kadri *Tetkik-i Mezâlim Komisyonu*'ndaki görevini şöyle anlamıştır;"Zaten bizim burada asıl vazifemiz de bütün bu köyleri bir bir dolaşmak, köylülere bir arada Yunan fecayını tetkik ve tesbit etmek ve görüp işittiklerimizi bir kitap halinde Erkân-ı Harbiyye vermekti. Halide Hanımdan, Yusuf Ak; oradan ve benden müteşekkil bir heyet bütün Haymana ovasının ve Mihaliççık bölgesinin bir yanından girip öbür yanında çıkarak yüzlerce köyün küllerini, toprak yığınlarını taramağa ve her menzilde bir kaç saat durup o millî felâketin tafsilâtını bizzat felâketzedelerin ağzından dinlemeğe koyulmuştu. Bu, haftalarca hatta aylarca altından kalkılamayacak kadar ağır bir işti. Düşman çekilirken her şeyi öyle sistematik bir tarzda yok etmişti, öylesine taş taş üstünde bırakmamıştı ki, insan, ilk bakışta buralarda bir zaman oturanlar var mıydı diye şüpheye düşerdi. Sonra, o yıkıntılar arasından bazı hayat eserleri seçer gibi olunca irkilir ve kaçıp gitmekten kendini güç zaptederdi. İçinden bunlar bir takım canlı mahlûklar mıdır hayalet midir, yoksa bostan ve tarla korkulukları mıdır demeğe kalmaz, biraz evvel görünenler birdenbire ortadan kaybolup gidiverirlerdi." Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.185-186.

²⁹ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.183-188.

³⁰ Halil İbrahim Uçak, bu köyün Haymana'ya bağlı Erif (Sandeğirmen) köyü olduğunu belirtir. Bkz., Halil İbrahim Uçak, "Millî Mücadelede Haymana", *90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Yayına Hazırlayan Hakan Uzun&Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012, s.13-52, s.19.

Anadolu köhnelikten kurtulup yeni bir başlangıç yapacaktır. Halide Edib'in *Ateşten Gömlek*'te Ayşe karakteri ile betimlenen ve "Yalnız İzmirli almak yetmez. Memleketi temizlemek lazım. Anadolu ordusu İzmirden sonra öyle bir harb açacak ki.. Köhne şeyleri karanlık şeyleri halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak..." cümleleri ile bahsedilen İzmir,³¹ *Yaban*'da Ahmet Celâl'in Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde romandaki karakterlerden Emeti kadın ile konuşmasında şu şekilde verilmiştir; "Eğer düşmanı denize atarsak, vallahi, ne yapar yapar seni evlendiririm, Emeti kadın... Eh öyleyse işimiz kıyamete kaldı desene... Niçin? İşte şu dakikada, Uşak ve Afyon önünde savaşlar oluyor. Bizimkiler bir düşmanı püskürttüler mi İzmir'de alırlar soluğu. Ay oğul, İzmir de niresi oluyor? Kurtarmak için savaştığımız yer. Bizim İstanbul'dan sonra en büyük ve en zengin şehrimiz..."³²

ATEŞTEN GÖMLEK ROMANINDA SAKARYA MUHAREBESİ

Ateşten Gömlek'in başkahramanı eski bir hariciyeci olup İstanbul'da Şişli'de bir konakta annesi İzmirli Salime Hanım ile birlikte yaşayan Peyami'dir. Roman, Peyami'nin hatıra defterinden onun deneyimleri olarak mütareke dönemi İstanbulundan başlayıp Anadolu'da yaşanan genelde İstiklâl Savaşı'nı özelde ise Sakarya Muharebesi'nin bitimine kadar ki süreci ve yaşananları anlatır. Peyami, başlangıçta Mondros Mütarekesi'nin İstanbuldaki yansımalarından rahatsız olmaz ve hatta duyarsız davranır.³³ Ancak İzmir'in işgali ve orada yaşananlarla beraber artık kayıtsız kalamayacağını görmüş ve Anadolu'ya geçmiştir. İstiklâl Savaşı sırasında Sakarya Cephesi'nde hem ayaklarından hem de başından kurşunla yaralanır ve hastaneye kaldırılır ve ameliyat edilir.³⁴ Aslında *Ateşten Gömlek*'te Peyami'nin hatıra defteri olarak karşımıza çıkan Ayşe, İhsan ve Peyami üçgeninde geçen ve Sakarya'da sonlanan hikâye o dönem Anadolu halkının ayakta kalmak için verdiği mücadelenin yani İstiklâl Savaşı'nda yer alan insan hikâyelerinin bir kısmıdır. Roman, Peyami'nin Hatıra defterindeki notlar şeklinde anlatıldığı için romanın sonu da Peyami'nin ameliyatı sonrası biter, çünkü o ameliyatta ölmüştür.

Roman, Peyami'nin hikâyesi ve anlatısı şeklinde görünürken aslında İhsan ve Ayşe karakterleriyle bu üç kişinin İstanbul'dan Anadolu'ya geçişleri sonrasında Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya Muharebesi'nin sonuna kadar yaşadıkları olaylarla doludur. Kimdir Ayşe ve İhsan? Ayşe Peyami'nin

³¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.139.

³² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.146.

³³ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.19-21.

³⁴ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.29.

İzmirli Annesinin amcasının kızıdır ve İzmir’de yaşamaktadır. Ancak eşi ve çocuğu Yunan askerleri tarafından katledilince İstanbul’a Erkân-ı Harbiyye Mektebi’nde okuyan abisi Cemal’in yanına gelir. Ayşe’nin gelişi Peyami’nin yaşamında birçok şeyi değiştirir ve Ayşe Anadolu’daki Milli Mücadele konusunda duyarsız olan Peyami’nin fikirlerini değiştirir ve onu Kuvvay-i Milliye’nin Anadolu’da verdiği milli mücadelenin taraftarı yapar. Özellikle katıldıkları Sultan Ahmet Mitingi onların yaşamında birçok şeyi değiştirmiş ve her ikisini de Binbaşı İhsan ile birlikte Anadolu’ya gitmeye teşvik etmiştir.

Ayşe karakteri aslında büyük ölçüde Halide Edib’in romandaki yansımasıdır. Çünkü Ayşe’nin Mütareke dönemi İstanbul’unda gerçekleştirdikleri, Anadolu’ya geçişi ve sağlık personeli olarak çalışması birebir Halide Edib’in tecrübeleridir. Zaten *Türkün Ateşle İmtihanı* kitabında Halide Edib, Eskişehir Hilâl-i Ahmer Hastahanesi’ndeki “hastabakacıların büyüğü”nü romanına kahraman yapacağını Hastahane Başhekimi Dr. Şemsettin’e söylediğini yazar. Halide Edib’in karşılaştığı hemşirenin “zümrüt yeşili gözleri” *Ateşten Gömlek*’te Ayşe’ye uyarlanır ve bu gözler romanın farklı bölümlerinde İzmir’i betimler ve canlıdır, uğruna mücadele edilmelidir. Öte yandan romandaki Mehmet Çavuş karakteri de yine Eskişehir’deki hastahane Şemsettin ile sohbet konu olmuştur. Doktor erkek karakter kim olacak deyince Halide Edib, “Kumandanlardan biri, İstanbullu bir genç, belki de Mehmet çavuş” olabilir demiştir. Bu Mehmet Çavuş bir kolu yaralandığı ve tüfenk kullanamayacağı için ordu tarafından hastahane görevlendirilmiş bir askerdir ve Halide Edib’in yazdığına göre “iki yüz hastabakıcıya” bedel becerikli bir hastabakıcıdır.³⁵

Romandaki Binbaşı İhsan ise Harbiye Nezareti’nde görev yapan ve Peyami’nin yakın arkadaşıdır. İhsan, Peyami’nin aksine milli mücadeleye duyarlıdır ve bir an önce Anadolu’ya geçmek ister.³⁶ İhsan karakteri aslında Halide Edib’in karşılaştığı 4.Tümen (Fırka) Kumandanı Binbaşı Nazım Bey’dir. Nazım Bey bir asker olmasına rağmen askerliğe karşıdır ama hayatı kahramanlıklarla doludur. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nde de şehit olmuştur.³⁷ Romanda İhsan’ı Peyami ve Ayşe ile buluşturan Peyami’nin ailesinin Şişli’deki evidir. Zaten Şişli’deki bu ev, Ayşe’nin gelmesinden önce ve sonra mandacılar, İtilafçılar ve yabancıları özellikle İngilizlerin katıldığı davetler ve sohbetlere ve onların propagandalarına ev sahipliği yapar.³⁸ Ancak Şişli’deki eve Ayşe’nin gelmesinden sonra bu ev büyük

³⁵ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.198-199.

³⁶ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.30-31.

³⁷ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.172-173; 203-205.

³⁸ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.36-39

ölçüde tepki çekecek olan milliyetçilere ve onların Anadolu sohbetlerine ev sahipliği yapar.³⁹

Peyami, Ayşe ve İhsan'ın İstanbul'da buluşmasını sağlayan İzmir'in işgalidir. Bu işgal, İstanbul ve Anadolu'da birçok şeyi değiştirmiştir. İstanbul'da vatanseverler birşeyler yapmak için çırpınırken bazıları da bunun gereksiz olduğunu milli menfaatlere uymayan çözümler önerir. İstanbul tıpkı Peyami'nin annesi Salime Hanım gibi itilaf kuvvetlerine boyun eğmişlerdir ve bu romanda “Şişli camiası yaşlı, kara, kangren ve cerhatlidir” şeklinde betimlenir.⁴⁰ Şişli bu kadar kötü iken diğer yaka da İstanbul'da gençler milli bir mücadele için çalışırlar ve romana ismini veren ateşten gömleği giyerek ateşe atırlar.⁴¹ Nedir bu *ateşten gömlek*? Romanın birçok bölümünde Halide Edib, Peyami'nin anlatımlarında karakterler, olaylar ve tasvirler üzerinden açıklar. Halide Edib, romanın başlarında ateşten gömleğin ne olduğunu İstiklâl Savaşı'na katılıp da yaralanan Peyami'nin cümlelerinden “Niçin ruhumun bu ateşten gömleği, sırtımdan canıma geçiyor? Gözümden, dilimden kızıl, yakıcı yenlerini gösteriyor...” şeklinde anlatır.⁴² Halide Edib romanın devamında ateşten gömleği İtilaf işgaline tepkili, Anadolu'daki mücadeleye sempati duyan ve daha sonra Kuvvay-i Milliye katılmak için Anadolu'ya geçen Binbaşı İhsan'ın üzerinden açıklar. Peyami, İhsan'ın “hemen kendini ateşe atacak bir vesile çıkmamasından muzdarip” olduğunu söylerken betimlediği Anadolu'da bir hareket beklentisi ve bu hareket yani milli harekete katılma isteğini de “bu sert ve sakın asker vücudunun içinde nasıl bir volkan kaynadığını düşünüyorum. Kendi kendime, ‘İşte’ diyorum, ‘şu dik erkân-ı harp yakasının altında kızıl bir gömlek, ateşin bir gömlek var.’ Bu zavallının teninden içine bu ateşin nasıl geçtiğini kendi gömüğüm gibi biliyordum. Bu kızıl gömleği Ayşe'nin gözleri tutuşturdu. Bu garip gömleği İhsan'dan başka acaba kaç kişi taşıyacak? İhsan'ın içindeki fırtınanın, ihtilalin soğumasına imkân vermeyen, insanı; keselerli ve taabı ateş sahinde yakan ‘Gömlek!’ diye anlatır.⁴³

Romanda Peyami, İhsan ve Ayşenin öyküsü anlatılırken arka planda mütareke döneminde İstanbul'da yaşayan insanların düşünceleri ve yaşananlar anlatılır. Tasvir edilen o dönem İstanbul'unda kimi Anadolu'daki milli hareketi önemserken kimi ise eleştirir ve hatta Anadolu'ya küçümseyerek bakar. Mesela romanda annesi İzmirli olan Peyami orayı vilayet olduğu için küçümser ve bu aslında o dönemin yaygın bir görüşüdür.

---

³⁹ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.63-64.

⁴⁰ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.36-37.

⁴¹ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.40-41.

⁴² Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.35.

⁴³ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.70-71.

Öte yandan romanda mütareke döneminde ortaya çıkan İttihatçı ve İtilafçılar olarak adlandırılan kişiler arasındaki çekişmelere de yer verilmiştir. Hatta Cemal gibi Cumhuriyet rejiminin ülkeyi kurtaracak çözüm olduğuna inananlar da vardır.⁴⁴ Bununla birlikte Halide Edib'in kurucu üyesi olduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin üyelerinin ABD mandasını kabul ettirmek gayretleri romanda Saffet Paşa karakteri üzerinden yansıtılır.⁴⁵ Şişli'deki evde yapılan sohbetler tüm bu farklı görüşlerin ve çekişmelerine sahne olan İstanbul'un yansımasıdır. Ancak, İzmir'in işgaline tepki olarak başlayan hareketlilik ve milli örgütlenmeler hem de Sultan Ahmet Mitingi, İstanbul'da ve Anadolu'da birçok şeyi değiştirir, tıpkı Peyami ve Ayşenin yaşamında birçok şeyi değiştirdiği gibi. Bu mitinge her üç karakter Peyami, Ayşe, abisi Cemal ve Binbaşı İhsan da katılırlar. Büyük bir coşku vardır ama aynı zamanda tedirginlik de. Coşkuyla yapılan konuşmalar, tekbir sesleriyle devam eder. Duygu seli hakimdir.⁴⁶ Sultan Ahmet Mitingi'nden dönerlerken bu üçlü üç Yüzbaşı Hayri, Salim ve Ahmed Selim ile karşılaşılırlar. Bu üç subay Ayşe'nin elini öperler. Aslında Ayşe İstanbul'a geldiği zamandan itibaren erkekler onun elini öper ve hürmet gösterirler. Bunda bir ölçüde eşi ve çocuğunu kaybetmiş olmasının etkisi vardır. Ancak burada Ayşe'nin elinin öpülmesine Halide Edib'in yüklediği anlam daha da önemlidir. Çünkü Ayşe de simgelenen İzmir'dir ve İzmir'in yaşadığı felaketlere atıf vardır.⁴⁷

İstanbuldaki vatanseverlerin hayatında dönüşüm yaratan Sultan Ahmet Mitingi sonrası artık hem Peyami hem de Ayşe, Cemal, İhsan ve onlar gibi nicelerinin hayatında birçok şey değişmiş ve artık İtilafların yarattığı baskıdan yaşadıkları çaresizlikten kurtulup kendilerine, halka güvenme duygusu hakim olmaya başlamıştır. Artık Şişli'deki evdeki sohbetlerin konusu da değişmiştir. Sıkı bir padişah taraftarı ve İngiliz sempatanı olan Salime Hanım, Ayşe'nin milli menfaatlerden ve mücadeleden bahseden sözlerine tahammül göstermez ve onu dikkate almaz. Salime Hanım ittihatçılara veryansın eder ve herkesi İngilizlerin merhameti altına çağırır. Ancak Ayşe de buna tahammül edemez ve Salime Hanım'a tepki gösterir. Salime Hanım o dönem İstanbulundaki duyarsız, işgallere tepki göstermek yerine kolayı seçip ya İngiliz taraftarı ya da Amerikan mandasını tercih eden işilerin sözcüsü olarak tasvir edilmiştir. Örneğin Ayşenin İzmirde uğradığı zulmü öğrenmek amacıyla eve gelen bir İngiliz Muhabir Mr. Cook, Salime Hanım ve Ayşe arasındaki konuşmalar o dönemin vatansever ve İtilafçı arasındaki farkı ortaya koyar. Salime Hanım, İngiliz Muhabir hakkında bilgi

---

⁴⁴ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.22-25.

⁴⁵ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.57-59.

⁴⁶ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.50-51.

⁴⁷ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.52.

verirken anlatımında ittihatçılara duyduğu tepkiyi ve İngilizlere duyduğu sempatiyi şu şekilde ifade eder; “Monşer Cemal Bey, dedi, burada mühim bir İngiliz muhabiri var. Memleketimiz hakkında ma'lûmat topluyor. Biz kendisine artık İttihâdcı kalmadığını, herkesin İngiliz dostu olduğunu ve İzmir işgalinin aramızda yaptığı fena tesiri anlatıyoruz. Hatta İzmir'de Yunanlılar tarafından kocası, çocuğu öldürülmüş, kendi yaralanmış kibar bir kadının burada bulunduğunu söyledik. Burada toplanacağız. Ayşe Hanım ona gördüklerini anlatacak.” Ayşe buna tepki gösterir ve konuşmayacağını belirtir. Bunun üzerine Salime Hanım ve Ayşe arasında şöyle bir konuşma geçer. Salime Hanım;“Zarar yok, sizi görsün. Biz de sizin ağzınızdan tercüme eder, İzmir faciasını anlatırız.”deyince Ayşe “Benim ağzımdan bir şey anlatıldığını istemiyorum” karşılığını verir. Salime Hanımın verdiği tepki tam da İngiliz sempatiyanlarının argumanlarının yansımasıdır; “Hanımefendi, afedersiniz. Evvela sizi rencide etmek istemedim, fakat memleketi bu hale sizin beyleriniz, paşalarınız getirdi. Bugün felâketten kurtulmak için medenî memleketlerin teveccühünü, merhametini celb etmek lazım.”Ayşenin ise verdiği cevap vatanseverlerin cevabıdır; “Ben siyaset bilmem hanımefendi, fakat bana kimsenin acıdığını istemiyorum.”⁴⁸ Ayşe'nin tepkisine rağmen Şişli'deki konağa İngiliz muhabir ve diğer konuklar davet edilirler. Bu davetliler arasında romanın sonlarına doğru çokça bahsedilecek Albay (Miralay) Haşmet Bey de vardır. Davetlilerin gelmesinin ardından konak, İngiliz Muhabir Mr.Cook'un İngiliz siyasetini öven nutukları ve sataşmalarına Salime Hanımın onun her dediğini onaylayan hayran bakışlarına ve de Miralay Haşmet Bey'in de Wilson Prensipleri çerçevesinde Mr.Cook'a verdiği yanıtlara yani tepkisine sahne olur. Bu aslında o dönemki siyasetin ve taraflarının söylemlerinin yansımalarıdır ve ortam gerilir. Mr. Cook, Salime Hanım'ın tüm yatıştırma girişimlerine rağmen “...Nafile Madam, İngiltere sizleri affetmeyecektir. Çanakkale'de altmış bin İngiliz öldürdünüz...”diyerek suçlamaya girişir. Salime Hanım'ın cevabı daha acıttıcıdır; “...Onları biz öldürmedik; İttihatçılar öldürdü, Mister Cook, biz harb istemedik. İngiliz dostluğunu elde etmek için her fedakârlığa razıyız.”⁴⁹ Bu tavizkâr cevap karşısında İngiliz muhabir daha da ileri gider ve “İngiliz esirlerine niye fena muamele ettiniz? Ermenileri niye kestiniz? İngilizler gibi büyük bir millete nasıl karşı çıkıyorsunuz? Bu kadar sene İngilizlerin parasını, kanını, zamanını israf ettiniz. İngiltere sizi asla affetmeyecektir. (...) İngiliz himayesini baştan başlayarak hepiniz istemelisiniz. Bakın Hindistan'a, ne mesut. Allah bizi beyaz adamdan ayırmasın, diye hep dua ederler...” sözleriyle kendileri

---

⁴⁸ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.55-56.

⁴⁹ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.58-59.

dışındaki milletler bakışını yani sömürgeci bakış açısını yansıtır ve Türkleri aşağılar. Salime Hanım da Mr.Cook'un azarlamalarından tıpkı Osmanlı yöneticilerinin olduğu gibi iyice sinmiş olarak "Ah Mösyö, İngiltere'ye kendimizi muhakkak affettireceğiz..." der. Bu tartışmaya son noktayı koyan konuşmalara sert tepki gösteren Ayşe olmuştur. Ayşe, "İngilizler aflarını talep edenlere versinler Mösyö, affi zalimler değil, mazlumlar verir. Çanakkale'de dövüşürken ne asi, ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük. Ne zamandan beri ve hangi milletle harb edilir de mağlup olduğu zaman ona katil denilir?" Bu konuşmanın ardından da Ayşe "siz bizden af talep ediniz" der ve yaptırılan mütarekenin Osmanlılara nasıl zarar verdiğini, Yunanlıların İzmir gelip insanları katlettiğini anlatır.⁵⁰ Bu konaktaki bu konuşmalar artık "İzmir kızı" olarak adlandırılan Ayşe'yi itilafçıların hedefi haline getirmiştir ama nafiye Ayşenin vatansever dik duruşu Peyami, İhsan ve Cemal ve diğerlerine örnek olur ve cesaret verir. Bir yandan da Binbaşı İhsan'ın Ayşe'ye duyduğu saygı aşka dönüşür. Artık Salime Hanımla aynı evde yaşaması mümkün olmayan Ayşe Gedikpaşa'da bir eve taşınır. Ancak Ayşe'nin söylemleri ve onunla görüşenler İngilizlerin tepkisini çeker. Hatta Ayşenin taşındığı bu ev de İngilizler İstanbul'u işgal ettiğiinde aranan evlerden biri olur.⁵¹

Bu arada İhsan, Cemal ve onlar gibi vatanseverler Kuvvay-i Milliye'ye katılmak için Anadolu'ya geçerler. Bu geçişte özellikle daha önce belirtildiği gibi Sultan Ahmet Mitingi'nin büyük katkısı vardır. İhsan bir saniye bile İstanbul'da kalmaya tahammüllü değildir. Ayşeyi ziyaretten dönen Peyami, İhsan'a Anadolu'ya geçmeden önce biraz daha zaman geçirmeyi teklif ettiğinde İhsan'ın "Ecnebi üniforması görmeye bu gece tahammül edemeyeceğim Peyami, Pangaltı'da ineyeğim. Bazı hanım dostlara veda edeceğim, dedi. Benim ateşten gömleğim o an azıcık serinledi zannettim. Bütün bu felaket havası ortasında İhsan'ın boynuna sarılmak, öpmek istiyordum."⁵² İhsan, aynı Halide Edib'in yaşadığı gibi İngilizler Haydarpaşa'yı kontrol altına aldığı ve geçişleri engellediği için Anadolu'ya gizli bir şekilde ve kara yolundan kaçır ve Adapazarı'na gider ve oradan mücadeleye katılır.⁵³ Onlar Anadolu'ya geçerken Ayşe'nin bankadaki hesabından çektiği para ile giderler. İhsan'ın gidişini Peyami "Ben ilk defa memleket ıztırâbları içinde İzmir'den evvel İstanbul'u görüyordum. Gözümüzle küçük, dar denizi selâmladık, öpüştük, ayrıldık. Bundan sonra İstanbul hareketinin karşısına iki yeşil parlak ziyâ koydum. Artık *Ateşten*

---

⁵⁰ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.59-61.

⁵¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.79.

⁵² Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.75.

⁵³ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.72, 86-87.

Gömlek arkamda, ateşten kamçı Ayşe'nin elinde onun götürdüğü yola gidiyordum...”⁵⁴ şeklinde tanımlarken aslında bir yandan Anadolu'daki milli mücadeleye katılmanın ateşten gömleği giymek olduğunu ve mütareke İstanbulunun İzmir'den daha kötü durumda olduğu anlatılmak istenir.

İhsan ve diğer vatanseverlerin Anadolu'ya geçişin ardından İstanbul 16 Mart 1920'de İngilizlerce işgal edilmiş, Meclis-i Mebusan kapanmış, birçok mebuslar Malta'ya götürülmüştür. Bunlar olurken birçok 'adamlar kadınlar ile birlikte' Anadolu'ya geçmiştir. İşgal dönemi İstanbul'u artık hastalıklıdır ve romanda bu Peyami üzerinden anlatılır. Peyami hastadır ve doktorlar *İspanyol nezlesi* teşhisi koysalar da hastalığın tifo olduğu ortaya çıkar. Peyami hastalığın yarattığı ateşler içinde yatarken kâbuslar görür ve bu kâbuslar da İngiliz işgali muhabir Mr. Cook ile temsil edilir.⁵⁵ Peyami hasta iken Ayşe ile görüşmemiş ve ondan haber alamamıştır. Ancak Ayşe birlikte oturduğu sebzevatçı Zeynep ile mektuplar gönderir. Bu mektuplar, İngiliz işgalini Ayşenin cümlelerinden anlatır ve bir ölçüde bu işgalin detaylarını ortaya koyar.⁵⁶ Peyami iyileşir ve hemen ardından da İhsan ve Cemal'in yaptığı gibi Ayşe ve Peyami de bir kağnıya atlayarak Kuva-yı Milliye'ye katılmak üzere Anadolu'ya sırtlarında *ateşten gömlek* giyerek geçerler. Bu yolculuk kolay bir yolculuk değildir. Tanınmamak için kılık değiştirmiş ve köylü giysileri içinde eşyalarını kömür çuvalları altına saklayarak yolculuk ederler. Yollarda arama yapıldığı için Bursa üzerinden gidemezler ve milliyetçi çetelerin koruması altında çetin dağ yollarından geçerek sonunda Geyve'de İhsan ile buluşurlar. Yunan Ordusu İzmir'i işgal etmiş iken Adapazarı ve çevresinde padişah ve İtilaf kuvvetleri ajanlarınca kışkırtılan isyanlar patlak verir. İhsan ve arkadaşları bu bölgedeki ayaklanmayı bastırmaya ve halkı İstanbul hükümetine karşı örgütlemeye çalışan Kuvvay-i Milliyecilere yardımcı olurlar,⁵⁷ Adapazarı ve Geyve civarında halife

---

⁵⁴ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.90.

⁵⁵ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.76-79.

⁵⁶ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.81-86.

⁵⁷ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.91-94; *Ateşten Gömlek* romanında Halide Edib ve beraberindekilerin Anadolu'ya yolculuğu, karşılaştığı kişiler ve olaylar Ayşe ve Peyami'nin yolculuğuna uyarlanmıştır. Yunan Ordusu İzmir'i işgal etmiş iken Adapazarı ve çevresinde padişah ve İtilaf kuvvetleri ajanlarınca kışkırtılan isyanlar patlak verir ve o olaylar olurken Halide Edib ve beraberindekiler Adapazarında yakın bir köyde geceyi geçirirler. Onlara eşlik eden bölgeyi iyi tanıyan Arslan Kaptan ve adamlarıdır. Onlar Anadolu'ya Adapazarı üzerinden geçen milliyetçilere yardımcı olurlar. Halide Edib ve beraberindekiler Geyve'de valinin evinde kalırlar ve sonra Akhisar, Lefke ve oradan Eskişehir üzerinden trenle 2 Nisan 1920'de Ankaraya varırlar. *Ateşten Gömlek*'te Arslan Kaptan, Ahmet Rıfki olarak gösterilir. Müfrezedeki Arslan Kaptan, *Ateşten Gömlek*'te Ahmet Rıfki olarak adlandırılır. Arslan Kaptan öldürülmemiştir ama romanda Ahmet Rıfki

ordusuna ve milli mücadeleye karşı çıkan köyleri kontrol altına alırlar ama bu mücadelede “Adapazarı ihtilalinin şuurı” olarak tasvir edilen Ahmet Rıfkı öldürülür. Hepsı Ahmet Rıfkı için çok üzürlürler. “Ahmet Rıfkı iyi çocuktu, Peyami, fakat gömleği olmaması bizim çektiklerimizin en ucuz ve basit tarafı” değil mi diye anlatan İhsan ceketinin altında gömleği olmayan Ahmet Rıfkı’nın durumunu hem yokluklara hem de bu yokluklara rağmen verilen vatansever mücadele olarak anlatır. Peyami, Ayşe’nin Ahmet Rıfkının öldürülmesine üzüntüsünü de “Genç hayatını istiklal için tozlu yollarda bırakan bu güzel çocuğun arkasında gömleği olmaması hangi İzmir Kızı’ nı lakayd bırakabilir?” diye anlatır.⁵⁸

Geyve’den milli mücadeleye katılmaya başlayan Peyami ve Ayşenin dışında yeni karakterler; Mehmet Çavuş ve Kezban katılır. Mehmet Çavuş, Geyve’de onlara katılmış bir çetecidir, Kezban ise Doğançay’da onlara katılmış Annesi ve babası Yunanlılar tarafından öldürülmüş bir köylü kızıdır.⁵⁹ Bir süre Geyve’de kalan Ayşe ve Peyami milli mücadeleye buradan hazırlanır. Ayşe orada köyde kurulan küçük hastahane hastabakıcılık yapar. Mehmet Çavuş Peyamiye silah kullanmayı öğretir. Adapazarındaki olaylar⁶⁰ tehlike yaratınca İhsan Peyami ve Ayşe’nin güvenli bir yere gitmelerini ister ama Ayşe gitmek istemez ve kurdukları küçük hastahane hastabakıcı olarak görev yapmak ister. Ancak İhsan ısrar edince Ayşe tepki gösterir. Peyami, Ayşeye İhsan seni korumak istiyor dediğinde Ayşe ise çok kızar ve “...ben, en çok beni korumak isteyenlerden, rafta saklanacak bir nevi mahlûk gibi beni sakınanlardan nefret ederim. Ben, İzmir için ne tüfeng atabilirim ne İzmirin düşmanlarını at üstünde kovalayabilirim. Fakat İzmir yolunda gömleksiz, tütünsüz, hatta ekmezsiz, kimsesiz ölenlerin hayatında biraz teselli olabilirim. Hastalıklarına bakarım, ölürlerken bir kardeş gibi gözlerini kaparım. Biraz da onların meşakkatini, yükünü ben taşıyım. İhsan beni neden bundan men ediyor? Eğer bizim gözlerimizin göreceği hayatı yaşayamayacak kadar düşmüş işe çok ayıp, yok, beni korumak istiyorsa ben bundan nefret ediyorum. Ben, yalnız benim çekeceğim kadarını değil, daha

---

Adapazarı’ndaki ayaklanmalarda öldürülmüş gibi tasvir edilir. Bkz. *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 93-116.

⁵⁸ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.105, 110.

⁵⁹ Kezban, anne ve babası, Yunanlılar tarafından öldürülen yeşil gözlü, genç köylü kızıdır. İhsan’a âşık olur. Ama Mehmet Çavuş da Kezban’a. Kezban İhsan’ın Ayşe’yi sevdiğini bilmek ve Ayşe’yi kıskanmaktadır. Kezban ile evlenmek isteyen Mehmet Çavuş, Kezban’dan karşılık bulamayınca onu kaçıtır ve bir süre onlardan haber alınmaz. Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.117, 134-135, 141-149.

⁶⁰ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.148-149. Burada bahsedilen Adapazarı olayları İstanbul Hükümetince gönderilen milli kuvvetleri durdurmak amacıyla gönderilen Kuvvay-i İnzibatiye’nin gönderilmesi ve Ahmet Anzavur’un milli kuvvetlere karşı ayaklanması anlatılmak istenir.

fazlasını bana yüklemek isteyenleri, elimden tutup ateşe sürükleyenleri severim, içimde yanan şey, içimdeki ateş kim tezyîd ederse o benim hakikî arkadaşım olabilir...” der.⁶¹

Gelişmeler üzerine Ayşe, Peyami ve İhsanı Geyvede bırakarak Eskişehir’e abisi Cemal’in yanına geçer ve orada hastabakıcılık yapar. Geyve’de kalan ve Kuvayi milliye için çalışan İhsan ve Peyami Konya’da Hamza Bey ve çetesi tarafından çıkarılan isyanı bastırmakla görevlendirilir. Bu isyanın örgütleyicileri arasında Kezban ile kaybolan Mehmet Çavuş vardır. İhsan ve arkadaşları pusuya düşürülür ve tutuklanır. Ama Kezban bunu haber verince İhsan’ın arkadaşları gelip onu kurtarır ve isyan bastırılır, Mehmet Çavuş da idam edilir.⁶² Artık roman kahramanları Anadolu’da mücadelenin içindedirler. Bu arada TBMM açılmış ve Ankara bir hükümet merkezi olarak Anadolu’yu yönetmektedir. Peyami ve İhsan’ın temel hedefleri İzmir’e yani romanda İzmir’i betimleyen Ayşe’ye kavuşmaktır; “Bu akşam içim hulya yapmak istiyor. Yalnız İzmir’i almak yetmez. Memleketi temizlemek lazım. Anadolu ordusu İzmir’den sonra öyle bir harb açacak ki... Köhne şeyleri karanlık şeyleri halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak... Hemşire Ayşe ile biz bunları daima konuşurduk.”⁶³

Peyami de artık İhsan’ın komutası altındaki birlikte görev yapmaktadır. Ayşe Eskişehirde görev yaparken I.ve II. İnönü muharebeleri olmuş ve İhsan da bu cephede savaşmıştır. II. İnönü Muharebesi Ayşe ve İhsan’ı buluşturmuştur.⁶⁴ Hatta İhsan, Ayşe’ye kavuşmak için İkinci İnönü Savaşı’nda başını kurşunlara uzatarak ölümü beklemiştir. Metristepe’de göğsünden bir kurşun yiyerek bayıldığı zaman herşeyin bittiğine hükmetmiştir. Zaten bu muharebede çok asker yaralanmıştır. Çok kan kaybeden İhsan’ı hastanede yer olmadığından *Tadia* otelde küçük bir odaya yatırılırlar. Ayşe sabahları gelir, yarasını gözden geçirir, çarşaflarını değiştirir, derecesini alır. İhsan öğleye kadar hep bunu yaşamak için vakit geçirir.⁶⁵ Bir akşam Ayşe ile İzmir’e incekleri günü konuşurlar. İzmir’e girenin ilk kendisi olmak şartıyla Ayşe’den kendisi ile evlenmesini ister. Ayşe bu sözü vermeden mantosunu alarak kaçmaya çalışır. İhsan, yarasını açarak intihara kalkışır. Ayşe de ister istemez geri dönmek zorunda kalır. Ancak, her

---

⁶¹ Burada Ayşe’nin isyanı gibi olan duygular aslında Halide Edib’in kendisini tehlikeli, olduğu için Anadoluya geçmemesi konusunda onu uyarıların betimlenmesidir. Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.112.

⁶² Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.150-155.

⁶³ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.139.

⁶⁴ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.204-205.

⁶⁵ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.162-167.

ikisinin Ankara’da yaşadıkları bu sözün gerçekleşmesini engeller ve İzmir’in kızı Ayşe o günden sonra kendini sadece bir gün İzmire kavuşmak idealine adar. Ayşeyi kaybetme duygusu ile hırçınlaşan İhsan da dışından düşmanla içinden kendi kendisiyle savaşmaktadır. Çünkü araya çeşitli olaylar girer. İnönü muharebelerini, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri izler. Bu muharebelerde hem asker kaybı hem de sivil kaybı çoktur.⁶⁶ Düşman artık Ankara’ya yaklaşmaktadır. O dönemde Ayşe Ankara’dan kaptığı sıtma hastalığından dolayı çaresiz yatmaktadır.⁶⁷ Ayşe’nin yaşadığı sıtma problemi Halide Edib’in sık sık yaşadığı bir olaydır, çünkü Ankara sıtma hastalığını yaygın olarak görüldüğü bir yerdir.

Romanda İnönü Muharebeleri döneminde Çerkez Ethem gibi Kuvvay-i Milliye gruplarının düzenli orduya katılmamak konusundaki ısrarları ve isyanları da ele alınır. O döneme kadar Kuvvay-i Milliye örgütlerinde görev yapan Ayşe’nin abisi Cemal, Efe ve Ethem gibi eski zabıtların yarattığı kötü imajdan dolayı dışlanmaktan çekinmekte ve “onlar menfaatperest” diyerek tepki gösterirken İstiklâl Ordusu’nda görev almak istemektedir. Peyami tercüman olarak Milli Müdafâ Vekâletinde göreve başlarken, Ayşe de hemşire olarak çalışır. İhsan ve Cemal de milli mücadeleye verdiği katkıların ödülü olarak Alay kumandanı olmuşlardır. Şişli’deki evde İngiliz muhabir Mr. Cook’a tepki gösteren Haşmet Bey de Tümen Kumandanı olarak atanmıştır.⁶⁸

Kütahya-Eskişehir muharebeleri sonrası Ankara tehlike altındadır. Eylül ayında da Yunan ordusu harekete geçer ve Sakarya Muharebesi başlar. Ordu Sakarya önlerindeyken Müdafâ Vekâletinde Rumca bildiği ve fotoğraf çekebildiği için görevlendirilen Peyami de orduya cephane götüren trenle Eskişehir’e İhsan’ın emir zabiti olarak gider.⁶⁹ Peyami kumanda merkezinin olduğu köye gelir. Zihni Efendi ile müşterek bir çadır da kalacaktır. Peyami’nin muharebenin idare merkezini şu şekilde tanımlar;

“Şube başkanı Kumandan Paşanın yanında meşgulumuş. Bizim çadırın kapısında durdum, bu esrar köyüne baktım. Karşımdaki büyük köy binasında Başkumandan varmış. Penceresinde mavimtırak bir ışık parlıyor (kastedilen

---

⁶⁶ İhsan yarasının iyileşmesinden sonra hava değişimi için Ankara’ya gönderilir ve Ayşe de oraya görevli olarak gider. Onlar için Ankara farklı gelişmelerle doludur ve aslında duygusal olarak İhsan’a yaklaşan Ayşe’nin ondan uzaklaşmasına yol açar. Ankara’da ailesi İhsan’ı amcasının kızı ile evlendirmek isterler. İhsan bunu kabul etmez ama Eskişehir’e dönmek üzere trene binerken amcasının kızını öperek vedalaşması ve Ayşe’nin bunu görmesi Ayşe ve İhsan ilişkisini de bitirmiştir. Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.170-175.

⁶⁷ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.168-169.

⁶⁸ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.161-162.

⁶⁹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.177.

Mavi Anadolu) ortadan dik kalpaklı gölgeler gelip geçiyor. Başkumandan binasının arkasında bir nevi duvar gibi yükselen sarı yamaçta oyuncak gibi muntazam küçük çadırlar dizilmiş, ortalarında ay ışığında uzun bir iğne gibi telsiz yükseliyor. İşte Sakaryayı idare eden ilk tarihi nokta. Biliyorum ki bu Türkün hayatında bir dönüm yeridir. Sakaryadan sonra hayatımız başka bir safhaya girecek. Onun için ezberledim. İlk görüşte kalbe çizgileri kazılabilir sima gibi bu mütevazi köy beni altüst etti. İlk heyecean. İkincisi küçük çadırlardan telefonla alın verilen raporlar ve emirler. Bunlar Asurîlerin kralı Baltazarın sarayında, karanlıkta ateş harflerle meçhul bir parmağın yazdığı hükümün kelimeleri gibi hafızamı hala yakıyor. İner, Kazancı, Çambaklı! Bence Ayşe kelimesinden sonra insanların telaffuz ettiği en kuvvetli iki kelime bunlardır...”⁷⁰

Sakarya Cephesindeki başkomutanlık ve cephe karargâhında telaş vardır ve bu 24 Ağustosta başlayan “iki pehlivan gibi karşıkarşıya vaziyet” alan TBMM ve Yunan ordularının mücadelesini örgütlenmesi telaşadır; “Başkumandanlığın ve Cephe karargâhının ışıkları sabaha kadar sönmüyor, sabaha kadar hayat ve faaliyet var. Erkan-ı harp Reisinin nazik, biraz ince sesini sabaha kadar kumandanlarla konuşurken duyuyorum. Resmi cümleleleri altında dost bir perdesi var. Başkumandanın hiç uyumadığını söylüyorlar. Dairenin daima parlak ışık, aynı gölgelerde hareket... Cenubdan gelen piyade ve topçu kıtatatı ile bir alay Bayırına takrib eden bölük... yolunda bir kilometre ve tulünde (uzunluk) ağırlıkları ile ilerleyen kuvvet; istikametinde yarım kilometre tulünde bir yürüyüş kolu! Sonra tiz, kavi maden bir ses İner, Katrancı, İner Katrancı.”⁷¹ Başkomutanlığın hazırlığını tamamladığında taarruza başlanır. Halide Edib’in bu muharabede şahit olduğu bu taarruz, Peyami’nin cümlelerinde şöyle tasvir edilir;

“İlk hafta karşı karşıya çekilen uzanan tahaşşüt eden (yığılan) orada burada teksif edilen (yoğunlaşma) bir insan satrancı oynanıyor. İkinci hafta top sesleriyle beraber büyük ateş başlıyor, şimdi gece sesleri daha tiz ve daha daimi. Arada karagahın önünde birkaç süvari duruyor gece yarısından sonra köyden çıkıyor. İner, Katrancı, Çambaklı’nın yanında; Üzümbeyli, Haymana, Toydemir kelimeleri sıra ile dizildiler. O kadar çok bayır, dağ, tepe ismi var ki, kafamda bunları tekrar ederken bana bir coğrafya lügati arasına yazılmış bir facia seyrediyorum gibi geliyor...”⁷² bütün Sakarya bana muzam sinema şeridi gibi geliyor. Muzika çalıyor, fil takılıyor, dönüyor, Sakarya karanlık içinde kıpkırmızı akıyor. Artık ikinci haftanın

---

⁷⁰ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.181-182.

⁷¹ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.217.

⁷² Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.183.

sonlarındayız. İki orduda soluyor, gözleri ateş gibi yanıyor ve dizlerine kadar kan içinde yürüyorlar. Hangi tarafın başı daha sağlam? Hangi taraf bu kan içinde başı dönmeden, gözleri kararmadan yumruğunu hasmının kafasına nişan alarak indirecek? Bunu sorduğum anla cevap aldığım an birbirinden o kadar uzak değil. Eylülün dokuzuncu sabahı kuyuya dalar gibi uykuya dalmışım. Zihni efendi beni zorla uyandırıyor gidiyoruz. Nereye? İleriye karargâh ileriye gidiyor. Nasıl yayı çekilmiş gibi sıçradım. Karşıda bülemler avaz şarkı söylüyorlar. Atımı bağladım aman meşeye, meşeye, Benden selam söyle kara gözlü Ayşeye Ayşeye.”⁷³

Sakarya Cephesi Peyami, İhsan ve Ayşeyi yine buluşturmuştır. Ancak İhsan Ayşeye bu kadar yakınken uzak kalır, çünkü savaşın şiddeti Ayşenin vazifesini arttırmıştır. Bu arada İhsanın emir zabiti olarak Sakarya Cephesi’ne gelen Peyami de Ayşe ile karşılaşır. Ayşe hayretle gözlerini açar ve “sende mi ateşe? Hepiniz pervaneler alayı gibi ateşe koşuyorsunuz...” der. Peyaminin yanıtı “öyle ya bir ben kaldım”, çünkü Peyami orduya en son katılan kişidir. Ayşe; “Sen de Cemal de o da, belki Hüseyin Çavuş da hepiniz gidiyorsunuz. Bugünlerde insanları yumuşatmak iyi bir şey değil. Bugün ordu İzmir yolunda ben de sizinle beraber gelmiyor muyum? Allahısmarladık Peyami, ben hastalarımaya dönüyorum...” der ve ayrılır. Bu Peyami’nin, Ayşeyi son görüşüdür. Çünkü Ayşe de Sakarya Muharebesinde şehit olacaktır.⁷⁴

Sakarya Muharebesi’nde savaşan TBMM ordularındaki birliklerden birine de İhsan kumanda etmekte ve Peyami de onun birliğinde savaşmaktadır. Peyami bu çatışma anlarını şöyle tasvir eder;

“Artık ne sağımızdaki ne de solumuzdaki ateşe bakıyoruz. Gözlerimiz Polatlı’nın arkasından başı siyah bir ehram gibi yükselen Karadağ tepesinde oraya gideceğiz ve onu zaptedeceğiz. Herkesin iradesi kendisinden yüksek bir elde. Kimse ateş tarlasını nasıl geceğini düşünmüyor. Her kütle orada bir defa karışıyor, açılıyor, bağlanıyor, birşeyler sırtların diplerinden kaybolup gidiyorlar... Ben dörtlüye sağa sola gidiyorum. O ateş tarlasını en az zaiyatla geçebilmek için kumandanın talimatını götürüyorum. Yine İhsandan evvel ateş tarlasına girdim... Polatlının kırmızı damlarında siyah bir infilak gördüm. Sağımda iki haki cenaze yerde yatıyor. Bunlar ilk kurbanlar galiba... Menfezi geçtikten sonra Polatlının arkasından Karadağa kadar hayli ehemmiyetli bir meyil ile bir sırt daha karşımıza çıktı. Soldan gidip meyli aşacağız... Burada da bu korkunç sükûn içinde de top seslerinin kulakları patlatan iniltileri arasında da İhsanın ve küçük zabitlerin insan sesinden

⁷³ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.184-185.

⁷⁴ Adivar, *Ateşten Gömlek*, s.230-231.

ziyade çelik sesine benzeyen kısık kumandalarını dinliyor, etrafa yavaş yavaş ekmeye başladığımız arkadaş naaşlarını aşırp giderek korkacak dakikanın gelemediğine kani oluyordum...”⁷⁵

Ölümüne direnen TBMM orduları tepe noktaları tutmuş Yunan birliklerine karşı kanın son damlasına kadar korkmadan bütün vatan sathını korumak için mücadele eder;

“Harpte yegâne korkunç şey insanın korkusu galiba. Hezimet ve ricat olmayan yerde meğer korku yokmuş. Harp ne basit bir şey. Akşam karanlığı geliyor. Soğuk artıyor. Rüzgâr asker saflarını sağa sola sarsıyor. Vız vız üzerimizden ölüm aşırp geçiyor... Kartaltepe sırtları ile Polatlı sırtları ve Karadağın kendisi hep bu vadiyi ateş altında tutuyorlar. Karanlık basmadan bu vadiyi kumandan gözden geçirmek istiyor... Kumandan yaveri ile sırtın en yüksek noktasına tırmandı. Hava kızıl esmerlikten siyah esmerliğe geçiyor. Yunanlılar karanlıktan evvel mutlak kuvvetlerimizi buradan geri çevirmek istiyorlar. Dünyanın bütün topları burada azmış köpürüyor ve o an hattı balada iki yağız atın geçtiği yerde bir toprak bulutu havaya kalkıyor. Hep birden kısık bir feryat. ...Harpte yegane korkulacak şey korkudur... Gece yarısı Karadağın eteğindeyiz...”⁷⁶

Karadağ bölgesindeki çarpışmalar her iki ordunun bu cepheyi elde etme mücadelesinin temel noktasıdır. Bu bölgedeki savaşıan birliklerin başında İhsan vardır. Peyami bu sahneyi “İhsanın yüksek sesle Yunanlılara sövdüğünü duyuyorum. Ne garip, ne garip bağııyor. Kudurmuş gibi gidiyor. Anadolunun kalbinde kara kaya parçasına kadar gelenlere öyle gazıyla ihtirasla sövüyor ve koşuyor ki. Onlar da sövüyorlar, bomba ve kurşunla beraber taş, çamur atıyorlar, “Türkös, Türkös” diye galiz bir küfürle bağııyorlar...” sözleriyle tasvir eder.⁷⁷ İhsanın kumanda ettiği birlik ve diğlerleri Yunan Ordusu’nu bozguna uğratmış ve bu ordu “Karadağdan çekilmiş her taraftan...” kaçmaya zorlamıştır.⁷⁸

Sakarya cephesinde Haymana ovasında Yunan Ordusunu yenilgiye uğratan TBMM orduları için artık Sakarya yolu açılmıştır. Peyami bu çöşkuyu “Yine beyaban ve çoraklık gibi görünen köyün yolundan 9 Eylül sabahı Yahya Kemalın “Türk atları” gibi şen geçilerek Güneş kan kırmızı, yeşil renkli yamaçlarında altın ışıklarıyla oynadı ve biz 200 genç atların nallarını şakırdatarak Sakaryaya doğru ilerledik...” diyerek betimler.⁷⁹ Ancak Sakarya cephesinde asker ve sivil çok kişi hayatını kaybetmiştir. TBMM

---

⁷⁵ Adivar, *Ateştin Gömlek*, s.234-235.

⁷⁶ Adivar, *Ateştin Gömlek*, s.236-237.

⁷⁷ Adivar, *Ateştin Gömlek*, s.239.

⁷⁸ Adivar, *Ateştin Gömlek*, s.241.

⁷⁹ Adivar, *Ateştin Gömlek*, s.187.

ordularında 13.618 asker yaralanmış ve yaralılar Haymana gibi muharabe cephesinde ve Ankara gibi cepheye yakın yerlerde tedavi edilmişlerdir. Yaralıların fazlalığı ve bunlar arasında özellikle fazlaca subay olduğunu Halide Edib, romanda İhsan'ın cümleleriyle anlatır;

“Sakarya da hiçbir kolordu, seyyarının hastahane levazımıyla bizimki kadar meşgul olmadı... Harbin en sıkışmış dakikalarında bir akşam kumandanla Haymana'ya gittik. Haymana muzaan bir hastahane halini almıştı Sokaklarda kağrı, at arabası, sedye ne varsa yaralı taşıyordu.; yağ çamurlar ve karanlık, kasabanın her tarafında yağmurun ortasında ötede beride elinde fenerlerle beyaz gömleklili sıhhiye neferleri emir veren koşuşan doktorlar vardı. Bizim kolorduda birçok alay ve yahut kumandanı yaralanmıştı. Bunlardan ikisini sen de bilirsin. Ahmed Selim ile Hayri... Hani şu bizim Meserret Kırâathânesi arkadaşlarından iki yüzbaşı. Bizim kumandan ayarlılarla son derece alakadardır. Kendisi paşalarla görüşürken beni yaralıları ziyarete gönderdi.”⁸⁰

Cephede savaştan İhsan'ın gözünden anlatılan Haymana kasabası, hem savaşı yaşamış hem de yaralılara ev sahipliği yapmıştır. Öte yandan Sakarya Muharabesi aynı zamanda TBMM ordularında görev yapan çok sayıda subayın şehit olmasına da yol açmıştır. İhsan'ın cümlelerinden hem Haymana'nın durumu hem de subay kaybı şu şekilde betimlenir;

“...gece yarısı saat on iki hâlâ Haymana sokaklarında aynı ızdırab ve kan levhası. Harp olanca şiddetiyle devam ediyor. Top kasabanın eteklerine kadar düşüyordu. Ev han hepsini dolaştım. Bizden kimseyi bulamadım Nihayet Haymana camisinin önüne geldim. Orası da da bir nevi ‘sevki mecruhin hastahanesi’ haline gelmiş. Sedyelerin, yaralıların arasından sekerek geçtim. Caminin bütün kandilerini yakmışlar yere tamamen yığar gibi sedye doldurmuşlardı. Havada biraz buğu ve duman var. Sargılı başları, çocuk gözleriyle neferler her giren zabite dikkat ediyorlar. Hızlı haykırdım... Alay kumandanı Sabri, Tabur Kumandanı Hayri Ahmed Selim beyler burada mı?..”⁸¹ Tasvir edilen seyyar hastahane de birçok asker ve subay yaralı olarak tedavi görür kimi de şehit olur. Durum bu iken Haymana Yunan saldırılarına hedef olmaya devam eder. Örneğin İhsan'ın Ayşeyi görev yaptığı hastahane de ziyaret ettiği zaman “Camiin penceresinde bir alev parladı ve bir gümbürtü... Kasabada çok yakın bir yere mermi düşmüştü...” ama sağlık görevlileri çalışmaya devam ettiler, çünkü dışarıda yağmurun altında bekleyen çok yaralı vardı.⁸²

⁸⁰ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.215.

⁸¹ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.214-215.

⁸² Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.218-219. Yakup Kadri, *Vatan Yolunda* başlıklı kitabında Sakarya Muharebesi'nde yaralananların sayısının çok olduğunu ve bunların tedavi için Ankara'ya da getirildiklerini belirtir. Bkz.Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.174.

Sonuç olarak Sakarya Muharabesi'nde TBMM ordularının direniş ve tarruzu Yunan Ordusu'nu yenilgiye uğratmış ve çekilmeye zorlamıştır. Bu çekilme aynı zamanda Peyami, Ayşe ve İhsan ve onlar gibi İzmir sevdalılarının hedeflediği İzmir'e giden yolu da açmıştır; "Ertesi gün Yunanlıların ricati tahakkuk etmeye başladı. İçimdeki yaranın sızısı daha az hissediyor, ufuklarda biraz daha ümit ve ışık seziyordu. Ayşeyi nasıl tanıdığımı, İstanbuldaki dost günleri bilada Eskişehirli baştanbaşa düşündüm. İzmir yolu açılıyor gibi. Muhakkak İzmir'e gireceğim ve muhakkak Ayşe benim olacak. Onu kimsenin elimden alması ihtimali yoktur. Bunu ben hayatımın pahasına olsa hatta Haşmet Beyi öldürmek pahasına olsa da yine elde edeceğim..."⁸³

Ancak Peyami'nin bu planı gerçekleşemeyecektir. Çünkü İhsan ve Ayşe bu muharebede şehit olurlar. Muharebe sırasında İhsan tırmandığı tepenin en yüksek noktasında bir makineli ateşle vurulur ve Peyami'nin kolları arasında hayatını kaybeder. İhsan'ın vuruluşu Halide Edib'in kahramanlıkları hayran olduğu Binbaşı Nazım'ın şehit oluşunun ve oluş biçiminin romandaki yansıtılmasıdır.⁸⁴ Öte yandan Hemşire Ayşe de bu cephedeki bir Yunan saldırısında vurulanlar arasındadır. Peyami bir sedye içinde bir asker kaputu altında Ayşeyi bulur. Hemşire gömleği kana bulanmıştır. Sol kaşının üzerinden iri bir yara almıştır. Ayşe'nin şehit oluşu hazindir; Sıhhiye bölümünde çalışırken komutanın şehit oluşu haberi gelince "dayanamamış, fırlamış, ileri, en ileri hatta kadar koşmuştur. Peşinden koşanlar onu yakalayamamıştır. Tam o sırada bir top mermisi parçasının isabetiyle vurulmuştur."⁸⁵ Peyami Ayşe'yi de İhsan'ı da Gökçepınar'da yan yana gömdürür. Niyeti İzmir'e en önde girip, bunu Gökçepınar'da yatan Ayşe'ye anlatmaktır. Çünkü Peyami'ye göre Ayşe hiç kimseyi sevmemiştir. Onun seveceği insan İzmir'e ilk girecek olandır; "Belki arkamdaki Ateşten Gömleği çıkaracaklar... Dumanları savrulunca ateşin ortasında yağız atıyla saha kalkan o genç, güzel kumandan, Sakaryanın ulu dağlarını yeşil gözleriyle delip İzmir'e bakan İzmir kızı Onun siyah kirpikleri arasında yeşil ateş nasıl söner? Kızıl dudaklarında kızılca kan nasıl donar? Ve benim zavallı sakat vücudum bu geçmiş hülyaların kalp kasırgalarının mezarı türbesi olmaktan nasıl kalır?"⁸⁶

Bu satırlar aslında Peyami'ye de ne olduğunun işaretini verir. Peyami İhsan ve Ayşe'den sonra Haşmet Beyin ısrarı ile onun birliğinde görevli

---

⁸³ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.220; Yunan Ordusu'nun çekilmesi ve Karadağın önemi için bkz., Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.227-228.

⁸⁴ Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.202-203.

⁸⁵ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.239-242.

⁸⁶ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.225-226.

olarak cepheye döner ama bir top mermisi ile vurulur ve ağır yaralanır. Cemal de şehit düşer.⁸⁷ Peyami tedavi için Ankara'ya Cebeci Hastahanesine getirilmiştir. Hastahane de Peyami'nin iki ayağı kesilmiş başına isabet eden kurşunu da çıkarmak için ameliyat edilecektir. Ancak Peyami ameliyat sırasında ölür. Cebeci Hastanesi'nin iki doktoru bu konuda konuşurlar. Yedek asteğmen (ihtiyat mülazımı) Peyami Efendi'nin kâğıtları incelenmiştir. Ne İhsan adında bir alay komutanı bulunmuştur, ne de Ayşe adında bir hemşire. Yalnız Peyami'nin Cemal isiminde bir dayızadesi ve onun da bir kız kardeşi oluğu öğrenilir. Ama kimse ne o kızın ismini ne de ne olduğunu bilmez. Bu nedenle iki doktor, hatıra defterindeki olayların Peyami'nin kafasındaki kurşunun onda yarattığı hayaller olduğuna karar verirler.⁸⁸ Bu hatıra defterleri önemlidir. Zira *Ateşten Gömlek*'te Peyami'nin hatıra defterindeki hikâye, bir başka hatıra defterinde başka mekân ve insanların Ahmet Celâl'in hikâyesinin anlatıldığı *Yaban*'da karşımıza çıkar.

YABAN'DA SAKARYA SAVAŞI

İlk kez 1932 yılında basılan *Yaban* romanında Yakup Kadri, daha önce belirtildiği gibi *İkdam Gazetesi*'nin muhabiri olarak 1921 yılında gittiği Anadolu'da hem bir gazeteci hem de *Mezalim-i Tetkik Heyeti*'nin Sakarya Muharebesi'nin hemen ardından Haymana ve Polatlı çevresi ile Kütahya ve Eskişehir köylerindeki yaptığı incelemelerden edindiği izlenimleri yansıtır. Yunan Ordusu Ankara'ya girmek için işgal ettiği ve sonra da Sakarya Muharebesi'nde başarısız olup da geri çekildiği alan üzerine olan bu şehir, kasaba ve köyleri yakmış, insanları işkence ederek katletmiştir. İşkenceden yaralı olarak ya da kaçarak kurtulan insanlar ise evsiz kalmış, korkmuş ve sinmiş olarak ne yapacaklarını bilemez haldedirler. Yakup Kadri, bütün bu olayları romanında Sakarya Muharebesi'nin cephe alanı içinde yer alan Haymana'daki bir köye (Erif- Sarıdeğirmen) sığınmış eski bir asker olarak tanıtılan baş karakter Ahmet Celâl'in yaşadıkları ve onun kaleminden çıkmış gibi anlatır. Romanda İstiklâl Savaşı'nın önemli aşamalarını oluşturan İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Muharebesi döneminde cephe gerisinde yaşananlar anlatılırken, o dönem Anadolu'da var olan milliyetçi-saltanatçı ikilemleri, Padişah ve Osmanlı hükümetlerinin İtilaf devletlerinin işbirliği ile Anadolu'da dini kullanarak yaptırdığı İstiklâl Savaşı karşıtı propagandalar, Anadolu halkının bir kısmının bu savaşa dair olan bilgisizlik ve ilgisizliği, Anadolu halkı ile Türk aydını arasındaki düşünsel ayrılığın tahlilleri de işlenir. *Yaban*, Sakarya Muharebesi'nin gelişimi ve Yunan Ordusunun bu muharebede yenilgisinin ardından çekilirken geçtiği köy ve

---

⁸⁷ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.243.

⁸⁸ Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s.245.

kasabalarda yaptıkları zulümleri anlatarak ve romanın içinde ara sıra bahsedilen Ahmet Celâl'in notlar aldığı ve hatta Yunan Ordusu yaşadığı evi yakarken kurtardığı deftere kaydedilmiş olarak bitirilir. Öyküye göre bu defter, Sakarya Muharebesi'nde yenilgiye uğrayıp çekilen Yunan ordularının ardından köye gelen *Tetkik-i Mezâlim Heyeti* tarafından yıkıntılar, kömürleşmiş insan kemikleri arasında bulunur. Kenarları yanık, ortası yırtık bu defter Ahmet Celâl'in anılarını yazdığı ve son anda Emine'nin eline sıkıştırdığı defterdir ve *Yaban*'ın öyküsü de bu defterin içindekilerdir. Bu defterde neler yazılmıştır? Kimdir Ahmet Celâl ve onun defterinde anlatılan insanlar?

Yaban Ahmet Celâl bir paşa çocuğudur ve I. Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılıp sağ kolunu kaybetmiş bir gazidir. Savaşın bitiminde İstanbul'a dönen Ahmet Celâl bunalıma girer, çünkü İstanbul işgal altındadır. Ahmet Celâl işgal altındaki bu şehirde yaşayamayacağını anlamış ve işgal altındaki bir şehirde yaşamaktansa uğruna savaştığı topraklarda yaşamayı tercih eder ve emir eri Mehmet Ali'nin teklifini kabul ederek bütün mal varlığını satıp Mehmet Ali'nin Haymana'ya bağlı ve Porsuk Çayı'nın kıyısında yer alan köyüne yerleşir. Böylece o bugüne kadar görmediği ama hayal ettiği ve onun için savaştığı halkının yanına gidecektir.⁸⁹

Ahmet Celâl dışında *Yaban*'daki bir diğer karakter de Anadolu köylüsünü temsil eden Ahmet Celâl'in emir eri ve saf Haymana köylüsü Mehmet Ali'dir. O, Ahmet Celâl'e büyük saygı duyar. Mehmet Ali'nin dışındaki diğer önemli karakterler de Ahmet Celâl'in aşık olduğu köylü güzeli ve aynı zamanda Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail'in eşi olan Emine, köyün zengini Salih Ağa, Muhtar, Bekir Çavuş, Süleyman, Emeti kadın ve torunu çoban Hasan, Süleyman ve de ara sıra köye gelip giden Şeyh Yusuf'tur. Köylüler, yoksul ve cahildir ve Salih Ağa'nın etkisi altındadırlar ve onun korkusundan Ahmet Celâl ile iletişim kurmazlar. Ahmet Celâl'in yakından iletişim kurduğu kişiler evlerinde bir süre kaldığı Mehmet Ali ve onun ailesidir. Köylülerle olan iletişimi ise sınırlıdır. Ahmet Celâl bu sınırlı iletişim imkânına rağmen köy kahvesine gittiğinde karşılaştığı Salih ağa ve diğer köylüleri İstiklâl Savaşına ilişkin bilinçlendirmeye çalışır.

Ahmet Celâl büyük umutlarla Mehmet Ali'nin Porsuk Çayı'nın kenarındaki köyüne gelir. Ancak daha köye varmadan çevredeki gelişmemişliği gördüğünde hayal kırıklığına uğrar, çünkü köyü böyle hayal etmemiştir; "Mehmet Ali arabanın içinden kolunu dışarıya uzatıp: Aha bizim köy... Diye bağıracağı vakit, bir süre boş yere etrafımı araştırdım, hiçbir şey göremedim. Neden sonra, Mehmet Ali'nin işaret ettiği tarafta bir karaltı

---

⁸⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.35-37.

seçer gibi olmuşum. Tek bir ışık yoktu. Yalnız uzaktan uzağa köpekler havlıyordu. Bu sesler, ıssız Anadolu ovalarının ortasında, tek yaşantısı belirtisidir. Biraz daha sonra saman ve tezek kokularını duyacaktım. İşte duymaya başladım.”⁹⁰

Uzunca bir süre bu köye yani Anadolu halkına uyum sağlamak için uğraşır. Aslında Ahmet Celâl’de tasvir edilen İstanbul’da yetişmiş bir Türk aydını ile Anadolu halkı arasındaki düşünsel anlamdaki ayrılık ve bunun Türk aydınında yarattığı boşluktur. Ahmet Celâl yani Türk aydını Anadolu halkını keşfettikçe düşünsel ayrılığın giderilmesinin en iyi yolunun halkı çok iyi tanımak ve ona göre davranmak olduğunu anlar ki romanda da Yakup Kadri’nin yapmak istediği budur. Öte yandan Ahmet Celâl’in Anadolu’ya geçtiğinde önce Kuvvay-i milliye TBMM açıldıktan sonra da düzenli ordu birlikleri tarafından yürütülen İstiklâl Savaşı sürmektedir. Ahmet Celâl bir yandan İstiklâl Savaşı’ndaki gelişmeleri takip eder ve destekler bir yandan da köy halkını bu mücadeleye destek vermeye çağırır. Ancak bu nafîle bir girişimdir, çünkü köy halkında ulus bilinci yoktur ve Ahmet Celâl gibi bir aydın yerine Şeyh Yusuf gibi bir dini figür ve köyün zengini Salih Ağa daha etkilidir. Bu noktada Ahmet Celâl’in anlatımlarında Anadolu halkının o dönem İstiklâl Savaşı’na karşı ilgisizliğine tepki gösterir ama bir yandan da bunun tahlilini yapar. Zaten Ahmet Celâl köydeki varlığı ve halkı bilinçlendirmeye yönelik girişimleriyle köylüler tarafından bir ‘yaban’ olarak adlandırılır; “Buraya geldiğimin, bilmem kaçınıcı haftası idi. Mehmet Ali’ye sordum: Kadınlarımız niçin yalnız benden kaçıyorlar? Yabansın da ondan, beyim. Bu ‘yaban’ lâfı, beni, önce çok kızdırdı. Fakat sonra anladım ki, Anadolu'lular, Anadolu köylüleri tıpkı kadim Yunanlıların kendilerinden başkasına ‘barbar’ lâkabını vermesi gibi her yabancıya yaban diyorlar.”⁹¹

Köy halkı onu merak etmelerine rağmen ona yaklaşmaz, sohbet etmezler. Ahmet Celâl köylüler için bir ‘yaban’dır. Bu durumu şöyle anlatır; “Gerçi köye geldiğimden beri, daima, herkesten ayrı bir durumdaydım. Gözle görünmez bir çember bir nevi karantina kordonu beni aralarına karışmak istediğim bu küçük insan kümesinden ayırıp duruyordu... Buraya gelişimin ilk haftaları, etrafıma yalnız korku ve kuşku veriyordum. Beni hükümet tarafından gönderilmiş herhangi bir memur, bir tahsildar, bir öşürcü, bir jandarma yoksa bir askerlik şubesi başkanı mı sandılar bilmem; fakat, hepsinin yüzünde korku ve kuşku belirtilerini açıkça görmüştüm.”⁹² Köy halkının Ahmet Celâl’e ilgi göstermemesi onda isyan, çaresizlik, yalnızlık, hayal kırıklığı yaratır; “Buraya ne yapmaya geldim? Kendi

---

⁹⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.40-41.

⁹¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.55.

⁹² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.37-39.

kendimi gurbet iline sürmekten maksadım nedir? Gurbet ili mi? Hiçbir düşmanın ayağını basmadığı bu arı vatan toprakları gurbet ili mi? Ne kadar inkâr edecek olsam gene bu hissimi saklayamayacağım Mehmet Ali'nin köyüne yaklaştıkça bir şeyden, aziz birşeyden ayrıldığımı sezinliyordum. Yüreğime bir ağırlık çöküyordu. Arkamda ne bırakmışım ki böyle hüzünleniyordum? Bir yurt mu? Bir ana mı? Bir sevgili mi? Hayır hiçbirşey hiç kimse...”⁹³

Ahmet Celâl köylülerin kendisine uzak durma sebebini Mehmet Ali'ye sorduğunda aldığı cevap ilginçtir ve aslında o köy ya da Anadolu'da bazı şeylerin ne kadar farklı olduğunun, *Yaban* olarak adlandırılanla köy halkının farkının ve de Türk aydını ile Türk halkının arasındaki fikirsel ayrılığın göstergesidir;

“Mehmet Ali'ye sordum: Niçin her şeyim senin hemşehrilerinin bu kadar tuhafına gidiyor? Mehmet Ali önce inkâr etmek istemiyordu sonra tutamıyor; baklaları birer nasihat halinde ağzından çıkarıyordu. Beyim her gün tıraş olmayıver.

Beyim bu dağın başında sabah akşam dişlerini fırçalamak da neyine gerek...! Beyim bizde saçlarını kadınlar tarar. Beyim geceleri sabahlara dek mırıl mırıl ne okuyup duruyorsun? Seni büyü yaparsın sanırlar.”⁹⁴

Başlangıçta köylülerin durumunu anlamaya çalışan Ahmet Celâl bir süre sonra duruma isyan eder: “Beni kim anlar? Kimler derdime deva bulur? Beni bu illetten, beni bu gurbetten kim kurtarabilir? Hangi kardeş? Hangi hemşire? Hangi can yoldaşı? Hey, ana toprak, ne kadar merhametsiz, ne kadar katımsın? Benim ıstırabıma ne kadar yabancısın? Ben senin üvey evladın mıyım? Yoksa sen benim üvey anam mısın? Eğer, ben senin üvey evladın isem bu kolu kimin yoluna feda ettim? Niçin şu anda, bu genç yaşımda derenin kenarında insan viranesiyim?”⁹⁵

Köy halkı ile istediği gibi iletişim kuramayan Ahmet Celâl bir süre sonra yaşadığı köyü ve belki de Anadolu'nun coğrafyasına da tepki duymaya başlar; “Ve tepeler... Ve tepeler birer urdur. Ve bütün ufkun çerçevelediği alem, ancak, bu ıstırap m manzarası ile canlı görünür. Boş ve lüzumsuz feza içinde, hiçbir kuşun geçtiğini görmedim. Allah insanları intihaba davet için, o büyük Tufan cezasını tertip zahmetine katlanmamalı idi. Nuh'un ümmetini, böyle bir toprak üzerinde bu çıplak tepelere çevrilmiş yere bırakmalı idi.”⁹⁶

---

⁹³ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.41.

⁹⁴ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.39-40.

⁹⁵ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.109.

⁹⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.48-49.

Ahmet Celâl bir yandan köyün pis olması, köy halkının ona ilgi göstermemesi ve de ulusal bilinçden yoksun olmalarından öfkeye kapılsa da, umutsuzluğa düşse de ve kendini *yaban* hissetse de köyden ayrılmaz; “Kadınli erkekli, çoluklu çocuklu köylüler tarlalardan evlerine dönerken dibine oturduğum söğüt ağacının dallarından bütün hülyalar ürkererek kaçıtır. Çetin çalışmaları esnasında balçıklaşan bu insanlar, küme küme ikişer üçer, teker teker, kerpiçten yuvalarına dönerken, ben kendimi, kendi köşemde her zamandan daha garip, daha anlayışsız, daha manasız daha faydasız buluyordum.”⁹⁷ Artık Ahmet Celâl bir ikilem yaşamaktadır. Köy halkı değişmeyecektir. O zaman iş Türk aydınına yani Ahmet Celâl’e düşer; “Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk ‘entelektüel’i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir... Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır? Bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark bir Londraİ İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür.”⁹⁸

Zaman akıp gittikçe Ahmet Celâl köyde gördüğü birçok şeyi yadırgar ama anlamaya da çalışır. Örneğin köye gelişlerinden iki ay sonra Mehmet Ali evlenir. Ahmet Celâl bu düğünde köy halkına ve geleneklerine dair yeni şeyler de görür ve öğrenir ve hepsini garipser. Düğünde insanların ruhsuz ruhsuz oynamalarını, düğün yemeklerinin ikram edilmesini ve gelinin düğünde ortalarda görünmeyişini hayretle karşılar; “Ah, ne ağır, ne sıkıntılı ve ne kadar kaba bir düğündü bu düğün! Mutlak, Avrupa’da bir cenaze alayı bundan daha ferahlatıcıdır... Nihayet, gelin bir hamam bohçası gibi cansız ve şahsiyetsiz, evden içeri sokuldu...” der.⁹⁹

Bir gün Ahmet Celâl köy için önemli bir şeyi farkeder o da Şeyh Yusuf’tur. Bu aslında Yakup Kadri’nin, Anadolu’nun geri kalmışlığındaki faktörleri incelerken din adına hüküm süren insanları da sorgulaması ve yargılamasıdır. Köy halkının şeyhe herkesten çok hürmet göstermesi Ahmet Celâl’i kızdırır. Şeyhi düşman askerlerine benzetir: “Benim için, bu bunak Türk Şeyhinin, İstanbul’daki İngiliz subayından farkı nedir? Her ikisinin ruhu ile benim ruhum arasındaki uçurum aynı derecede derin ve karanlıktır. Bu da onun gibi, beni kamçı ile dövecek ya da, beni zindanda çürütmekten zevk duyacak.”¹⁰⁰

Köydeki ağır iş hayatı da bir ölçüde Ahmet Celâl’i yavaş yavaş halkı anlamaya yönlendirir. Örneğin Mehmet Ali’nin kardeşi İsmail’in küçük

---

⁹⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.91.

⁹⁸ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.55-56.

⁹⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.52-54.

¹⁰⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.66-69.

yaşına ve kısa boyuna rağmen ağır işlerde çalışmasına üzüldür. Ona göre bu çocuk oyun oynamalı ve çocukluğunu yaşmalıdır. Hatta Ahmet Celâl köydeki insanların mutsuzluğunun bu ağır çalışma ve yaşam koşullarından kaynaklandığını düşünür; “Bu yaratık(İsmail), çocukluk nedir bilmedi. Başka diyarlardaki çocukların gülüp oynamaktan başka bir şey yapmadıkları mutlu çağda, bu, yirmi yaşında bir delikanlının güç dayanacağı bütün ağır işleri görüyordu. Yük taşıyordu. Çapa çapalıyordu. Diğer taraftan sıtma, küçük böğrünü zehirli tırnaklarıyla oyuyordu. Acaba doğduğu günden beri, bir defa olsun, hiçbir şeye güldü mü?”¹⁰¹

Köydeki hayat ve insanların ona göre çok farklı, tembel, cahil, temizlikten anlamayan vs. olması Ahmet Celâl’i kızdırsa da onu umutsuzluğa düşürse de o en sonunda sorumlu olarak yine kendini yani Türk aydınını görür;

“Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne bıraktıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinek hakkını kendinde buluyorsun...Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı, aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabancı ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.”¹⁰²

Ahmet Celâl, alışmakta zorlandığı köydeki insanların İstiklâl Savaşı’na karşı kayıtsızlığı, inançsızlığı ve hatta karşıtlığı karşısında ne yapacağını bilemez ve bazen köyü terk edip gitmek ister. Köydeki iletişimsizlik yanında köy halkının ulusal bilince sahip olamaması, çok yakında onları vuracak olan bu savaşa dair hiçbir bilgi ve ilgilerinin olmaması iyice Ahmet Celâl’i umutsuzluğa sevk eder. Bir gün köylülerle otururken Ahmet Celâl onlara devletin işgal altında olduğunu ve İzmir’in ta Bursa’ya kadar işgal altında olduğunu anlatır. Adana’dan henüz Fransızların el çekmediğini Urfa’da Antep’te kanlı olaylar olduğunu anlatır. İstanbul’daki itilaf subaylarının Sadrazama bile emir verdiğini anlatır. Ama köylüler onu dinlemezler bile.¹⁰³

---

¹⁰¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.57-58.

¹⁰² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.136-137.

¹⁰³ “Bir gün bir öğleüstü idi. Kahvenin çardağı altında oturuyorduk. Bizim Mehmet Ali, Bekir Çavuş, Salih Ağa ve Muhtar hep orada idiler. Bahis harp üzerine ve onun akıbetlerine

Hatta, eski asker Bekir Çavuş, “Efendi tekrar savaş olacak mı?” diye sorar. Yani daha Anadolu’daki İtilaf işgalinden ve de Yunan Ordusu’nun İzmir’de yaptıklarından ve yakınlarına doğru ilerlemeye başladığından bihaberler. Ahmet Celâl de Bekir Çavuş’a “Olmaktadır... işitmediniz mi? Mustafa Kemal isminde bir büyük adam, bir kumandan, İstanbul’dan çıktı, Anadolu’ya geçti. Erzurum’da, Sivas’ta milleti başına topladı. “Hükümet devlet görevini yapmıyor biz kendi kendimizi koruyacağız. Düşmana karşı koyacağız...” dedi. Şimdi, onun adamları taraf taraf Yunanlılarla, Fransızlarla döğüşüyor. Hepsi öyle kahraman kişiler ki... Ve destani kıssalarla onları heyecana getirmeye çalıştım. Çanakkale’de bulunmuş olan Mehmet Ali, Mustafa Kemal adını hatırlıyor...”¹⁰⁴

Köy halkının köy dışındaki tehlikeden haberleri yoktur ama Padişah ve itilafçıların İstiklâl Savaşı karşıtı propagandalarından haberdardılar ve etkilenirler. Örneğin kasabaya giden Muhtar köye döndüğünde Ahmet Celâl ile değil ama köylülerle paylaştığı havadislerde Mustafa Kemal’in yanlış ve tehlikeli bir iş yaptığını, padişahın onu desteklemediğini ve hatta padişahın çoktan düşmanlarla barış yaptığını söyler. Muhtarın, “Sonra, ‘Avrupa’ diye bir kralıça varmış. O işe karışmış. ‘Ben sizin müşkülünüzü hallederim’ demiş. Tehlikeli bir yolmuş. Çünkü... düşman yalnız İzmir’de çoğunup otururken, Kemal Paşa’nın ettiklerine kızıp, daha ileriye varmış. Buraya kadar gelmiş. Nihayet geçen gün İnönü’ne kadar dayanmış...” sözlerine Ahmet Celâl öfkelenir ve Muhtara Yunan Ordusu’nu İnönü’den “... püskürttük, hem de döğe döğe...” diyerek cevap verir.¹⁰⁵

Ahmet Celâl’in Muhtara tepkisi dinmemişken, Mehmet Ali, kendisini askere alıp almayacakları kaygısındadır. Zaten bu konudaki isteksizliğini daha önce de belirtmiş ve “Beyim Allah vere de, bizi tekrar askere almasınlar” demiştir ki bu Ahmet Celâl için “...köydeki en hüznü...” gün

---

dairdi. Onlara “İstanbul’un dört devletin askeri işgali altında olduğunu, İzmir’in ta Bursa’ya kadar Yunanlılar tarafından istila edildiğini, Adana’dan henüz Fransızların el çekmediğini, Urfa’da Antep’te kanlı olaylar cereyan etmekte olduğunu haber veriyor ve her birinin yüzüne ayrı bir dikkatle bakıyordum. Hiçbirinde ne hayret ne dehşet ne de alelaide bir alaka izine tesadüf etmedim. Ateşin içinden henüz çıkmış olan Mehmet Ali bile artık bunları geçmiş zamana ait bir masal gibi dinliyordu...”

Diyorum ki: “Bunların tecavüzünden ne karılarımızın ırzı ne çocuklarımızın canı ne din ne iman, hiçbirşeyimiz kurtulamadı. Hepsine el uzatıyorlar.” Ve bunları izah ederken vakalar anlatıyordum. Tam bu sırada bir de baktım ki, muhtar uyukluyor. Mehmet Ali elindeki çakı ile söğüt dalını yontuyor. Salih Ağa ta uzakta, yamaçta otlayan davarlarını gözetliyor... Ona göz ucuyla baktım. Başını yonttuğu söğüt dalından kaldırdı. Benden tarafa döndü: Beyim, Allah vere de, bizi tekrar savaşa almasalar, dedi. Bu benim köydeki en hüznü günüm oldu...” Bkz., Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.45-46.

¹⁰⁴ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.46.

¹⁰⁵ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.60-61.

olmuştur.¹⁰⁶ Ancak askere alınma konusu tekrar gündeme geldiğinde Ahmet Celâl, Mehmet Ali'ye askere çağrılabilceğini ve gitmesi gerektiğini çünkü Yunan Ordusu'nun yakına geldiklerini ve onlar yaşadığı köye saldırırken kendisinin buna "bir köşede karı gibi büzülüp" bekleyip beklemeyeceğini sorar. Mehmet Ali'nin cevabı ise ilginçtir; "Yok beyim, buraya kadar geleceklere aklım ermez."¹⁰⁷ Ahmet Celâl ona "eğer her köy, bu köydekiler gibi düşünürse, eğer her talimli asker, senin gibi tekrar askere gitmekten korkarsa, tabii gelir. Ona hiç şüphe etme" der.¹⁰⁸ Ahmet Celâl'in Mehmet Ali'ye askere çağrılırsa gitmesi konusunda ikna etme çabası ve Mehmet Ali'nin isteksizliği aslında onun örneğinde verilen Anadolu halkının milli mücadeleye inanmadığı ve önceki yılların uzun süreli askerliğinin halkı bunalttığı ve artık İstiklâl Savaşı'nın da başarılı olacağına inanmadığı için de artık savaşmak istemediğidir. Bu da İstiklâl Savaşı'na başlangıçta neden halk katılımının az olduğunun bir göstergesidir. Nitekim daha sonra Mehmet Ali TBMM ordusunca asker alındığında isteksiz ve kırgındır. Ahmet Celâl onu sakinleştirmek için "memleketin senin gibi tecrübeli askerlere çok ihtiyacı var. Bugün gidip cephede vuruşmazsan, yarın burda kapının önünde vuruşmağa mecbur kalırsın. Her vakit söylüyorum. Düşman şuracığa geldi. Hem bu şimdiki askerlik senin bildiğin gibi değil. Millet kendisi savaşıyor. Angarya yokki Sen emin ol, çok uzun sürmez. Bir çarpışmada herşey hallolacaktır..." der.¹⁰⁹ Mehmet Ali ve onun gibi askere alınan gençler 24 saat içinde Eskişehir'de olmaları beklenir. Onun ailesi de çok kırgındır çünkü tam da tarla bahçe zamanıdır ve işler yarım kalacaktır!¹¹⁰ Ama Mehmet Ali isteksizliği ve ailesinin kızgınlığı yanında orduya çağrılan diğer gençler belirsiz bir heyecan içindedir ve bu durum Ahmet Celâl'i şaşırır. Umutlu mu olmalıdır yoksa umutsuz mu?; "Keşke alsalar da ben de gitsem, dedim. Bu sözü, o kadar candan söyledim ki, önümde Mehmet Ali ile gidecek olanların gözleri parladı. İçlerinden birisi: Evvel Allah, biz düşmanın hakkından geliriz ama silahımız, cephanemiz yok, diyorlar, dedi. Anadolu köylüsünde olumlu ve realist duygu hemen bütün diğer duygulara galabe çalmıştır. Arasına uyanan 'lirizm'i, bir saniye içinde parlayıp sönerir. Heyecanlı adamın, onun indinde bir deliden farkı yoktur. Onun güvenini kazanmak için sessiz, ağır ve hiç gülmez görünmek gerekir. Ben de kendimi topladım."¹¹¹

---

¹⁰⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.46.

¹⁰⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.61.

¹⁰⁸ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.62.

¹⁰⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.75.

¹¹⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.74-75.

¹¹¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.76.

Mehmet Ali'nin ardından Ahmet Celâl bir yandan köy halkını yani Anadolu halkını anlamaya çalışırken, bir yandan da Anadolu'daki gelişmeleri yani İstiklâl Savaşı'nı ara sıra aldırıldığı gazetelerden takip eder. Hatta "İlk İnönü zaferini bunlarından birinden öğrendim. Bu olay benim için günlerce süren bir sevinç kaynağı oldu" der.¹¹² Bu sevincin ardından merak eder; "Acaba memleketin neresi donandı? Neresi şenlik etti? Bu büyük olay, gazetelerde alelade bir havadis olarak mı geçti? Hiçbir yerde, Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya, İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal'e çektiği telgraflar, alevden birer satır halinde, gökyüzüne çekildi mi?" diye.¹¹³ Bu sevincini köylülerle paylaştığında onlardan istediği olumlu tepkiyi alamaz hatta bunaldıklarını farkeder. Bu arada gönülsüzce askere giden Mehmet Ali aylar sonra köyüne izinli gelir. Görev yaptığı Alay Eskişehir'dedir ve Mehmet Ali halinden memnundur. Bu memnuniyetinin sebebi de ordunun artık eskisi gibi olmaması, yiyecek ve içeceğin bol olması ve de dayak olmamasıdır. Burada Yakup Kadri TBMM ordularının hem Osmanlı Ordusu hem de Anadolu'daki düzensiz ordu birliklerinden farkını göstermek ister. Bunun yanında Mehmet Ali Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşalar Eskişehir'deki tren istasyonunda görmüştür ve bu onun Ahmet Celâl'e anlattığı tek detay bilgidir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın "merhaba asker" diyerek selamlaması Mehmet Ali'yi çok etkilemiştir. Bu arada Mehmet Ali Yunanlıların yeni bir taarruza geçeceği bilgisini de verir.¹¹⁴ Mehmet Ali kısa izin ardından cepheye dönmüştür ve sonra da İkinci İnönü Muharebesi'ndeki TBMM ordularının zaferine ilişkin "mutlu haber" gelir. Bu düzenli birliklerden oluşan TBMM ordularının Yunan taarruzları karşısındaki ikinci başarısıdır.¹¹⁵ Zaten Anadolu'da artık Ankara merkezli yeni bir düzen kurulmaktave bu yeni düzenin getirdiği güven ve disiplin hissedilmektedir. Peki nasıl bir yerdir bu Ankara? Ahmet Celâl, bu merakını köye gelen Aşar memuru ve köylülere sorarak gidermeye çalışır. Aşar Memuru "Sivrihisar'a tayin edilmezden önce Kalecikteydim. Oradan geçtim. On on beş gün kaldım. Fena yer değil. Ama suyu yok, yeşillik yok. Hem öyle bir pahallı, öyle bir pahallı ki..." diye yanıtlar. Bu arada Ankara'daki

---

¹¹² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.59.

¹¹³ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.60.

¹¹⁴ "Mehmet Ali Aralık ayında bir defa on gün izinli geldi. Alayı Eskişehirde imiş. Rahatsız, Yiyecek bol. Subaylarımız çok iyi. Eskisi gibi dövmek sövmek yok diyor. Ama işsizlikten çok canımız sıkılıyor. Bir kere istasyonda Mustafa Kemal Paşayı birkaç kerede İsmet Paşayı görmüş. Biri nasıldı? Öbürü nasıldı? Bana anlat, bana anlat diyorum. Aha şöyle, aha böyle diyor. Bir türlü işin içinden çıkamıyor. Mümkün olsa kendi muhayyilemi kendi hassasiyetimi, kendi dilimi ona vereceğim: Ta ki vatanın karanlık göğsünde patlayan bu iki yıldız hakkında bana onları canlandıracak bilgi versin diye." Bkz., Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.116-117.

¹¹⁵ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.120.

hareketlilik de sohbe te yansıır. Bekir Çavuş, geçenlerde Polatlıya gittiğini ve “trenle Ankaradan Eskişehir boyuna asker” taşındığını, Eskişehir’den de Ankara’ya “vagon dolusu erzak” gittiği bilgisini verir. Sohbe te giren Muhtar “hep büyükler oraya toplanmış” der. Sohbe te giren Aşar Memur “Büyükler mi? Öyle öyle. Bizim müdür de orada... Ben gördüm, diye...” mırıldanır. Ahmet Celâl merakını gidermek için tekrar sorar. “Aylıklar muntazam çıkıyor mu, memur efendi?” Memurun cevabı TBMM’nin getirdiği yeni düzenin olumlu etkisini gösteren bir cevaptır; “Aylıklar, hiçbir zaman bu kadar muntazam çıkmamıştı. Ayın otuzu oldu mu hemen bordrolar hazırlanıyor. Bir imza edib almak kalıyor...” Ahmet Celâl “Milli hükümetin bu başarısını duyunca” çok sevinir. Memur da bu sevinci arttıracak bir açıklama daha yapar; “... Ben Kalecikten Ankaraya üstümde 200 lira ile emanet para ile geldim. Yolda kah yaya yürüdük, kah açıkta yattık. Elhamdülillah kılımla dokunan olmadı. Her taraf güven içinde.”¹¹⁶ Ahmet Celâl duyduklarından güveni artmış Hakimiyeti Millîye gazetesinin sütunlarındaki “İtilaf kuvvetlerinin İstanbul’daki rezaletleri”, “Galipler, aklınızı başınıza alın” başlıklı makaleleri hatırlıyor. “Havada ‘Milletin hâkimiyeti’ sözü bir vahiy gibi dolaşıyor. Gelip beni bu inzivadan uyandırıyor. Türkiye’nin karanlık semasında Mustafa Kemal adı bir şafak yıldızı gibi parlıyor. Bunun etrafında bazı peykler beliriyor. Tekrar Türk ordusundan bahsediliyor...” varsın İstanbul’da Ali Kemal buna “delilik” desin.¹¹⁷

Aşar Memuru ile yapılan sohbe te Ahmet Celâl’e böyle güven kazandırırken köylüleri pek ikna etmez, çünkü onlar hala milli hükümete karşı olan propagandaların etkisi altındadır. Bu arada Mehmet Ali’den mektup gelmiş ve görev yaptığı Alayın Kütahya’da olduğunu yazıyor. Ahmet Celâl sürekli bir yerlerden haber almak gelişmeleri öğrenmek ister. Köylüler çok farkında olmasalar da köy Batı Cephesi’nin yolu üzerinde olduğundan köyden ve yakınlarından sürekli asker ve subay kafileleri gelip geçiyor. Ahmet Celâl onların bazılarını köyde konuk ediyor ve bilgi almaya çalışıyor. Onlarla yaptığı sohbe tlerden milli hükümete bağlı subayların Osmanlı Ordusunun subaylarından daha farklı ve idealist kendine güvenen subaylar olduğunu görüyor. Bu subayların farklı olduğunu da “Bunlar artık benim bildiğim Cihan Savaşı subayları değildir. Bazılarıyla tanışmakla beraber onlarda eski ruhtan, eski kafadan bir belirti bulamıyorum. Bunlar bir ordunun alelâde subayları olmaktan ziyade yeni bir mezhebin öncüleri gibidir. Hepsi devletin siyasetini tenkit ederdi. Hepsi canından bezgin görünürdü. Şimdi ise tartışma bile kabul etmiyorlar ‘mutlaka yeneceğiz’

---

¹¹⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.96-97.

¹¹⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.98.

diyorlar...” cümleleriyle belirtiyor.¹¹⁸ Bu değişimin İnönü muharebeleri ile geldiğini “...İnönü yeni bir devrin başlangıcı değil mi Türk ordusu orada yüzyıllardan beri kaybettiği geleneğine tekrar kavuşmadı mı?” cümleleriyle vurguluyor.¹¹⁹

Milli hükümetin subayları böyle idealistken köy halkı hala milli mücadeleye inanmıyor. Ahmet Celâl; “Fakat inanılacak gibi değil. Ben, savaşı istemeyenlerin arasında yaşıyorum... Bu milletin tek geçim kaynağı bu köyler, bu hastalık, yoksulluk, umutsuzluk yuvaları değil mi? Bu savaşta subayların yönetecekleri insanlar hep bu aralarında yaşadığım kanları çekilmiş, derileri kemiklerine yapışmış, gözlerinin ferri kaçmış hayaletler değil mi?” diyerek tepki gösteriyor.¹²⁰ Ahmet Celâl bu köyden umutsuzdur ama milli ordudan umutludur; “günün birinde bir gemi gelip beni buradan kurtaracak mı? O geminin adı olsa olsa Anadolu ordusudur. Her gün her saat mazgal deliğine benzeyen pencereden onu gözetliyorum. ..Arasına gazetelerden aldığım bilgi beni tatmin etmiyor. Barış yolunda yapılan teşebbüsler boşa çıktı...”¹²¹

Romanda Ahmet Celâl üzerinden İstiklâl Savaşı döneminde savaşın cephesinde yaşıyor olsalar bile Anadolu halkının bu savaşa ve başarılı olunacağına dair bir inanç taşımamış olduklarını anlatan Yakup Kadri, aynı zamanda o dönem milli mücadeleye inmiş halkın fedakârlıklarını da vererek aslında bir denge kurmaya çalışır. Mesela Ahmet Celâl, TBMM orduları Eskişehir-Kütahya hattında Yunan ordusunu durdurmaya çalışırken kabilelerle cepheye cephane taşıyan köylü kabilelerini anlatırken aslında milli mücadelenin halkın desteği ve fedakarlıkları ile kazanıldığını gösterir; “Lakin, işte, asıl gördüğüm şeyler için zafere inanmalıdır. Türk askeri manda leşlerinin derisinden çarık yapıp giyiyor. Türk köylüsü, top arabalarını kendi yorganına sarıp taşıyor, işte bunun için inanmalıdır. İşittim. Eskişehir’de, demiryolu raylarını söküp eriterek top kaması yapanlar varmış. Geçen gün, yakın istasyonların birinde bir trenin kömürsüz nasıl yürütüldüğünü gördüm: Tren durur durmaz hemen bütün yolcular inip etrafa dağılıyorlar, rasgeldikleri ağaç dallarını kesiyorlar ve getirip lokomotifin platformuna yığıyorlardı.”¹²² Öte yandan aynı dönemlerde TBMM ordularından kaçan askerler de vardır. Mesela, bu kaçaklar köyün çobanı Hasan’dan ekmek çalmışlar ve bu kaçaklar o civarda hep görülecektir.¹²³

---

¹¹⁸ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.98.

¹¹⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.100.

¹²⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.98-99.

¹²¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.134.

¹²² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.122.

¹²³ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.142-143.

TBMM orduları ve halkı Yunan Ordusu'nun saldırılarına karşı hep birlikte mücadele ederken savaş artık köye doğru yaklaşacaktır ve bu Eskişehir-Kütahya muharebeleri olacaktır. Ahmet Celâl gelişmeleri gazete haberlerinden takip eder;

“Düşmanın tüm kuvvetlerinin Uşak ve Afyon istikametinden bir genel harekete geçtiği müşahade olunmuştur. Bu sefer niçin, Bursa-İnönü değil? Bu yol tarifesinin değişmesine sebep nedir? ...Bu yol, Eskişehir'e daha mı kestirme bir yoldur? Daha mı az arızalıdır?... İstanbul gazetelerinden alınmış, derme çatma haberlerden anlaşılıyor ki, düşman bu seferki muharebede son kozlarını oynamağa karar vermiştir. Kralını bile, öne sürmüştür. Bir prens Andrea ordusundan bahsediliyor. Güya, düşmanın istilâ ettiği sahalarda en çok mezalim yapan bunun kumandasındaki kuvvetlermiş. Hey Allahım, bunları bütün haşmet ve debdebeleri, bütün zulüm ve itisaflarıyla denize döktüğümüz günü görebilecek miyim? Niçin göremeyeyim? İçimde birşey, bana savaşı mutlaka kazanacağımızı haber veriyor. Öyle bir şey olursa, buradan İzmir'e doğru yayan yola çıkacağım.”¹²⁴

Ahmet Celâl'in bahsettiği TBMM ordularının yenilgiye uğradığı ve Yunan Ordusu'nu Ankara'ya yaklaştıran ve hatta Haymana'yı da savaşın cephesi içine sokan 10-21 Temmuz 1921'de gerçekleşen Eskişehir-Kütahya muharebeleridir. Yunan Ordusu, İnönü'deki başarısızlığını telafi etmek için Haziran 1921 sonlarında Yunan Kralı'nın başkanlığında Atina'da toplanan Savaş Konseyi'nde Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir'i işgal edip Anadolu'daki TBMM ordularını yok etmek kararını alır. Planları kuvvetlerinin büyük bir bölümünü Kütahya-Eskişehir bölgesinde bulunduran Türk Ordusu'nu, zayıf Bursa Grubu ile oyalayarak, kuvvetli Uşak Grubu ile Ankara'ya doğru çekilmesini fırsat vermeden, güneyden kuşatıp imha etmektir ve bunu başarırlar da. TBMM orduları da zaman kazanmak için Sakarya Nehri'nin batısına çekilir ve 21 Ağustos'ta Ankara'ya ilerleyen Yunan Ordusu'nu tüm bu hatlardan uzaklaştıracak Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar gücünü toparlar.¹²⁵

Kütahya-Eskişehir hattında savaş olurken Ahmet Celâl gelişmelerden tedirgindir ama köy halkı 200 kilometre ötesinde gelişen savaşa hala ilgisizdir. Yunan uçaklarının köy üzerinden uçuşu artmıştır; “Kara haber bulutları, bütün göğü kapladı. Zaten buna ne hacet... Gün geçmiyor ki üç dört düşman uçağı başımız üstünde uçmasın...” diyen Ahmet Celâl, köyün

¹²⁴ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.144-145.

¹²⁵ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1985, s.30-32.

düşman tarafından işgal edileceğinin farkındadır.¹²⁶ Ancak köylü, Yunan uçaklarının köyün üzerinden İnönü muharebeleri sonrasında başlayan uçuşlarını sıradan bir olay gibi algılarlar ev hatta Salih Ağa'nın cümleleriyle özetlendiği gibi bu uçuşların onlara şöyle bir faydası olduğuna inanırlar; "Sen öyle diyon emme, bunların bize faydası oldu. Görmüyon mu, hiçbir yerde kargadan iz kalmadı. Harman yerinde, tahılı hep yirlerdi..."¹²⁷ Üstelik köylüler, İstanbul ve İtilaf kaynaklı prograpagandaların etkisiyle Yunan Ordusu'nun "öyle düşman ordusu" olmadığını Avrupa adlı kraliçe'nin" onları "çetelerin elinden kurtarmak için gönderdiği yeşil sarıklı evliyalarm" olduğuna inanırlar. Bu propagandaların hepsi dini öğelerle doludur; "Bu kraliçe, bizi kurtardıktan sonra İslâm olacakmış. Yüreğine öyle doğmuş. Kemal Paşa'nın ne yazık ki, bundan haberi yokmuş. Çünkü etrafını, bir takım uygunsuz adamlar sarmış..."¹²⁸

Bu propagandalar tam da Şeyh Yusuf'un köye gelmesi öncesinde söylenir ve Şeyh geldikten sonra da Yunanlıların Türkleri kurtaracağını söylemesinden sonra köylüler tümünden ikna olur.¹²⁹ Bu bilgiyi Yakup Kadri o dönem bu tür propagandaların yaygınlığını ve İstanbul hükümeti ve İtilafların İstiklâl Savaşı döneminde halk arasında din adamları dahil çeşitli ajanlar aracılığı ile yaptıkları milli mücadele karşıtı propagandaları Yaban'da Şeyh Yusuf karakterini kullanarak anlatır. Öte yandan sadece İstanbul kaynaklı ve din adamı görüntüsündeki ajanlarla destekli bu milli mücadele karşıtı propagandalara Yunan uçaklarının Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki Türk yenilgisinin ardından köyün üzerinden uçarak bıraktıkları propaganda broşürleri eklenir. Yunanlılar yakında gelip onları Mustafa "Kemal'in çetelerinden" kurtaracakları yazılıdır. Köylüler heyecanlanırlar ve sadece Bekir Çavuş çünkü Yunanlıların yiyeceklerine el koyacaklarına inanır ve bunları saklamak gerektiğini söyler. Oysa daha da kötüsü yaşadığı toprakları işgal edilecektir.¹³⁰

Gün geçtikçe Ahmet Celâl'in tedirginliği artar ve Sarıköy İstasyonu'ndan gelip gidenden savaşa dair haber sorar.¹³¹ Öte yandan çözülen Kütahya-Eskişehir cephesinden sonra Eskişehir, Kütahya ve Bilecik

¹²⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.152.

¹²⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.178.

¹²⁸ "Bu kraliçe, bizi kurtardıktan sonra İslâm olacakmış. Yüreğine öyle doğmuş. Kemal Paşa'nın ne yazık ki, bundan haberi yokmuş. Çünkü etrafını, bir takım uygunsuz adamlar sarmış; bunlara 'mahpus' derlermiş. Herbiri ipten kazıktan kaçmış, kötü kişi imiş. Bütün memleketi haraca kesmişler. Vergiyi, aşarı alır, kendileri yerlermiş. İşte, şimdi bütün bu musibetlerden kurtulacağımız gün gelmiş..." Bkz., Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.147-148.

¹²⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.148-149.

¹³⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.152-153.

¹³¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.149.

bölgelerinden kabileler halinde siviller ve askerler Haymana ve Sivrihisar bölgesi üzerinden daha iç bölgeler doğru göç etmektedirler.¹³² Bunlar olurken köy halkı hala duyarsızdır ve Mustafa Kemal kışkırtmazsa Yunan Ordusu'nun çekip gideceği inancı hakimdir.¹³³

Ancak köylüler yanılırlar ve Yunan Ordusu çekip gitmek yerine 23 Ağustos günü Sakarya Nehri'nin doğusuna geçerek Ankara'ya ulaşmak için Haymana bölgesine doğru ilerleyerek Türk hattını yarmak ister. Yunan Ordusu ilerlerken Ahmet Celâl'in yaşadığı Porsuk Çay'ı kenarındaki bu köyü de işgal eder. Yunan saldırısını ilk çoban Hasan verir. Topların sesi köyü çevreleyen tepelerin ardından yaklaşmaktadır.¹³⁴ Zaten köye girmeden de propaganda kağıtlarını atmışlardır; "Muhterem Anadolu ahalisi, Kemal çeteleri mahvolmuştur. Adım adım bütün şehirleri, kasabaları zaptettik. Şimdi Ankara'nın üzerine yürüyoruz. Sakın bize karşı düşmanca harekete kalkışmayınız. Biz sizi, Halife tarafından kurtarmağa geliyoruz."¹³⁵ Bu yazılanlar köylüleri farklı bir psikolojiye sokar ve Mustafa Kemal'i düşman gibi görmeye başlarlar. Öyle ya o ve ordusu birşey yapmazsa düşmanlar 'tee İzmir'den köye kadar' gelmezdi. Bu düşüncenin yansıması Bekir Çavuş ve Ahmet Celâl arasındaki konuşmada şöyle anlatılır; "Düşman, tee İzmir'de idi, sağdan sataştılar, soldan sataştılar. Herife rahat vermediler. Buralara kadar gelmesine sebep oldular. Ne diyeyim bilmem ki, Allah sebep olanları..."¹³⁶ Bekir Çavuş'un bu sözlerine Ahmet Celâl tepki gösterir. Bekir Çavuş ters cevap verince Ahmet Celâl ona "sen yalnız köylü değilsin sen askerlik etmiş adamsın. Sana bu sözler yakışmaz. Ayıptır, ayıptır!" der. Bekir Çavuş da "kusura bakma biz köylüyüz" deyip kestirip atar. Bekir Çavuş bununla da kalmaz, Ahmet Cemal'e sen de onlardansın diyerek Mustafa Kemali ve mili kuvvetleri işaret eder. Ahmet Celâl insan Türk olup da ondan yana olmamayı anlamadığını söylemek ister. Bekir Çavuşun cevabı ilginçtir. "Biz Türk değiliz ki beyim elhamdüllilah Müslümanız. O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar."¹³⁷ Bu aslında Osmanlı döneminde halkın kendini milli kimlik olarak müslümanlığı benimsediğinin göstergesidir.

---

¹³² "birkaç günden beri cephenin çözüldüğünü gözle görmek mümkündür. Haymana ve Sivrihisar havalisini geçen bütün yollardan bulanık bir göç seli akmaya başladı. Bunlar içinde bazı yığın askerler de yok değil. Bunlar insanlıktan çıkmış, gözlerinin ferri kaçmış ve çoktan ilkelleşmiş görünüyor. Onun için hiçbirini durdurup konuşmuyorum. Yalnız bazılarıyla konuştuğumda Eskişehir bölgesinden olmadıklarını söylüyorlar. Aralarından Kütahya ve Bilecikten gelenlerde var." Bkz., Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.155-156.

¹³³ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.180.

¹³⁴ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.173.

¹³⁵ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.179.

¹³⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.180.

¹³⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.181. Bu gönderme ile Haymana'nın yörük Türkmenlerinden olduğu işaret edilir.

Köylüler Yunan askerinin köye yaklaştığını öğrenince kadın ve çocukları dere kenarına gönderir erkekler de kendilerini eve kapatır. Böylece köyde kimseyi bulamayan Yunan askerinin çekip gideceğini düşünürler.¹³⁸ Yunan askerleri düşman köydeki bütün evlerin kapısını döverek açar ve köylüleri dışarı çıkarır. Köylünün bu davranışı, Ahmet Celâl'i adeta deliye çevirir. Yunan subaylarının onlara zarar vermeyeceklerini söylemesi köylüyü kendilerine inandırmakta yeterli olmuştur. Bunun üzerine köylüler de köye dönerler ama köydeki evler Yunan subay ve askerlerinin işgali altındadır.¹³⁹ Yunan askerler köylülerden yiyecek ister ve parasını ödeyeceklerini söyleyip onlara küçük kâğıtlar verirler.¹⁴⁰ Kandırılan köylüler, ellerindeki yiyeceklerinden oldukları için büyük bir sıkıntı içine düşer.¹⁴¹

Köye gelen Yunan ordusunun gelişlerinin onuncu gününde geriye değil ileriye gittiğini duyunca Ahmet Celâl “Eğer öyleyse, varacakları ve duracakları nokta Ankara olacaktır. Ankara işgal altında? Yok canım, bunu tasavvur etmek bile mümkün değildir. Böyle bir olay tarihi olayın mantığına zıt bir şey olur. Çünkü Ankara bir son değil bir başlangıçtır. Dünyayı dolaşan telgraf tellerinde Londra, Moskova kelimelerinin yanı sıra ses çıkarmaya başlayan bu yeni kelime, ötekiler gibi bir şehir değildir. Bu bir yeni nefese, bu yeni ruha sembol olmuştur...” diye paniklerken¹⁴² Salih Ağa Yunan askerlerinin onlara dediği gibi üç gün sonra Ankara’da olacaklarına inanır.¹⁴³ Oysa Yunan Ordusu, Hayman önlerinde bozguna uğratılmış olarak “Askerlerin hepsi, toza toprağa bulanmış, derileri güneşten paslı bakıra dönmüş, sakalları diken diken uzamış, üst baş perişan bir...” halde geri döner ve tekrar köyü işgal ederler.¹⁴⁴ Ahmet Celâl bu durumdan mutlu olur çünkü onların yenilgiye uğratıldığını anlar.

Yunan Ordusu’nun köyü bu seferki işgali artık köy halkı için sonun başlangıcıdır. Yunan askerleri önce Emeti ninenin torunu Hasan’a işkence edip yaralar sonra da Ahmet Celâl’in evinde arama yaparken süngü ile öldürürler.¹⁴⁵ Ama köy halkı bunu yapan Yunanlılara birşey yapmaz. Yunan askerlerine bir rehber gibi yardımcı olan Muhtar ve Salih Ağa’nın evi dışındaki evler, Yunanlılarca talan edilir ve daha önce alınmış yiyecek ve

---

¹³⁸ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.184-187.

¹³⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.187.

¹⁴⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.187-188.

¹⁴¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.191-193.

¹⁴² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.193-194.

¹⁴³ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.195.

¹⁴⁴ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.202.

¹⁴⁵ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.203-204, 208.

eşyaların parası verilmez. Ahmet Cemalinki de dahil olmak üzere köydeki bütün evler yakılır.¹⁴⁶ Zeynep kadın sesini yükseltmek ister ama nafiye.¹⁴⁷ Daha sonra da köyü camiden başlayarak yakarlar ve evleri talan eder, insanların yangından kurtardıklarına zorla el koyarlar.¹⁴⁸ Bu olaydan sonra da köylüleri köy meydanına toplarlar.¹⁴⁹ Yunan askeri meydana yığılan köylüleri sorgular daha sonra da kadınlara, kızlara saldırır.¹⁵⁰ Burada anlatılanlar Yakup Kadri'nin *Vatan Yolunda* kitabında yer alan ve *Tetkik-i Mezâlim Heyeti* üyesi olarak hazırladığı “Yunan Fecayi” başlıklı raporunda yer alan ve onun Yunan saldırısına uğramış olan köylerde hayatta kalanlardan öğrendiği bilgilerden alıntılan bilgilerdir;

“İlk gelişlerinde korkmayın bizden demişlerdi. Size bir kötülüğümüz dokunmaz, biz Halife Padişah tarafından sizi Kemal çetelerinden kurtarmağa geliyoruz demişlerdi. Yirmi gün sonra büsbütün başka adamlar oldular. Davarımızı kesip aldılar. Hayvanlarımızı süngülediler. Tarlalarımızdaki sararmış ekinlerden tut da kuyudaki kışlık tohumlarımıza kadar bütün ürünlerimizi söktüler. Yüklenemediklerini ateşe verdiler. Derken sıra karıya kızana geldi. Ne ziynet altınlarını, ne ırzlarını namuslarını bıraktılar. Karşı koyanları, teslim olmayanları döğdüler, yaraladılar, kuzu çevirir gibi ateşte kavurdular. Bizim köyden Ahmet'in gelini sizlere ömür böyle kavruarak öldü...”¹⁵¹

Bu felaket yaşanırken Ahmet Celâl, bu durumdan kurtulmanın tek yolunun kaçış olduğunu anlar. Akşamın karanlığından ve kargaşadan yararlanarak Emine ile kaçmaya karar verir ve kaçarlar. Köylülerin bazıları da onlar gibi karanlığı fırsat bilip kaçarlar. Yunan askerleri farkedince köylülere ateş açar ve öldürürler. Bu arada Ahmet Celâl ve Emine köyden kaçarken arkalarından Yunan askerlerinin attıkları kurşunlarla hem Ahmet Celâl hem de Emine yaralanır.¹⁵² Daha fazla ilerleyemeyeceklerini anlayınca köyün mezarlığına sığınır. Yaralarını sarar ve sabahı beklerler. Sabah olunca Ahmet Celâl, Emine ile birlikte mezarlıktan uzaklara doğru kaçmak ister. Ancak Emine kırıdayacak durumda değildir. Bunun üzerine Ahmet Celâl cebinden sürekli not aldığı ve Yunan askerleri evleri yakarken kurtarıp üstünde sakladığı defterini¹⁵³ çıkarır ve birkaç satır yazar ve bu defteri

¹⁴⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.119-215.

¹⁴⁷ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.225-227.

¹⁴⁸ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.210-213.

¹⁴⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.217-220.

¹⁵⁰ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.224-227.

¹⁵¹ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.188.

¹⁵² Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.226-230.

¹⁵³ “...aklıma defterim geldi. Döndüm. Onu masamın üstünde, kitap, kâğıt ve gazete yığımları arasından bulup çıkardım. Bütün uzunluğunca gömleğimin altına, göğsümün üzerine

Emine'ye teslim ederek oradan uzaklaşır. Ahmet Celâl'in defterine son satırları ise şudur; "Bize, gene yalnız yol göründü. Bu defteri Emine'ye teslim edip tek başıma, yarı aç, yarıçıplak ve böğrümden kanım sızarak bitmez tükenmez uzaklara doğru yürüyeceğim."¹⁵⁴

Ahmet Celâl'in anılarını yazdığı ve son anda Emine'nin eline sıkıştırdığı bu defter, Yunan Ordusu'nun yenilgiyle çekilmesinin ardından köye gelen Batı Cephesi Kumandanlığı'nın gönderdiği *Tetkik-i Mezâlim Heyeti* tarafından "yıkıntılar, taşlar altında kömürleşmiş insan kemiklerini araştırırken kenarları yanık, ortası yırtık bir halde bulunur. Heyet, köylülere bunun sahibinin kim olduğunu sorduğunda kimse onun nereye gittiğini bilmediğini söyler. Oysa, "onun iki üç yıl hep bu köyde oturduğunu ve son felâket gününe kadar burada kaldığını söyleyen de" onlardır. Bu kayıtsızlığa şaşırın "...Tetkiki Mezalim Heyeti azasından biri... Nasıl olur! Nasıl olur. İnsan yıllarca beraber yaşadığı bir kimsenin nereye gittiğini, ne olduğunu bilmez mi?..." diye sorduğunda "Köylüler, küskün bir tavırla omuzlarını kaldırıp..." uzaklaşırlar. "Yalnız içlerinden biri, yaşı belirsiz küçük bir sıska adam.." dönüp "...Dee sizin gibi yabanın biriydi..." der.¹⁵⁵ Bu sıska adam acaba Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail midir bilinmez ama bu adamın tavrı ve söyledikleri Yakup Kadri'nin heyet üyesi olarak gezdiği köylerde çok bilindik bir tavrıdır.

SONUÇ

Ateşten Gömlek ve *Yaban* romanları Türk İstiklâl Savaşı'nın sosyal ve siyasal tarihine dair, hem bu savaşın cepheleri hem de cephe gerisinde yaşananlarla ilgi olarak bilgi edinmek açısından önemli veriler içerir. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da hakim olan siyasi, sosyal gelişmeler ile Anadolu'da başlayan milli örgütlenme ve buna dair destek ve tepkileri, İstiklâl Savaşı'nın Sakarya Muharebesi'nin sonuna kadar ki cephede ve cephe gerisinde geçen olayları eski bir hariciyeci olarak tanıtılan Peyami'nin gözlemlerinden anlatan *Ateşten Gömlek* aynı zamanda Halide Edib Adıvar'ın yaşadıklarının yansımasıdır. Bu roman cephe ve cephe gerisinde yaşananları okuyucunun bilgisine sunmuştur. Özellikle 1922'de *İkdam Gazetesi*'nde yayınlanmış bir roman olarak savaşı yeni bitirmiş Anadolu halkını, birebir yaşadıkları ya da göremedikleri olayları anlatıp bilgilendirmiştir. Bir okuyucu bu romanda tarih kitaplarından okuduklarının

---

yerleştirdim... Hayatımın son dakikasına kadar başımdan ne gelip geçeceksebu küçük kalemlle bu kapsız deftere yazacağım. Gece karanlıkta, bu milli facianın bütün esrarını buraya dökeceğim, onu bir taşın altına bırakacağım." Bkz.Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.211.

¹⁵⁴ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.230-231.

¹⁵⁵ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.33-34.

dışında İstanbul'da yaşayan bazı insanların kendi devletlerini yenilgiye uğratan ve ülkesinin başkentini ve İzmir gibi önemli diğer şehirlerini işgal eden İtilaf devletlerinin temsilcilerine karşı nasıl tavizkâr davrandığını onlar karşısında nasıl küçüldüğünü öğrenmiş olur. Okuyucular Anadolu'daki milli örgütlenmeye katılmak için geçen vatanseverlerin yolda ne zorluklar yaşadığını, özellikle Anadolu'da milliyetçiler işgallere karşı örgütlenirken, Padişah ve İtilafçıların ajanlarının Adapazarı ve çevresi ile Konya'daki isyanları ve perde arkasını öğrenmiş olur. Bununla birlikte *Ateşten Gömlek*'te romanına adını ve anlamını veren Anadolu'da İtilaf işgaline karşı başlayan Türk İstiklâl Savaşı'nın İnönü Muharebelerinden Sakarya Muharebesi'ne kadar ki aşamalarında perde arkasındaki gelişmeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara ve savaş alanlarındaki önemi ve başarılı devlet adamlığı ve kumandanlığı ve Sakarya Nehri'nin doğusundan Haymana ve Polatlı'ya kadar uzanan bir cephede geçen Sakarya Muharebesi'nin çetin çatışmalarını, şehit olanların nasıl bir öyküye sahip olabileceklerini de öğrenmek mümkündür.

Ateşten Gömlek'te anlatılan bu kadar uzun zaman dilimine anlatılan öyküye karşın Haymana'ya bağlı bir köye yerleşen eski bir asker Ahmet Celâl'in kaleminden yazılmış gösterilen *Yaban*'da daha çok İstiklâl Savaşı'nda Batı Cephesi'nde İnönü Muharebeleri öncesinden Sakarya Muharebesi'nin sonuna kadar ki dönem anlatılır. *Yaban*'ın okuyucuları, bu muharebelerin cephe gerisinde bir Anadolu köyünde nasıl bir etki bıraktığı, Anadolu köylüsünün İstiklâl Savaşı'na olan ilgisizliği, o dönem Padişah ve İtilaf kuvvetlerinin ve hatta İzmir'i işgal edip Ankara'ya yürüyen Yunan Ordusu'nun Mustafa Kemal ve milli mücadele karşıtı propagandalarının içeriğini ve Anadolu halkı üzerindeki etkisini öğrenebilir. *Yaban*'ın okuyucuları yüz yıllarca ihmal edilmiş ve köy ve kasabasıyla sınırlı bir dünyada yaşayan tek derdinin tabiatın imkân verdiği ölçüde tarlasını ekip biçerek kendi ekmeğini kazanmakla meşgul ve aşar vergisini ödeme derdine sahip Anadolu halkını tanımış olacaklardır. Herşeyden önemlisi, *Yaban* okuyucularına II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve halka doğru hareketin bir Osmanlı'daki "Halka Doğru" ve "Anadolu" hareketlerinin bir yansıması olan tahlilleri ve Türk aydınının Anadolu halkını ihmal etmiş olmanın özeleştirisini Ahmet Celâl üzerinden örneklerle sunar. Bu özelliği ile *Yaban* hem bir İstiklâl Savaşı hikayesi hem de II.Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan düşün akımlarının neler olduğuna dair bilgi sunarak tarihi bilgiye edebiyatın tasvir ve anlatım gücü kullanılarak bilgi sağlamış olur.

Sonuç olarak bu çalışmada Sakarya Muharebesi çerçevesinde yararlanılan ve incelenen her iki roman, sadece Türkiye Cumhuriyeti Tarihi değil Türkiye Toplum Tarihi çalışmalarında kullanıldığında sağlayacağı

örnekler açısından yarar sağlayacaktır. Böylece belki de Türk Edebiyatı'nın yıllarca ellerden düşmeyen eserleri olan romanları, tarih ve toplum çalışmalarında 'vaka örneği' olarak kullanılmasının da yolu açılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, Genel Kurmay Başkanlığı, II. cilt, 5nci Kısım, 2nci Kitap, Ankara, 1995.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- Adıvar, Halide Edib, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Çan Yayını, İstanbul, 1962.
- Türk Romanı'nda İstiklâl Savaşı*, Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hemingway, Ernest, *Silahlara Veda*, Çev. Mehmet Bursalı, Bilgi Yayınevi, İzmir, 2009.
- Hemingway, Ernest, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Çev. Erol Mutlu, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Orwell, George, *The Essays*, Penguin Books, London, 1994.
- Adıvar, Halide Edib, *Ateşten Gömlek*, 18. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, Baskıya Hazırlayan Atilla Özkırmımlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sevinç, Canan, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Milli Mücadele", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ss.2011-2040, Volume 4 /1-II Winter 2009, s.2013.
- Akı, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Uçak, Halil İbrahim, "Milli Mücadelede Haymana", *90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Yayına Hazırlayan Hakan Uzun&Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012.
- Artuç, İbrahim, *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1985.

